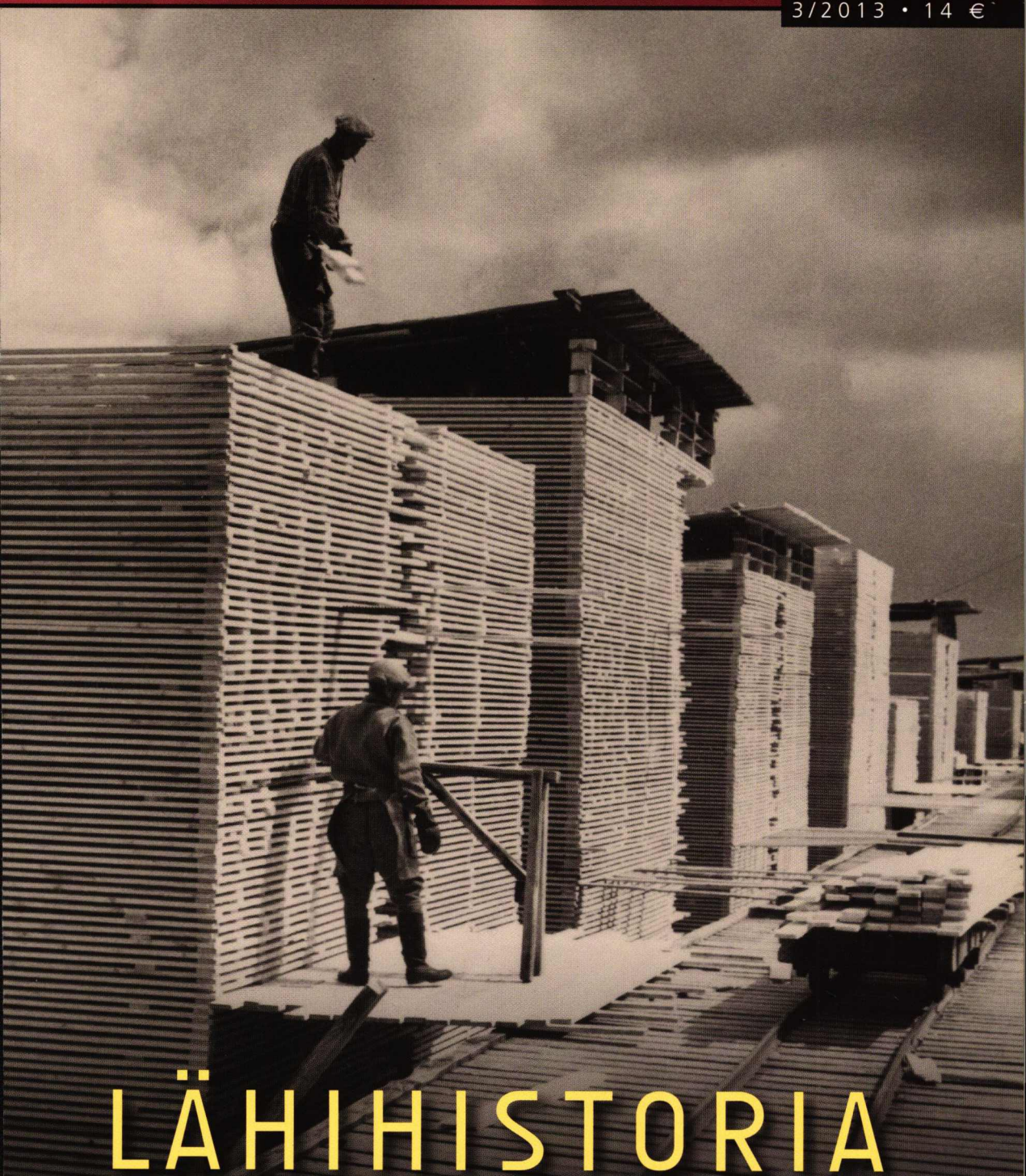

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2013 • 14 €

LÄHIHISTORIA

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

111. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Déjà vu 265

Lähihistoria

Juba Sabi, Miten Suomesta tuli japanilaisen auton maahantuonnin sillanpääasema Euroopassa vuonna 1962? 266

Sakari Siltala, Puun ja kuoren välissä – Metsäliitto, puumarkkinat ja suomalainen yhteistyökaptalisismi 1980-luvun alkuvuosina 279

Ville Okkonen, Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle 293

Mikko Kobvakka, Verkotot korkeakouluja ja niiden toiminnan skaaloja muokkaavana voimana Itä-Suomessa 1970- ja 1980-luvulla 307

Tommi Mertanen, Kulttuurihanke aikansa kuvastajana – Suomalainen kulttuuriattasaa Berliinissä välirauhan aikana 322

Markus Kantola, Johtajuus vai instituutiot? Lyndon Johnson ja Medicare-ohjelman luominen vuosina 1964–1965 333

Talouden instituutiot

Mika Kallioinen, Menestyksen avaimet? Instituutiot ja Euroopan nousu 345

Katsaus

Anssi Halmesvirta, Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla 354

Keskustelua

Ville Kivimäki, Sodan traumasta ja muistamisesta 360

Syväluotaus

Laura Hollsten, Sata vuotta Stockmannin historiaa 363

Arvosteluja

Janne Harjula, Maija Helamaa & Janne Haarala (toim.), Times, Things & Places – 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen (Jukka Korpela) 366

Taina Huttunen, Pitkä tie Pohjois-Karjalasta Arkadianmäelle – Naisten edustajadokkuudet ja naiskansanedustajien kouliintumishistoria 1907–1999 (Kristiina Kalleinen) 368

Aija Kaartinen, Kansan raittiudeksi ja kotien onneksi – Naisten kieltolakimieliä ja toiminta kieltolain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932 (Ilkka Liikanen) 369

Erkki Vasara, Raskailta tuntuivat askeleet – Presidentti Lauri Kr. Relanderin elämäkerta (Vesa Väres) 370

Kullervo Leinonen, Isänmaa vaarassa – AKS:n maanpuolustustyö 1922–1939 (Heikki Roikko-Jokela) 372

Ville Jalovaara, Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982 (Tapio Bergholm) 374

Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen, Ansioiden mukaan – Yksityisalojen työeläkkeiden historia (Kari Teräs) 375

Joni Krekola, Maa ilma kylässä 1962 – Helsingin nuorisofestivaali (Pia Koivunen) 376

Juha Järvelä, Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939 (Maarit Leskelä-Kärki) 378

Anja Kervanto Nevanlinna, Voimat, jotka rakensivat Helsinkiä 1945–2010. 4. Helsingin historia vuodesta 1945 (Marjatta Hietala) 379

Sirkka Ahonen, Coming to Terms with a Dark Past. How Post-Conflict Societies Deal With History (Marko Lehti) 381

Ilana Aalto, Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa (Pirjo Markkola) 383

Tiedemaailma

In memoriam Anu Pylkkänen (1959–2013) (Mia Korpiola) 385

Historiantutkijoiden maailmankongressi lähestyy (Marjatta Hietala) 386

Nimitys 386

Kirjoittajat 387

Notes on the contents 387

Kansi: Lautatapulia kootaan Asikkalan Vääkyn sahan lautatarhalla vuonna 1953. Tapuloinnilla varmistettiin sahatavaran kuivuminen. Sahan omisti Metsäliitto Osuuskunta. Kuvaaja: Teollisuusvalokuvaamo Mannelin. Kuva: Lusto, Metsäteollisuus ry:n kokoelma.

Déjà vu

Jos pieni Suomi on voinut jollain ylpeillä niin huonoina kuin hyvinä aikoina, niin designillaan. Kuluvana vuonna suomalaisen designin maine on kuitenkin kärsinyt kolauksen, kun tarkat silmät ovat verranneet merkkikankaille painettuja kuvioita ulkomailla jo vuosikymmenet sitten luotuihin teoksiin ja löytäneet yhtäläisyyksiä. Kohut ovat herättäneet kysymään, miten omaperäistä muotoilumme oikein on. Samalla on keskusteltu siitä, missä alkuperäisyyden ja kopion raja kulkee – eikö kaikessa uudessa ole mukana jotain jo nähtyä?

Muotoilun ja laajemmin taidemaailman kopiokohut eivät ole kaukana tiedemaailmasta. Plagiaatin käsitteestä keskustellaan nykyisin jokaisen oppiaineen opintojaksoissa, joissa opiskelijoita perehdytetään tutkielmien tekemiseen – tarkoituksena on vierottaa opinnäytteiden tekijät aieman tutkimuksen plagioidmisesta. Kyse on tieteen etiikan vaalimisesta – osasivathan jo keskiajan oppineet varustaa teoksensa viittauksilla toisiinsa ja antiikin auktoreihin. Useissa korkeakouluissa ei kuitenkaan enää luoteta opettajien kykyyn tunnistaa plagiointi, vaan intraneteihin kätkeytyjen sähköisten työkalujen joukossa lymyilee myös plagiointitunnistusohjelmia, jotka vertaavat seminaaritöitä digitoituun tekstimassaan. Ne ovat verrattain yksinkertaisia tekstintunnistusohjelmia, jotka nyky muodossaan lähinnä tunnistavat identtisiä tekstinpätkiä – jos vilppinikkari kääntää tekstiä kielestä toiseen, plagiointi jää helposti havaitsematta, ellei ohjelma sitten kiinnitä huomiota viiteapparaattien yhtäläisyyksiin.

Samaan aikaan, kun Suomessa on mittailtu kankaiden kuvioita, naapurimaassamme Ruotsissa on kiivailtu tieteen etiikasta, koska Kristianstadin korkeakoulu päätti ylentää plagiointiin syyllistyneen dosentin professoriksi. Asiaa korkeakoulun pyynnöstä tutkinut lakimies totesi lainailun olleen niin mittavaa, että kyseessä oli jo tekijänoikeuslain rikkomus. Lakimiehen mukaan tutkijalla ei silti ollut aikomusta harhauttaa korkeakoulua, koska plagiointi oli tapahtunut, kun hän oli vielä ollut toisen oppilaitoksen palveluksessa. Korkeakoulun tutkimuslautakunta suositti, että rehtori kritisoi plagioidmista, mutta hyväksyisi tutkijan hakemuksen, kuten sitten tapahtuikin.

Suomessa laajempaan tietoon tulleet tiedevilppitapaukset ovat enimmäkseen koskeneet tekaistuja lähdeaineistoja tai niitä koskevia epäilyjä. Vaikka tässäkin maassa epäilemättä kopioidaan ja ilmitulleita tapauksia painetaan villaisella, tieteen kenttä on tältä osin enimmäkseen puhdas ja plagiointitunnistusohjelmien hankkiminen opettajia ja opiskelijoita kuormittamaan on ylimitoitettu ja jo taloudellisilta perusteiltaan turha toimenpide. Tieteen etiikalla on silti todellisia mittavia haasteita, kuten se, että tulostavoitteiden ja itsetarkoituksellisen valvonnan paineessa tutkimus- ja opetusyksiköt joutuvat väittämään monia asioita muiksi, kuin mitä ne todellisuudessa ovat.

MARKO LAMBERG

marko.lamberg@historia.su.se

marko.lamberg@uta.fi

Juha Sahi

Miten Suomesta tuli japanilaisen auton maahantuonnin sillanpääasema Euroopassa vuonna 1962?

Japanilaiset henkilöautot ovat olleet osa Suomen autokantaa jo puoli vuosisataa. Yhtä pitkään on kestänyt niiden säännöllinen tuonti Eurooppaan, jolle lähtölaukauksen antoi Autokeskus Oy:n ja Nissan Motor Company Ltd:n yhteistyön aloittaminen heinäkuussa 1962. Tässä artikkelissa tarkastellaan kaupallisia ja kaupapoliittisia seikkoja, jotka johtivat japanilaisten autojen maahantuonnin aloittamiseen – lumi-vyöryefektiin, jonka vaikutus on konkreettinen tänäkin päivänä.

Autokeskus Oy aloitti Datsun-henkilöautojen¹ maahantuonnin Suomeen vuonna 1962. Tuolloin sen ja Nissan Motor Companyn välillä solmittiin maahantuontisopimus ja ensitilaus, joka käsitti 710 kappaletta Datsun-autoja.² Nissan oli jo tätä ennen avannut vientiväylät Aasiaan, Australiaan, Amerikkaan, Lähi-itään ja Afrikkaan, mutta Eurooppa ”viimeisenä linnoitukse-
na” oli jäänyt odottamaan. Euroopan markkinat eivät kuitenkaan olleet jääneet Nissanilta huo-

miotta, sillä yhtiö oli yrittänyt päästä niille aloittaessaan yhteistyön muun muassa norjalaisen ja itävaltalaisen yrityksen kanssa aivan vuosikymmenen alussa. Nämä vientiväylät eivät Nissanin näkökulmasta johtaneet sanottaviin tuloksiin. Vuoden 1962 alussa yhtiö odotti suurta mahdollisuuttaan avata Datsun-autonsa markkinoiksi sillanpääaseman, josta voisi ponnistaa myös muualle Eurooppaan. Tilaisuus koitti samana syksynä, kun helsinkiläinen Autokeskus Oy ja sen toimitusjohtaja Eric H. Broman olivat valmiita tuomaan Datsunin Suomen vastikään vapautuneille henkilöautomarkkinoille.

Japanilaisten henkilöautojen alkutaival Suomen markkinoilla on 1960-luvulta lähtien kiinnostanut muun muassa journalisteja ja akateemisten opinnäytetöiden tekijöitä. Syy tähän on selvä, sillä Suomen automarkkinoiden ja japanilaisen autoteollisuuden suhde oli poikkeuksellisen merkittävä Euroopassa 1960-luvulla. Aiemmista tutkimuksista poiketen tämän artikkelin keskeisimpänä lähdeaineistona on käytetty Aro-Yhtymän arkistossa säilytettävää Autokeskus

---

1. Vuonna 1983 Datsun-automerkki muutettiin Nissaniksi. Nissan Motor Company ilmoitti vuonna 2012 tuovansa kahden vuoden kuluttua markkinoille Datsun-merkkisen halvan auton. Vuonna 2014 Nissan viettää ensimmäisen D.A.T.- eli Datto-auton 100-vuotisjuhlaa. Mm. Chihiro Itō, Kimi no na wa Dattosan (Datsun). Asahi Shimbun 26.5.2012, b2.

2. Vuonna 1962 tuotiin Suomeen yhteensä 713 Datsun Bluebird -henkilöautoa. Niistä 710 tilattiin heinäkuussa, ja loput kolme toimitettiin Autokeskukselle Norjan kautta touko-heinäkuun aikana.

Oy:n ja Nissan Motor Co., Ltd:n välistä kirjeenvaihtoa vuosilta 1962–1963 sekä muuta asiakirja-aineistoa. Aro-Yhtymän arkiston asiakirjat ja muu aineisto, kuten Nissan Motor Co., Ltd:n omaan käyttöönsä teettämät yrityshistoriikit, avaavat tarkemman ja syvällisemmän näkökulman siihen, miksi Autokeskus ja Nissan aloittivat yhteistyön, joka teki Suomesta Datsunin markkinoinnin testi- ja sillanpääaseman Euroopassa. Mutta miksi Autokeskus ja Nissan aloittivat neuvottelut maahantuontisopimuksesta heinäkuussa 1962?³

Japanin autoteollisuuden ensiaskeleet ulkomarkkinoille

Japanilaiset autovalmistajat aloittivat viennin jo ennen toista maailmansotaa, jolloin Nissan toimitti kuorma-autoja Japanin hallinnoimille Aasian alueille. Kuorma-autojen vienti jatkui Aasian maihin sodan jälkeen, aluksi pienessä mittakaavassa. 1950-luvulla japanilaisen autoteollisuuden keskittyessä henkilöautojen tuotannon kehittämiseen ongelmaksi muodostui se, että suurimmat autovalmistajat Nissan ja Toyota Motor Corporation olivat hinta- ja laatusuhteeltaan heikossa asemassa eurooppalaisiin ja amerikkalaisiin kilpailijoihin nähden. Japanilaiset henkilöautot olivat korkean tullisuojan takia kilpailukykyisiä kotimarkkinoilla, mutta vientiä varten valmistajien oli kehitettävä tuotantoa ja lopputuotteen ominaisuuksia ulkomarkkinoiden vaatimuksia vastaaviksi. Nissanin vastaus haasteeseen oli vuonna 1959 esitelty uusi Datsun Bluebird 310-mallin henkilöauto. Sen edeltäjiä 1950-luvulla olivat mallit 110 ja 210. Datsun 310:n suunnittelussa keskityttiin auton keveyteen sekä korin mataluuteen ja leveyteen tarkoituksena antaa mallille eurooppalaisia autoja muistuttavat käsittelyominaisuudet.⁴

Viennin aloittaminen suurille ulkomarkkinoille nähtiin Nissanilla ja Toyotalla keinoksi kasvattaa tuotantoa ja alentaa tuotantokustannuksia. Vientimarkkinoiden toisin sanoen nähtiin mahdollistavan pienemmät yksikköhinnat suurem-

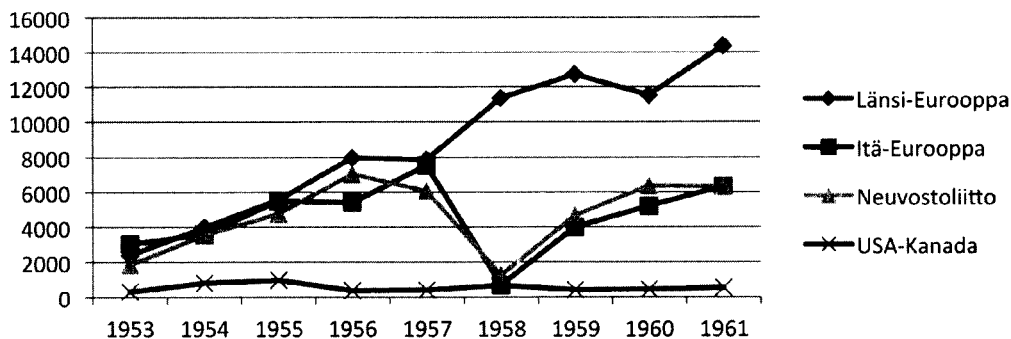
pien tuotantomäärien ansiosta ja siten paremman menekin myös kotimarkkinoilla. Tämän saavuttamiseksi japanilaisten autovalmistajien kiinnostus kohdistui suuriin markkinoihin Yhdysvalloissa, jonne Toyota päätti perustaa tytäryrityksen vuonna 1957. Nissan seurasi kilpakumppaninsa Toyotan aloitetta ja vei Yhdysvaltoihin Datsun 210 -henkilöautoja japanilaisten kauppahuoneiden Marubenin ja Mitsubishin välityksellä. Sekä Nissan että Toyota kohtasivat vaikeuksia Yhdysvaltain markkinoilla, sillä autot suoriutuivat heikosti testiajoista moottoriteillä. Nissan otti Toyotaan nähden varovaisemman lähestymistavan ja siirsi myyntiyrityksen perustamista, kunnes sillä olisi tarjottavana riittävän vahva automalli markkinoille esiteltäväksi.⁵ Nissan hyödynsi Yhdysvalloissa toteutettujen testiajojen tuloksia ja jälleenmyyjiltä tullutta palautetta kehittäessään Datsun 310 -mallia. Näiden lisäksi sekä Nissan että Toyota tutkivat länsisaksalaisen Volkswagenin vienti- ja markkinointistrategioita sekä jälleenmyyjäyhteyksiä Yhdysvalloissa. Kokemuksista viisastuneina japanilaiset valmistajat ymmärsivät, että menestyäkseen kovassa kilpailussa ulkomaisilla markkinoilla oli suunnittelussa ja tuotannossa keskityttävä autoihin, jotka vaativat vähän huoltoa ja olivat helppokäyttöisiä sekä edullisia. Ymmärtääkseen paremmin ulkomarkkinoiden asettamia vaatimuksia Nissan perusti erityisen projektiryhmän, jonka tehtävä oli tutkia ja kehittää Datsunia sopivammaksi Amerikan ja Euroopan markkinoille.⁶

3. Tässä esitettävät tutkimustulokset ovat osa valmistella olevaa väitöskirjaani Suomen kauppa-suhteista Japaniin v. 1919–1974.

4. Michael A. Cusumano, *The Japanese Automobile Industry. Technology and Management at Nissan and Toyota*. Published by The Council on East Asian Studies, The Harvard University Press 1985, 101–103, 131.

5. Nissan Motor Corporation – USA perustettiin Kaliforniassa 28.9.1960.

6. Cusumano 1985, 133–134; Joachim Kuch, *Toyota vuodesta 1936*. Alfamer Kustannus Oy 2005, 21; John B. Rae, *Nissan/Datsun, a history of Nissan Motor Corporation in U.S.A., 1960–1980*. McGraw-Hill Book Company 1982, 5–6, 11–17, 46.

Kaavio 1. Henkilöautotuonti kappalemäärissä Suomeen eri maanosista ja maista vuosina 1953–1961. Lähde: U. E. Moisala, *Auto Suomessa. Auton kaupan, käytön ja korjaamotoiminnan historia vuoteen 1983*. Gummerus 1983, 221.

Lupaavat Suomen markkinat

Nissanin ottaessa ensiaskelia Amerikan markkinoilla oli Euroopan pohjoislaidalla sijaitsevassa Suomessa autoistuminen voimakkaassa kasvussa 1950- ja 1960-luvun vaihteessa. Suomessa oli toisen maailmansodan aikana aloitettu ulkomaankaupan säännöstely, jonka vaikutukset kestivät vielä vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen. Henkilöautojen ja niiden varaosien maahantuonti joutui muun ulkomaankaupan ohella lisensoinnin ja valuuttasäännöstelyn alaiseksi. Sodan jälkeen alkoi autotuonti itäblokin maista Neuvostoliitosta, Itä-Saksasta ja Tšekkoslovakiasta. Lisäksi tuonti käynnistyi uudelleen Länsi-Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta. Ylivoimaisesti eniten 1950-luvun lopulla tuotiin henkilöautoja Länsi-Euroopan maista, kuten Länsi-Saksasta ja Ranskasta, joissa valmistetut Volkswagen-, Renault- ja Peugeot-henkilöautot muiden muassa olivat suomalaisten kuluttajien suosiossa.

Henkilöautot, kuten moottoriajoneuvot yleensäkin, olivat harvojen suomalaisten herkkua vielä 1950-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä maan autoistuminen saavutti uuden vaiheen, kun valtiovalta purki autotuonnin säännöstelyä, mikä elintason nousun kanssa mahdollisti autokannan rajun kasvun lyhyessä ajassa. Vuosien 1953 ja 1965 välisenä aikana rekisteröityjen henkilöautojen määrä lähes kahdeksankertistui ja maahantuotujen autojen määrä kasvoi

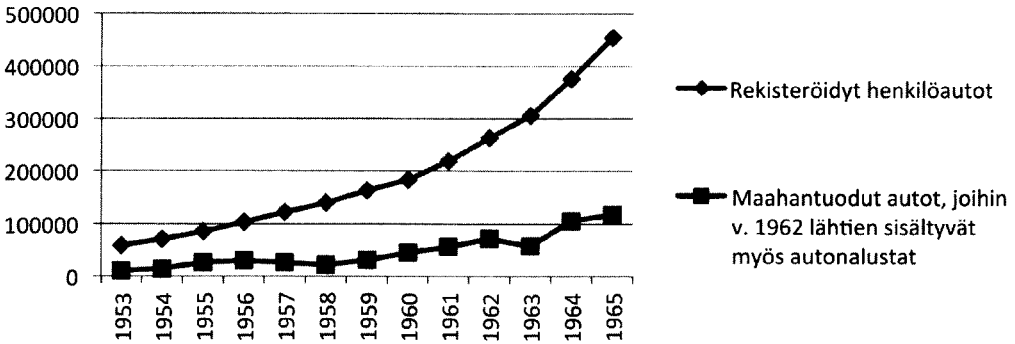
yli yksitoistakertaiseksi. Kiihtyvän autoistumisen takia Suomessa parannettiin tieverkostoa laadullisesti ja määrällisesti.⁷ Tieverkoston modernisoinnissa Suomi ja Japani olivat samankaltaisessa tilanteessa, sillä myös japanilaiset autoilijat joutuivat 1960-luvulle saakka käyttämään paikoin hyvinkin vaikeakulkuisia teitä.⁸ Tieverkoston kunto asetti luonnollisesti omat vaatimuksensa japanilaisille autovalmistajille, sillä näiden oli otettava huomioon auton kestävyys paikallisissa oloissa.

Autokannan ja maahantuonnin lisääntymisestä huolimatta Suomi oli autoistumisessa periferisessä asemassa esimerkiksi läntiseen naapuriansa Ruotsiin verrattuna. Vielä 1970-luvun alussa Suomi oli asukaslukuun suhteutettuna autotiheydessä selvästi jäljessä muun muassa Yhdysvalloista, Ruotsista, Ranskasta ja Länsi-Saksasta; vuonna 1970 Suomessa oli autoja tuhatta asukasta kohden 160, kun Yhdysvalloissa vastaava lukumäärä oli 526, Ruotsissa 294, Ranskassa 270 ja Länsi-Saksassa 232.⁹ 1960-luvun

7. Erkki Pihkala, Liikenteen uusin vallankumous. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 443–445.

8. Rae 1982, 6.

9. Aro-Yhtymän arkisto (AYA) Helsinki, Autotuojat ry: Henkilöautojen rekisteröinti ja henkilö- ja pakettiautojen myynti 1967–1971, Autotuojat ry:n vuosikertomus 1970.

Kaavio 2. Rekisteröidyt henkilöautot ja maahantuodut autot kappalemäärissä vuosina 1953–1965.¹⁰ Lähde: Seppo Leppänen, *Liikenne Suomessa 1900–1965. Kasvututkimuksia V. Suomen Pankki 1973, 76; Moisala 1983, 221, 306.*

alussa Suomessa ei ollut vielä omaa autoteollisuutta vauhdittamassa autoistumista, joten kilpailu kasvavilla markkinoilla käytiin maahantuojien kesken. Nämä pyrkivät vastaamaan kilpailuun hankkimalla Suomessa tuntemattomien automerkkien edustuksia ja aloittamalla niiden maahantuonnin.

Säännöstely ei hillinnyt merkittävästi autojen maahantuontia enää 1950-luvun lopulla, sillä vuosina 1958–1962 tuonti kasvoi vuosittain noin 20–30 prosenttia. Vuosikymmenen alun vaikeudet valtion taloudessa ja ulkomaisessa maksutaseessa madalsivat kynnyistä turvautua veronkorotuksiin. Niinpä kesällä 1962 maan hallitus antoi eduskunnalle esityksen autoveron huomattavasta lisäyksestä. Hallituksen esitys sisälsi lupauksen, jonka mukaan veronkorotuksen yhteydessä henkilöautojen tuonti vapautettaisiin määrällisistä rajoituksista. Ehdotukseen henkilöautojen tuontisäännöstelyn lieventämisestä vaikutti vuodesta 1961 myös Suomen ulkojäsenyys EFTA:ssa¹¹, sillä vapaakauppasopimukseen liittyminen merkitsi Suomelle autokaupan liberalisoinnin tunnustamista. Eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen heinäkuussa 1962. Odotettavissa ollutta henkilöautojen ostoryntäystä pyrittiin hillitsemään veronkorotuksella ja tiukennetuilla maksusäännöillä. Uudistuksen myötä muuttunut verotus nosti huomattavasti uusien

autojen hintaa, ja autoveron progressiivisuuden takia maksettava vero oli sitä korkeampi mitä kalliimmasta autosta oli kysymys.¹² Kaikesta huolimatta henkilöautotuonnin vapautuminen määrällisistä rajoituksista antoi perusteen odottaa tuonnin kasvua ja myös uusia aluevaltauksia Suomen markkinoilla. Uusi tilanne muutti myös henkilöautokaupan luonnetta, sillä autojen maahantuojat ja jälleenmyyjät joutuivat kiristy-

10. Vuonna 1962 tuotiin henkilöautoja 46 315 kappaletta, kun vuonna 1963 niiden tuontimäärä oli 50 133 kappaletta. Kaaviossa 2 kuvattu muutos maahantuojien autojen määrässä vuosina 1962–1963 selittyy pakettiautojen muuttuneella verotuksella ja tuontirajoituksilla, joilla oli vaikutuksensa tuonnin laskuun vuonna 1963. Juha Hytönen, *Autoistuminen Suomessa 1960-luvun alusta 1970-luvun puoliväliin*. Taloushistorian laudaturtyö. Jyväskylän yliopisto 1993, 10.

11. EFTA:n (European Free Trade Association) eli Euroopan vapaakauppaliiton perustivat Iso-Britannia, Norja, Ruotsi, Tanska, Itävalta, Sveitsi ja Portugali vuonna 1960.

12. Jari Kosma, *Nousu tuntemattomuudesta johtavaksi autoviejäksi – Japanin autoviennin kehitys vuosina 1952–1973*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 1991, 104; Moisala 1983, 231; Olli J. Ojanen, *Autot ja autoilu Suomessa 1960-luvulla*. Alfamer Kustannus Oy 2002, 13; Jani Repo, *Harakiri-kauppiaiden kummajaisista kaiken kansan kulkuneuvoiksi. Japanilaisten henkilöautojen kaupan historiaa Suomessa*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto 2003, 27.

vään kilpailuun myyjän markkinoiden muututtua ostajan markkinoiksi.¹³

Tietoja Suomen automarkkinoiden vapautumisesta oli kiirinyt myös Nissanille Japaniin. Avattuun vientiväylät muihin maanosiin Nissanille tuli luontevaksi tutkia mahdollisuuksia päästä vaikeasti saavutettaville Euroopan markkinoille. Nissan oli suorittanut 1960-luvun alussa tiedusteluja läntisessä Keski-Euroopassa muun muassa EEC-alueella,¹⁴ jonka kuitenkin havaittiin soveltuvan huonosti koemarkkina-alueeksi tuontiautoille asetettujen korkeiden tullien takia. Nissanin mukaan nämä ja muut japanilaisiin tuotteisiin kohdistetut rajoitukset olivat huomattava Eurooppaan pääsyn este. EFTA vaikutti EEC:hen verrattuna helpommin saavutettavalta markkina-alueelta, koska sen jäsenmaissa ei ollut vahvaa kotimaista autoteollisuutta. Pohjois-Eurooppa oli EFTA:ssa hyvin edustettuna, sillä Norja, Ruotsi ja Tanska olivat sen perustajajäseniä ja Suomi liitännäisjäsen. Näin ollen Pohjoismaat tarjosivat ainakin periaatteessa hedelmällisen kasvualustan Nissanin suunnitelmille päästä Euroopan markkinoille.¹⁵

Nissan ei ollut pyrkimyksissään ainoa, sillä myös Toyota, kuten asia esitetään yhtiön 50-vuotishistoriikissa, houkuteltiin aloittamaan vienti Eurooppaan tanskalaisen maahantuojan toimesta vuonna 1963. Suomalainen maahantuojia Korpivaara Oy oli esittänyt kiinnostuksensa Toyotaa kohtaan jo ennen tanskalaisia, sillä kesäkuussa 1962 laivattiin Japanista kaksi Toyopet Tiara-henkilöautoa Suomeen testiajoja varten. Tulokset eivät kuitenkaan rohkaisseet Korpivaaraa aloittamaan Toyotan maahantuojana, joten sopimusta ei vielä tuolloin syntynyt. Maahantuontisopimus Toyota Motor Corporationin ja Korpivaara Oy:n välillä solmittiin vuonna 1964, josta alkoi tämän automerkin menestystaival Suomen markkinoilla.¹⁶

Autokeskus Oy kiinnostuu Datsunista

Autokeskus Oy:n historia ulottuu vuoteen 1925, jolloin sen edeltäjä Helsingfors Automobil Cent-

ral Ab – Helsingin Autokeskus Oy perustettiin. Liikkeen palveluksessa ollut Eric H. Broman¹⁷ päätti ystävänsä Thor Gullichsenin kanssa ostaa vaikeuksiin ajautuneen Helsingin Autokeskuk- sen vuonna 1934. Toiminta jatkui nimellä Uusi Autokeskus Oy.¹⁸ Toisen maailmansodan jälkeen muutettiin yrityksen edustusopimuksia ja omistajarakennetta, ja uudeksi nimeksi rekisteröitiin vuonna 1953 Autokeskus Oy – Bilcentralen Ab.¹⁹ Kun Suomi autoistui vuosikymmenen lopulta lähtien vauhdikkaasti, muodostui johtaja Eric Bromanin suunnitelmaksi laajentaa liiketoimintaa uudella maahantuontiedustuksella, joka mahdollistaisi valikoiman laajentamisen entistä halvemmillä ja pienemmillä autoilla.²⁰ Uusia yhteistyötahoja haettaessa oli katse suunnattava

13. Ostajan markkinat. *Tekniikan Maailma* 1/1963, 7; Hytönen 1993, 10–11.

14. EEC:n (European Economic Community) eli Euroopan talousyhteisön perustivat Alankomaat, Belgia, Italia, Luxemburg, Ranska ja Länsi-Saksa vuonna 1957.

15. *Nissan jidōsha 40-nen no ayumi. Shashin de miru 40-nen no ayumi.* Nissan jidōsha 1973, 70; *Nissan jidōsha shashi 1964–1973.* Nissan jidōsha 1975, 154; Toni Jalovaara & Hannu Kärkkäinen, Autoinen aurinko nousi idästä. *Tekniikan Maailma* 15/1992, 6.

16. Pentti Kynnös & Antti Räsänen, *Itsenäisen Suomen ikäinen Korpivaara 1917–1992.* Forssan kirjapaino Oy 1992, 40–42; *Toyota. A History of the First 50 Years.* Toyota Motor Corporation 1988, 219–220.

17. Eric H. Broman oli syntynyt Vaasassa 21.11.1897. Hän kävi Lontoossa Cusacks Collegea vuosina 1913–1914 ja siirtyi Pietariin SKF:n palvelukseen vuosiksi 1915–1917. Broman matkusti Yhdysvaltoihin vuonna 1918 ja työskenteli siellä useissa autoalan yrityksissä myyjänä ja myyntijohtajana. Hän palasi Suomeen vuonna 1928. Toisen maailmansodan päätyttyä Broman osti Suomen hallituksen valtuuttamana valtiolle Yhdysvaltain armeijan ylijäämätavaraa Ranskasta, Belgiasta, Saksasta ja Norjasta. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”message to mr sven klaile...from bilcentralen Helsinki.” Sähkösanoma Helsingistä Tokioon 1.8.1962.

18. Uusi Autokeskus Oy edusti seuraavia automerkkejä: De Soto, Hupmobile, Dodge, Horch, Renault, Scania-Vabis ja Wanderer.

19. Kalevi Karusuo, ”Fiude”. *Sata vuotta helsinkiläistä autokauppaa.* Karisto Oy 2004, 292–301, 305–309; Moisala 1983, 349–350.

20. Repo 2003, 31.

tunnetuilta markkinoilta vähemmän tunnetuille, sillä itäblokin, Länsi-Euroopan ja Pohjois-Amerikan valmistajat olivat jo pääasiassa saaneet edustajansa Suomesta. Autokaupan kasvun moottori oli siis haettava kauempana.

Suomeen oli 1950-luvun jälkipuoliskolla tihkunut tietoja Japanin kehittyvästä autoteollisuudesta. *Tekniikan Maailma* -lehdessä julkaistiin vuosina 1956–1958 japanilaisia tuontituotteita ja autoteollisuutta käsitteleviä artikkeleita, joissa arvuuteltiin japanilaisten mahdollisuuksia pärjätä maailmanmarkkinoilla amerikkalaisten ja eurooppalaisten valmistajien kanssa.²¹ Suomessa seurattiin Japanin teollisuuden tapahtumia epäluuloisen kiinnostuneesti, sillä japanilaisilla tavaroilla oli usein halvan ja jopa huonolaatuisen tuotteen maine Suomessa ja muualla Euroopassa. Tämä oli perua maailmansotien väliseltä ajalta, jolloin varsinkin suomalainen kotimarkkinateollisuus piti muun muassa japanilaisia tekstiilitavaroita lähes kertakäyttöhyödykkeinä.²² Tahriintunut maine ei kannustanut kuluttajia uskomaan japanilaisten tuotteiden, kuten henkilöautojen kestävyYTEEN. Toisaalta 1950-luvun lopulla Kaakkois-Aasiasta ja Amerikanmantereelta kantautui uutisia japanilaisten autojen menestyksestä, mikä puolestaan loi kuvan Japanin edistymisestä autojen kehittämisessä.²³

Jo ennen japanilaisten autojen saapumista vakiinnuttivat Japanissa valmistetut valokuvaus- ja kaitafilmikamerat paikkansa Suomen kuluttajamarkkinoilla. Japanilaisia kameroita ja kiikareita toi maahan muiden muassa helsinkiläinen kauppahuone Kaukomarkkinat Oy, jonka ansioita vuonna 1956 saapui markkinoille korkealaatuinen ja maailman halvimmaksi mainostettu Yashicaflex-kameramerkki.²⁴ Japanilaisista kameroista kehittyi pian vaarallinen kilpailija muille, kuten Länsi-Saksassa valmistetuille tuontikameroille. Ehkä merkittävin markkinavaltauksen seuraus oli se, että suomalaiset kuluttajat tutustuivat ensikerran halpaan mutta korkealaatuisen teknologian työnäytteeseen, joka nostatti kiinnostusta myös muita japanilaisia tuotteita

kohtaan.²⁵ Tästä alkoi ensimmäisten japanilaisien tuontiautojen odotus.

Kun Autokeskus etsi kalliin mutta suositun amerikkalaisen Dodge-auton rinnalle markkinoitavaksi sitä halvempaa ja pienempää ”kansanautoa”, Eric Broman tutustui Tukholmassa vuonna 1960 Datsun-autoon. Suuri ruotsalainen autojen maahantuoja Philipsons oli saanut norjalaiselta Georg Veflingiltä yhden Datsun Bluebird 310 -tyypin henkilöauton mallikappaleeksi. Datsun-agentti Vefling ei itse päätoimenaan hoi- tanut autokauppaa, vaan johti norjalaista laivanvarustamo A/S Oiltankia, jonka lipun alla maailman meriä kynti 1960-luvun alussa öljyn ja kappaletavaran kuljetukseen tarkoitettuja laivoja.²⁶ Varustamon laivat kuljettivat rahteja Itä-Aasiaan, mutta ongelmaksi oli tullut paluulastin saaminen Japanista Eurooppaan.²⁷ Vefling onnistui solmimaan agenttuurisuhteen Nissaniin, ja ensimmäiset neljätoista Datsunia laivattiin Norjaan vuonna 1959.²⁸ Kun autot oli saatu Norjaan,

21. Repo 2003, 22–24; Made in Japan. *Tekniikan Maailma* 11/1956, 5; Japanin autoteollisuus... (kuvateksti). *Tekniikan Maailma* 3/1957, 14; Jälleen pienoisauto Aasiasta. *Tekniikan Maailma* 5/1958, 17; Jussi Juurikkala, ...saapuvat automarkkinoille. *Tekniikan Maailma* 7/1958, 12–13.

22. Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA) Mikkeli, Suomen Teollisuusliiton arkisto, Kirjeenvaihto v. 1938 L-T, Arkistotunnus 121. Puuvillatehtaiden Myyntikonttorin kirje ja siihen sisältyvä liite Suomen Teollisuusliitolle 5.11.1938.

23. Repo 2003, 25.

24. Keijo K. Kulha, *Mies ja vuosisata: Pääkonsuli Aarne Koskelon tarina 1900–1998*. Gummerus 2004, 286; Maailman halvimmat korkealaatuiset kamerat ovat tulleet! (Kaukomarkkinat Oy:n mainos). *Tekniikan Maailma* 3-4/1956, 35.

25. TM koekuvaa: Yashicaflex – kevään kamerasensaatio. *Tekniikan Maailma* 6/1956, 18–19; Made in Japan. *Tekniikan Maailma* 11/1956, 5. Vrt. Kosma 1991, 106; Repo 2003, 51.

26. ”Georg Veflings Rederi A/S.” <http://www.lardex.net/TONBERG/vefling/index.htm> (14.5.2012).

27. Norjalaiset varustamot toimivat aktiivisesti Itä-Aasian vesillä, joten kilpailu paluulastista Eurooppaan oli kova.

28. Nissanin yrityshistoriikissa mainitaan kyseisten Datsunien olleen ilmaisanäyteautoja. Nissan jidōsha 1975, 154; AYA, Lehtileikkeet 1962, ”Bluebirds Entering Scandinavi-

oli Veflingin löydettävä Datsuneille ostaja, joka voisi aloittaa autojen maahantuonnin ja tarjota samalla laivoille rahteja Japanista Pohjois-Eurooppaan. Norjassa Veflingin pyrkimykset eivät ottaneet tuulta, eikä myöskään ruotsalainen Philipsons kiinnostunut Datsunista, sillä Bluebird 310 -mallin vanhahtava muotoilu ei innostanut perinteistä eurooppalaisten arvoautojen maahantuojaa.²⁹

Nissanin vastaanotto Euroopassa oli erilainen kuin Yhdysvalloissa. Nissanin esitellessä vuonna 1958 Datsun-autoaan Los Angelesin Imported Car Show:ssa herätti se puutteistaan huolimatta niinkin suurta huomiota, että Nissan vastaanotti yli kolmekymmentä pyyntöä auton maahantuonnista tai myynnistä kiinnostuneilta tahoilta.³⁰ Datsunin taival Euroopassa oli tätä paljon verkkaisempaa, sillä mahdollisia maahantuojia ei aluksi näyttänyt löytyvän juuri mistään. Eric Broman ja Autokeskus olivat kuitenkin toista maata, sillä tutustuttuaan Datsuniin Tukholmassa Broman päätti pyytää Philipsonsia autoa mukaansa Suomeen.³¹

Eric Broman näki jo varhain, että Datsunissa oli ulkomuodostaan huolimatta positiivisiakin puolia, jotka voisivat tehdä siitä suosittun merkin Suomen markkinoilla. Datsun oli kantavalla korilla varustettu kokoteräsrunkoinen auto, joka soveltui kestävilä ominaisuuksiltaan Suomen kuoppaisille teille. Lisäksi Bromanin näkemys oli, että erityisesti perheelliset autonostajat tulisivat suosimaan pienempikokoisia ja taloudellisia autoja suurikokoisten henkilöautojen sijaan.³² Yhdysvalloissa autonmyyjän kannuksensa ansainnut Broman tiesi tarkalleen, miten kulluttajatottumukset olivat uudella mantereella muuttuneet 1950-luvun lopulta lähtien. Pienet ja taloudelliset henkilöautot olivat nousseet suosituimmiksi tuontiautoiksi, mistä Volkswagen oli erityisesti hyötynyt. Myös Nissan halusi osansa kasvusta.³³

Bromanin Ruotsista saamalla Datsunilla aloitettiin Suomessa testikäyttö, jonka tuloksista riippui uskaltaisiko Autokeskus ottaa suuren as-

keleen Datsunin maahantuonnin aloittamiseksi. Autokeskus sai tämän ensimmäisen Datsuninsa kokeiltavaksi Suomen teille kesällä 1960, jolloin Bluebird 310:n todettiin Autokeskuksen puolesta soveltuvan hyvin paikallisiin olosuhteisiin joidenkin muutostöiden jälkeen.³⁴ Tästä ensikosketuksesta Datsuniin kesti kuitenkin vielä kaksi vuotta ennen kuin aika oli tarpeeksi kypsä niiden maahantuonnin aloittamiseksi. Monen asian oli Suomessa sitä ennen muututtava, ei vähiten henkilöautojen tuontia koskevien säädösten.

Tunnusteluista neuvotteluyhteyteen

Vuoden 1962 alussa tekivät Eric Broman ja Autokeskus ratkaisevan päätöksen. Datsunin suorittaminen testeistä oli jo kesällä 1960 vakuuttanut Bromanin maahantuonnin kannattavuudesta, mutta vasta maaliskuussa 1962 Autokeskus esitti kirjeitse suunnitelmansa Nissanille. Se ilmoitti olevansa kiinnostunut Datsun-pakettiautojen (Datsun Delivery Van) maahantuonnista. Autokeskuksen kiinnostus pakettiautoja kohtaan selitty Suomessa vielä tuolloin voimassa olleilla moottoriajoneuvojen tuontisäännöksillä. Niiden mukaan pakettiautojen tuonnissa sovellettiin automaattista lisensointia, kun taas henkilöautojen tuontisääntely perustui maahantuojille annettuihin tuontikiintiöihin.³⁵ Moni maahantuojaja

an Market.” Artikkelin lehdestä The Daily Yomiuri 28.7.1962; ”En liten historikk on Datsun i Norge.” <http://www.datsunpmregisteret.no/Datsun/HistorieiNorge/tabid/347/Default.aspx> (14.5.2012).

29. Väinö H. Bromanin haastattelu 9.5.2012. Haastattelija Juha Sahi.

30. Rae 1982, 18.

31. Karusuo 2004, 313.

32. Autokeskus Oy. *Moottori* 9/1962, 67.

33. Rae 1982, 38–39.

34. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Attention: Mr. Tanaka.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 17.3.1962. Allekirjoittanut Sven Klaiile; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of 700 Datsun bluebirds to Finland.” Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co. Ltd:lle. Lähetetty syksyllä 1962.

35. Ajoneuvojen maahantuontimääräyksiä, joiden rajoissa autojen tuonti oli ylipäänsä mahdollista, sovellettiin

kiersi henkilöautoihin kohdistettua säännöstellä tuomalla pakettiautoja, jotka maahan saavuttuaan muutettiin henkilökuljetukseen soveltuviksi ajoneuvoiksi.³⁶ Autokeskuksen visiona oli aloittaa yhteistyö Nissanin kanssa tuomalla maahan Datsun-pakettiautoja, jotka ikään kuin Troijan hevosina avaisivat tiensä Suomen markkinoille vuonna 1962. Seuraavana vuonna olisi sitten mahdollista esitellä Datsun-henkilöautojo japanilaiseen ajoneuvoon tottuneelle yleisölle. Autokeskus oli valmis aloittamaan maahantuonnin valmistelut heti, sillä se ilmoitti saavansa (automaattisesti) lisenssit ainakin 300 pakettiautolle, joiden toivottiin saapuvan maahan viimeistään kesäkuussa.³⁷

Nissan pahoitteli vastauksessaan, että Autokeskuksen esittämä hintatoivomus oli liian alhainen, toimitusaika liian lyhyt ja että ehdotetut rakenteelliset muutokset pakettiautoihin eivät sillä hetkellä olleet mahdollisia. Kielteisestä kannastaan huolimatta Nissan ilmaisi kiinnostuksensa Suomen markkinoihin, sillä Suomi oli yksi harvoista Euroopan maista, jolla ei ollut japani-

laisten tavaroiden tuontirajoituksia. Käänteentekevä muutos Japanin ja Suomen välisissä kauppasuhteissa oli tapahtunut vasta hiljattain, kun maat olivat noottien vaihdolla sopineet kauppavaihdon vapauttamisesta Tokiossa joulukuussa 1961. Käytännössä Suomi ulotti multilateraalisen tuontikohtelun Japania koskevaksi, Japanista tuli toisin sanoen Helsingin klubin jäsen.³⁸ Japani taas antoi Suomelle senhetkisen liberaalisen tuontikohtelun lisäksi myöhemmin kaikki tuontisäännöstelyssä tehtävät lievennykset.³⁹ Multilateraalisuus merkitsi mahdollisuutta aloittaa japanilaisten autojen maahantuonti Suomeen ja japanilaisten ajoneuvojen saattamista tuontikohtelussa ainakin periaatteessa samalle viivalle esimerkiksi länsisaksalaisten ja yhdysvaltalaisen autojen kanssa. Tämä muutos maiden kauppasuhteissa selittää osaltaan sen, miksi Autokeskus päätti tehdä aloitteen Datsunin maahantuonnista kevättalvella 1962, eikä tätä aikaisemmin.

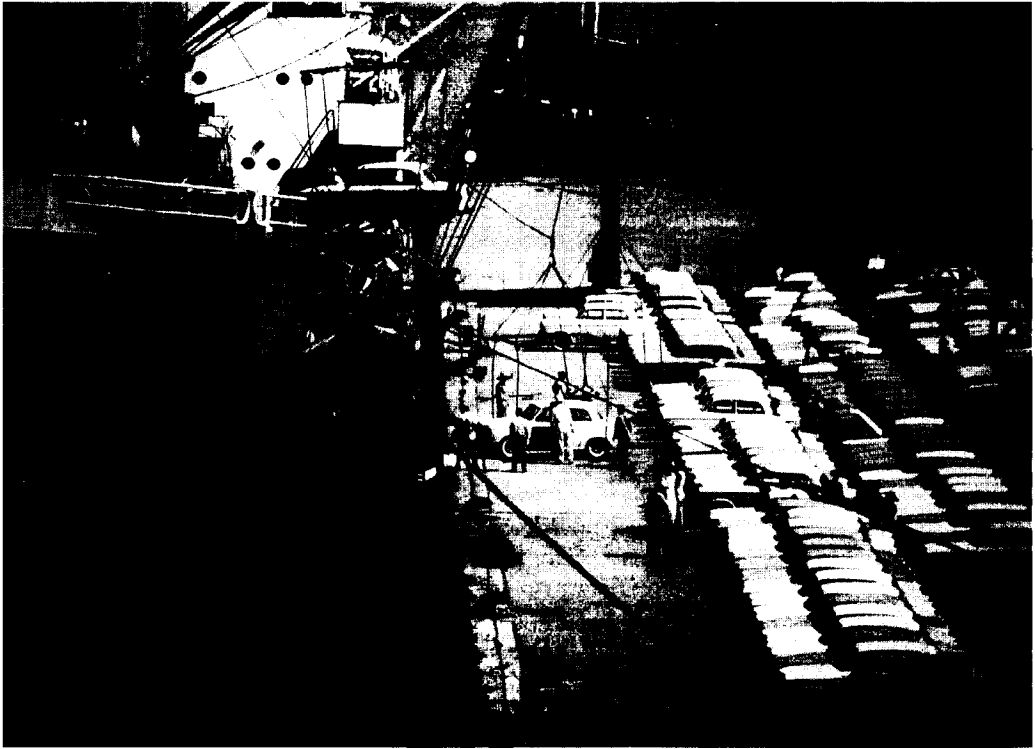
Suomen ulkomaankaupassa nk. bilateraalmaihin, esimerkiksi Neuvostoliittoon, ja multilateraalimaihin, kuten Isoon-Britanniaan, Länsi-Saksaan ja Yhdysvaltoihin. Vaikka Suomella oli voimassa oleva kauppa- ja merenkulкусopimus Japanin kanssa (1926), ei Japani ennen vuotta 1962 kuulunut Suomen ulkomaankaupan liberalisointiin tähtäävässä järjestelmässä kumpaankaan maaryhmään, joista henkilöautojen tuonti oli maahantuojakohtaisesti kiintiöitytetty ja kuorma-autojen sekä pakettiautojen tuonti joko vapaata tai automaattisen lisensioinnin alaista. Juhana Aunesluoman mukaan vapaan tuonnin ja automaattisen lisensioinnin välillä merkittävin ero ”oli siinä, että automaattinen lisensiointi antoi mahdollisuuden viivyttää tuontilupia, mikäli Suomen Pankin valuuttavaranannon ylläpito niin vaati.” Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmasodista EU-aikaan*. SKS 2011, 162–171; ELKA, Suomen Teollisuusliiton arkisto, Ulkomaankauppaan liittyvät asiakirjat 1946–1958: Kauppasopimuskomiteaa koskevia asiakirjoja, Arkistotunnus 486, UM Kauppasopimuskomitea 1958 Yleinen jaosto, ”Tuonnin vapauttamisen laajuus.” Kauppa- ja teollisuusministeriön kauppaosasto Helsinki, 15.4.1958; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Attention: Mr. Tanaka.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 17.3.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile.

36. Henkilöautojen tuontisäännöstelyn sekä verotuksen seurauksena Suomen maanteillä yleistyivät vuodesta 1960 ns. ”piilofarmarit”, joilla tarkoitettiin henkilökuljetukseen sopivaksi muutettuja pakettiautoja.

37. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Attention: Mr. Tanaka.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 17.3.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile; Repo 2003, 21.

38. Helsingin klubista antaa *Historian sanakirja* seuraavan selityksen; ”vuonna 1957 [ja sen jälkeen] Suomen tekemät kauppasopimukset tärkeimpien länsimaiden kauppakumppaneiden kanssa. Sopimuksen myötä luovuttiin lisenssijärjestelmästä. Suomen viennille taattiin samat mahdollisuudet kuin OEEC-mailla oli.” Anssi Halmesvirta, Jari Ojala, Heikki Roiko-Jokela & Kustaa H.J. Vilkuna, *Historian sanakirja*, Gummerus 2007, 55.

39. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Attention: Mr. Tanaka.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 17.3.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Gentlemen,” Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Autokeskukselle 23.3.1962. Allekirjoittanut Kanichi Tanaka; Suomen ulkoasiainministeriön arkisto Helsinki, UM 58 B 2 Japani, ”Multilateraalinen tuontikohtelu Japanille 1.1.1962 lukien”. Va. asiainhoitaja Martti Lintulahden kirjelmä n:o 800/301. Tokio 23.12.1961.

Datsuneita lastataan Piraeus-laivaan Suomeen vientiä varten vuonna 1962. Kuva: Aro-Yhtymän arkisto.

Autokeskuksen pakettiautojen tuontisuunnitelmat eivät kaatuneet pelkästään Nissanin kielteiseen kantaan, vaan myös siihen, että Suomessa viranomaiset huhtikuun alussa keskeyttivät pakettiautojen automaattisen tuontilisenssien myöntämisen niiden tuonnin kasvettua vuoden ensimmäisten kolmen kuukauden aikana suhteettoman suureksi koko edellisvuoden tuontiarvoon verrattuna.⁴⁰ Muutokset autokaupassa eivät päättyneet tähän, sillä Autokeskus oli saanut tietää eri lähteistä, että Suomen hallitus kaavaili autoveron korotusta 20 prosentista aina 40 tai 60 prosenttiin.⁴¹ Vastapainoksi olisi maahantuojille luvassa ”henkilöautojen tuontisäännöstelyn olennainen lieventäminen”,⁴² ja vuoden toiselle puoliskolle maahantuojille käytettäväksi enemmän valuuttaa henkilöautojen tuontia varten. Muuttuneessa tilanteessa Autokeskus tarkisti suunnitelmiaan ja oli huhtikuussa yhtey-

40. Autokeskuksen mukaan pakettiautojen tuonti Suomeen oli huhtikuun alussa loppunut viranomaisten keskeytettyä lisenssien myöntämisen. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile.

41. Autoverosta tuli progressiivinen ja se oli 40–90 % auton myyntihinnasta. Eduskunnan säätämän autoverolain voimassaoloajaksi määrättiin viisi vuotta 1.7.1962 lähtien. Autoveron oli viiden vuoden sisällä määrä tippua 20–50 prosenttiin. Datsun Bluebird -henkilöautojen kokoluokassa vero tuli olemaan 20–60 %. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Nismo Tokyo.” Sähkösanoma Autokeskukselta Nissan Motor Co., Ltd:lle 18.6.1962; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of 700 Datsun bluebirds to Finland.” Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co. Ltd:lle. Lähetetty syksyllä 1962.

42. *Valtiopäivät 1962. Pöytäkirjat I*, Ehdotukset laiksi auto- ja moottoripyöräverosta 9.7.1962, pääministeri Karjalaisen puheenvuoro, 883.

dessä viranomaisiin Helsingissä. Keskusteluissa nousi ensimmäisen kerran esille Autokeskuksen mahdollisuus aloittaa Datsun-henkilöautojen tuonti Suomeen. Asioiden edettyä suotuisasti ilmoitti Autokeskus Nissanille kesäkuun alussa, että se oli valmis aloittamaan pysyvän ja kestävä yhteistyön Nissanin kanssa henkilöautojen tuonnissa ja markkinoinnissa. Mahdollistaakseen tämän Autokeskus oli valmis luopumaan Datsunin hyväksi ranskalaisen Panhard-henkilöauton tuonnista, jota merkkiä Autokeskuksen sisaryritys Kansanauto Oy edusti. Se, mitä Autokeskus Nissanilta toivoi, oli ennen kaikkea ymmärrystä esitettyä auton hintatoivomusta kohtaan, sillä Suomessa tuntemattoman automerkin olisi heti alussa saatava paikkansa markkinoilla kilpailijoita houkuttelevammalla hinnalla. Jos hallituksen suunnitelmat toteutuisivat kesällä 1962, oli Autokeskuksen mukaan täysin mahdollista, että Panhard-autojen tuonnista vapautuvien noin sadan lisenssin lisäksi olisi lievennetyn henkilöautojen tuontisäännöstelyn kautta saatavissa vielä ylimääräiset lisenssit 500–600 Datsun-henkilöautolle.⁴³

Datsunien tuonnin onnistuminen riippui Suomen hallituksen suunnitelmien lisäksi paljolti myös siitä, kuinka edullisesti autot olisivat kuljetettavissa Japanista Suomeen. Laivauksen hoitaisi Georg Veflingin Skibs A/S Oiltank, sillä Autokeskus oli kesällä 1962 siinä käsityksessä, että jos laivaaja olisi jokin muu varustamo, olisi Autokeskuksen maksettava palkkio maahantuodusta autoista A/S Oiltankille.⁴⁴ Datsunien tuonnin Suomeen kasvaessa vuonna 1964 muuttui kysymys palkkioista Autokeskukselle hyvin vaikeaksi, sillä A/S Oiltankin näkökulmasta sille kuului perimiensä laivausmaksujen lisäksi erillinen palkkio (royalty) kaikista tuoduista autoista. Kävi kuitenkin ilmi, että ajatus norjalaisten vaatimista erillisistä palkkioista oli varustamon oma ajatus, eikä siitä ollut Nissanin kanssa sovittu. Lokakuussa 1964 Nissanilta ilmoitettiin Suomeen, ettei se hyväksyisi autojen tuonnista koituvien palkkioiden antamista A/S Oiltankille.⁴⁵

Asioiden myöhemmästä kehityksestä huolimatta Autokeskus Oy, Nissan Motor Co., Ltd. ja Skibs A/S Oiltank olivat sidottuja toisiinsa kesällä 1962, jotta Datsun voisi viimein yli kahden vuoden yrittämisen jälkeen rantautua pysyvästi Eurooppaan. Autokeskuksen kiinnostus Datsunia kohtaan oli sekä Nissanille että A/S Oiltankille juuri sitä, mitä ne olivat toivoneet löytävänsä Euroopasta – maahantuojan, jolla oli lähes 40 vuoden kokemus ja halu tuoda Datsun voimalla markkinoille.

Nissanin yritykset saada vienti käynnistymään Pohjois- ja Keski-Eurooppaan olivat tätä ennen tuottaneet laihan tuloksen. Pyrkimykset Keski-Euroopassa eivät olleet onnistuneet, vaikka *Automotive World* -lehden maaliskuun 1963 painoksessa ilmestyneessä Nissanin mainoksessa mainittiinkin yhtiöllä olevan Itävallassa edus-

43. Autokeskuksen tarkoitus oli siirtää Panhardin tuontia varten jo myönnettyjä henkilöautojen tuontilisenssejä käytettäväksi Datsunin maahantuontiin. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland." Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Gentlemen:" (BL-19) Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co., Ltd:lle 16.9.1963. Allekirjoittanut Sven Klaile.

44. Mahdollisesti Nissanin ja A/S Oiltankin välillä oli virallisesti tai epävirallisesti sovittu siitä, että A/S Oiltank saisi hoitaakseen Pohjois-Eurooppaan menevät toimitukset palkkiona Datsunin vienninedistämisestä. Varmaa kuitenkin on, että A/S Oiltank piti itseään itseoikeutettuna järjestämään laivaukset Suomeen, eikä Nissanin taholta esitetty eriviä mielipiteitä ennen vuosia 1964–1965.

45. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland." Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "New Costing of Datsun Bluebird." Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Skibs A/S Oiltankille 12.7.1962. Allekirjoittanut Kanichi Tanaka; AYA, S. Klailen kaapissa olleita papereita 1960–1980-luvulta, "Dear Mr. Klaile," Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Autokeskukselle 13.10.1964. Allekirjoittanut K. Tamaki; AYA, S. Klailen kaapissa olleita papereita 1960–1980-luvulta, "Autokeskus Helsingfors." Georg Veflingin kirje Autokeskukselle 23.11.1965.

taja nimeltä Industrie-Import GmbH.⁴⁶ Nissanin tai ylipäänsä japanilaisten autojen vienti Itävaltaan ei muodostunut huomattavaksi Euroopan tuontimaiden välisessä vertailussa ennen 1970–1980-luvun vaihdetta. Tämä siitäkkin huolimatta, että samanaikaisesti maahantuonnin käynnistytessä Suomeen vuonna 1962 oli Itävallassa Datsuneita jo yritetty kaupata.⁴⁷ Norjan ja Itävallan hyytyneiden myyntiponnisteluiden jälkeen Suomi muuttui Nissanille valopilkuksi Euroopan kartalla. Nissanin mukaan Euroopan markkinoille pääsy vaatisi tästedes vakautta, sisua ja jatkuvia ponnisteluja. Ottaen huomioon aikaisemmat esteet Euroopassa oli Nissanin nyt keskeytettävä Suomen markkinoille pääsyn.⁴⁸

Nissanin halua päästä käsiksi Suomen markkinoihin voidaan punnita muun muassa sillä, mikä oli yhtiön valmius tehdä uhrauksia laskeamalla tuotteensa hintaa. Autokeskuksen toivomuksena oli Datsunin fob-hinnaksi 820 Yhdysvaltain dollaria,⁴⁹ kun taas Nissan oli ilmoittanut alkukesästä ”uhrihinnakseen” 846 dollaria.⁵⁰ Heinäkuussa Nissan kuitenkin tarkasti hintavaatimustaan ja ilmoitti uudeksi hinnaksi 830 dollaria pahoitellen, ettei Autokeskuksen Suomen mark-

kinoille kilpailukykyiseksi määrittelemään 820 dollarin hintaan ollut mahdollista päästä. Tämä Nissanin antama uusi hinta oli tarkoitettu 700 kappaleen Datsun Bluebird-henkilöauton tilausta varten.⁵¹ Autokeskuksessa ymmärrettiin, että usean sadan auton kertatilauksella oli huomattava riski, kun tilatut autot olivat valmistajansa ensimmäisiä markkinoitavia tuotteita maassa. Jotta yksittäisellä Datsun-henkilöautolla olisi mahdollisimman kilpailukykyinen hinta, oli säästöjä haettava laivauskustannuksista. Ratkaisu oli suuren autoerän kertatoimitus, jolloin yksittäistä autoa kohden kuljetuskustannukset pienenevät ja laskivat sen tulevaa myyntihintaa.⁵² Autokeskus ja Nissan luottivat siihen, että A/S Oiltankilla olisi käsissään ratkaisun avaimet.⁵³

Autokeskus piti kevään mittaan tiiviisti yhteyttä Norjaan ja alkukesästä A/S Oiltank ilmoitti olevansa valmis varaamaan Datsunien laivausta varten tarvittavat alukset, kun toimitus Suomeen sopisi Nissanin tuotantoaikatauluihin.⁵⁴ Ennen sopimuksen ja tilauksen solmimista Autokeskus halusi hankkia vielä kolme Datsun-henkilöautoa Norjan kautta testikäyttöä varten.

46. Lähteessä yhtiön nimi on kirjoitettu muotoon Industrie-Import GmbH. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, Standard Advertising, Inc:n kirje ja mainosliite Autokeskukselle 6.5.1963. Allekirjoittanut Tomoo Fukuya.

47. Nissan oli solminut edustus sopimuksia myös Väli­meren maissa toimivien yritysten kanssa. Kreikassa Nissanin edustajana toimi Nic. J. Theocarakis, Kyproksella The Amazon Enterprises Ltd., Maltalla The United Acceptances Ltd. ja Turkissa Jac Dekalo & Co., Ltd. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, Standard Advertising, Inc:n kirje ja mainosliite Autokeskukselle 6.5.1963. Allekirjoittanut Tomoo Fukuya; *Nissan Motor Co. Ltd. at Home & Abroad*. Original survey published in Japan by The Zaikai, Tokyo. English version, edited and augmented, by Japaneeds (Multilingua) Ltd., London 1983, 170–173; Datsun Bluebird 1200. *Tekniikan Maailma* 10/1962, 20.

48. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Bluebird for Finland.” Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Skibs A/S Oiltankille 2.7.1962. Allekirjoittanut Kanichi Tanaka; Nissan jidōsha 1973, 70.

49. Fob eli free on board (vapaasti aluksessa) tarkoittaa, että myyjä toimittaa tavar­an ostajan nimeämään alukseen nimetyssä satamassa. Toisin sanoen tilaaja maksaa tavar­an toimituskustannukset.

50. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile.

51. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Dear Sirs,” Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Autokeskukselle 11.7.1962. Allekirjoittanut Kanichi Tanaka.

52. Väinö H. Bromanin haastattelu 9.5.2012. Haastattelija Juha Sahi.

53. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Dear Sirs,” Nissan Motor Co., Ltd:n kirje Autokeskukselle 11.7.1962. Allekirjoittanut Kanichi Tanaka; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”nismo tk 2503 telex to 12515 july 10.” Sähkösanoma Nissan Motor Co., Ltd:ltä Autokeskukselle 10.7.1962.

54. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Re: Import of Datsun Bluebirds to Finland.” Autokeskuksen kirje Nissan Motor Co., Ltd:lle 8.6.1962. Allekirjoittanut Sven Klaile.

Datsun Bluebird 1200 Jätkäsaarella toukokuun puolivälissä 1962. Kuva on julkaistu myös *Tekniikan Maailmassa* 7/1962, 16. Kuva: Aro-Yhtymän arkisto.

Nämä autot saapuivat yksi kerrallaan ensimmäisen tullessa Helsinkiin 7. toukokuuta ja viimeisen 31. heinäkuuta.⁵⁵ Autot olivat uudempaa Datsun Bluebird 1200 PL312U-mallia, joista Autokeskus teki myöhemmin kyseisen suuren tilauksen. Autokeskuksen valmistellessa Datsunien maahantuonnin aloittamista hyväksyi eduskunta edellä käsitellyn hallituksen esityksen. Asiat olivat edenneet odotetunlaisesti, joten Autokeskuksen seuraava tehtävä oli ottaa yhteys Pohjoismaiden Yhdyspankkiin (PYP). Keskusteluissa pankin kanssa ilmoitettiin yrityksen suunnitelmista aloittaa Datsunien maahantuonti, jota varten PYP:ltä pyydettiin rahoitusapua. Pankin vastaus oli myönteinen, sillä Autokeskus, toisin sanoen Eric Broman, ja PYP olivat tehneet yhteistyötä jo kolmenkymmenen vuoden ajan.⁵⁶ Rahoituspuolen ratkettua ja henkilöautojen

tuonnin vapauduttua määrällisistä rajoituksista 15. heinäkuuta oli aika siirtyä neuvotteluyhteyteen Nissan Motor Co., Ltd:n kanssa.⁵⁷

55. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Gentlemen:" (BL-19) Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co., Ltd:lle 16.9.1963. Allekirjoittanut Sven Klaiile; Japanilaisia... (kuvateksti) *Tekniikan Maailma* 7/1962, 16.

56. AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Re: Import of 700 Datsun bluebirds to Finland." Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co. Ltd:lle. Lähetetty syksyllä 1962.

57. Määrällisten rajoitusten poistumisesta huolimatta henkilöautojen tuonti oli edelleen lisensoitua (automaattinen lisensointi). Tuontilisenssit myönnettiin määräajaksi, joka Datsunilla oli kolme kuukautta. Henkilöautojen tuontisäännöstelyn lieventäminen liittyi eduskunnan 13.7.1962 hyväksymään auto- ja moottoripyöräveroasetukseen. *Asetuskokoelma 1962*, No. 371. Asetus auto- ja moottoripyöräverosta; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, "Re: Import of 700 Datsun bluebirds to Fin-

Datsun kestää!⁵⁸

Myyntivalikoimaansa ”kansanautoa” etsineessä Autokeskus Oy:ssä vuonna 1960 herännyt kiinnostus Datsunia kohtaan ratkaisi sen, että kevättalvella 1962 yhtiössä tehtiin päätös lähestyä Nissan Motor Co., Ltd:tä ehdotuksella Datsunin maahantuonnin aloittamisesta Suomeen. Yhteistyöehdotuksen esittäminen mahdollistui Suomen ja Japanin tehtyä sopimuksen keskinäisen kaupan vapauttamisesta joulukuussa 1961. Suomen liittännäisjäsenyys EFTA:ssa puolestaan vaikutti siihen, että Suomessa tehtiin päätös vapauttaa henkilöautojen tuonti määrällisistä rajoituksista kesällä 1962, mikä hieman aikaisemmin toteutetun pakettiautojen tuontilisensoinnin keskeyttämisen kanssa joudutti Autokeskuksen suunnitelmia Datsun-henkilöauton maahantuonnin aloittamisesta.

Euroopan vientiponnisteluissaan rypeneelle Nissanille kokeneen eurooppalaisen maahantuojan ilmaantuminen lupaavine ehdotuksineen tuli kuin lahja, josta saatava hyöty oli turvattava hinnanalennustenkin uhalla. Autokeskuksen ja Nissanin intressien yhteensovittaminen, jonka tuloksena solmittiin maahantuontisopimus, yhdessä Skibs A/S Oiltankin antaman panoksen kanssa mahdollisti Datsun-henkilöauton rantautumisen Suomeen ja sen kautta pysyvästi Euroopan markkinoille vuodesta 1962 lähtien. Tämä ei merkinnyt ainoastaan suurta askelta Nissanille, vaan myös laajemmin koko japanilaiselle autoteollisuudelle. Ensimmäistä kertaa japanilainen autovalmistaja oli saanut avattua eurooppalaiseen maahan säännöllisen viennin. Nissanin vienti Suomeen oli vuosikymmenen lopulle saakka suurempaa kuin mihinkään muuhun Euroopan maahan.⁵⁹ Muut japanilaiset autovalmistajat seurasivat Nissanin esimerkkiä, ja Suomesta tuli koko japanilaisen autoteollisuuden merkittävin vientikohde Euroopassa 1960-luvulla.⁶⁰

Menestys ei tullut ilmaiseksi, sillä Autokeskus ja Nissan joutuivat tekemään huomattavia uhrauksia onnistuakseen Datsunin markkinoinnis-

sa vuosina 1962–1963.⁶¹ Kun myyntiluvut lähtivät raketinomaiseen nousuun uudistuneen Datsun Bluebirdin markkinoinnin myötä vuonna 1964, alkoi myös Toyotan ja toisen japanilaisen automerkin Isuzun maahantuonti Suomeen. Näiden, samoin myöhemmin Suomeen tulleiden japanilaisten automerkkien tuontia helpottivat muun muassa polttoaineen kalleus, markkinoiden avoimuus ja pieniä autoja suosinut tariffipolitiikka.⁶² Myös suomalaisten kuluttajien kasvava kiinnostus japanilaisia autoja ja niiden ominaisuuksia kohtaan vaikutti japanilaisen autoteollisuuden menestymiseen Suomen markkinoilla 1960-luvulla ja sitä seuranneina vuosikymmeninä.

land.” Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co. Ltd:lle. Lähetetty syksyllä 1962; AYA, Nissan Motor Co. Korrespondens 1962–63, ”Attention Mr. Kanichi Tanaka.” Autokeskuksen muistio Nissan Motor Co., Ltd:lle 9.2.1963. Allekirjoittanut Sven Klaile.

58. Vuonna 1963 Teekkarien Autokerhon Datsunilla toteuttamaa yli 100 000 kilometrin koeajoa siivitti mainoslause ”Datsun kestää”.

59. Nissan jidōsha 1975, 628–629.

60. Tuotujen autojen kokonaiskappalemäärässä mitattuna Suomi oli merkittävin vientikohde japanilaiselle autoteollisuudelle Euroopassa 1960-luvulla. Nissan Motor Co. Ltd. at home & abroad 1983, 170, 173. Simo Laurila, Toyota johtaa Japanissa nousee jyrkästi Suomessa. *Auto ja Liikenne* 12/1969.

61. Datsunin markkinoinnin alkuvuosia käsittelen valmisteilla olevassa väitöskirjassani.

62. Ilkka Koskimies, *Japani Suomen viennin kohdemaana*. Liiketaloustiede: markkinoinnin projektitutkielma, Turun kauppakorkeakoulu 1982, 34–36. *Nyt julkaistu Juha Sahin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin*.

Sakari Siltala

Puun ja kuoren välissä – Metsäliitto, puumarkkinat ja suomalainen yhteistyökaptalismi 1980-luvun alkuvuosina

Suomen taloutta ohjasi aina 1980-luvulle voimakas yhteistyön pohjavirtaus. ”Tuhoisaa” kilpailua rajoittava yhteistyökaptalismi ilmeni käytännössä kartelleina ja löyhempinä liike-elämän yhteenliittyminä. Järjestelmä oli rakennettu valtiokoneiston poliittisella tuella maan talouden pönkittämiseksi. Kansantaloudellisesti tärkeässä metsäteollisuudessa yhteistyön virta oli niin voimakas, että se veti uomaansa nekin liike-elämän osat, joita pyrittiin pitämään ulkopuolella. Vuoksessa oli kuitenkin sivu-uomia ja akanvirtoja. Sakari Siltala avaa artikkelissaan yhteistyökaptalismsin dynamiikkaa metsäteollisuudessa ja puumarkkinoilla. Fokus on metsänomistajien osuuskunnassa Metsäliitossa.

Metsäteollisuus toimi 1980-luvulle tultaessa vakiintuneilla yhteisillä foorumeilla. Ala ratkoi yleisiä ongelmia, hoiteli yhteiskuntasuhteita ja piirsi tulevaisuuden kuvioita Metsäteollisuuden Keskusliitossa. Metsätuotteita myivät maailmalle myyntiyhdistykset eli vientikartellit, joita yhtiöt rakensivat paitsi kansallisina myös pohjoismaisina organisaatioina. Yhtiöt päättivät yhdessä Suomen Pankin kanssa puukiintiöiden jakamisesta sekä investointiluvista. Tutkimus- ja kehitystyötä teki yhteinen Keskuslaboratorio. Ostokartellit hankkivat raaka-aineita, yhteisyrietykset jakoivat riskejä. Talouselämän vaikuttajat ja vuorineuvokset istuivat omia valtapiirejään rakentaneiden pankkien ja vakuutusyhtiöiden hal-

lituksissa sekä kävivät samoissa hirvijahdeissa ja saunailloissa. Hyvä veli -verkostot olivat laajat ja tiheät ja ulottuivat virkamiehiin ja poliitikkoihin. Järjestelmällä oli valtion suojelus. Yhteistyön kulttuuri oli voimissaan.¹

Kun tehokkaita kilpailulajeja ei ollut, yhteistoimintaa ei juuri rajoitettu. Kaikki oli useimmiten pykälien mukaista ja myös kansantaloudellisessa katsannossa edullista, minkä takia valtio suhtautui sallivasti ja monin tavoin tukikin metsäteollisuuden kartelleja ja yhteenliittymiä. Nykyään salaliitoiksi käsitetyt kartellit olivat maan ja maanosankin tapa. Kriisiaikojen sääntelystä rakentunut ja perustaltaan ehjänä 1980-luvulle säilynyt korporatistinen hallintomalli oli luonut Suomeen suurteollisuuden, valtiovallan ja etujärjestöjen kolmiyhetyden, jossa metsäteollisuuden sana painoi paljon. Ala oli niin vahvan poliit-

1. Järjestelmän synnystä ks. Markku Kuisma, Government action, cartels, and national corporations. The development strategy of a small peripheral nation during the period of crisis and economic disintegration in Europe. (Finland 1918–1938). *Scandinavian Economic History Review* 41:3 (1993), 242–268; Karl-Erik Michelsen & Markku Kuisma, Nationalism and industrial development in Finland, *Business and Economic History* 22 (1992), 343–353; Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. SKS 2006, 1993, 614–626, 664–672, 690–692; Kai Häggman, *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiaallokossa 1920–1939*. SKS 2006, 78–79, 150–162; Juhana Aunesluoma, *Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleerakentamisessa 1939–1950*. SKS 2007, 22–25, 101–180, 229–231; Niklas Jensen-Eriksen *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. SKS 2007, 97–102, 158–193, 334–345; Niklas Jensen-Eriksen, Metsäteollisuus, markkinat ja valtio 1973–1995. Teoksessa Markku Kuisma (toim.) *Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973–2008*. SKS 2008, 111–115, 171–178; Jari Ojala, Pankkileireistä kansainvälisiin jättiyhtiöihin. Teoksessa Markku Kuisma (toim.) *Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973–2008*. SKS 2008, 194–196; Juha Näsi, Historiallis-strateginen lähestymistapa suomalaisen metsäteollisuuden kehkeytymiseen. Teoksessa Juha Näsi, Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Pasi Sajasaalo, *Metsäteollisuusyritysten strategiset kehityspotut*, Tekes 2001, 14–15.

tisen kiinnostuksen kohde, että järjestelmään muodostui epäterveitä piirteitä. Metsäsektori saattoi pyrkiä lobbauksella vaikuttamaan esimerkiksi valuuttakursseihin tai presidentinvaaleihin. Koordinoidussa taloudessa yhtiöiden välistä yhteistyötä pidettiin tarpeellisenä työkaluna kapitalismin ylilyöntien estämisessä, yritysten itsesäätelystä sekä ennen kaikkea vakauden ja ennustettavuuden luomisessa. Kartellit olivat osa normaalia liiketoimintaa tai sen rajoittamista, eivät vain hinnankorotuksiin tähtäävää vehkeilyä, kähmintää tai suhmurointia – saati sitten jotakin rikollista.²

Ensimmäisen ja toisen maailmansodan välistä aikaa on pidetty kartellien kultakautena ja Suomea maailman kartellisoituneimpana maana.³ Kartellit katosivat maasta vasta Euroopan unioniin liittymisen alla 1990-luvulla. Pelkästään kartelleista ei silti ollut kyse. Suomalainen talousjärjestelmä rakentui paljon laajemmalle ja myös epämääräisemmälle yhteistyön kulttuurille, joka ei monissa muodoissaan taipunut vain kartellin otsikon alle. Yhteistoiminnan kirjo koostui institutionalisoituneista käytännöistä ja muodollisista yhteenliittymistä, mutta myös epävirallisista yhteyksistä, verkostoista, kytköksistä ja sukulaissuhteista sekä valtion sääntelee-

mästä talouselämästä ja tuesta liike-elämän yhteistyölle. Tällaista yhteistyölle perustuvaa talousmallia on tunnetuimmillaan edustanut toista maailmansotaa edeltävän ajan Saksa, jonka mukaan yrityshistorioitsija Alfred D. Chandler Jr. on nimittänyt järjestelmää yhteistyökapitalismiksi (*cooperative capitalism*⁴). Termi sopii hyvin kuvaamaan yhteistyön läpitunkeman 1980-luvun Suomen talousmallia, johon tosin sekoittui piirteitä kansallisesta kapitalismista (valtion vahvasta roolista talouselämässä) sekä pankki-johtoisuudesta.⁵

Yhdysvalloissa kartellit ja muut yritysten väliset kilpailua rajoittavat sopimukset kieltävät antitrustilait säädettiin jo 1900-luvun vaihteen molemmin puolin (Sherman Act 1890, Federal Trade Commission Act 1913, Clayton Act 1914). Vasta toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvaltojen kasvava vaikutus Euroopassa muun muassa Marshall-avun kautta toi antitrustilakien vaikutuksen Eurooppaan. Entiset yhteistyön muodot työntyivät syrjään.⁶ Kehityskulut olivat useimmissa valtioissa samansuuntaisia, mutta maanosan taloudet avautuivat kilpailulle eritahaisesti ja eri tavoin yhteistyötä tekevien tahojen

2. Jeffrey Fear, Cartels. Teoksessa Geoffrey Jones & Jonathan Zeitlin (toim.) *The Oxford Handbook of Business History*, Oxford: Oxford University Press 2008, 268–292; Susanna Fellman, Kilpailupolitiikka koordinoidussa markkinataloudessa. Kartelli- ja kilpailulainsäädäntö Suomessa 1958–1988 institutionaalisen taloushistoriallisesta näkökulmasta. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 106:2 (2010), 141–161; Susanna Fellman, Growth and investment. Finnish capitalism, 1850s–2005. Teoksessa Susanna Fellman ym. (toim.) *Creating Nordic Capitalism. A Business History of a Competitive Periphery*. Palgrave Macmillan 2008, 139–217. Koordinoidusta taloudesta ks. Peter A. Hall & David Soskice (toim.) *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press 2010.

3. Harm G. Schröter, Cartelization and decartelization in Europe, 1870–1995. Rise and Decline of an Economic Institution. *Journal of European Economic History* 25 (1996), 129–156.

4. Alfred D. Chandler Jr, *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism*. The Belknap Press of Harvard University 1990. Chandler hahmottaa kolme kapitalismin tyyppiä: saksalaisen yhteistyökapitalismin, amerikkalaisen kilpailukapitalismin sekä brittiläisen ”henkilökapitalismin”, jossa yhtiöt henkilöityvät vahvoihin johtajiin. Peter A. Hall ja David Soskice jakavat markkinataloudet kahteen ideaalityyppiin, liberaaliin (mallina Yhdysvallat) ja koordinoituun (Saksa, myös Suomi). Jako tukee pitkälti Chandlerin teesejä. Ks. Peter A. Hall & David Soskice, *An Introduction to Varieties of Capitalism*. Teoksessa Peter A. Hall & David Soskice (toim.) *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press 2001, 1–68.

5. Kansallisesta kapitalismista ja finanssikapitalismista ks. Markku Kuisma, *Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995*. SKS 2004; Kuisma 2006; Michelsen & Kuisma 1992; Ojala 2008, 196.

6. Ks. esim. Wyatt Wells, *Antitrust & The Formation of the Postwar World*. Columbia University Press 2002 sekä Tony Freyer, *Antitrust & Global Capitalism, 1930–2004*. Cambridge University Press 2006.

poliittisesta vaikutusvallasta ja yhteistyön traditioiden sitkeydestä riippuen. Näitä sekä poliittisia ja taloudellisia suhdanteita seurailleen muuttoutui laaja kirjo markkinatalouden malleja, joissa suhtautuminen kilpailuun ja yhteistyöhön vaihteli. Saksan perinteisesti kartellit salliva ilmapiiri kiristyi pian sodan jälkeen, kun taas Sveitsissä yhteistyö sallittiin vielä 1990-luvun lopulla. Myös Hollanti, Belgia ja moni muu Euroopan valtio sääti antitrustilakinsa myöhään, Suomi vasta 1980-luvulla sääntelytalouden kahleiden murtuessa.⁷ Aikaisemmat säädökset tai jo 1940-luvulla perustettu kartellikomitea olivat ponnettomia, voimaa ja puuttumisen halua vaila. Heikkoja kartellilakeja valvoivat läheisissä suhteissa olevat viranomaiset ja talouselämän ja maatalouden etujärjestöt, eivät poliitikot tai kulluttajien edustajat. Ensimmäinen varsinainen kilpailulaki, löyhä sekin, säädettiin vasta 1988. Eurooppalaisen integraation tiivistyminen ei kiristänyt kilpailulakeja yhteisen normiston mukaisiksi ennen vuotta 1992. Elettiin yhä voimakkaasti yhteistyökaptalismia aikaa.⁸

Akateemista empiiristä perustutkimusta eurooppalaisesta yhteistyökaptalismista on tehty toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta melko vähän. Usein on tyydytty toteamaan, että kartellien kulta-aika Euroopassa päättyi sotaan, jonka jälkeen niiden merkitys väheni ja yhteistyö pääosin lopahti; tutkimus on siksi perinteisesti keskittynyt aikaan ennen sotia.⁹ Sittemmin on to-

dettu, että useissa maissa kilpailua hillitsevä ja markkinoita vakauttava yhteistyön kulttuuri kuikoisti vielä vuosikymmeniä sodan jälkeen, aina 1980–1990-luvun vaihteeseen saakka. Suomessa tutkimusta on tehty juuri metsäteollisuuden ja sen institutionaalisen ympäristön osalta. Markku Kuisma on tutkinut erityisesti niin sanottua kansallista kaptalismia eli talousnationalismia, metsäteollisuutta ja pankkisektoria. Niklas Jensen-Eriksen on tarkastellut metsäteollisuuden monitasoista yhteistyötä ja kartelleja ja Susanna Fellman suomalaisen kilpailulainsäädännön kehittymistä ja talousjärjestelmän erityispiirteitä. Juha Näsi, Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala, Pasi Sajasalo ja Pentti Sierilä ovat selvittäneet metsäteollisuuden strategioita, yhteistyötä ja alliansseja monissa projekteissaan sekä yhdessä että erikseen. Markku Lammi on tutkinut koko tiivistä metsäklusteria. Kari Liljan, Keijo Räsänen ja Risto Tainion tutkimukset Suomen metsäsektorista ja talousjärjestelmästä käsittelevät myös osaltaan teollisuudenalan yhteistyötä. Mainittakoon vielä Jussi Raumolinin tutkimukset, Sakari Heikkisen Finnmap- ja Sinikka Laihon Finnboard-historiat sekä Rauno Ruskon puumarkkinoita käsittelevä väitöskirja.¹⁰ Näistä

7. Harm G. Schröter, Cartelization and decartelization in Europe, 1870–1995. Rise and Decline of an Economic Institution. *Journal of European Economic History* 25 (1996), 129–156; Harm G. Schröter, *Americanization of the European Economy. A compact survey of American economic influence in Europe since the 1880s*. Springer 2004, 67–71; Bram Bouwens & Joost Dankers, The Invisible Handshake. Cartelization in the Netherlands, 1930–2000. *Business History Review* 84 (2010), 751–771.

8. Fellman 2008; Fellman 2010; Matti Purasjoki & Juhani Jokinen, *Kilpailupolitiikan odotukset, saavutukset ja haasteet*. Kilpailuvirasto 2001, <http://www.kilpailuvirasto.fi/cgi-bin/suomi.cgi?siivu=kilpailupolitiikan-odotukset.html> (15.8.2012).

9. Tämän toteavat mm. Harm G. Schröter, Jeffrey Fear sekä Niklas Jensen-Eriksen teoksissa Harm G. Schröter, 1997 *Small European nations and cooperative capitalism in the twentieth century*. Teoksessa Alfred D. Chandler Jr., Franco Amatori & Takashi Hikino (toim.) *Big business and the wealth of nations*. Cambridge University Press 1997, 196; Jensen-Eriksen 2009, 144; Fear 2008, 279, 281.

10. Ks. esim. Kuisma 2006; Kuisma 2004; Jensen-Eriksen 2007; Jensen-Eriksen 2008; Näsi, Lamberg, Ojala & Sajasalo 2001; Ojala 2008; Juha-Antti Lamberg, Juha Näsi, Jari Ojala & Pasi Sajasalo (toim.) *The Evolution of Competitive Strategies in Global Forestry Industries. Comparative Perspectives*. Springer 2006; Juha-Antti Lamberg, *Strategic Action and Path Dependence. Profiles and Archetypes of Competitive Behaviour in a Global Industry*. Helsinki University of Technology 2005; Pasi Sajasalo, *Strategies in Transition. The Internationalization of Finnish Forest Industry Companies*. University of Jyväskylä 2003; Juha Näsi, Pasi Ranta & Pasi Sajasalo, *Metsäteollisuuden megamuutos. Pelinäkökuulmainen analyysi suomalaisen metsäteollisuuden kehitymisprosessista 1985–1996*. University of Jyväskylä 1998;

laajoistakin tutkimuksista huolimatta yhteistyökaptalismiin suuri merkitys Suomen talous- ja yrityshistoriassa perusteele yhä syvemmän empiirisen pureutumisen. Näin on ehkä erityisesti, kun fokus on metsäteollisuuskentän ”epäsäätyisessä” toimijassa Metsäliitossa.

Artikkeli avaa suomalaisen yhteistyökaptalismiin dynamiikkaa metsäteollisuudessa ja puumarkkinoilla 1980-luvun alussa. Fokus on vuosissa 1983–1984. Tapahtumarikkaiden vuosien käännteisiin tiivistyy olennaisia piirteitä yhteistyön ja kilpailun suhteesta. Metsäliiton ja yksityistä pääomaa edustavan yhtiömuotoisen metsäteollisuuden välit kärjistyivät osuuskunnan järjestettyä puunhankintaorganisaationsa uusiksi 1983. Riitoja kiihdytti teollisuuden epäonnistunut markkinointitempaus ”Metsän Vuosi”, MTK:n julistama puukauppaosasto sekä kariutuneet hintasopimusneuvottelut. Näissä tunnelmissa aloitti myös teollisuuden puukauppaohjelma SÖPU sekä koko sektorin metsäpoliittinen ohjelma ”Metsä 2000”. Seuraavana vuonna 1984 teollisuus käynnisti ”Suomi elää metsästä”-kampanjansa. Samoihin aikoihin toteutui perinteisiä raja-aitoja rikkova yrityskauppa, jossa Metsäliitto osti osuuden yksityisestä sahasta ja valtasi kilpailijoiden alaa puumarkkinoilla. Oli alkamassa 1980-luvun fuusioiden ja konsolidaation kausi, jossa pankkifääreihin ja valtapiireihin jakautuneita yhtiöitä ajautui yhteen, tuli myydyksi ja järjestellyksi uudelleen.¹¹ Kaikesta riitelystä ja kiihtyvistä kilpailusta huolimatta väkevät yhteistyön traditiot ja konsensuksen kulttuuri vetivät puumarkkinoiden vastapuolel, Metsäliiton ja yksityisen teollisuuden, yhteen sopimaan puukaupan suuntaviivoista. Syntyivät niin kutsutut rationalisointisopimukset. Vastentahtoisesti tehdyt mutta välttämättömiksi nähdyt kartelli-järjestelyt kuvaavat osuvasti yhteistyökaptalismiin luonnetta – sekä toteutuneina 1982 ja 1984 että kiistoihin kaatuneena ”Metsän Vuonna” 1983.

Artikkeli perustuu arkistomateriaaliin sekä haastatteluihin. Päälähteinä ovat Metsäliitto-

konsernin hallintoelinten pöytäkirjat, liitteet ja muistiot sekä tiettyjen konsernin 1980-luvun keskeisten johtohahmojen haastattelut (8 henkilöä), joihin viitataan anonyymisti. ”Metsäliittolaisista näkökulmaa” täydentävät Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton MTK:n metsävaliokunnan pöytäkirjat liitteineen sekä lehdistöateriaali.

Miksi osuustoimintaa, miksi metsäteollisuutta?

Osuustoiminnallinen Metsäliitto on hyvä tarkastelupiste yhteistyökaptalismiin keskeisiin kysymyksiin. Metsäteollisuus oli ennen ja myöskin jälkeen murroksen Suomen talouden tärkeimpiä tukipuita. Yhteistyölle perustuva järjestelmä ja yhteistyön kulttuuri rakentuivat Suomessa paljolti metsäteollisuuden ja metsäsektorin ehdoilla. Metsäteollisuudessa yhteistyö oli laajaa ja tiivistä ja kesti pitkään – osin laittomasti aina 2000-luvulle.

Alan kytkös valtiovaltaan oli vahva. Valtio tuki metsäsektoria sekä formaalisti (devalvaatiot, energiapolitiikka, koulutus- ja tutkimuspoli-

Pentti Sierilä, *Corporate Planning and Strategies in Forest Industries*. Tappi Press 1987, erit. 83–84; Pentti Sierilä, *Suomalaisen metsäteollisuuden osaamis- ja yhteistyöverkko. ”Metsäteollisuuskluusteri”*. Suomen ulkomaankauppaliitto 1993; Pentti Sierilä, *Corporate Planning, Strategies and Critical Factors in Forest Industries*, Lappeenranta University of Technology 1991; Markku Lammi, *Paperin, koneiden ja osaamisen menestystarina. Metsäklusterin kilpailukyky*, Etlä 1994; Markku Lammi, *Metsäklusteri Suomen taloudessa*. Taloustieto 2000; Jussi Raumolin, *Metsäsektorin vaikutus Suomen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen*. Oulun yliopisto 1984; Kari Lilja (toim.) *The National Business System in Finland: Structure, Actors and Change*. Helsinki School of Economics 2005; Sakari Heikkinen, *Paperia maailmalle. Suomen Paperitehtaitten Yhdistys. Finnpap 1918–1996*. Otava 2000; Sinikka Laiho, *Vuosisata Suomen kartonkiteollisuuden sillanrakentajana. Suomen Puuhiomoyhdistys 1893–1942, Suomen Kartonkiyhdistys Finnboard 1943–1996*. Metsä-Serla 1998; Rauno Rusko, *Coopetition in the Finnish forest industry – a case study*. *Acta Universitatis Lapponiensis* 216. Lapin yliopistokustannus 2011; Fellman 2008; Fellman 2010.

11. Ks. esim. Näsi, Ranta & Sajasalo 1998.

tiikka) että ennen kaikkea epäformaalisti: metsäyhtiöiden laajaa yhteistyötä katsottiin läpi sormien, samoin kuin yksityismetsänomistajien epätavallisen vahvaa kytköstä poliittiseen järjestelmään etujärjestönsä kautta. Valtio pyrki luomaan mahdollisimman suotuisat institutionaaliset olosuhteet metsäyhtiöiden ja metsänomistajien välille, jotta metsästä saataisiin kaikki irti kansakunnan edun nimissä. Vastapuolet muodostivat kartellinsa, jolloin neuvottelut käytiin tehokkaan keskitetysti. Näin valtio tuli myös luoneeksi metsäteollisuudelle dualistisen toimintaympäristön, jossa vientiteollisuus toimi avoimilla ja kilpailuilla maailmanmarkkinoilla, mutta kotimaassa säännellyssä ympäristössä vailla kilpailulakeja.¹² Metsäyhtiöt kyllä kilpailivat keskenään määrättyillä sektoreilla, mutta herrasmiesmäisesti ja rajoitetusti, kirjoittamattomien yhteisten sääntöjen mukaan. Vakiintuneessa liiketoimintakulttuurissa kiihkeää kilpailua pidettiin vulgaarina ja epähienona, epäisänmaallisena sekä uhkana kansantaloudelle.¹³

Särötön ei metsäteollisuuden yhteisrintamalta ollut. Taistelulentäksi muodostui puukauppa, jossa leppoisasti sujuvaa yhteistyötä sotki ”epäpyhä toimija” Metsäliitto. Metsänomistajien omistama osuuskunta oli laajentunut nopeasti perustamisestaan vuodesta 1934, haalinut 1950-luvulta lähtien itselleen teollisuutta ja kasvanut 1980-luvulle tultaessa todelliseksi uhkaksi yksityisille firmoille. Osuuskunnalla oli 130 000 jäsentä ja sen käsissä oli miltei puolet yksityismetsien puunhankinnasta.¹⁴ Pellervolaisen leirin kruununjalokiveen pidettiin muissa yhtiöissä tarkasti etäisyyttä. Vihollisuudet nousivat Metsäliiton ja yhtiömuotoisen metsäteollisuuden perusfilosofian ja tarkoituksien eroista: edellinen tähtäsi puun menekin lisäämiseen ja kanto-hinnan korottamiseen, jälkimmäinen hinnan laskemiseen mahdollisimman alas kilpailukyvyyn nimissä.

Merkittäväksi taloudelliseksi voimatekijäksi noussut osuustoiminta oli kokonaisuutena oudon tilanteen edessä 1980-luvulla. Liike oli syn-

tynyt 1900-luvun vaihteessa kansallisessa hengessä ja ”kolmantena tienä” sosialismin ja kapitalismin välillä. Kahdeksankymmentä vuotta myöhemmin se oli sopeutunut valtiojohtoiseen säännöstelytalouteen.¹⁵ Nyt yhteistyötä harjoittivatkin paradoksaalisesti ne liike-elämän voimat ja toimijat, joiden ylivaltaa vastustamaan osuustoiminta oli aikanaan syntynyt. Tähän oli jotenkin sopeuduttava.

Metsäliiton kautta aukeavat koko metsäteollisuuden kaksijakoiset näkymät kotimaan ja maailmanmarkkinoiden välillä. Sen kautta siintävät myös osuuskunnan sisäisestä ristiriidasta nousevat vastakkaiset horisontit: toisaalla markkinatalous, teollisuuden kilpailukyky ja kansainvälinen bisnesmaailma, toisaalla maaseudun metsänomistajat, motin hinta ja pellervolainen ideologia, jolla oli juuret ”syvällä suomalaisessa maaperässä”.¹⁶ Näiden välille jännittyy kaari, jolla Metsäliitto on taiteillut herkässä tasapainossa maailmantalouden ja kotimaan politiikan tuulis-

12. Näsi 2001, 15; Pasi Sajasalo, Jari Ojala & Juha-Antti Lamberg, Muutoksia suomalaisen metsäteollisuuden peliympäristössä. Teoksessa Juha Näsi, Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Pasi Sajasalo (toim.) 2001, 159–162; Antti Kuusterä & Juha Tarkka, *Suomen Pankki 200 vuotta II. Parlamentin pankki*. Otava 2012, 583–584.

13. Herrasmiesmäiseksi ymmärretty kilpailun rajoittaminen on tyyppillistä yhteistyökapitalismille. Ks. esim. Jeffrey R. Fear, Constructing big business. The cultural concept of the firm. Teoksessa Alfred D. Chandler Jr., Franco Amatori & Takashi Hikino (toim.) *Big business and the wealth of nations*. Cambridge University Press 1997, 551.

14. Varhaisemmista vaiheista ks. Seppo Zetterberg, *Puusta pitemmälle. Metsäliitto 1934–1984*. Kirjayhtymä 1983; Jouko Väänänen, *MTK ja Suomen maatalouspolitiikka. Ohjaukset omiin käsiin*. Kirjayhtymä 1987, 223–255.

15. Markku Kuisma, Meillä ei ole mitään Rockefelleriä... mutta meillä on osuustoiminta. Teoksessa Markku Kuisma, Annastiina Hentinen, Sami Karhu & Maritta Pohls, *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Pellervo-Seura ry & Kirjayhtymä 1999, 10–28; Annastiina Hentinen, Kolmannen tien etsijät. Teoksessa Markku Kuisma, Annastiina Hentinen, Sami Karhu & Maritta Pohls, *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*, Helsinki: Pellervo-Seura ry & Kirjayhtymä 1999, 30–31, 220.

16. Haastattelu 1.

sa. Kovimmat kamppailut on käyty puumarkkinoilla, joissa ideologiaan tai perusviritykseen on sitoutunut selkeä materiaallinen intressi: mikä hinta puusta maksetaan. Tarkastelen seuraavassa puukaupan kehityskulkuja 1980-luvun alkupuolella markkinoiden vastakkaisten voimien, myyjien ja ostajien, leikkauspisteeseen asemoituneen Metsäliiton avulla. Näin piirtyy tarkempi kuva yhteistyökaptalismista, sen vetovoimasta ja voiman rajoista.¹⁷

”Puu-Valio” tekee siirron

Puumarkkinoilla leimahti viha vuonna 1984, kun talonpoikainen Metsäliitto teki yksityisten metsäyhtiöiden röyhkeäksi arvioiman liikkeen. Osuuskunta osti kolmasosalla itsensä sisään Keski-Suomen Vilppulassa sijaitsevaan G. A. Serlachius Oy:n moderniin Pohjan Sahaan. Taustalla olivat Äänekoskelle valmistuvan Metsäliiton ja Serlachiuksen yhteisyrityksen Metsä-Botnian sellutehtaan aiheuttamat järjestelytarpeet. Metsäliitto toimitti kuitupuun Äänekosken sellukattiloihin. Kuitua varten kaadettavista leimikoista tuli myös suuret määrät tukkipuuta, jolle piti löytää määränpää. Metsäliitolle sahojen merkitys oli muutoinkin elintärkeä, sillä omistajat eli isännät tekivät tilinsä arvokkaasta tukkipuusta. Kolme neljäsosaa jäsenten kantorahoista tuli tukista, joka jalostui sahoilla. Tätä ydinliiketoimintaa ei ollut lupa kyseenalaistaa.¹⁸

Metsäliiton johdolla oli yhteisen sellufirman kautta toimiva yhteys perinteikkääseen Serlachiuksen. Pääjohtaja Mikko Wuoti ja Serlachiuksen hallituksessa istunut Metsäliiton entinen pääjohtaja Veikko Vainio hakivat ratkaisua ennakkoluulottomasti vakiintuneita leirirajoja venyttään, ja tuloksena kaupat tehtiin. Tukki-koille löytyi määränpää ja samalla Metsäliitto kasvatti toimitusmahdollisuuksia ja toiminta-alueitaan.¹⁹

Yksityiselle teollisuudelle ja erityisesti alueella toimivalle puunhankinnan yhteisyritys Puulaaki Oy:lle Serlachiuksen veljeily Metsäliiton kanssa oli kauhistus. Heidän katsannossaan Ser-

lachius petti leirinsä jo toistamiseen: yhtiö rikkoi teollisuuden rintaman 1970-luvulla lähtemällä mukaan yhteisyritys Metsä-Botniaan, ja nyt se sahasi Puulaakin oksaa ja päästi Metsäliiton puuhastelemaan ydinalueelleen. Vaikka Puulaaki olikin melko pieni toimija, oli kysymyksellä laajempaa periaatteellista merkitystä.²⁰ Huolissaan oli Metsäliiton omakin kenttä. Maa- ja metsätaloustuottajain MTK:n Pohjois-Hämeen liitto kehotti osuuskunnan hallitusta varovaisuuteen sen työntäessä kapuloita yksityisten firmojen puunhankintayhtiöiden rattaisiin:

”Teollisuuden Puuyhdistyksen sisällä kuohuu Pohjan Saha -ratkaisujen takia. Puulaaki Oy natisee liitoksissaan. [– –] Liittoamme huolestuttaa Metsäliiton maine puunhankkijana, jota nyt erityisesti pyritään murskaamaan.”²¹

Osuuskunta levitti lonkeroitaan koko maahan ja eteni pelottavaa vauhtia kohti puukaupan monopolia. Vastustajat puhuivat kauhistellen ”Puu-Valiosta” verraten yhtiötä maidontuottajien vahaan organisaatioon. Metsäliiton jäsenmäärä ylitti 1980-luvulla ensimmäistä kertaa 130 000

17. Osuustoiminnan keskeisestä merkityksestä murrosvaiheessa ks. Samuli Skurnik, *Suomalaisen talousmallin murros. Suljetusta sääntelytaloudesta kaksinapaiseen globaalitalouteen*. Tammi 2005, 31 ja passim.

18. Metsäliitto Osuuskunta (MLO), hallituksen ptk:t 2, 4 ja 5/1984, Metsäliiton arkisto (MLA); Operatiivisen työryhmän lisämuistio 1/1984, MLA; Operatiivisen työryhmän muistiot 4 ja 5/1984, MLA; *Metsäliiton Viesti* 2 ja 3/1984; *Helsingin Sanomat* 17.3.1984; *Keskisuomalainen* 18.3.1984; Jaakko Kahiluoto, *Teollisuuden Puuyhdistys 1972–1988. Eräs vaihe puunhankinnan yhteistyötä*. Teollisuuden Puuyhdistys 1988, 69, 79.

19. Haastattelu 3; Pekka Kivelä, *Kotkan siipien suojassa*. Gösta Serlachiuksen taidesäätiö 2004, 36–37.

20. Haastattelu 2; Haastattelu 3; Zetterberg 1983, 180–186; Heikki Haaviston muistiinpanot, 529; Jyrki Kettunen, *Kuuseen kurkottajat. Teknologian kehitys Metsäliiton piirissä 1950-luvun lopulta vuosituhannen vaihteeseen*, Metsäliitto-Yhtymä 2002, 41.

21. *Etelä-Suomen Sanomat* 12.2.1984.

rajan, ja isäntien yhtiön käsissä oli miltei puolet Suomen yksityismetsien puunhankinnasta. Kasvu oli vauhdikasta ja määrätietoista. Metsäliittosin kielsi tavoittelevansa koko maan puukaupan hallintaa, mutta teollinen leiri suhtautui vakuutteluihin epäilevästi. Syytä ehkä olikin. Aiempi hallituksen puheenjohtaja ja MTK:n johtohahmo Veikko Ihamuotila oli puheessaan Metsäliiton hallintoneuvostolle suorasanaisesti toivonut, että ”me todellakin määräävällä tavalla voisimme hallita näitä talonpojille suunnatun tärkeitä puumarkkinoita.”²²

Metsän vuosi 1983

Tunteita kuumensi puolin ja toisin metsäsektorin epäonnistunut markkinointitempaukset, teollisuuden yhteisesti sponsoroima ”Metsän vuosi 1983”, jonka tarkoitus oli saada suuri yleisö ymmärtämään metsätaloutta ja -teollisuutta. ”Metsä on ystäväs” -sloganilla mainostettu vuosi kääntyi ”ennen näkemättömäksi metsän ongelmavuodeksi”, jota tahdittivat epäonnistuneet puunhintaaneuvottelut, takkuava puukauppa sekä teollisuuden, metsänomistajien ja Metsäliiton kova kinastelu.²³

Teollisuus kärsi puupulasta, kun taas Metsäliitolla puuta riitti jäsentensä metsistä. Johtopäätös oli suoraviivainen: Metsäliitto näivetti yksityisfirmojen bisnestä. Pohjimmiltaan ”koettiin, että se nostaa puuraaka-aineen hintaa. Ja kun tiedetään mikä merkitys sillä on metsäteollisuudessa, niin siitä tulee päävihollinen”, tiivistä Metsäliiton johtaja.²⁴

Tästä seurasi suoraa toimintaa. Yksityistä pääomaa edustavat yhtiöt hyökkäsivät osuuskuntaa vastaan syyttäen sitä puukaupan ja metsäteollisuuden ongelmista. Metsäliiton epäilyjä herättäviä kytköksiä keskustapuolueeseen, MTK:hon sekä ennen kaikkea tiiviissä yhteydessä etujärjestön kanssa toimiviin metsänhoitoyhdistyksiin tuotiin esille epämiellyttävässä sävyssä. Vihjailut levisivät laajalle. Pääministeri Kalevi Sorsa arvosteli läheisiä suhteita ja asetti puuhuoltotoimikunnan pureutumaan puukaupan

ongelmiin. Oikeuskanslerinvirasto tutki väitettyjä laittomuuksia Metsäliiton ja metsänhoitoyhdistysten yhteistyössä. Väitteet saivat tukea Metsäteollisuuden Keskusliitosta. Vaikkei laittomuuksia löytynyt, uutisointi oli kiusallista ja johti siihen, että metsänhoitoyhdistysten sääntöjä muutettiin. Hyökkäyksiä tuli selustaankin: metsänomistajat suomivat omaa yhtiötään kantohintojen alhaisuudesta. Metsäliitto taisteli kaikilla rintamilla.²⁵

Omaa sotaansa kävivät myös itsenäiset sahurit. Pienten laitosten elinehto oli saada sahauskiven sivutuotteena syntyvä hake kaupaksi sellutehtaille. Integroituneella teollisuudella oli näin kortit käsissään: mikäli sahurit maksoivat isännille valikoiduista tukeista teollisuutta paremmin, laski teollisuus vastaavasti hakkeen hintaa. Sahat pidettiin ruodussa, jotta leimikoiden hinnat pysyivät maltillisina. ”Hakesota” leimusi monta vuotta eikä säästänyt Metsäliittoakaan.²⁶

Bensiiniä liekkeihin heittivät vielä radikaaleiksi ryhtyneet ympäristönsuojelijat, jotka saivat vuosikymmenen vaihteen jälkeen mielipiteil-

22. Veikko Ihamuotilan puhe Metsäliiton hallintoneuvostolle 1974, MLA.

23. *Metsäliiton Viesti* 6/1983; *Savon Sanomat* 1.11.1983; *Kaleva* 2.11.1983; *Keskisuomalainen* 2.11.1983; *Kansan Uutiset* 1.11.1983; *Kansan Tahto* 1.11.1983; *Pohjanmaan Kanssa* 28.10.1983; Juhani Viitala, *Puukaupan sopimuspolitiikka. Eri vaiheita ja tulevaisuuden näkymiä*, Tietosanoma 2002, 159–160.

24. Haastattelu 4.

25. Oikeuskanslerinviraston tiedote 31.10.1983, MLA; Yrjö Hassi oikeuskanslerinvirastolle 26.8.1982, MLA; Keskusmetsälautakunta Tapion ohjeet metsänhoitoyhdistyksille 25.4.1984, MLA; MTK:n sisäinen tiedote puuhuoltotoimikunnasta 12.5.1983, Maataloustuottajain Keskusliitto MTK:n arkisto (MTKA); MTK:n tiivistelmä puuhuoltotoimikunnan ehdotuksista, MTKA; Viitala 2002, 131–135; Juhani Viitala, *Metsänhoitoyhdistysten 100 vuotta. Miljoonan ihmisen metsäpalvelijäksi*, Tietosanoma 2006, 203–207, 225–230.

26. *Helsingin Sanomat* 1.12.1983; Niklas Jensen-Eriksen 2008, 135, 137; Viitala 2006, 199–208; Esko Pakkanen, *Metsäherrojen mennyt aika. Teollisuuden Metsänhoitajat ry 100 vuotta*. Teollisuuden Metsänhoitajat ry, 2011, 114–115.

leen palstatilaa teollisuuden näkemysten rinnalla aiempaa herkemmin. Kojjärvi, Lievestuoreen sellutehtaan ympäristörökokset, Lapin metsäkiistat ja niin sanottu Äänekosken vesisota²⁷ nousivat otsikoihin. Metsätalouden profiilin kohoittamiseksi ja puukaupan sujuvoittamiseksi lanseerattu teemavuosi keikahti kiistelyksi ja kahnauksiksi koko metsäsektorissa. Kun Metsäliitto järjesti samana vuonna puunhankintansa uusiksi ja laajensi reviiriään, yksityisen teollisuuden vastustus oli mahdollisimman kovaa.²⁸

Välejä kiristänyttä ”Metsän vuotta” seurannut Pohjan Sahan selkkaus oli esimakua tulevista mullistuksista puuhankinnan ja koko metsäteollisuuden kentässä. Se lähensi odottamattomalla tavalla yksityistä pääomaa edustavaa Serlachius-ta ja pellervolaista Metsäliittoa ja loitonsi kaksikkoa muusta teollisuudesta. Yksityisen teollisuuden tiivis rintama sai särön. Yhteistyö oli juurtunut suomalaisten teollisuusmiesten kulttuuriin niin syväälle, että se mahdollisti perinteisten vihollisten kädenlyönnin.

”Puukaupan kiljuvat jalopeurat”

Metsäliitto uudisti puunhankintansa organisaation vuonna 1983. Taustalla olivat Äänekosken sellujätin ja pohjoisen Kemi Oy:n vireillä olevien omistusvaihdosten aiheuttamat muutokset hankinnan alueellisissa painotuksissa. Metsäliitto otti leveämpää asentoa pohjoisessa ja Keski-Suomessa. Maa jaettiin kuuteen hankinta-alueeseen, joiden alle järjestettiin vanhat hankintapiirit. Uudistuksella tehostettiin puunhankintaa sekä sen valvontaa. Trimmattu organisaatio lähti valtaamaan alaa puumarkkinoilla.²⁹

”Tämä on luontaista kehitystä. Ei meillä ole meneillään minkäänlaista offensiivaa niin, että liikkuisimme ympäri maan kuin kiljuvat jalopeurat”, selvensi Metsäliiton toimitusjohtaja Matti Puttonen.³⁰ Liikkeessä firma joka tapauksessa oli.

Osuskunta oli juuri neuvotellut itsensä suuren lounaissuomalaisen sahaajan Rymättylä Oy:n puuntoimittajaksi ja rahtasi tukkia Naanta-

lin, Karinaisten ja Taivassalon sahoille. Tukki-erät kuluttivat jo aiemmin teitä Merikarviaan ja Rengon Puulaakilta napatulle laitokselle. Pian karavaanit kulkivat myös Närpiöön Metsä-Botnian ostamalle Bölen sahalle sekä Teuvaan Etelä-Pohjanmaalle. Edullisten hankintasopimusten laatiminen oli suhteellisen helppoa, kun vastapuolen sahat kärvelivät kaikki Metsäliiton aikaansaamassa tukkipulassa tai olivat jo valmiiksi omassa vaikutuspiirissä. Metsäliitto osti yhdessä Rauma-Repolan kanssa konkurssiin menneen Sahojen Laivaus Oy:n kolme länsisuomalaista sahaa, jotka ajettiin heti alas. Näin vapautuivat laitosten puukiintiöt ja raaka-aine keskittyi suurempiin yksiköihin. Vuonna 1985 Metsäliitto osti Paimion sekä suuren Kyrön sahan, jolle rahdattiin Kirkniemen tehtaan seudun tukit. Metsä-Saimaan saha uudistettiin ja sen tuotavuutta parannettiin.³¹

Metsäfirmojen konttoreissa purtiin hamma- ta sahojen ”kaappausten” takia. Taustalla olivat kylmät numerot. Yksityisen puolen metsäjohtajat seurasivat synkkinä aggressiivisesti laajentu-

27. Metsä-Botnian Äänekoskelle rakennettava sellutehdasta vastaan nousi 1980-luvun alussa laaja kansanliike, jolla oli lopulta vaikutusta jopa 1987 uudistettuun vesilakiin. Metsäliitto nimesi selkkauksen ”Äänekosken vesisodaksi”. Ks. Esa Kontinen, *Päijänne puhtaaksi, reittivedet raikkaammiksi*. Jyväskylän yliopisto 1994.

28. Suomen luonnonsuojeluliitto julkaisi ”Metsän vuonna” 1983 teemakirjan *Tämä vihreän kullan maa*, jossa pohdittiin laajasti metsätaloutta ja metsien tilaa. Pohjois-Suomen metsäkiistoista ks. esim. Jouko Hannula, *Kuulkaa korpeimme kuiskintaa. Taistelu Pohjois-Suomen metsistä*. Viestintä J. Hannula Ky 1995 ja Aarne Reunala & Matti Heikinheimo, *Taistelu metsistä. Voimaperäinen metsätalous Suomessa ja muissa maissa*. Kirjayhtymä 1987. Lento-ruiskutuksista ja 1980-luvun ympäristökiistoista yleisesti Mika Pekurinen, *Elämää metsässä ja metsästä*. Metsäkonfliktien kahdet kasvot. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Luonnon ehdoilla vai ihmisen armoilla?* Atena 1997, 45–98.

29. *Metsäliiton Viesti* 1/1983.

30. *Talouselämä* 17/1984.

31. *Vakka-Suomen Sanomat* 23.2 ja 10.5.1984; *Aamulehti* 28.4.1984; *Säkylän-Köyliön-Yläneen Sanomat* 28.6.1984; *Satakunnan Kansan* 21.6.1984; *Helsingin Sanomat* 8.8.1984.

vaa Metsäliittoa, jonka osuus yksityismetsien puunhankinnasta Lounais-Suomen sydänalueilakin kohosi yli 40 prosentin. Luku kylmäsi. Metsäliitto ”levitteli rahojaan” ja ahmi puuta markkinoilta.

Puun lisäksi ahmittiin pääomia. Kesän lopulla 1984 Metsäliiton Teollisuus Oy päätti 170 miljoonan markan osakeannista, ensimmäisestä listautumisen jälkeen. Osakepääoma lähes kaksinkertaistui.³² *Uusi Suomi* ruoti emoyhtiö osuuskunnan toimia:

”Metsäliitto on tarmokkaasti muuttamassa pörssi-käyttäytymistään. Metsäliitto haluaa kohottaa pörssin avulla imagoaan ’tavallisena’ metsäyhtiönä. Tätä toimintaa tukee myös yhtiön teollisuuspolitiikka. Raja-aidan ’patruunapuolen’ metsäteollisuuteen on tultava matalammaksi.”³³

Patruunapuoli ei kaveerauksesta kiinnostunut, vaan halusi tehdä selvän pesäeron pellervolaisiin. Syitä arvuuteltaessa Metsäliiton ovelana tunnettu pääjohtaja Mikko Wuoti ihmetteli: ”Haluvatko? Ehkä siinä tapauksessa on lähinnä kysymys siitä, että olemme muita lähempänä raaka-ainemyyjä.” Vitsikkäästi esitetty pohdinta ei riisunut vastapuolta aseista – päinvastoin.³⁴

Rationalisointisopimus, savujako, kartelli?

”Metsäliitto, metsänhoitoyhdistykset ja puun myyjäpuoli kaiken kaikkiaan on joutunut metsäteollisuuden taholta koko rintamaleveydelle ulottuvan hyökkäyksen kohteeksi. Keinovalikoima on laaja ja monipuolinen. Yhteisenä tavoitteena on pyrkimys vaikeuttaa Metsäliiton toimintaa ja heikentää sen asemaa.”³⁵

Metsäliiton metsäosaston sisäisen muistion tilanearvio kertoo, että puumiehet eivät 1980-luvun alussa elätelleet harhakuvia lämpimistä suhteista muuhun teollisuuteen. Eikä aihetta ollutkaan.

Puukaupan jumiutuminen johtui teollisuuden näkökulmasta siitä, että MTK:n kanssa juoniva Metsäliitto pidättäytyi myymästä puuta tavoitellen kovempaa hintaa raaka-aineesta. MTK olikin julistanut eräiden yksityisten yhtiöiden puunhankkijan Tehdaspuun kauppasaartoon.³⁶ Niukuus uhkasi osuuskunnan markkinaosuuksien kasvaessa. *Aamulehti* kirjoitti:

”MTK:n valtapeliin kuuluu Metsäliiton paisuttaminen. Metsäliitto on muun teollisuuden kauhuksi kaapannut itselleen vuosi vuodelta yhä suuremman puukakun. Puhutaan puu-valiosta. Metsänhoitoyhdistykset on tehokkaasti valjastettu tukemaan MTK:n valtapyrkimyksiä.”³⁷

Metsäliitto vaikutti jo pelkällä olemassaolollaan puun hintaan kohottavasti, kun taas teollisuus pyrki hinnan hilaamiseen mahdollisimman alas – näin yksinkertaisilta asiat näyttivät. Yksityinen metsäteollisuus ryhtyi koviin toimiin ja solmi kassakaappisopimuksia, jotka kielsivät kuljetusvaihdot ja muun puunhankintaan liittyvän yhteistoiminnan Metsäliiton kanssa. Pyrkimys oli metsänomistajien oman teollisuuden toiminnan vaikeuttaminen ja itse asiassa koko osuuskunnan kaataminen ”laajalla ja totaalilla painostuksella”.³⁸

Teollisuuden pyhällä vihalla Metsäliittoa kohtaan oli kuitenkin taipumus hälventyä, jos bisnes sitä edellytti. Kun puupula äityi riittävän pahaksi, aina joku lipesi rintamasta ja päätyi hattu kädessä Metsäliiton pakeille. Metsäliitto taas joutui todellisiin ongelmiin, jos se ei pystynyt myymään muulle teollisuudelle jäseniltään tulevia miljoon-

32. Metsäliiton Teollisuus Oy, hallituksen pöytäkirjat 9, 10 ja 14/1984 sekä 3 ja 7/1985, MLA.

33. *Uusi Suomi* 24.9.1984.

34. *Kauppalehti* 8.11.1984.

35. Metsäliiton metsäosaston sisäinen muistio ”Koko rintamaleveyden hyökkäys” 17.12.1981, MLA.

36. MTK:n kiertokirje 22.3.1983, MTKA.

37. *Aamulehti* 4.12.1983.

38. Metsäliiton metsäosaston sisäinen muistio ”Koko rintamaleveyden hyökkäys” 17.12.1981, MLA.

nien kuutiometrien ylijäämiä. Ostoboikotin ja kuljetusvaihtoista kieltäytymisen lisäksi osuuskunta pelkäsi naapurifirmojen epäävän Metsäteollisuuden Keskusliitossa Äänekoskelle rakennettavan sellutehtaan investointiluvan. Välittömien liiketaloudellisten syiden takana vaikutti metsäteollisuuden pitkä traditio ratkoa ongelmat yhteistoimin, vihollisuuksista huolimatta. Tältä pohjalta ja molemminpuolisesta tarpeesta syntyivät vastentahtoisesti niin kutsutut rationalisointisopimukset vuosina 1982 ja 1984. Toimitusjohtaja Matti Puttonen neuvotteli Metsäliiton mukaan teollisuuden (Enso-Gutzeit, Kajani, Puulaaki, Rauma-Repola, Schauman, Tehdaspuu, Yhtyneet Paperitehtaat) puumarkkinayhteistyöhön. Neuvotteluvalti ja toisaalta ongelma oli juuri puu, jota muilta puuttui ja jota Metsäliitolla oli liikaa.³⁹

Kyse oli hankalasta asiasta. Pohjimmiltaan sopimukset loivat kartellin. Yksityiset yhtiöt olivat jakaneet alueita ja yksittäisiä leimikoitakin vuosisadan alusta alkaen, mutta Metsäliiton mukaantulo oli ennenkuulumatonta. Sopimuksia ei pyritty peittelemään jäsenistöltä vaan selittämään ne parhain päin, kierrellen ja kaarrellen: ”Puutavarayhtiöt ilmeisesti halusivat meidät mukaan puun ostoja koskevaan yhteistyöhön. Toki meillä jonkinlaista yhteistoimintaa onkin, muttei sen laatuista kuin kartelliepäilyissä on esitetty.” Kiistanalainen asia tuli julkisuuteen nopeasti. Tuonaikaisen kilpailulain mukaan kartelli ei ollut laitton, mutta metsänomistajien yhtiölle kilpailun rajoittaminen oli yhtä kaikki kiusallista. Metsäliiton mukaan kyse oli korjuu- ja kuljetuskustannusten alentamisesta. Osuuskunta kielsi sopimusten koskevan jäseniään tai yhtiön olevan mukana savuissa – mikä pitikin paikansa, sopimuksilla suunnattiin vain suuria puueriä – mutta perusteluja ei helpolla nieltä. Motin hinnalla ansaitsevan isännän oli vaikea ymmärtää, mitä hän hyötyi ostokartellista, joka pyrki hinnan pudottamiseen. Kentältä kantautui ärähtelyä. Selittely teollisuuden kustannussäästöistä ja sitä kautta kohoavista puun hinnoista ei

mennyt läpi. Isännille kuvio oli selvä: tukin hinta oli tärkein, teollisuuden menestys toissijaista. Metsää oli vaikea nähdä omilta puilta.⁴⁰

Metsäliitolle (ja muille yhtiöille) sopimuksista oli hyötyä. Suuret puuerät päätyivät sopivalle ostajalle niin, etteivät muut häirinneet kaupan tekoa hintakilpailullaan. Kartellin kautta saavutettu puurauha mahdollisti jälleen kuljetusvaihdot, jolloin vältettiin satojen kilometrien rekkarallit. Säästöjä tuli. Sopimusten pulmallinenkin puoli oli tiedossa, mutta Matti Puttonen punnitsi edut suuremmiksi:

”Olen varma, että rationalisointisopimus aiheuttaa Metsäliitolle vaikeuksia, mutta kuten mainitsin sen mukanaan tuoma kauppa- ja vaihtotoiminta on niin tavattoman suurimerkityksinen lisätessään Metsäliiton ostomahdollisuuksia ja antaessaan huomattavan taloudellisen tuloksen, että se vielä ennen Äänekosken sellutehtaan valmistumista on tarpeellinen.”⁴¹

Sopimusten ydin sekä Metsäliitolle että muulle teollisuudelle oli puukaupan käynnistäminen ja sujuvoittaminen. Hyödyt olivat molemminpuoli-

39. Haastattelu 5; Metsäliiton Itä-Suomen ylimetsänhoitaja-alueen muistio 26.10.1984, MLA; Rationalisointisopimuksen pöytäkirja 25.6.1984, MLA; Maataloustuottajain Keskusliiton metsävaltuuskunnan kirje metsänhoitoyhdistyksille 24.9.1982, MLA; Muistio ”Metsäliitto ja suurimmat puunostajat sopineet puunhankinnan kehittämistä”, päiväämätön, MLA; Sopimus puun hankintatoiminnan rationalisoimiseksi 8.9.1982, MLA; Muistio ”Puunhankinnan rationalisointisopimus: Mitä on sovittu”, päiväämätön, MLA; Teollisuuden Puuyhdistyksen ja Metsäliiton kokouspöytäkirja 17.8.1982, MLA; Viitala 2002, 142; Kahiluoto 1988, 68; Pakkanen 2011, 134.

40. Haastattelu 5; Haastattelu 6; MTK:n metsävaltuuskunnan ptkt 6, 10, 11 ja 16/1982, MTKA; MTK:n metsävaltuuskunnan neuvottelumuistio 8.9.1982, MTKA; MTK:n metsävaltuuskunnan kirje metsänhoitoyhdistyksen hallitukselle 24.9.1982, MTKA; *Maaseudun Tulevaisuus* 29.9.1984; Veikko Tiainen, *Vähentäjä vähentämässä. Tehdaspuu Oy puunhankkijana Suomessa*. Jyväskylän yliopisto 2011, 211; Kahiluoto 1988, 68; Pakkanen 2011, 74–75, 134; *Kaleva* 11.1.1985.

41. Toimitusjohtaja Matti Puttonen Metsäliiton hallinto-neuvostolle 10.8.1984, MLA.

set: osuuskunta sai varastonsa purettua ja muu teollisuus puuta laitoksilleen. Tilanteen rauhoittua syntyi myös sopu puun hinnasta ja kauppa käynnistyi normaalisti. Kaikesta huolimatta osapuolet allekirjoittivat paperin vastentahtoisesti. Kartelli ei suinkaan muodostunut veljellisessä yksituumaisuudessa vaan puolipakolla. Yhteistyökäsitteiden vetovoima oli vahva.

Teollisuuden vai isäntien ehdoilla?

Kartelli oli ilman muuta edullinen Metsäliitolle, mutta oliko se sitä metsänomistajalle? Kannattiiko jäsen-omistajan painottaa vain puun hintaa vai oliko viisaampaa katsoa pidemmälle ja taipua osuuskunnan parasta ajatellen? Valittavana näyttivät olevan joko lihavimmat tukkitilit ja altistuminen suhdanteille tai kevyempi kukkaro ja tasaisen varma menekki. Kysymys yhtiön ja metsänomistajan eduista ja intressiridoista tuli esille tiukassa sävyssä rationalisointisopimuksen tultua julki.

Puun hinnasta oli sovittu tulopoliittisen kokonaisratkaisun tapaan keskitetysti 1960-luvulta lähtien. Pöydän toisella puolen istui teollisuuden edustuselin TPY, toisella MTK - ja Metsäliitto. Ratkaisun synnyttyä suositus hinnat julkaistiin *Maaseudun Tulevaisuudessa*. Metsänomistajan oli helppo myydä, kun yleinen taso oli tiedossa. Harva joutui harmittelemaan ostajan höynäytystä tai kadehtimaan naapuria, koska hinta oli kaikille sama, vaikka toisinaan joustikin ylös tai alas.⁴²

Metsäliiton rooli kuviossa oli kahtalainen ja ristiriitainen. Osuuskunta tyttärineen oli sekä puun myyjä että ostaja. Yhtiö neuvotteli hinnasta omistajiensa eli isäntien riveissä MTK:n rinnalla, vaikka oli myös suuri teollisuudenharjoittaja. Metsäliitto istui kahdella tuolilla ja tasapainotteli jäsenistönsä ja teollisuuden välillä. Toimivat suhteet oli säilytettävä molempiin suuntiin. Toisaalta puusta oli saatava isännille kelpo hinta, toisaalta täytyi pyörittää omaa teollisuutta kustannustehokkaasti. Vaikka vahvimpana viiteryhmänä oli MTK, istui Metsäliiton edusta-

ja myös Metsäteollisuuden Keskusliitossa ja teollisuuden muodostamissa myyntiyhdistyksiksi kutsutuissa vientikartelleissa. Metsäliiton merkittävää roolia kuvastaa se, että hintasopimuksiin liitettiin 1980-luvun puoliväliin asti ”Metsäliittopykälä”, jossa teollisuus sitoutui ottamaan vastaan Metsäliiton toimittamaa puuta tietyn määrän. Tämä ärsytti teollisuutta suunnattomasti ja provosoi salaisiin sopimuksiin.⁴³

Metsäliiton kytkös MTK:hon oli perinteisesti vahva. Osuuskunta syntyi tuottajajärjestön puukaupallisena käsivartena. Jäsenpohja oli sama ja intressit yhteiset. Kentällä miehet tunsivat toisensa, niin kauppatilaisuudet kuin saunaillat ja hirvijahdit järjestettiin yhdessä. MTK:n ja Metsäliiton ylin johto neuvotteli keskenään erityisessä ”vanhempainneuvostossa”, joka käsitteli pääasiassa kysymyksiä puun hinnasta. 1980-luvulta alkaen tämä epävirallinen elin ryhtyi tarkastelemaan korrelaatiota kantohintojen ja metsätuotteiden vientihintojen välillä. Laskelmista sai alkunsa yhteinen hintaseuranta, niin kutsuttu hintaputki. Järjestö ja metsäyhtiö olivat vielä 1980-luvun alkupuolella tiiviisti ”samaa taloa”.⁴⁴

Tuottajajärjestön kautta Metsäliitolle oli myös erityissuhde metsänhoitoyhdistyksiin. Yhdistykset suosivat melko avoimesti Metsäliittoa tarjotessaan palveluja, joita rahoitettiin lakisäänteisillä ja pakollisilla metsänhoitomaksuilla. Metsänhoitoyhdistysten miehet olivat käytännössä Metsäliiton ostoasiamiehiä, joilla oli maakuntia kiertäessä osuuskunnan kauppa kirjat salkussaan. Tältä osin kytkös ei ollut välttämättä tavallisen oikeustajun mukainen, vaikka pykälien mukainen olikin.⁴⁵

Osuuskunnan keskeisiä luottamushenkilöitä vaikutti sekä metsänhoitoyhdistyksissä että

42. Sopimusjärjestelmästä tarkemmin ks. Viitala 2002.

43. Ks. esim. Viitala 2002; Kahiluoto 1988; Pakkanen 2011 132; Heikki Haaviston muistiinpanot, 532.

44. Haastattelut 5 ja 7; Hintaputkilaskelmia vuosilta 1980–1995, faksi MTK:sta Metsäliittoon 30.4.1996, MTKA; Viitala 2002; Kahiluoto 1988; Zetterberg 1983.

45. Haastattelut 5 ja 7; Pakkanen 2011, 132–135.

tuottajajärjestössä. MTK:n pitkäaikainen puheenjohtaja Heikki Haavisto hoiti Metsäliiton hallintoneuvoston puheenjohtajan tehtäviä ja istui metsäyhtiön tytäryritysten hallituksissa. Häntä edeltänyt MTK:n puheenjohtaja Veikko Ihamuotila oli osuuskunnan hallituksen puheenjohtaja. Näiden merkittävien yhteiskunnallisten vaikuttajien kaksoisroolit olivat vain näkyvin osa tiuhaan kudottua, saman jäsenpohjan kautta muodostunutta suhdeverkostoa Metsäliiton, MTK:n, metsänhoitoyhdistysten ja myös keskustapuolueen välillä. Pellervolaisten firmojen, keskustapuolueen ja tuottajajärjestön yhteys oli historiallinen ja luonteva, mutta näin voimakas valtakeskittymä sapetti ulkopuolisia.⁴⁶

Jo Metsäliiton rooli hintaneuvotteluissa teki siitä yksityisen teollisuuden vastapuolen, mutta ilman laajaa suhdeverkostoa osuuskuntaa tuskin olisi pidetty aivan yhtä pelottavana vihollisena. Tiivis verkosto ulottui parhaimmillaan valtakunnan ylimmälle tasolle. Urho Kekkonen presidenttikaudella metsäyhtiöt kiroisivat, että Veikko Ihamuotila saattoi ongelmatilanteessa nostaa luurin ja ottaa suoran yhteyden Tamminiemeen. Aivan näin suoraviivaisesti asiat hoituivat harvoin, mutta kun Metsäliitto tiedettiin Ihamuotilan silmäteräksi, lämpimät suhteet kielivät vuorineuvoksille osuuskunnan erityisasemasta. Yhteisymmärrys pisti vielä erityisesti silmään, kun Kekkonen suhteet osuustoimintaan ja sen johtajiin olivat muutoin viileänpuoleiset.

Yksityistä metsäteollisuutta kiukuttaneesta esimerkistä käy Metsä-Botnian Kaskisten sellutehtaan rakentaminen 1970-luvulla. Tehdas kohosi ”keittiön kautta”, poliittisin päätösin vastoin alan omaa säätelyä. Pääomaa kerättäessä ensimmäisen osakkeen merkitsi Kekkonen, joka oli liikkeellä ennen kaikkea alue- ja kehityspoliittisista syistä. Joka tapauksessa tämänkaltaiset manööverit olivat muistissa osuuskunnan myöhempien onnistumisten yhteydessä, esimerkiksi perinteikkään Kemi Oy:n joutuessa Metsäliiton haltuun 1986. Jokainen laajentuminen käänsi veistä haavassa. Ihamuotilan ja kohta Kekkonen-

kin jäätyä sivuun toivottiin Metsäliiton painoarvon keventyvän, mutta tilanne näytti aivan toiselta: osuuskunta vahvistui ja laajentui, sen verkostot eivät juuri repeilleet.⁴⁷

Voimistuvaa Metsäliittoa pidettiin yhä jyrkemmin epäsuosittuna toimijana, *enfant terrible*na ja puukaupan häirikkönä, joka vedätti hintoja ylös MTK:n ja keskustapuolueen tuella. Yksityistä pääomaa edustavan yhtiömuotoisen metsäteollisuuden puolijulkinen tavoite oli tyrkätä häiriöitä Metsäliitto nurin. Jopa niin, että yhtiöiden yhteinen puunhankintafirma määrätti osuuskunnan etenemisen pysäyttämisen tärkeimmäksi tehtäväkseen.⁴⁸

Lopulta bisnes oli kuitenkin bisnestä. Tiukan paikan tullen yhtiöt lipesivät sopimuksista ja taipuivat käymään kauppaa Metsäliiton kanssa. Ja kuvio toimi toisinkin päin: myös Metsäliiton oli pakko saada puunsa liikkeelle varastoista maakaamasta ja pidettävä kustannukset aisoissa kuljetusvaihoilla ja muulla yhteistyöllä. Jumiutunut puukauppa ja keskinäinen kiistely aiheuttivat tappioita molemmiin puolin. Yksin rahasta ei silti ollut kyse. Entisten vihollisten väkinäinen yhteistyö kertoi tavoista, joilla metsäteollisuus ja liike-elämä ylipäänsä olivat tottuneet Suomessa reagoimaan hankaliin tilanteisiin tai vastoinkäymisiin. Ongelmien yli päästiin yhteistyöllä. Vihollisiksikin luonnehdittavat tahot olivat säännöllisesti pakotettuja nielemään ylpeytensä ja

46. Haastattelu 5. Henkilöverkostoista ks. Annastiina Henttinen, Kolmannen tien etsijät. Teoksessa Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu & Maritta Pohls 1999, 200 sekä Sami Karhu, Osuuskunnat taas ovat suorastaan affääriyrityksiä. Teoksessa Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu & Maritta Pohls 1999, 337, 341 sekä samasta teoksesta sivun 129 kaavio, joka havainnollistaa tiiviitä kytköksiä. Ihamuotilasta ja Haavistosta tarkemmin sama teos 208–213 sekä Juha-Antti Lamberg, Isäntien metsäteollisuus. Metsäliitto-ryhmittymä 1934–1998. Teoksessa Juha Näsi, Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Pasi Sajasalo 2001, 105.

47. Haastattelu 8; Henttinen 1999, 183, 211; Karhu 1999, 366.

48. Tiainen 2011, 49, 55, 67–68, 80, 210.

ratkomaan asioita saman pöydän ääressä. Foorumit ja kontaktit olivat valmiita. Puukaupan myrskyistä huolimatta yhteistyön siunauksellisuuden mantraa hokivat johtavat teollisuusmiehet, metsätalousasiantuntijat ja poliitikot yhdessä kuorossa. ”Omissa hiekkalaatikoissa leikkimisen” nähtiin käyvän kalliiksi.⁴⁹ Suomeen oli juurtunut syvään yhteistyön kulttuuri, yhteistyökaptalismi. Rationalisointisopimukseksi nimetty kartelli syntyi yhteistyön kulttuurissa puolipakolla ja Metsäliitto lähti mukaan, vaikkakin vastentahtoisesti.⁵⁰

Vaikea päätös siunattiin hiljaisesti MTK:ssa ja Metsäliiton hallintoelimissä eli sille saatiin ainakin muodollisesti isäntien hyväksyntä. Metsäliiton johdon tehtävä oli jatkuvasti selittää yhtymän tietyllä tapaa skitsofreenista toiminta-ajattusta isännille ja toisaalta teollisuudelle, toimia välittäjänä. Tässä kohtaa vaaka näytti kallistuneen teollisuuden puolelle, mutta epätasapaino onnistuttiin perustelemaan jäsenille. Toimivalla johdolla oli omistajien tuki, vaikka kentällä saatettiin purnata.⁵¹

Seisominen ainakin toisella jalalla teollisuuden rintamassa ei sinänsä ollut uutta. Yhteistyötä Metsäliiton ja muiden metsäteollisuusyhtiöiden välillä oli toki tehty monilla tasoilla: myyntiyhdistyksissä, investointisääteilyssä, puukiintiöissä, tutkimus- ja kehitystyössä, yhteisyrityksissä ja erinäisissä ostokartelleissa. Suhteiden ytimessä eli puukaupassa välit olivat kuitenkin tulehtuneet pahasti. Rationalisointisopimus oli siksi jättiyllätys. Metsänomistajien oma yhtiö nytkähti piirun verran tiiviimmin yksityisten kylkeen. Suomen taloutta ohjaava yhteistyön pohjavirtaus, keskinäistä kilpailua rajoittava yhteistyökaptalismusi, imi uomaansa nekin liike-elämän osat, joita pyrittiin pitämään virran ulkopuolella.⁵²

”Puukaupan uusi aikakausi”

”Se syntyi sittenkin”, ihmetteli Metsäliiton metsäpäällikkö vuonna 1984 uusittua rationalisointisopimusta sisäisessä muistiossaan.⁵³ Edellis-

vuoden riitelyn jälkeen tämä ei ollut itsestään selvää. Sopimuksesta väännettiin kättä pitkään ja hartaasti. Jokin oli nyt muuttunut. Metsäliitto asemoi itsensä uudella tavalla puukaupan kenttään ja myös omaan jäsenkuntaansa ja ideologiaansa nähden. Metsäosaston laatima toimenpideohjelma ”Puukaupan uusi aikakausi” oli tässä suhteessa paljastava. Muistio rinnasti puumarkkinat ja tiukasti säädellyn pankkitoiminnan ja oli kuin minkä hyvänsä metsäyhtiön puunhankintaosaston laatima:

”Ostajien välillä ei voi vallita kilpailua hinnalla. Kilpailu tapahtuu työn laadun täsmällisyyden, asiakaspalvelun yms. muodossa (vrt. pankit). Ostajat sitoutuvat keskinäisellä sopimuksella eliminoimaan hintakilpailun (vrt. pankit). Ostajien välinen hintakilpailun poistaminen koskee kaikkia puukauppaa käyviä yrityksiä, mukaan lukien metsäliiton ja sahayritykset (vrt. osuuspankit ja säästöpankit). [– –] Puukaupassa vallinnut hintakilpailu joko poistuu tai se poistetaan. Ellei se poistuu osapuolten välisin toimenpitein, se poistetaan ’väkivalloin’.”⁵⁴

Metsäliitto pyrki luomaan tiiviin puukartellin muun metsäteollisuuden kanssa, vaikkei savujakoihin mennytkään ja teki kaiken ainakin MTK:hon nähden avoimesti. Tukkiyhtiöiden vastavoimaksi syntynyt yhteenliittymä näytti kääntäneen takkia – tai sopeutuneen markkinatalouden vaatimuksiin ihanteistaan jousaen.

49. Metsäliiton pääjohtaja Mikko Wuoti *Maaseudun Tulevaisuudessa* 26.1.1985.

50. Metsäteollisuuden yhteistyöstä ks. esim. Jensen-Eriksen 2007; Jensen-Eriksen 2008; Ojala 2008.

51. MTK:n metsävaliokunnan ptk:t 6/1982 ja 1/1984, MTKA.

52. Metsäliiton ja yksityisten yhtiöiden suhteista Haasattelu 5; Tiainen 2011, 211.

53. Metsäpäällikkö Kauko Taivaisen muistio 2.7.1984, MLA.

54. Metsäosaston päivämätön sisäinen muistio 1980-luvun alusta, MLA. *Nyt julkaistu Sakari Siltalan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Muistion metsäliittolaiselle sfäärille vieras henki ja väkivaltainen asenne olisivat ulos vuotaessaan nostattaneet metsänomistajien kapinaliput. Savujakojen ja puukartellien tullessa julkisesti puheeksi yhtiö väisteli kysymystä, ja pakotettunakin puhui asiasta vain kiertoilmauksin ja sivulauseissa. Näin kaarrellen ja selitellen pääkonttorin strategit saivat kuin saivatkin ajatukset hyväksyttyä myös kentän metsämiehillä ja lopulta isännillä. Purnausta kyllä kuului, mutta se oli totuttu sivuuttamaan. Näkökulmasta ja painotuksesta riippuu tulkitseeko muistion ja sopimuksen pellervolaisen eetoksen kuoppaamiseksi ja isäntien edun hylkäämiseksi vai notkeaksi ja taitavaksi tasapainoiluksi teollisuuden ja metsänomistajien välillä. Joka tapauksessa Metsäliitolle kyse todella oli ”uudesta aikakaudesta”, selkeästä askeleesta teollisuuden suuntaan. Sitä vastoin laajemmassa talouselämän kontekstissa sopimus edusti jatkuvuutta. Metsäliiton istuminen yhteen uuteen pöytään yksityisen teollisuuden kanssa – ja vielä osuuskunnan pyhimällä ja herkimällä alueella puukaupassa – osoitti yhteistyökäsitteiden taikapiirin vetovoimaa ja vahvuutta. Vanhat viholliset ryhtyivät yhteiseen savottaan.

Puukaupan kiemurat osoittavat, että yhteistyökäsitteiden voimissaan oli 1980-luvulla Suomessa vielä voimissaan. Eikä kyse ollut yksin kartelleista, vaan laajasta kirjosta muodollisia ja epämuodollisia yhteyksiä, suhteita ja kytköksiä. Yhteistyön kulttuuri ei myöskään poistanut kilpailua – tähän ei edes pyritty. Päämäärä oli kilpailun rajoittaminen tietyille alueille. Kilpailu piti karsinoida sen tuhoisien piirteiden poistamiseksi tai ainakin lieventämiseksi. Koska vientiyhtiöiden etu samastui usein kansantalouden etuun, valtio katseli yhteistyötä ja kilpailun rajoittamista läpi sormien ja tukikin sitä.

Kyse oli monimuotoisesta ja laajasti hyväksytystä kulttuurista, jolla oli oma dynamiikkansa ja muotonsa. Maan talouselämässä oli ”tuhoisasti” kilpailevia sektoreita ja tiukkoja, muodollisia kartelleja sekä kaikkea näiden väliltä: yritysten

verkostoja, strategisia alliansseja, ryhmittymiä, yhteisyrityksiä sekä kassakaappisopimuksia, kädenpuristuksia ja seurantakokouksia. Rajat yhdistysten ja kartellien välillä olivat häilyvät. Puukaupassa saatettiin kilpailla verissä päin ja seuraavalla hetkellä piirrellä puumerkkejä kartellipapereihin ja hioa yhteisiä strategioita. Puhdasta yhteistyökäsitteitä Suomi ei edustanut, eikä ideaaleja edustanut yksikään valtio: arkkityyppi Saksassakin kilpailtiin, eikä kilpailukäsitteiden luvatussa maassa Yhdysvalloissa yhteistyötä tai kartelleita pystytty kuristamaan kokonaan hengiltä. Varauksista ja kauneusvirheistä huolimatta puukaupan suuria linjoja tarkasteltaessa voi sanoa, että Suomi kytkeytyi tiiviisti vielä 1980-luvulla siihen Saksan aiemman mallin mukaiseen eurooppalaisten valtioiden rintamaan, jossa talousjärjestelmän leimallisimpana piirteenä oli yhteistyö. Kaikua yhteistyön kulttuurista kantautuu 2010-luvullekin.

Viittaan haastatteluihin anonymisti (sattumanvaraisella numerolla) asioiden arkaluonteisuuden vuoksi ja useiden haastateltujen pyynnöstä. Tietojen saaminen on ollut mahdollista ainoastaan anonymiteettiä kunnioittamalla. Haastattelut on nauhoitettu, litteroitu ja talletettu Metsäliiton arkistoon.

Haastattelut (haastattelijana Sakari Siltala)

Heikki Haavisto, ministeri, MTK:n puheenjohtaja, Metsäliiton hallintoneuvoston puheenjohtaja, haastateltu 17.3.11.

Kari Haavisto, Metsäliiton finanssijohtaja, haastateltu 3.10.2011.

Asmo Kalpala, Metsäliiton talousjohtaja, Tapiola-yhtiöiden pääjohtaja, haastateltu 9.2.2012.

Pekka Kivelä, lehdistöneuvos, Metsäliiton viestintäjohtaja, haastateltu 15.4.2011.

Harri Lallukka, Metsäliiton metsäjohtaja, haastateltu 27.7.2011.

Aarre Metsävirta, Metsä-Serlan varatoimitusjohtaja, haastateltu 8.2.2011.

Jaakko Punkari, metsäneuvos, Metsäliiton hallinto-, järjestö- ja henkilöstöjohtaja, haastateltu 18.5.2011.

Matti Puttonen, vuorineuvos, Metsäliiton toimitusjohtaja, haastateltu 25.8.2011.

Ville Okkonen

Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle

Ville Okkonen tarkastelee artikkelissaan vuonna 1974 perustettua Elinkeinoelämän valtuuskuntaa (EVA) hyvinvointivaltion haastajana. Vaikka Suomen hyvinvointivaltiota voidaan kiistatta luonnehtia konsensuspolitiikan tuotteeksi, osoittaa Okkonen, että konsensuksen taustalla oli vahvoja poliittisia ja ideologisia erimielisyyksiä. Puoluepolitiikan ja EVA:n yhteyksien tarkastelu antaa lisätietoa 1970–1980-luvun poliittisen siirtymän luonteesta ja elinkeinoelämän yhteiskunnallisesta aktivismista.

Suomen poliittisten voimasuhteiden kehitys suosi 1970-luvulla oikeistoa. Oikeiston hajaannus ja vasemmistopuolueiden suhteellisen hyvä yhteistyö estivät kuitenkin nopean käänteen talous- ja yhteiskuntapolitiikassa. Oikeiston nousu oli yleiseurooppalainen ilmiö ja kyseenalaisti vasemmistokeskustalaisen yhteiskuntapolitiikan ja suunnitteluideologian. Vuonna 1974 perustettu Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA) kytkeytyi tähän asetelmaan: se tehosti ei-sosialistista yhteistyötä ja haastoi vasemmistokeskustalaista puoluerintamaa sekä sosiaalidemokraattista konsensusajattelua. Vuosikymmenen lopulla Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) kannatus hiipui ja Sosiaalidemokraattisen puolueen (SDP) yhteydet keskiryhmiin heikkenivät. Poliittisen aloitevallan siirtymä ja julkisen talouden vaikeudet tekivät tilaa ajatuksille ”sosiaalivaltioiden” ja ”holhouksen” lopusta¹.

Poliittisen siirtymän laajana taustana oli kapitalismin ”kultaisten vuosien” katkeaminen vuonna 1973 öljykriisiin. Öljyn hinta kuusinkertaistui muutamassa vuodessa ja kohotti muitakin raaka-ainehintoja. Yhdysvaltojen rahoittama sota Vietnamin voimisti kansainvälisen talouden inflaatiopaineita², ja siirtymä kelluvien valuuttakurssien järjestelmään aiheutti tasapainovaikeuksia pienille ulkomaankauppariippuvaisille kansantalouksille. Suomen ulkomaankaupan vaihtosuhte heikkeni öljykriisin seurauksena ja kuluttajahinnat nousivat.³ Kansainvälisen talouskriisin vaikutus oli kohtalokas kapitalististen maiden hyvinvointivaltioprojekteille ja ennen kaikkea vasemmistolle.

EVA:n perustamisella elinkeinoelämä vahvisti yhteiskunnallista aktivismiaan. Alustavissa neuvotteluissa 10.4.1974 oli päätetty jäsenjärjestöjen maksuosuuksista, kaikkiaan 10 miljoonasta markasta, josta puolet suunnattaisiin Taloudelliselle Tietotoimistolle, elinkeinoelämän yhteiskuntasuhdejärjestölle.⁴ Tavoitteena oli poliittisten voimasuhteiden muuttaminen. ”Tämä on asian ydin; kaikki muu on fraseologiaa”, tiivistä valtuuskunnan toimitusjohtaja Max Jakobson.⁵ Kansainvälisen talouden epätasapainotekijät heikensivät julkisyhteisökeskeisen yhteiskuntapolitiikan, talouden rakennemuutoksen suunni-

1. Sakari Heikkinen & Seppo Tiihonen (2010) *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3*, Helsinki: Edita, 496.

2. Tapio Bergholm (2012) *Kohti tasa-arvoa. Tulopolitiikan aika I. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 1969–1977*, Helsinki: SAK, 238.

3. Markku Mansner (1990) *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*, Helsinki: Teollisuuden kustannus Oy, 27–28.

4. EVA:n perustava kokous 10.6.1974. Kansio 14. EVAa. KA.

5. Koko sitaatti: ”Syy EVA:n perustamiseen oli huoli maan poliittisen kehityksen suunnasta. EVA:n tehtävänä on organisoida sellaista toimintaa, joka voi saada aikaan suunnan muutoksen. Tämä on asian ydin; kaikki muu on fraseologiaa.” Jakobsonin kirje Päiviö Hetemäelle 29.12.1975. Kansio 14. EVAa. KA.

telmallisen ohjauksen ja vasemmiston täystyöllisyystavoitteiden mahdollisuuksia, ja perustelivat uudenlaista ideologista keskustelua. Talousnäkömyien synkentyminen tiivistä valtiiovallan ja etujärjestöjen suhdetta⁶, ja tähän neuvotteluvipuun EVA tarttui.

Talousvaikeudet popularisoivat hyvinvointivaltion kritiikkiä,⁷ minkä vuoksi vasemmistopuolueiden tehtäväkenttä muuttui hyvinvointivaltion puolustamiseksi. Elinkeinoelämän ajatushautomot aktivoituivat markkinaehtoisuuden puolustamisessa ja terästivät oikeistopuolueiden argumentaatiota. Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin valtakausista 1980-luvulla tuli markkinaliberalismin vahvistumisen symboleja, jolloin oikeistopuolueet alkoivat määrätietoisemmin purkaa talouden sääntelyä, madaltaa suurituloisten ja varakkaiden verotusta ja supistaa julkisia menoja.⁸ Vaikka talousvaikeudet muokkasivat julkista keskustelua, poliittisia aloitteita ja lainsäädäntöä, Suomessa siirryttiin oikealle Länsi-Eurooppaa hitaammin ja pehmeämmin. Käytännössä niin, että työnantajalähtöiset näkemykset tuotantokustannuksista, sosiaalivaltion haitallisista raameista ja yritysten kilpailukyvyistä alkoivat saada laajempaa huomiota.⁹

Kun Max Jakobson analysoi *Uudessa Suomessa* 27.1.1985 hyvinvointivaltion ja ”pitkän aallon” taitetta, hän kirjoitti: ”Toisen maailmansodan jälkeinen aika on ollut hyvinvointivaltion, kansankodin rakentamista ja julkisen talouden paisumista. Sosialisteilla on ollut tässä henkinen hegemonia, porvarit ovat myötäilleet. Onko tämä pitkä aalto nyt taittunut? Onko julkisen talouden kasvu saavuttanut huippunsa? Onko sosiaaliturva jo niin pitkällä, että painopiste on siirtynyt yksilön ja markkinatalouden suuntaan?”

Jakobson kysyi, miksei Eurooppa pysynyt taloudellisesti Yhdysvaltojen perässä. Hänen mielestään vastauksesta alettiin hiljalleen olla Länsi-Euroopassa yhtä mieltä, nimittäin ”talouden dynaamisen uudistumisen esteenä ovat hyvin-

vointivaltion jäykät rakenteet, työmarkkinoiden joustamattomuus ja yritteliäisyyttä tukahduttava verotus.” Hyvinvointivaltio-kriittisestä perspektiivistä, jota EVA edusti, 1970-luvun lopun kriisi rinnastui julkisen talouden ”paisumiseen”, liian kireään verotukseen ja työmarkkinajäykkyyksiin. Kuten Jakobson korosti, vanhaa maailmaa haastettiin poliittisesti oikealta, ja vasemmisto oli jäänyt oppositioon Hollannissa, Englannissa, Saksan Liittotasavallassa, Norjassa, Tanskassa ja Yhdysvalloissa. Ranskassa presidentti François Mitterrandin kannatus laski, ja Jakobson tulkitsi uusliberalismin ja neokonservatismien ajatusten rantautuneen Yhdysvalloista Länsi-Eurooppaan. ”Ensimmäiset pääskyt ovat saapuneet jo Suomeenkin”, hän kirjoitti.¹⁰

Länsi-Euroopassa alkoi 1970-luvulla nopea tulo- ja varallisuuserojen kasvu. Samalla poliittinen aloitevalta siirtyi vapaamman kapitalismin tukijoille.¹¹ Suurituloisten etunäkökohdat nousivat näkyvämpään asemaan julkisessa keskustelussa, ja elinkeinoelämä vahvisti ideologista työtään perustamalla ajatushautomaita.¹² EVA:n perustaminen oli osa kansainvälistä yleiskonservatiivista järjestäytymistä, ja se sovelsi markkinamyönteisemmän politiikan oppeja suomalaiseen keskusteluun ja poliittisiin voimasuhteisiin sopiviksi. Koska Pohjoismaissa yhteiskunnallista keskustelua hallitsivat tasa-arvon ja demokra-

6. Mansner (1990) 29.

7. Donald Sassoon (1997) *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, London: Fontana Press, 448.

8. David Brady & Kevin T. Leicht (2008) *Party to Inequality. Right Party Power and Income Inequality in Affluent Western Democracies*. Research in Social Stratification and Mobility 26. Vol. 26, Issue 1, 77–106.

9. Mansner (1990) 380–385.

10. Max Jakobsonin kirjoitus *Uudessa Suomessa* 27.1.1985. Kansio 44. EVAa. KA.

11. Brady & Leicht (2008).

12. John D. Wisman (2013) *Wage Stagnation, Rising Inequality and the Financial Crisis of 2008*. Cambridge Journal of Economics. Oxford Journals: 3, 16, 17.

tian tunnuks¹³, markkinamyönteisempi politiikka aiheutti jännitteitä sosiaalidemokraattisessa valtioelämässä. EVA:n toiminta avaa näkökulman poliittisen käänteen taustalla olleisiin voimiin.

Elinkeinoelämän poliittisen aktivoitumisen tausta

Pohjoismainen hyvinvointivaltio oli poliittisten voimasuhteiden pohjalta rakennettu sellaiseksi, ettei valtioelämän oikeistolaistuminen ollut kitkatonta. Vasemmisto oli vaatinut palveluntuotannon järjestämistä valtion ohjaamana kunnallisena palveluna.¹⁴ Valtion, kuntien ja muiden julkisyhteisöjen koko kasvoi tietoisien politiikan tuloksena. Myös työmarkkinajärjestöjen tehtäväkenttä laajeni työehtosopimuksista yhteiskuntapoliittisiin asioihin,¹⁵ mikä puolestaan kytki palkkaratkaisut ja sosiaalivaltion reformit toisiinsa. Työnantajien järjestäytymishalukkuus oli vahvistunut ammattiyhdistysliikkeen eheytyksen ja jäsenmäärien nousun seurauksena.¹⁶ Lisäksi elinkeinoelämän johto oli kokenut vuoden 1966 vasemmistoenemmistöisen eduskunnan merkkinä yhteistoiminnan tehostamisen tärkeydestä.¹⁷ Pahimmissa oikeistolaisissa uhkakuvisa vasemmisto eteni ”rajusti, häikäilemättömästi ja tehokkaasti”.¹⁸ Perinteisen oikeiston näkökulmasta yhteiskunta oli muuttunut ennakoimattomaksi, kun esimerkiksi osa opettajista osoittautui ”uuden suunnan” kannattajiksi ja poliittisia yliloikkauksia tapahtui ”parhaimmissakin perheissä”.¹⁹

EVA:n perustaminen merkitsi työnantajavoimien yhteen kokoamista, ja sen tehtävät muotoiltiin varovasti.²⁰ Voimien yhdistämistä motivoivat kielteiset poliittiset voimasuhteet ja julkisen vallan kasvu, joista muodostui uhka ”EVALaiselle” yritystoiminnalle.²¹ Koska talouden sääntely perustui poliittiseen ohjaukseen ja eduskunnan lainsäädäntö- ja budjettivaltaan, EVA:ssa ymmärrettiin vaalien tärkeys. Talouden sääntely oli ollut näkyvä poliittinen kysymys juuri ennen EVA:n perustamista, kun eduskunta oli päättä-

nyt Euroopan talousyhteisöön liittymisestä ja niin kutsutuista suojalajeista.²² Valtiolla oli haluttu paremmat mahdollisuudet säädellä tuontia, korjata markkinoiden epäonnistumisia ja ohjata pääomia talousintegraation oloissa. Eduskunnan oikeistoenemmistö ratkaisi kuitenkin suojalakupaketin sisällön,²³ ja siksi markkinamyönteiset voimat halusivat jatkossakin varmistaa voimasuhteiden pysymisen edullisina.

Kulttuurisena taustana elinkeinoelämän aktiivisille oli henkisen elämän muutos. Työnantajajärjestökentän johdossa tulkittiin, että nimenomaan ”vapaaan yhteiskuntajärjestyksen” vastustus oli voimistunut.²⁴ Yleisen mielipiteen ja tiedotusvälineiden katsottiin muuttuneet kriittisemmiksi elinkeinoelämää kohtaan, ja asettuineen hyvinvointivaltion sosiaalietiikan tueksi. EVA:ssa analysoitiin tämän ideologian näkyvän käytännössä esimerkiksi siinä, että yhteiskunnallisiin syihin vedoten yrityksiä vaadittiin kantamaan vastuuta työllisyydestä, työoloista, ym-

13. Kristina Boréus (1999) *The Significance of Conceptual Stability for Ideological Stability. The Ideological Shift to the Right in the Swedish Public Debate as an Example*. Journal of Pragmatics 31, Issue 1, 1–24.

14. Aarne Mattila (2005) *Valtio työnantajana. Valtion työmarkkinalaitos 1955–2005*, Helsinki: Valtiovarainministeriö, 167.

15. Jukka-Pekka Pietiäinen (1995) *Herraklubista edunvalvojaksi. Liiketyönantajain Keskusliitto 1945–1995*, Helsinki: Otava, 248.

16. Pietiäinen (1995) 439–440.

17. Mansner (1990) 235, 236.

18. SYT:n päivämätön muistio kokoukseen, joka on ”yli kaksikymmenvuotisen toiminnan tärkeimpiä tapauksia”, jossa perustellaan toiminnan jatkamisen tärkeyttä. Kansio 4. SYTa. KA.

19. Stig Hästö, EVA ja sen rooli. 15.10.1976. Kansio 27. P. Hetemäen arkisto. KA.

20. Mansner (1990) 237.

21. Elinkeinoelämän ideologiaa, luonnos 6.5.1976, Matti Sipilä. Kansio 41. EVAa. KA.

22. Kalevi Sorsa (2003) *Kansankoti ja punamulta*, Helsinki: Otava, 87.

23. Bergholm (2012) 107, 110.

24. Stig Hästö, EVA ja sen rooli. 15.10.1976. Kansio 27. P. Hetemäen arkisto. KA.

päristöstä, kuluttajista ja työntekijöiden koulutuksesta. Lisäksi julkista valtaa voimistettiin vero-, sosiaali- ja työsuojelulainsäädännöllä sekä suhdanne-, työllisyys- ja tulopoliittisilla ratkaisuilla. Yhteiskunnalliset syyt ja demokratisoimisvaatimukset ohittivat yksityisen elinkeinoelämän intressit ja aiheuttivat kestäättömän veropaineen.²⁵ Talouden sääntely koettiin markkinamyönteisen elinkeinoelämän piirissä rasitteena, kun taas ammattiyhdistysliike kytki sen täystyöllisyyteen ja muihin yhteiskunnallisiin tavoitteisiin, joiden toteutumisen ajateltiin edellyttävän muutoksia omistussuhteissa.²⁶

Vasemmistokeskustalainen hyvinvointipoliittikka ja talouden sääntely muuttivat suomalaisen kapitalismin luonnetta ja toimintalogiikkaa, mikä pantiin merkille EVA:ssa. Vasemmiston ja keskiryhmien yhteishallitukset rakensivat julkiseen palvelutuotantoon perustuvaa järjestelmää,²⁷ mikä nosti verotusta ja tasasi aktiivisesti tuloja.²⁸ Elinkeinoelämän itsenäisyyttä rajattiin myös työturvallisuuslainsäädännöllä, jonka uudistus käynnistyi eduskunnan vasemmistoenemmistökaudella.²⁹

Hyvinvointivaltio kytki työntekijöiden palkkaedut laajempiin sosiaalireformeihin, mikä merkitsi sosiaalipolitiikan pitkäjänteistä ja suunnitelmallista kehittämistä.³⁰ Työnantajille ja omistajille kohdistetut velvoitteet ja nimelliset kustannukset kannustivat markkinaehtoisuuden puolustajia barrikadeille. EVA:ssa huomattiin, ettei lyhyen tähtäimen liiketoiminnallista kannattavuutta enää asetettu yrityksen toiminnan ainoaksi päämääräksi, vaan toiminta nähtiin laajana vuorovaikutusprosessina.³¹ Hyvinvointivaltio oli taloudellisten kontribuutioketjujen rakennelma, jonka seurauksena julkisen sektorin kansantulo-osuus lähes kaksinkertaistui vuosina 1955–1989. Talouselämän arvioiminen yhteiskuntaa vasten perusteli sosiaaliturvan laajentamista, yritysten tiedonantovelvoitteiden lisäämistä ja tuotantoelämän normiston kehittämistä.³² EVA:ssa taas pohdittiin sitä, sitovatko julkiset subventiot elinkeinoelämää valtion.³³

Syksyn 1975 ”vasemmistovaara” ja vaalit

Kalevi Sorsan punamultahallitus kaatui alkukesästä 1975, mikä johti syyskuussa ennenaikaisiin eduskuntavaaleihin. Jälkikäteen tarkasteltuna kyse oli vasemmistorintaman aidosta voimannäytön mahdollisuudesta eduskuntaenemistön saamiseksi. EVA:n aktivismia motivoi porvarillisen rintaman hajanaisuus. Vaaleja varten aktivoituttiin pitämällä mielessä, että ”[t]aistelua vallasta yhteiskunnassa on taistelu tiedotusvälineistön hallinnasta”. Sanomalehtisuhteet olivat suosiolliset, kun porvarilliset ja sitoutumattomat lehdet vastasivat 80 prosenttia koko maan levikistä. Yhteyksiä ei-sosialistisiin puolueisiin parannettiin, koska ”kaikki yhteiskunnallinen ja taloudellinen toiminta on riippuvaista puoluepoliittisesta toiminnasta”. Vaaleja varten työskenneltiin ”hyvän tuloksen saamiseksi nimenomaan suurten linjojen valossa.”³⁴ Samoin elinkeinoelämärahoitteinen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiö (SYT), ”jonka toiminta oli rinnastettavissa minkä tahansa yrityksen ihan tavalliseen liikesalaisuuteen”³⁵, tehosti yhteyksiään päivälehtiin vaalien alla.³⁶

25. Matti Sipilän luottamuksellinen luonnos keskustelun pohjaksi 3.6.1976. Kansio 41. EVAa. KA.

26. Bergholm (2012) 50, 89, 47, 48.

27. Heikkinen & Tiihonen (2012) 495.

28. Pietiäinen (1995) 291.

29. Bergholm (2012) 135, 136, 141.

30. Sorsa (2003) 341, 318.

31. Matti Sipilän luottamuksellinen luonnos keskustelun pohjaksi 3.6.1976, Elinkeinoelämän tilannemuutos, päämäärät ja strategia. Kansio 41. EVAa. KA.

32. Mansner (1990) 77.

33. Matti Sipilän luottamuksellinen luonnos keskustelun pohjaksi 3.6.1976, Elinkeinoelämän tilannemuutos, päämäärät ja strategia. Kansio 41. EVAa. KA.

34. EVA:n roolin selkeyttämisestä. 15.5.1975. Allekirjoittamaton. Kansio 41. EVAa. KA.

35. Valtuuskunnan vuoden 1972 syyskokouksen paperit. Pöytäkirja puuttuu. Kansio 6. SYTa. KA.

36. SYT:n hallituksen ptk 25.11.1974. Liite: Vuoden 1975 toimintasuunnitelma. Kansio 4. SYTa. KA.

EVA:n julkisuussuhteet olivat harkittuja, ja kritiikkiä kulissemiin toimimisesta ja vaaleihin vaikuttamisesta väisteltiin taitavasti. Valtuuskunnan toimitusjohtaja Max Jakobson kuvaili 14.9.1975 *Aamulehdessä* väitteitä ”demariajojadista” keinotekoisiksi vaalipuheiksi, eikä EVA hänen mukaansa ottanut mitään roolia vaalitaistelussa.³⁷ Jakobson korosti julkisuudessa, ettei EVA puuttuisi mitenkään puoluepolitiikkaan³⁸ ja etteivät vaalit ”yksinkertaisesti merkitse mitään sen toiminnan kannalta”.³⁹ EVA:n toimiston johto kuitenkin rahoitti ja tuki eduskuntavaalitoimintaa ja ei-sosialistisia vaaliliittoja: ”On käytettävä pakotteita, jotta liitot onnistuisivat ja ei-sosialistien paikkaluku voitaisiin maksimoida.” Keskeistä oli, että ”Elinkeinoelämän organisaatioita informoidaan eduskuntavaalien keskeisen tavoitteen, ei-sosialistisen enemmistön saavuttamisen merkityksestä ja vaalitoiminnan tukemisen tärkeydestä.”⁴⁰ Tosiasiallisesti EVA siten vaikutti eduskuntavaaleissa syksyllä 1975, ja se varasi toimintaan resursseja.⁴¹

Syksyn 1975 vaaleissa vasemmistopuolueiden keskinäiset suhteet olivat – hallitus–oppositio-jaosta ja Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) hajaannuksesta huolimatta – suhteellisen hyvät. Vasemmiston yhtenäisyyden heikentämiseksi SKP:n yhteistyötarjouksia komprometettiin kulissemiin.⁴² Molemmissa vasemmistopuolueissa oli huomattu, että oikeisto tiivistä rivejään ja hyökkäsi vasemmistoa vastaan yhteisin tunnuksin.⁴³ Sorsa kuvaili *Ahjon* haastattelussa elokuussa 1975, ettei tiennyt ”missä määrin ja onko EVA:lla lainkaan vaikutusta nyt käytävän vaalitaistelun luonteeseen”. Hän oli huomannut taistelun luonteen poikkeavan aikaisemmasta. Samassa haastattelussa SKP:n puheenjohtaja Aarne Saarinen totesi havainneensa, että ”Sosi-alidemokraattista puoluetta vastaan kohdistetaan varsin voimakasta kampanjaa”. Saarinen tulkitsi asian niin, että työväenpuolueiden yhteistyötä vaikeutettiin tietoisesti.⁴⁴ SYT oli kerännyt runsaasti materiaalia SDP:n ja SKP:n yhteistyön edellytyksistä ja huomiota oli kiinnitetty

esimerkiksi Rafael Paasion esiintymisiin, puoluesihteerin Kalevi Sorsan ajatuksiin sekä SDP:n ja SKP:n väliseen kirjeenvaihtoon.⁴⁵

Poliittisen vaikuttamisen tehostamiseksi EVA:n oli tarkoitus koota erillinen kansanedustajaorganisaatio: ”Puolueiden puheenjohtajiin, eduskuntaryhmien puheenjohtajiin, puoluesihteerihin ja muihin henkilöihin luotavien tavantomaisten kontaktien lisäksi kootaan ei-sosialistisista kansanedustajista noin 30 henkilöä käsittävä kansanedustajaryhmä.” Syksyn vaalien keskeinen haaste liittyi työväenpuolueiden yhteistyöhön.⁴⁶ Vaikka SKDL:n eduskuntavaalikannatus oli vuoden 1970 jälkeen jäänyt alle 20 prosentin tasolle, kannatussykliin kehitys näytti vasemmistolle suotuisalta.⁴⁷ Sen seurauksena elinkeinoelämä odotti vasemmistovetoisen poliiti-

37. *Aamulehti*, 14.9.1975. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA

38. Ahjo no 25–26/1975. Kansio 46. EVAa. KA.

39. Savon Sanomat 18.6.1975. Kansio 46. EVAa. KA.

40. Juha Sipilän kirjoitus 12.5.1975, Näkökohtia eduskuntavaalitoiminnan rahoituksesta ja tukemisesta. Kansio 43. EVAa. KA.

41. EVAn kokous 27.11.1975. EVA:n talousarvio vuodelle 1976, Kansio 1. EVAa. KA.

42. Työnantajat ja SDP:n johto saivat Veikko Puskalalta hajanaisia tiedusteluraportteja SKP:n kokouksista. Niiden motiivi oli heikentää vasemmiston yhteistyötä. Kun esimerkiksi SKP laati demokraattisten voimien yhteistyöohjelman SDP:n puoluekokoukselle, Puskalan muistiossa annettiin ymmärtää, että kommunistit esiintyivät epärehellisesti ja että todelliset tarkoitukset olivat jätetty mainitsematta. Perusteluissa Puskala viittasi Portugaliin, jossa kommunisteilla oli huomattavasti valtaa. Dokumentti: Suomen Kommunistinen Puolue tarjoaa yhteistyötä – mistä on kysymys? 1.6.1975. Kansio 121. SYTa. KA.

43. Elinkeinoelämän aktivoimisesta: SDP:n puoluetoimikunnan kokous 9.1.1975. 1975. TA; Oikeiston tunnuksista: SDP:n puoluetoimikunnan kokous 3.6.1974. Keskustelumistiöt 1975. TA.

44. Ahjo elokuu 1975, irrallinen leike. Kansio 46. EVAa. KA.

45. Kansiossa muistio ”SDP Vasemmiston yhteistyö. Aineistoa”. Kansio 125. SYTa. KA.

46. EVA ja sen toiminnan suunnittelu. Luonnos. Kansio 41. EVAa. KA.

47. Lisäksi vasemmistopuolueet olivat vuosina 1972–1979 eduskunnan suurimmat ryhmät.

katrendin jatkumista ja vasemmistoyhteistyön tiivistymistä. Vaaleihin ja asenteisiin vaikuttamiseksi pyrittiin puuttumaan ”aktiivisemmin ajankohtaiseen poliittiseen keskusteluun”, jonka ”ei kuitenkaan välttämättä tarvitse tapahtua EVA:n tai sen jäsenjärjestöjen nimissä”.⁴⁸ EVA:n tuottaman materiaalin perusteella valtuuskunta edusti yleisoikeistolaista intressiä, jonka epäselvä julkinen esiintulo herätti aikalaisissa perustelua ihmetystä.⁴⁹ Elinkeinoelämän näkyvä osallistuminen eduskuntavaalikeskusteluun huomattiin vasemmistolehdissä ja molemmissa työväenpuolueissa.⁵⁰ Suomalaisessa poliittisessä elämässä siirryttiin uuteen vaiheeseen, jossa elinkeinoelämän etujärjestöjen ja politiikan yhteys tiivistyi.

Sosiaalidemokratian vastustus painotti sosialisoimisvaaraa, mikä oli yleispohjoismainen ilmiö.⁵¹ Syksyn vaalien kohtalomaisuus perustui juuri tulkintaan SDP:n tunnusten jyrkentyimisestä. Keskustelu voimistui, kun SDP:n puoluekokouksen sisäpoliittinen julkilausuma julkaisiin *Suomen Sosialidemokraatissa*.⁵² Julkilausuma ja sen herättämät vastareaktiot ilmensivät erilaisia käsityksiä talouselämän ja edustuksellisen demokratian suhteesta. Esimerkiksi SYT:n hallituksessa politiikan ja talouselämän erillisyyttä pidettiin yhteiskunnallisen vapauden ehtona. Sosialisoinnilla⁵³ kansakunta menetti ”sisäisen valtiollisen vapautensa”.⁵⁴ Markkinat ja edustuksellisen demokratian instituutiot välittivät valtaa eri tavoin. EVA:ssa katsottiin, että vain elinkeinoelämällä oli ”riittävästi henkisiä ja aineellisia voimavaroja sellaisen toiminnan kehittämiseen, joka voisi vaikuttaa kehityksen suuntaan”. Julkinen valta sitoi talouselämää edustukselliseen demokratiaan, minkä sanottiin supistavan kansakunnan ”sisäistä vapautta” – siis yrittämisen vapautta ja omistusoikeutta. Julkisesta vallasta seurasi, että yhä useammat elinkeinoelämää koskevista ratkaisuista tehtiin ”poliittisella areenalla”⁵⁵, toisin sanoen demokraattisesti.

Kansan Uutiset arvioi 24.8.1975 vaalien keskeiseksi asiaksi kamppailun julkisesta taloudes-

ta: ”Kysymys siitä, millainen on talousarvio, on keskeisesti poliittisen taistelun kysymys.”⁵⁶ SDP:ssä tulkittiin, että oikeisto oli julistanut avoimen sodan sosiaalidemokratiaa vastaan ja että vastustajilla oli huomattavat resurssit.⁵⁷ Kuten EVA:n arkistolähteet osoittavat, toiminta oli hyvin resursoitua ja koordinoitua. Kun vaalien alla talousvaikeudet rantautuivat Suomeen ja vasemmiston täystyöllisyystavoitteet vaikeutuivat, työnantajat julistivat merkittävien sosiaalireformien ajan olevan ohi.⁵⁸ Alkoi ideologinen siirtymä, joka ei kuitenkaan saanut vahvaa poliittista perustaa.

Vaaleissa säilyi EVA:n tavoitteiden mukaisesti ei-sosialistinen enemmistö. Silti SYT:ssä katsottiin, että ”yhteiskuntajärjestelmämme romuttamiseen” pyrkivän vasemmiston kannatus oli jälleen nousussa.⁵⁹ SKDL lisäsi paikkojaan eduskunnassa ja kasvatti absoluuttista äänimäärään-

48. Muistio EVA:n kokouksesta 3.4.1975. Kansio 1. EVAa. KA.

49. Epäselvyyksistä mainitsee Juhani Suomi (1998) *Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkonen 1972–1976*, Helsinki: Otava, 418. Julkisuudessa EVA kiisti poliittisen aktiivisuutensa ja siteensä, mikä aiheutti ristiriidan keskustelunavausten ja tosiasiallisen toiminnan välille.

50. Esim. *Kansan Tahto* 19.8.1975. Kansio 46. EVAa. KA.

51. Esim. Ruotsissa porvarilliset puolueet lioittelivat vuonna 1948 sosiaalidemokraattien sosialisoimiskaavai-luja. 1970-luvun jälkipuolella arvostelu kohdistui palkan-saajarahastoihin: Henrik Berggren (2011) *Edessä ihana tulevaisuus. Olof Palme ja kansankoti*, Helsinki: Otava, 221–222, 485, 487.

52. Suomi (1998) 623–624.

53. SDP:n julkilausumassa se viittasi hyvin väljästi liike-pankkien ja vakuutusyhtiöiden yhteiskunnalliseen hallin-taan.

54. SYT:n hallituksen kokous 29.8.1973. Tämän päivän lähtökohta ja välittömiä johtopäätöksiä. Suomen valtiol-lisen itsenäisyyden perusteitten lujittaminen. Kansio 4. SYTa. KA.

55. EVA:n kevätkokous 10.6.1976, liite A, 6. Kansio 1. EVAa. KA.

56. KU 24.8.1975. Kansio 46. EVAa. KA.

57. Sorsa (3003), 452.

58. Bergholm (2012) 392, 426–427, 429–431.

59. SYT:n hallituksen ptk 4.11.1975. Kansio 4. SYTa. KA.

sä. Kokoomus säilytti 35 paikallaan mahdollisuuden hyödyntää eduskunnan määrävähemmistösäädöksiä. Vaikeat hallitusneuvottelut päättyivät Martti Miettusen hätätilahallitukseen, johon kuuluivat SDP, SKDL, Keskustapuolue, Ruotsalainen kansanpuolue ja Liberaalinen Kansanpuolue. Keskiryhmien mielestä vasemmistolla oli siinä liikaa vaikutusvaltaa.⁶⁰ 1970-luvun ensipuoliskon mahdollisuuksien ikkuna sulkeutui vasemmiston osalta.

Vaikka korostettiin, ettei vaaleihin osallistutu, EVA välitti julkisuuteen materiaalia sosiaaliturvasta, yritysverosta ja työnantajamaksuista.⁶¹ EVA:n ja sen rahoittamien järjestöjen aktivismi perustui lehdistökontakteihin. Valtuuskunnan toimiston neuvotteluissa kesäkuussa 1976 katsottiin, että ”pääkaupungin poliittisille ja taloustoimittajille järjestetty lounastilaisuus oli onnistunut”. Vastaavia ”EVA-lounaita” pidettiin tarpeellisena järjestää systemaattisesti.⁶² Unto Hämäläinen on teoksessaan *Suomi Orwellin vuonna 1984* (2011) kirjoittanut, että 1970-luvulla vasemmisto piti Jakobsonin puheita sumutuksena ja propagandana, vaikka valtuuskunta vain puolusti kansallista yhteisymmärrystä.⁶³ Tällaisen jhotopäätöksen voi tehdä ottamalla annettuna totuutena ne julkilausumat, joissa EVA:n poliittinen rooli kiistettiin, vaikka tosiasiat eivät sitä vastanneetkaan.

Julkiseen keskusteluun vaikutettiin lehdistöyhteyksillä. SYT hyödynsi artikkelipalvelua, joka teki ”artikkeliryynnäköitä” ja lobbasi sanomalehtiä.⁶⁴ Julkisuutta hallinnoitiin taitavasti: esimerkiksi EVA:n johtaja Kari Nars kirjoitti *Suomen Kuvalehteen* 28.11.1975 nimimerkillä ”Talouksmieh evp” taloudellisen tiedottamisen ja virheellisten käsitysten purkamisen tarpeesta. Hän kysyi, mitä EVA aikoi tehdä asialle. Toimitusjohtaja Jakobson ”vastasi” 19.12.1975 ja esitti tiivistelmän pankinjohtaja Päiviö Hetemäen puheesta, jonka mukaan EVA osallistui yhteiskunnan ja talouselämän kaikinpuoliseen kehittämiseen.⁶⁵ Sekä *Helsingin Sanomat* että *Suomen Kuvalehti* olivat osoittaneet kiinnostusta EVA:a kohtaan, ja

jälkimmäisen kanssa kaavailtiin myös pidempi-aikaista yhteistyötä.⁶⁶

Julkisuudessa valtuuskunta verhosi toimintansa epäpoliittisuudella. Kun teollisuus- ja kauppaministeri Eero Rantala (sos. dem.) vaati valtionehtyöitä pois valtuuskunnasta, häntä syytettiin *Turun Sanomissa* politisoimisesta: ”Painostusjärjestöroolin korostaminen on ministerin mielikuvituksen tulosta. Pääasiassa EVA suunnittelee ja koordinoi elinkeinoelämän viestintää, tutkimusta, koulutusta, kansainvälisiä kysymyksiä ja niin edelleen.”⁶⁷ Kiistämisen periaatteella EVA sai epäilijät vaikuttamaan vaino-
harhaisilta. Vaikka Jukka Tarkka on esittänyt, ettei EVA osallistunut työnantajaintressien hoitoon vaan yhteistoiminnan kehittämiseen ”yhteiskunnan kaikkien lohkojen välillä”⁶⁸, EVA:n toiminta suuntautui selkeästi työväenpuolueiden itsenäisiä tavoitteita ja yhteistyötä vastaan. Jakobson kuvaili pääministeri Martti Miettuselle EVA:a joulukuussa 1975 selväsanaisesti: se palveli jäsenjärjestöjensä yhteisiä intressejä.⁶⁹

Poliittisen voimasuhteiden muutos hahmottuu

Talousvaikeudet ja kilpailukyvyyn heikentyminen patistivat konsensukseen – joskin ristiriitaisista lähtökohdista. Kapitalismin ”kultaisen kauden”

60. Juhani Suomi (2000) *Umpeutuva latu. Urho Kekkosen 1976–1981*, Helsinki: Otava, 20–21, 38, 40.

61. Irrallisia mielipidekirjoituksia vuosilta 1975 ja 1976. Kansio 43. EVAa. KA.

62. EVA:n toimiston neuvottelussa 15.–16.6.1976 käsitellyjä asioita. Kansio 1. EVAa. KA.

63. Unto Hämäläinen (2011) *Suomi Orwellin vuonna 1984*, Helsinki: HS kirjat, 115.

64. SYT:n hallituksen ptk 21.11.1972. Liite toimintasuunnitelmaehdotus vuodelle 1973. Kansio 4. SYTa. KA.

65. SK 28.11. ja 19.12.1975. Kansio 46. EVAa. KA.

66. Pöytäkirja EVA:n työvaliokunnan kokouksesta 1.7.1975. Kansio 1. EVAa. KA.

67. *Turun Sanomat* 22.4.1976. Kansio 46. EVAa. KA.

68. Jukka Tarkka (2010) *Max Jakobson – Kylmän sodan diplomaatti*, Helsinki: Otava, 257.

69. Jakobson pääministeri Martti Miettuselle 3.12.1975. Kansio 27. P. Hetemäen arkisto. KA.

päätös aktivoi eri maiden konservatiiviset ajatusthautomot etsimään talousvaikeuksien selityksiä valtiointerventionismista, korkeista rajaveroasteista, talouselämän sääntelystä ja menestyjien rankaisemisesta.⁷⁰ Suomessa EVA:a lähellä toiminut Veronmaksajien Keskusliitto käynnisti kansalaisadressihankkeen verotuksesta. EVA-rahoitteinen järjestökenttä tunnusti yhteiskunnallisten asenteiden muokkaustyön merkityksen.⁷¹ Talouskriisi supisti poliittista liikkumavaraa,⁷² mikä heijastui konsensuksena, talouselämän liberalisointina sekä työn ja pääoman neuvottelusuhteen kääntymisenä työnantajien eduksi.⁷³ Korpilammen konferenssissa (1977) linjattiin kilpailukykyisen talouden edellytyksiä, ja se loi kokemuksen SDP:n linjan muutoksesta.⁷⁴ On esitetty, että konferenssilla oli tärkeä merkitys konsensuskulttuurin syntyemisessä.⁷⁵ Ylipäätään konferenssi on saanut suurta huomiota siirtymän paikantamisessa. Epäselväksi on jäänyt, luottivatko työnantajat SDP:n tunnusten vaihtumiseen.

Sosialidemokratian suunta -asiakirjan (1978) mukaan SDP tavoitteli kansanvaltaisesti demokraattista sosialismia ja torjui yhteistyön kokoomuksen kanssa. EVA oli seurannut paperin valmistumista ja tehnyt merkintöjä sen talouspoliittisista kohdista. Luonnosversiota pidettiin ongelmallisena siinä tehtyjen elinkeinoelämän valvomista koskevien linjausten vuoksi. Vaikkei paperissa suoraan kirjoitettu valtiollistamisesta, suurten yhteiskunnallisten velvoitusten tulkittiin tarkoittavan yritysten valvontaa. EVA:n kapaleesta oli erikseen alleviivattu kohta: ”Veropolitiikan lähtökohtana on yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja tuloerojen tasoittaminen.”⁷⁶ SYT-väelle Sosialidemokratian suunta -dokumentti osoitti, ettei SDP ollut markkinatalous- ja elinkeinoelämämyönteinen puolue. Suunnanmuutos rinnastettiin keskiryhmien myötäilyyn ja vaalitaktiikkaan.⁷⁷

Epäluulo SDP:n pyrkimyksiä ja linjanmuutosta kohtaan oli hyvin konkreettista. Suomen Yhdys-Pankin pääjohtaja ja EVA:n johtaja Mika Ti-

vola katsoi SDP:n jatkaneen vuoden 1978 puoluekokouksessa sosialisoimistunnuksin ja osoittaneen valmiuksia puuttua perustuslaissa turvattuun omistusoikeuteen. Myös Jakobson tulkitsee, että SDP:n talouspoliittinen ohjelma perustui edelleen valtiollisten rakenteiden vahvistamiseen. Hän ei katsonut SDP:n etäännyneen vuoden 1975 sisäpoliittisesta julkilausumasta, mikä viittaa siihen, ettei EVA onnistunut vaikuttamaan ”kansanvaltaisen työväenliikkeen” ohjelmatyöhön haluamallaan tavalla.⁷⁸ Kokoomus oli SDP:n päävastustaja myös kevään 1979 eduskuntavaaleissa, jolloin Taloudellinen Tietotoimisto, EVA ja Kauppakamarit tekivät aktiivista, suuren linjan mukaista vaalityötä.⁷⁹

Jukka Tarkka on kirjoittanut, että EVA oli ”talouselämän järjestöjen yhteistyöelin, jonka tehtävänä oli herätellä menneisyyteen ankkuroituneita poliitikkoja uudella tiedolla ja valistaa kansalaisia” ja että ”keskusteluyhteys toimi paremmin sosialidemokraattien kuin kokoomuksen suuntaan.”⁸⁰ Kun hankittiin kosketuspintaa po-

70. Sasso (1996), 447.

71. SYT:n hallituksen ptk 20.4.1976. Kansio 4. SYTa. KA.

72. Pietiäinen (1995) 300.

73. Bergholm (2012) 438.

74. Suomi (2000) 250.

75. Juho Saari, Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (1977) käännekohtana. *Yhteiskuntapolitiikka* 75. 2010: 5.

76. ”Sosialidemokratian suunta” – arvioita SDP:n talouspoliittisen ohjelman luonnoksesta 28.2.1978. Kansio 2. EVAa. KA.

77. SDP:n keskeiset tavoitteet seuraavaan puoluekokoukseen mentäessä. 5 kuukautta jälkeen 31. Puoluekokouksen. Dokumentti päivätty 30.10.1978. Kansio 125. SYTa. KA

78. Tiivolan ajatukset: Mika Tiivola 15.6.1978. Kommentti. Kansio 27. P. Hetemäen arkisto. KA; Jakobsonin ajatukset: Jakobsonin kirje usealle 19.6.1978. Kansio 27. P. Hetemäen arkisto. KA.

79. SYT:n hallituksen ptk 11.10.1978: Liite 1. Lokakuun muistio. Kaavailuja ja toimenpiteistä ja niiden taustasta valtiollisten vaalien 1979 edellä ja jälkeen. Kansio 4. SYTa. KA.

80. Jukka Tarkka, Jakobson, Max. Kansallisbiografia, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5006/>.

liittiseen valtaan, SDP oli ohittamaton. Yhteyksillä ei kuitenkaan haluttu edistää sosiaalidemokratiaa, vaan muokata työväenliikkeen tavoitteita. Tarkan näkemys keskusteluyhteyksien painottumisesta on epäselvä. Ehkä osuvammin työnantajien ja SDP:n suhdetta on luonnehtinut Markku Mansner termillä ”kontaktipuolue”.⁸¹ Neuvotteluun ajaututtiin juuri erilaisista ideologisista lähtökohdista.

EVA:ssa konsensusta oli hahmoteltu ”kansantalouden runko-ohjelmaksi”, ja sen kannatusta epäiltiin tammikuussa 1977: ”Tällä hetkellä näyttää siltä, että ohjelman tärkein funktio, kuten *Tiedonantajassa* todetaan, olisi sen hyväksikäyttö yhteiskunnallisessa debatissa.”⁸² Konsensusta rakennettiin ”perinteisen” yhteiskunta- ja talouspolitiikan haastamiseksi ja SDP:n aloitteisiin vastaamiseksi. Koska valtio oli ottanut vuosina 1975–1978 lainaa elvyttämiseen⁸³, fokus oli julkisissa menoissa ja velassa.⁸⁴ Konsensuksen rakennus koski talouden voimavarojen jakoa yksityisen ja julkisen kulutuksen välillä.⁸⁵

EVA:n toimiston johtaja Henri J. Vartiainen muotoili kansantalouden kehitysvaihtoehtoja ja talouspolitiikan strategioita. Vasemmiston täysytyöllisyystavoite aiheutti hänen mukaansa kysyntä- ja hintapaineita ja kilpailukyvyyn heikkenemistä. Siksi hän korosti markkinaehtoisuutta: ”Markkinatalous koostuu mekanismeista, joiden avulla tuotantovoimat ohjautuvat tehokkaihin tarkoituksiin. Järjestelmään kohdistuvat lainsäädäntö- ja muut julkisen vallan toimet olisi sen vuoksi laadittava tätä mekanismia täydentäviksi ja tehostaviksi, ei sen toimintaa haittaaviksi.”⁸⁶ Jo tuolloin yleisen ajattelutavan mukaan tehokkuus ja oikeudenmukaisuus olivat ristiriidassa, mikäli jälkimmäinen edellytti sääntelyä.

Markkinamyönteisissä puheenvuoroissa talouden sääntely ja julkinen sektori nähtiin kilpailu- ja tehokkuushaittoina.⁸⁷ Kansantalouden runko-ohjelmasta jalostui ”yhteiskuntasopimus”, jolla tähdättiin ennen kaikkea elinkeinon neuvotteluaseman parantamiseen ja johon SDP:n johto oli osoittanut yksityisluontoi-

sesti kiinnostusta.⁸⁸ Uhkakuvaksi nostettiin Ruotsin tilanne, jos Suomi liukuisi ”Meidner-tyyppiseen sosialisointisuunnitelmaan”.⁸⁹ Taloustutkija ja sosiaalidemokraatti Rudolf Meidnerin suunnittelema palkansaajien investointirahasto oli sosiaalidemokraattien ja ammattiyhdistysliikkeen näkyvä ja ristiriitainen tunnus. Se kärjisti keskustelua sosialisoinnista ja herätti Ruotsin Työnantajaliiton laajaan vastakampanjointiin.⁹⁰

Sosialismin ja talouselämän demokratisoimisen uhkakuvat tulivat nimenomaan lännestä, erityisesti Ruotsista. Siksi EVA:n toimisto etsi politiikkasuosituksilleen sisältöä myös ruotsalaisesta keskustelusta, esimerkiksi taloustieteilijä Assar Lindbeckin kirjoituksista. *Vallanvaihto*-teoksessaan Jakobson mainitsee, että ”Markkinatalouden ideologiaa kehitellessämme tukeudimme yllättävää kylläkin erään ruotsalaisen sosiaalidemokraatin kirjoituksiin.”⁹¹ Mahdollis-

81. Mansner (1990) 501.

82. Karun eteenpäin ajaminen, 18.1.1977: Kansantalouden runko-ohjelma. Kansio 42. EVAa. KA.

83. Tapani Paavonen (2006) *Talouden kehitys ja talouspolitiikka hyvinvointivaltion kaudella. Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta*, 8. Tapani Paavonen ja Olli Kangas (toim.), Helsinki: Edita, 149.

84. Juhani Kivelän kirje Jakobsonille ja Päiviö Hetemäelle 30.7.1976. Kansio 12. Päiviö Hetemäen yksityisarkisto. KA.

85. EVA:n työvaliokunnan kokous 8.2.1977. Kansio 2. EVAa. KA.

86. EVA:n työvaliokunnan kokous 11.1.1979. Liite A, 6. Kansio 2. EVAa. KA.

87. Elinkeinoelämän valtuuskunnan kevätkokous 15.5.1978. Liite A, 1. M. Tiivolan avausanat. Kansio 2. EVAa. KA.

88. EVA:n työvaliokunnan kokous 11.1.1979. Liite A, 2. Näkökohtia ”yhteiskuntasopimuksesta”. Kansio 2. EVAa. KA.

89. EVA:n työvaliokunnan kokous 11.1.1979. Liite B, 3. Kansio 2. EVAa. KA.

90. Pitkällä tähtäimellä rahastoilla oli tarkoitus lakkauttaa tuotantovälineiden yksityisomistus. LO:n johto hyväksyi Meidnerin ehdotuksen maaliskuussa 1976. SAP hyväksyi palkansaajarahastot syksyn 1978 puoluekokouksessa: Berggren (2011) 481–484, 509, 513; Sassoon (1997) 710.

91. Jakobson (1992) 154–155.

sesti juuri ”yllättävyyden” vuoksi häneen tukeuduttiin. Lindbeck, joka erosi näkyvästi Ruotsin palkansaajien keskusjärjestöstä vuonna 1977 ja taisteli ideologisesti Meidnerin palkansaajarahastomallia vastaan sekä rekrytoiti myöhemmin neokonservatiivien riveihin⁹², sopi tietysti kuvaan ”ruotsalaisesta sosialidemokraatista”.

Aikakauden muutos ja ”suurpääoman” kukoistus

Kun ristiriitojen ja kriisin aika taloudellisessa mielessä laantui, ”toinen tasavalta” hiipui. Poliitiikka oli muuttunut 1950- ja 1960-luvun sosiaalipoliittisista suurratkaisuista,⁹³ ajoittaisista vasemmistoenemmistöisistä eduskunnan voima-suhteista ja 1970-luvun ensipuoliskon jännitteistä. EVA:n toimitusjohtaja Kauko Sipponen (kesk.) piti toisen tasavallan ”superideologiana” verotuksen ja julkisen hallinnon kasvattamista.⁹⁴ Nyt menneisyyteen eli kansanrintama- ja punamultapolitiikan yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin ja välittömän verotuksen lisäämiseen tehtiin pesäeroa. Sipponen suhtautui ”superideologiaan” kielteisesti, koska se hänen mukaansa heikensi työvoiman tarjontaa.⁹⁵ Vuosina 1969–1977 palkkojen ja työnantajien sosiaaliturvamaksujen osuus kansantulosta oli kasvanut ja pääomatulojen supistunut.⁹⁶ Talousvaikeuksien ja poliittisen siirtymän seurauksena työnantajat asettautuivat yhteisrintamaan sosiaaliturvan laajentamista vastaan⁹⁷.

Oikeiston nousu sai EVA:ssa huomiota, ja Max Jakobson kirjoitti arvion kokoomuksen kannatuslukemista. Luvuissa näkyivät yhteiskuntarakenteen muutos ja toimihenkilöiden määrän nousu työllisistä.⁹⁸ Toimihenkilövaltaistuminen siirsi politiikan raameja oikealle ja vaikeutti solidaarista palkkapolitiikkaa, kun parempituloiset kapinoivat tulontasausta vastaan ja Suomen Työnantajain Keskusliitto vaati työehtosopimuksiin markkinavoimien vaikutusta.⁹⁹ Muutos oli nopea: kun kokoomus oli vuonna 1966 saanut 13,8 prosenttia eduskuntavaalien äänistä, nyt sen ääniosuus oli 21,7 prosenttia. Vasemmisto-

keskustalaisen politiikan mahdollisuudet näyttivät entistä vaikeammilta, mikä merkitsi EVA:n tavoitteisiin nähden suotuisaa kehitystä.¹⁰⁰ Ideologisen tilanteen tulkittiin 1980-luvulle tultaessa parantuneen koko Länsi-Euroopassa, ja ainoana poikkeuksena pidettiin Ruotsia, jossa Olof Palmén katsottiin edistävän demokraattista sosialismia ja siten aiheuttavan paineita myös Suomeen.¹⁰¹

Suomi selvisi 1980-luvulla työttömyydestä.¹⁰² Se mahdollisti hyvinvointipolitiikan kannatuspohjan suhteellisen pysyvyyden. Yleinen mielipide muuttui EVA:n mukaan elinkeinoelämälle myönteisemmäksi ja pakotti SDP:n ”oikeistolais-tumaan” sekä keskustapuolueen lähemmäs elinkeinoelämää. Vuoden 1983 eduskuntavaalit vahvistivat muutoksen, kun hallitusratkaisu lopetti 17 vuotta jatkuneen kansanrintama- ja punamultakauden ja ”Kokoomus eristettiin SMP:n avulla”.¹⁰³ Elinkeinoelämän ulkopuoliset edellytykset suunnan kääntämiseksi kuitenkin parani-

92. Sasso (1997) 710, 743.

93. Olli Kangas (2006) *Politiikka ja sosiaaliturva Suomessa. Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta*, 8. Tapani Paavonen ja Olli Kangas (toim.), Helsinki: Edita, 240.

94. Kauko Sipponen, Yhteiskuntapoliittinen katsaus 13.3.1990. Kansio 39. EVAa. KA.

95. Sipponen Suomi Euroopassa -kirjoitus, EVA 16.5.1990. Kansio 39. EVAa. KA.

96. Bergholm (2012) 348.

97. Pietiäinen (1995) 444.

98. EVA:n kevätkokous 31.5.1979. Toimitusjohtaja Max Jakobsonin katsaus. Kansio 39. EVAa. KA.

99. Mansner (1990) 68–69.

100. Tällaista kehitystä EVA:ssa pidettiin suotuisana: Minne menet markkinatalous? Luottamuksellinen. 27.10.1976. EVA:n johdon laatima. Kansio 41. EVAa. KA.

101. EVA:n valtuuskunnan syyskokous 19.12.1983. Eritäin luottamuksellinen: ideologinen tilanne on elinkeinoelämän näkökulmasta Länsi-Euroopassa parantunut. Kansio 39. EVAa. KA.

102. Mattila (2005) 319.

103. EVA:n valtuuskunnan syyskokous 19.12.1983. Eritäin luottamuksellinen: ideologinen tilanne on elinkeinoelämän näkökulmasta Länsi-Euroopassa parantunut. Kansio 39. EVAa. KA.

vat, ja Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmän visio kesällä 1984 oli, että ”porvarilliselle puolueelle olisi luotava karismaattinen ja johtamaan kykenevä johto.”¹⁰⁴

Uudet linjat ja uusi vuosikymmen

1980-luvulla usko yhteiskunnalliseen suunnitteluun heikkeni ja julkisia organisaatioita alettiin keventää.¹⁰⁵ Kesällä 1984 Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmä hahmotteli elinkeinoelämän yhteiskunnallisia tavoitteita ja konsensuksen haastamista. Pääjohtaja Gustaf von Hertzenin mielestä talous- yhteiskuntapolitiikka ajalehtivat SDP:n armoilla, ja siksi elinkeinoelämän oli luovuttava ”jarrumiehen roolista” ja ryhdyttävä aloitteellisemmaksi. Säilyttään puheet olivat kunnianhimoisia. Suunnitteluryhmä listasi ajankohtaisia ongelmia, kuten ”vihreän ylivallan” mielipideilmastossa, kansalaisten ”ylijärjestäytymisen” ja solidaarisuuden painotukset yhteiskunnallisessa keskustelussa. Vanhan yhteiskunta-ajattelun haastamiseksi sosiaalipolitiikkaan piti saada kannustimia, kouluopetukseen elinkeinoelämän tietämystä ja oppilaitosten välille kilpailua.¹⁰⁶ Sosiaalivaltion purkutyön tuli olla, samoin kuin rakentaminenkin oli ollut, kokonaisvaltaista.

Tuloerojen kaventuminen oli herättänyt etuoikeutetuissa ryhmissä tyytymättömyyttä.¹⁰⁷ Suunnitteluryhmä nosti esiin vaurastumisen oikeuden ja poliittisen konsensuksen päättämisen, koska siten uskottiin vähennettävän palkka- ja tuloerojen tiellä olevaa solidaarisuutta. Työmarkkinat olivat muutoksessa, ja kokouksessa linjattiin, että ”koulutusta vastaavan työn myynti olisi särkevä”. Järjestelmän muuttamiseksi esiin nousivat valtionhallinnon hajautus ja byrokratian purku.¹⁰⁸ Myös järjestäytymisaste oli keskustelunaiheena lähihistorian työmarkkinakehityksen takia: 1970-luvulla Suomesta oli tullut kansainvälisesti korkean järjestäytymisasteen maa.¹⁰⁹

Suunnittelukokouksessa käsiteltiin myös ”hoivurunoilijoiden” palkkaamista Mainostelevisi-

oon, jotta ”sanoma saataisiin läpi kansan kielellä”.¹¹⁰ EVA tuki Yleisradion ei-sosialistisia toimittajia ja hallintohenkilöstöä yhteistyössä ei-sosialistisen johdon kanssa.¹¹¹ Kun häiriöitä ilmeni, oli mahdollista ottaa yhteys hallintoneuvoston puheenjohtajaan Atte Pakkaseen ja professori Osmo A. Wiioon ”vastatoimenpiteiden käynnistämiseksi”.¹¹² Konkreettiset tavoitteet oli saatettava yhteiskunnalliseen keskusteluun, jossa yksittäisillä termeillä, kuten yksilön vastuun lisäämiseen ja julkisen sektorin kaventamiseen perustuneella ”ihmiskasvoisella markkinataloudella”,¹¹³ saattoi olla merkitystä. Myös Ruotsissa poliittisten käsitteiden uudelleen määrittely ja keksiminen olivat tärkeässä roolissa, kun poliittinen aloitevalta liukui oikeistolle.¹¹⁴

Elinkeinoelämä halusi ”korjata” yleistä, erityisesti tuloeroja ja palkkoja koskevaa asenneilma-
piiriä. Suomi nähtiin kateellisena maana, jossa yksilöllisyyttä ei sallittu. Ideologian levittämiseksi kaavailtiin EVA:n yhteiskunnallista ohjelmaa porvarillisesti ajatteleville henkilöille ja puolueille, ja sen muodoksi keskustelukerhoa, jossa valikoidut ”nuoret leijonat” ja vaikuttajat teroittaisivat näkökantojaan ja takoisivat porvarillista ideologiaa. Keskustelukerho oli tarkoitettu nuorille tutkijoille, ”jotka toimivat yhteiskunnallisesti relevanteilla aloilla (ekonomit, sosiologit, his-

104. Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmän ideapalaveri 11.–12.6.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

105. Paavonen (2006) 61.

106. Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmän ideapalaveri 11.–12.6.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

107. Bergholm (2012) 314.

108. Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmän ideapalaveri 11.–12.6.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

109. Bergholm (2012) 79.

110. Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnitteluryhmän ideapalaveri 11.–12.6.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

111. EVA ja sen toiminnan suunnittelu. Luonnos. Kansio 41. EVAa. KA.

112. SYT:n hallituksen ptk 4.11.1975. Kansio 4. SYTa. KA.

113. Kauko Sipponen, teesejä ihmiskasvoisesta markkinataloudesta 11.12.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

114. Boréus (1999).

torioisijat jne.)” ja jotka saatettaisiin ”kosketuksiin selkeän porvarillinen ajatusmaailman kanssa”. EVA:n julkisuuspolitiikka säilyi huoliteltuna, ja sen roolin piti olla ”mahdollisimman diskreettiä, mieluummin epävirallista”.¹¹⁵

Vaikka Suomen julkinen sektori oli alkanut kasvaa voimakkaasti 1970-luvun puolivälissä, Euroopan OECD-maiden keskitaso saavutettiin vasta 1980-luvun lopulla. Julkisten kulutusmenojen painopiste oli terveydenhuollossa ja opetuksessa, mikä heijasteli vuoden 1963 sairausvakuutuslakia ja vuoden 1972 kansanterveyslakia, peruskoulu-uudistusta, korkeakoulusektorin valtiollista laajenemista ja sosiaalisia tulonsiirtoja. Vuoden 1966 eduskuntavaaleista lähtien 82 prosenttia pääministeripäivistä oli ollut sosiaalidemokraateilla,¹¹⁶ ja siten 1980-luku oli ”EVAlaiselle” toiminnalle uusien mahdollisuuksien aikaa, kun työväenpuolueiden joukkokannatus ei enää sitonut poliittisia resursseja. *Kanava*-lehdessä (N:o 7, 1987) oli iso keskustelu aiheesta ”Onko Suomi siirtymässä kapitalismiin?”, jossa Suomen Yhdyspankin johtokunnan jäsen Björn Wahlroos korosti 1970-luvun lopulla alkanutta henkisen ilmapiirin muutosta ja pesäeroa yhdenvertaisuutta ja uusjakoa painottaneeseen keskusteluun.¹¹⁷ Vastaavasti Ruotsissa tasa-arvon ja yhteiskunnallisen kollektivismin tavoitteet heikkenivät talousvaikeuksien ja porvarillisen hallitusvallan saattelmina.¹¹⁸

Vasemmiston kannatuksen heikentyminen ja ohjelmien maltillistuminen eivät kuitenkaan heikentäneet politiikan luokkakantaisuutta. Sen painopiste vain liukui sosiaali- ja koulutuspoliittisista suurhankkeista sekä tulojentasauksesta varakkaiden ja suurituloisten yksityishenkilöiden ja yritysten omistajien etujen vaalimiseen. Elinkeinoelämän poliittinen aktivismi oli olennainen osa tätä kehitystä.¹¹⁹ Myös Ruotsissa elinkeinoelämän ajatushautomot olivat tehokkaasti haastaneet vasemmiston ja ammattiyhdistysliikkeen tavoitteita. Poliittista aloitevaltaa siirtyi työnantajajärjestöille, jotka popularisoivat markkinalähtöistä ajattelua.¹²⁰

SYT:ssä kiinnitettiin vielä vuonna 1988 huomiota ”yhteiskuntaideologiaamme vastustavien voimien” propagandaan, joka ”sekoittaa merkittävien yhteiskuntapoliittisten asioiden käsittelyä ja vaikeuttaa järkevien päätösten aikaansaamista”.¹²¹ Ilmaisussa maalattiin sisäistä vihollista samaan tapaan kuin pääministeri Margaret Thatcher kuvasi lakkoilevia kaivostyöläisiä Isossa-Britanniassa. Samoin kuin EVA:ssa, Suomen sisäiset olot todettiin SYT:ssä rauhallisiksi. Kokonaistaloudellinen kehitys oli tyydyttävä, vaikka julkisen talouden ja ”ruotsintaudin” ongelmat olivat olemassa.¹²² Kokoomus, joka kasvoi ja veti mukaansa palkkatyöläisiä, nousi pääministeripuolueeksi vuonna 1987. Se esiintyi kuitenkin Ilkka Suomisen ja Paavo Väyrysen kassakaappisopimuksen rauettua julkisen talouden paisuttajana. Edellä mainitussa *Kanava*-lehden keskustelussa Kymmene Oy:n varatoimitusjohtaja Vesa Vainio totesi hieman pettyneesti, että puolueet kilpailivat siitä, ”kuka on eniten palkansaajien puolella”.

Vuosikymmenen loppua kohti poliittiset olot olivat muuttuneet dramaattisesti EVA:n perustamisesta. Joulukuun 12. päivänä 1989 Elinkeinoelämän valtuuskunnan johtaja Risto Piepponen, kouluneuvos Antero Penttilä ja vuorineuvos Erkki Salonen keskustelivat oikeistolaisen järjestöketän rahoituksen tarpeesta. Piepponen huomautti, että kansainvälisen kilpailun esilläpito oli tärkeätä, mutta kuului niille tahoille, joilla oli asiantuntevia ihmisiä ja esikuntia ja jotka mää-

115. Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnittelukokous 1.11.1984. Kansio 39. EVAa. KA.

116. Heikkinen & Tiihonen (2010) 160, 161, 25.

117. Jaakko Iloniemi, Jaakko Itälä, Pekka Korpinen, Vesa Vainio (1987) Onko Suomi siirtymässä kapitalismiin? *Kanava* N:o 7, 1987.

118. Berggren (2011) 500.

119. Brady & Leicht (2008); Sassoone (1997).

120. Boréus (1999); Berggren (2011) 503, 550.

121. Toimintasuunnitelma vuodelle 1988. Kansio 10. SYTa. KA.

122. Liite toimintakertomukseen vuodelta 1982. Kansio 10. SYTa. KA.

rätietoisesti syöttivät lehdistöön näitä asioita. Tästä toiminnasta firmat maksoivat ”huikeita summia” Keskuskauppakamarille, Ulkomaankauppaliitolle, Teollisuuden Keskusliitolle ja Finnfacts-palvelulle.¹²³ Perinteisille elinkeinoelämärahoitteisille järjestöille, joiden fokus oli ollut ennen muuta vasemmiston patoamisessa, ei ollut enää kysyntää. Elinkeinoelämä viritteli kilpailukyky-Suomea, jossa vasemmisto olisi enää valaton kuriositeetti.

Suomen poliittisen elämän vakauttaminen oikealle ja sen arkkitehdit

Elinkeinoelämän valtuuskunta perustettiin oloissa, joissa vasemmistopuolueiden yhteistyön, julkisen vallan kasvun sekä yhteiskunnan politisoitumisen tulkittiin heikentäneen elinkeinoelämän asemaa ja suomalaista kapitalismia. Elinkeinoelämän voimat reagoivat yleisen ilmapiiirin muutokseen ja välittivät uudenlaista markkinatalousmyönteistä aaltoa suomalaisen keskusteluun. EVA:ssa katsottiin, että talous- ja yhteiskuntajärjestys olivat voimakkaassa muutoksessa ja että taloudellista valtaa demokratoitiin eli siirrettiin poliittisille elimille ja julkiseen valvontaan. Uhkakuvina olivat, että sosiaalivaltio laajenisi ja edustuksellisen demokratian suhde talouselämään tiivistyisi. Edistääkseen jäsenjärjestöjensä asiaa EVA pyrki vaikuttamaan politiikan sisältöön ja puolueiden voimasuhteisiin, toisin sanoen aikaansaamaan pitkän linjan ideologisen käänteen.

Laajassa mielessä EVA perustettiin samaan aikaan, kun edustuksellisen demokratian elimissä kamppailtiin näkyvästi koulujärjestelmästä, valtiosäännöstä, julkishallinnosta, Yleisradiosta, verotuksesta ja talouselämän sääntelystä. EVA suuntasi ideologista käännettä markkinamyönteisempään suuntaan ja tuki poliittista oikeistoa. Konsensuksen oloissa EVA edisti talouden markkinaehtoistumista ja ylläpiti poliittisten organisaatioiden ohella yhteyksiä tiedotusvälineisiin. Elinkeinoelämän poliittinen aktivismi ei sinänsä

ollut uusi ilmiö, mutta 1970-luvulla sen merkitys kasvoi.

Elinkeinoelämän aktivismi kohdistui ”vapaan yhteiskunnan” vastustajiin, mikä kertoo ideologisista lähtökohdista: kielteisestä tai vähintäänkin epäileväisestä suhtautumisesta hyvinvointivaltioon ja talouselämän demokratisoimiseen. Tällaisesta perspektiivistä tasavallan vapautta uhkasivat kasvava verorasitus, valtion yritystoiminnan laajeneminen ja keskeisten poliittisten voimien esittämät sosialisimisvaatimukset. EVA:n perustamishetkellä SDP oli kiistattomasti noussut valtakunnan johtavaksi puolueeksi. Siksi onkin painotettava, että sosialismin uhka tuli lännestä¹²⁴, ei idästä. Poliitiikan sunnan muuttamiseksi elinkeinoelämä tavoitteli yhteiskunnan vakauttamista oikealle, ja siihen sidottiin taloudellisia ja intellektuaalisia voimavaroja. Vaikka esimerkiksi Liiketyönantajien Keskusliitto torjui puolueiden tukemisen 1970-luvulla,¹²⁵ se kanavoivat EVA:n jäsenjärjestönä rahaa puoluepolitiikkaan.

Artikkelissa on alleviivattu vuoden 1975 vaalien merkitystä. Elinkeinoelämä aktivoitui vaalitaistelussa, koska poliittinen tilanne tulkittiin uhkaavammaksi kuin vuosina 1958 tai 1966. Sosiaalidemokraatit ja kommunistit olivat vuodesta 1965 lähestyneet toisiaan ja osoittaneet yhteistyövalmiuksia konkreettisissa kysymyksissä. Talouden hallinta- ja omistussuhteiden kehitys riippui poliittisista voimasuhteista. Se voimisti elinkeinoelämän perspektiivistä vaalien kohtalonomaisuutta ja perusteli EVA:n keskeisintä tavoitetta, ei-sosialistisen rintaman vahvistamista.

123. SYT:n toimintaa ja tulevaisuutta arvioiva neuvonpito 12.12.1989. Piepponen. Kansio 10. SYTa. KA.

124. Olof Palme julisti vuonna 1969 puoluekokousväelle Tukholmassa, että sosiaalidemokraatit tulevat 1970-luvulla syventämään demokratiaa työpaikoilla, kouluissa, asuinympäristöissä ja talouselämässä. Vuosina 1970–1976 puolue toteutti uudistuksia, joilla vahvistettiin ammattiyhdistysliikkeen asemaa ja demokratoitiin työelämä: Berggren (2011) 381, 387–388.

125. Pietiäinen (1995) 264.

Poliittisen aloitevallan siirtymää öljykriisin jälkeisessä Euroopassa on tutkittu runsaasti. Tässä artikkelissa on alleviivattu poliittisen oikeiston ja Etelärannan työnantajapiirien yhteistyön tiivistymistä. Elinkeinoelämän julkisuus-suhteisiin alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Lisäksi eri järjestöt alkoivat tavoitella vahvempaa jalansijaa kouluissa, tutkimuksessa ja joukkotiedotuksessa. Vapaan kapitalismin puolustajat tekivät aiempaa voimakkaammin pesäeroa sosiaalivaltioon tuomitsemalla sosiaalidemokratian ihanteet taloudellisesti tehottomiksi ja vanhentuneiksi. Poliitiikan luokkakantaisuus ei varsinaisesti lakannut, mutta se painottui uudella tavalla työväenliikkeen jouduttua poliittisesti ahtaalle.¹²⁶

Kuten Donald Sassoon on todennut, "kapitalismin kultaisen kauden" päättyminen rapautti täystyöllisyystavoitteen.¹²⁷ Se vauhditti poliittista siirtymää Länsi-Euroopassa, kun hyvinvointivaltiot osoittautuivat korkean työttömyyden valitessa poliittisilta perustoiltaan hauraiksi. Suomessa työttömyys kuitenkin laski 1970-luvun loppun kriisiluvuista, mikä vahvisti pohjoismaisen mallin pysyvyyttä.

Kaikkiaan EVA:n ansio oli siinä, että se jalosti oikeiston ja vapaan markkinatalouden puolustajien aatteellista keskustelua ja vahvisti niiden poliittisia vaikutusmahdollisuuksia. Se pyrki yhteiskunnallisten yhteyksiensä avulla vaikuttamaan julkiseen poliittiseen keskusteluun ja kansalaisten yhteiskunnallisiin käsityksiin. Tässä artikkelissa jätetään avoimeksi kysymys, miten elinkeinoelämän poliittinen aktivismi suhteutui

avoimen kansalaiskeskustelun ihanteeseen, ideologianmuodostukseen ja poliittiseen toimintaan. Demokratian ihanteen mukaisesti kansalaisten tulisi muodostaa mielipiteitä yhteiskunnallisista asioista mahdollisimman itsenäisesti. Se puolestaan edellyttää avoimuutta. Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi on tässä suhteessa mielenkiintoinen näkökulma valtiovallan, talouselämän, puolueiden, median ja yhteiskunnallisen aatekeskustelun suhteisiin.

1980-luvun jälkipuoliskolla poliittinen siirtymä konkretisoitui kokoomuksen noustessa hallitukseen. Vasemmistovetoisen kansanrintamapohjan mahdollisuudet olivat rapautuneet jo vuosikymmenen alkupuoliskolla, kun suomalainen kommunismi oli luhistunut. Poliittinen siirtymä haastoi "superideologiaa" ja edisti yksilöllisiä ja perhekohtaisia valinnanvapauksia. Porvarillinen sosiaalivaltion arvostelu sai uudenlaista aatteellista sisältöä ja muokkasi markkinalähtöisyydellä hallintokulttuuria. Elinkeinoelämän tavoitteiden mukaisesti markkinavoimien valtaa lisättiin. Vaikkei suomalainen hyvinvointivaltio lakannutkaan olemasta, sosiaalisen tasauksen politiikka ja sosiaalivaltion rakennuskauden ihanteet tulivat tiensä päähän, kun poliittinen aloitevalta siirtyi – elinkeinoelämän massiivisella myötävaikutuksella – oikeistolle.

126. Hyvinvointivaltion moraalikäsitusten haastamisesta ja politiikan luokkakantaisuudesta: Brady & Leicht (2008); Berggren (2011) 526.

127. Sassoon (1997) 449. *Nyt julkaistu Ville Okkosen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Mikko Kohvakka

Verkostot korkeakouluja ja niiden toiminnan skaaloja muokkaavana voimana Itä-Suomessa 1970- ja 1980-luvulla

Mikko Kohvakka tarkastelee artikkelissaan sitä, miten korkeakoulun alue- ja paikallistason sidosryhmien muodostaman ylipaikallisen verkoston tiheys ja sen käyttämä spatiaalinen retoriikka vaikuttivat kahden vuonna 1969 toimintansa aloittaneen korkeakoulun kehitykseen ja strategisiin valintoihin ”hyvinvointikapitalismin” ja ”kilpailuvaltiokapitalismin” murrosvaiheessa.

Eurooppalaisten korkeakoulujen historiassa 1970- ja 1980-luku olivat mielenkiintoinen murrosvaihe. Sen alkuun ajoittui ”keynesiläis-fordistisen hajautetun hyvinvointivaltioprojektin” syvin jakso, jota luonnehti luottamus korkeakoulutukseen sosiaalisen nousun väylänä. Erityisesti Suomessa laaja korkeakouluverkko nähtiin välineenä valtiojohtoisen, sosiaaliseen ja alueelliseen tasaamiseen nojaavan yhteiskuntapolitiikan toteuttamisessa ja valtiotilan reuna-alueiden haltuunotossa.¹

Vallitseva järjestelmä haastettiin Suomessa 1980-luvulla, kun markkinajohtoisuuteen, kaupunkikeskeisyyteen ja valtiovetoisuutta horjuttaneeseen hajaantuvaan hallintojärjestelmään nojaava ”kilpailuvaltiokapitalismi” alkoi vallata alaa merkityksellisenä diskurssina. Sami Moision mukaan ”keynesiläinen hyvinvointidiskurssi” ja ”hayekilais-schumpeteriläinen uusliberaali kilpailukykydiskurssi” kohtasivat ensi kertaa ja

asettuivat limittäin moniaikaisina poliittisina toimintaperiaatteina.²

Kehitysvaihe muokkasi yliopiston ja sitä ympäröivän yhteiskunnan vuorovaikutusta ja vaikutti yliopiston ja valtion suhteeseen. Korkeakoulujen tulosvastuullisuus lisääntyi, ja ne alkoivat saada yritysmäisempiä piirteitä. Markkinahakuisuudesta oli osoituksena, että korkeakouluilta odotettiin yhä laajempaa yhteiskunnan palvelemista. Aikaisemmin vahvasti valtiojohtoisen tiedepolitiikan rinnalla vahvistettiin yksityiseen sektoriin linkittyntä teknologiapolitiikkaa. Kansallisessa kehittämisstrategiassa 1980-lukua voidaan pitää teknologia-ikäisen kaudena.³

Tarkastelen vertailevalla otteella, kuinka Joensuun korkeakoulua ja Lappeenrannan teknillistä korkeakoulua⁴ ympäröivät alue- ja paikall-

1. Neil Brenner, *Urban Governance and the Production of New State Europe 1960-2000*. *Review of International Political Economy* 11/3 (2004), 458–464; Sami Moision *Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään*. Tampere: Vastapaino 2012, 15, 24, 247; Arto Nevala, *Koulutuksen kolme vaihetta*. Teoksessa Kai Häggman et al. (toim.) *Suomalaisen arjen historia 4: Hyvinvoinnin Suomi*, Porvoo: WSOY 2008, 98–99; Maurice Kogan & Marianne Bauer, *Higher Education Policies. Historical Overview*. Teoksessa Maurice Kogan et al. *Transforming Higher Education. A Comparative Study*, London: Jessica Kingsley Publishers 2000, 37; Marja Jalava *The University in the Making of the Welfare State*. Frankfurt am Main: Peter Lang 2012.

2. Moision 2012, 163–164; Ks. myös Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi Jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus 2006.

3. Walter Rüegg (toim.) *A History of the University in Europe Vol. IV. Universities since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011; Tarmo Lemola, *Tiede- ja teknologiapolitiikan muotoutuminen*. Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomen tieteen historia IV. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta alkaen*, Helsinki: WSOY 2002, 472–473; Kogan & Bauer 2000, 43–44; Nevala 2008, 99.

4. Vuonna 1969 perustettu Joensuun korkeakoulu muutettiin yliopistoksi vuonna 1984. Niin ikään 1969 perustettu Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu sai yliopiston nimen vuonna 2003.

listason organisatoriset instituutiot⁵ vaikuttivat korkeakoulujen rakenteeseen ja strategiaan valintoihin 1970-luvun alkupuoliskolta 1990-luvun alkuun. Tuolloin organisaatiot olivat rakenteellisesti täysi-ikäisiä ja siirryttiin yhdyntyneen Euroopan ja globaalien innovaatiojärjestelmien kauteen, samoin hyvinvointikapitalismista kilpailuvaltiokapitalismiin. Siirtymävaihe rikkoi väliaikaisen pysyvyyden tilan ja mahdollisti kilpailevat tulokset ja ”pelaamisen” syntyneellä kontingenssilla⁶. Korkeakoulun ollessa nuori yhteiskunnalla on parhaat mahdollisuudet vaikuttaa sen kehitykseen, ovathan vastaperustetun korkeakoulun rakenne ja toimintakulttuuri väistämättä keskeneräisiä ja hakevat pitkään suuntaansa.⁷

Artikkeli nojaa maantieteessä käytettyyn skaala-käsitteeseen, jolla tiivistettynä tarkoitetaan tarkasteltavien ilmiöiden ja käytäntöjen mittakaavaa (paikallinen, alueellinen, kansallinen, ylikansallinen). Korkeakoulun ja sitä ympäröivän alueen välinen vuorovaikutus on maantieteellisesti ajateltuna ”moniskaalainen” – yli paikallisten verkostojen välityksellä tuotettu – sosiaalinen prosessi⁸. Vaikuttaessaan korkeakoulun kehitykseen toimijat ottivat osaa paitsi kaupunkitilan (paikallisen) myös maakunnan (alueellisen), valtion ympärille rakentuneen kansallisen sekä ylikansallisen vuorovaikutuksen konstruointiin. Tämä on osoitus siitä, että skaalojen väliset rajat ovat häilyvät. Perusteluita paikallisuuden ja alueellisuuden merkityksellisyydestä ammennetaan niin kansallisesta kuin ylikansallisesta ja päinvastoin.⁹

Lähestyn tutkimuskysymystä retorisen analyysin ja semioottisen sisällönanalyysin tarjoamien työkalujen avulla. Etsin virallisista asiakirjoista, lehtiartikkeleista ja henkilöhaastatteluisista¹⁰ toiminnan skaaloihin kytköksissä olevia vaihtoehtoisia retorisia valintoja, joilla korkeakoulujen alue- ja paikallistason sidosryhmät osallistuivat opinahjojen ja skaaloille annettujen merkitysten muokkaamiseen. Analyysissä otan huomioon, että valitut puhunnan muodot itses-

sään loivat merkityksiä ja auttoivat luomaan yhteiskunnallisia rakenteita. Kunakin aikana valinneet yhteiskunnalliset rakenteet säätelivät retorisia valintoja ja sitä, mitkä näkökulmat nousivat merkityksellisiksi.¹¹

Tiettyjen käytäntöjen nivoutuminen osaksi yliopisto-organisaation strategioita, rutiineja ja identiteettiä on sitä vahvempaa mitä useammin ja laajemmin – niin horisontaalisesti kuin vertikaalisti – yliopisto-organisaatio ja siihen kytkeytyvä sidosryhmien verkosto puhuvat samalla äänellä.¹² Tällöin on kyse ”korkeasta institutionaali-

5. Pohjois-Karjalan ja Kymen lääninhallitus, maakuntaliitot, Lappeenrannan ja Joensuun kaupunki sekä kauppa-kamarit ja säätiöt/seurat.

6. David Harvey *The Limits to Capital*, Chicago: University of Chicago Press 1982, 431; Pierre Bourdieu *Homo Academicus*, Stanford: Stanford University Press 1988, 159–162; Kari Palonen, Four Times Politics: Policy, Polity, Politicking and Politicization. *Alternatives: Global, Local, Political*, 28/2 (2003), 171–186.

7. Burton R. Clark *The Higher Education System: academic organization in cross-national perspective*. Berkeley: University of California Press 1983, 183.

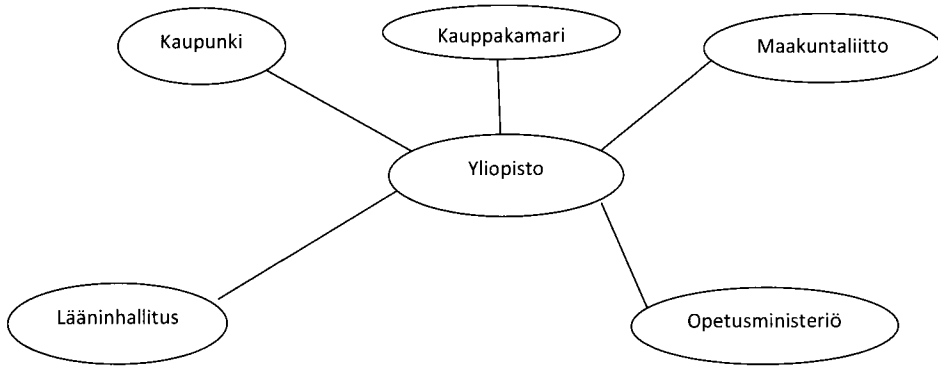
8. Vrt. Päivi Kymäläinen, Skaala, paikka ja ihmismaantieteen viimeaikainen kehitys. Teoksessa Jorma Kytömäki ja Sami Moisio (toim.) *Paikka, Kaupunki, Valtio. Ihmismaantieteen perspektiivejä*. Turku: Kirja-Aurora 2006, 169.

9. Becky Mansfield, Beyond rescaling: reintegrating the 'national' as a dimension of scalar relations. *Progress in Human Geography*, 29/4 (2005), 460–461.

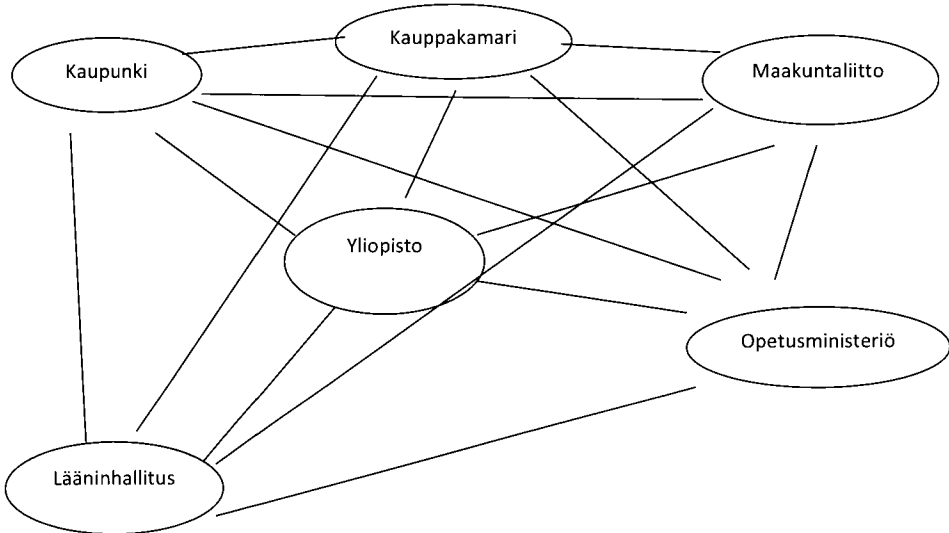
10. Artikkelissa hyödynnetään Kymenlaakson, Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakuntaliittojen ja kaupakamarien, Etelä-Karjalan ydinalueneuvottelukunnan, Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran sekä Joensuun korkeakoulun rehtori Heikki Kirkisen ja Lappeenrannan kaupunginjohtaja Jarmo Kölhin henkilökohtaisia arkistoja. Täydentävänä materiaalina käytetään Pohjois-Karjalan ja Kymen lääninhallitusten julkaisuja, lehtileikkeitä ja henkilöhaastatteluja.

11. Norman Fairclough, Bob Jessop & Andrew Sayer, Critical Realism and Semiosis. Teoksessa Jonathan Joseph & John Michael Roberts (toim.) *Realism, Discourse, and Deconstruction*. London: Routledge 2004, 23–42; Bob Jessop, Cultural political economy and critical political studies. *Critical Policy Studies*, 3/3–4 (2010), 337–341.

12. Timothy J. Rowley, Moving Beyond Dyadic Ties. A Network Theory of Stakeholder Influences. *Academy of Management Review*, 22/4 (1997), 888; Jouni Häkli, Regions, Networks and Fluidity in the Finnish Nation-State. *National Identities*, 10/1 (2008), 5–22.

Kuvio 1. Matala institutionaalinen tiheys

Kuvio 2. Korkea institutionaalinen tiheys

sesta tiheydestä”, jonka syntyminen edellyttää erilaisten organisatoristen instituutioiden suhteellisen suurta määrää ja tiivistä luottamukselliseen vastavuoroisuuteen perustuvaa yhteistyöverkostoa.¹³ Vallitsevien käytäntöjen ylläpito edellyttää tiettyjä menettelytapoja, jotka ”värävävät” ja sitovat toimijoita laajalta skaalalta vahvistamaan senhetkistä tasapainotilaa ja torjumaan sitä horjuttamaan nousseita käytäntöjä.¹⁴ Mikäli institutionaalinen tiheys jää matalaksi, seurauksena on toistensa kanssa kilpailevia näkemyksiä ja odotuksia. Tämä häiritsee yliopis-

ton kehitysstrategioiden luomista ja toteuttamista sekä saattaa pahimmillaan johtaa yliopiston ja sidosryhmien välisen luottamuksen rakoi- luun, kuten kävi 1970-luvun Etelä-Karjalassa ja 1980-luvun Pohjois-Karjalassa (Ks. ideaaliti- lan- teita kuvaavat kuviot 1. ja 2.).

13. Vrt. Ash Amin & Nigel Thrift, *Living in the Global*. Teoksessa Ash Amin & Nigel Thrift (toim.) *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*, Oxford: Oxford University Press 1994, 14–15.

14. Jessop 2010, 341; ks. myös Häkli 2008.

Pohjois-Karjala mallioppilaana

Itsenäisellä, omaleimaisella ja köyhän läänin statuksella ratsastaneella Pohjois-Karjalalla ei ollut vaikeuksia asettua osaksi 1970-luvun vallitsevaa poliittis-taloudellista ilmapiiriä. Negatiivisena mielletävä taloudellinen jälkeenjääneisyys käännettiin alueella valttikortiksi ja kehitysaluestatusta pyrittiin hyödyntämään aluepolitiikassa. Jopa alueen vahvin liberaalin markkinatalouden puolestapuhuja, Pohjois-Karjalan kaupakamari, piti tärkeimpänä tehtävänä kehitysalueisiin keskittyvän valtiojohtoisen aluepolitiikan tukemista ja asettui eri linjalle kuin yhteiskunnan sosialisoinnista huolestunut, Helsingissä sijainnut Keskuskaupakamari.¹⁵ Pohjois-Karjalan epävarmat tulevaisuuden näkymät lisäsivät alueen riippuvuutta valtiovallan 1960-luvun puolivälistä aktiivisesti harjoittamasta tulonsiirto- ja kehitysaluepolitiikasta. Se ryhtyi sopeutumaan valtaa pitävien keskustalaisten ja sosialidemokraattisten poliitikkojen ja virkamiesten tuottaman hyvinvointidiskurssin määrittämiin sääntöihin ja jäljittelemään näiden tahojen toimintaperiaatteita.¹⁶

Läänitasolla pienemmät kunnat eivät ryhtyneet haastamaan Joensuun johtavaa asemaa, koska monet valtion kehitysaluepolitiikan nimissä 1960–1970-luvulla toteutetut teollistamistoimet koskettivat Joensuun ulkopuolisia paikkakuntia.¹⁷ Tämä lisäsi luottamusta vallinnutta poliittis-taloudellista diskurssia ja maakunnan teollistamisessa aloitteellisena toiminutta Pohjois-Karjalan maakuntaliittoa kohtaan. Liitto nähtiin koko maakunnan edun ajajana sekä ”yleiskarjalaisuudella” ja alueen ”jälkeenjääneisyysdellä” ratsastaneen me-hengen yhtenä keskeisenä vahvistajana.¹⁸

Joensuun korkeakoulussa eri valtaryhmät läänin pääkaupungin ja maakuntaliiton ympärille koonnut aluepolitiikkakeskeinen puhe- ja toimintatapa näkyivät tarpeena laajentaa tieteenalarakennetta. Päämääränä häämötti Joensuun monitieteinen yliopisto, joka ottaisi sille kuuluvan paikan Itä-Suomen johtavana korkeimman

sivistyksen keskittymänä. Korkeakoulu allekirjoitti nämä alueelta kantautuneet toiveet ja kehitysstrategiat. Se vannotti läpi 1970-luvun kehittyvää monitieteelliseksi yliopistoksi alueen ”luontaisten erityispiirteiden ja edellytysten suuntaisesti”.¹⁹

Pohjois-Karjalan alueaktiivien valttikortti oli tiivis ja korkeakoulun rakenteelliseen kasvuun positiivisesti suhtautunut vaikuttajaverkosto, joka ei ollut vain paikallinen tai alueellinen, vaan jonka säikeet ulottuivat valtiotasolle.²⁰ Siihen kuuluivat merkittävät aluepolitiikkaan myönteisesti suhtautuneet hallituspuolueiden edustajat ja keskeiset opetusministeriön virkamiehet, joilla oli halu kehittää aluetta ja vahva tunneside siihen.²¹ Samanaikaisesti maakunnan – erityisesti Joensuun – porvaripiireissä herätti ärtymystä korkeakoulun kasvatustieteiden opetuk-

15. Joensuun Maakunta-arkisto (JOMA), Pohjois-Karjalan kaupakamarin arkisto (PKKA), Hallituksen, johtokunnan ym. ptkt 1974 Ca:12, Hallituksen ptk. 26.9.1974; vrt. Vuorineuvos Olavi Sohlberg: Kaupakamarien toimittava talousjärjestelmämme puolesta. *Kauppalehti* 12.12.1973.

16. Vrt. Paul J. DiMaggio & Walter W. Powell (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48/2 (1983), 147–160.

17. JOMA, Pohjois-Karjalan maakuntaliiton arkisto (PKMA), Puheet ja esitelmät Hg:2, Osmo Kuivalainen: Pohjois-Karjalan talouden kehitysnäkymistä 1970-luvulla; Jaana Juvonen, *Pohjois-Karjalan Lääninhallitus 1960–1997*. Joensuu: Pohjois-Karjalan lääninhallitus 1997; ks. myös *Maakunnan puolesta: Maakuntaneuvos Osmo Kuivalaiselle 11.5.1987*, Joensuu: Pohjois-Karjalan maakuntaliitto.

18. Ks. myös Anssi Paasi, *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehitymisestä*, Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 8 1986, 219, 288.

19. JoMa, PKMA, Pöytäkirjat 1977 Ca:29, Muistio Pohjois-Karjalan kansanedustajille maakuntaliiton järjestämässä evästys- ja neuvottelutilaisuudessa 7.2.1977.

20. Vrt. Häkli 2008.

21. Ismo Björn, Syrjäseudun ääni – reuna-alueen voima. *Poliittisia ääniä Pohjois-Karjalassa. Artikkeleita itäsuomalaisesta politiikkanteosta*, Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 15, 2012; Arto Nevala, *Uudisraivaaja. Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria*, Saarijärvi: Joensuun yliopisto 2009, 116–118, 319, 322.

nessä näkynyt marxilainen tiedekäsitys sekä ha-
vahtuminen siihen, ettei korkeakoulu paranta-
nut äkillisesti yleistä hyvinvointia.²² Risteävien
ideologioiden ja tiedekäsitysten sekä epärealis-
tisten odotusten ympärille syntyneellä vastak-
kainasettelulla ei ollut vaikutusta siihen, että
Pohjois-Karjalassa läpi 1970-luvun harjoitettu
aluepolitiikkaa, kehitysalueiden jälkeenyttä-
mistä ja valtion vastuuvälillisyyttä korostanut
puhunta vahvisti yhtä aikaa sekä alueellista että
kansallista skaalaa ja kietoi ne tiukasti toisiinsa.

Kansallisen ja alueellisen välistä sidosta lujitti
monien keskeisten alueaktiivien toiminta sekä
kansallisen että alue- ja paikallistason johtavissa
tehtävissä. Oiva esimerkki oli keskustapuolueen
vahva vaikuttaja, maaherra Esa Timonen, joka
oli Pohjois-Karjalassa paitsi valtiiovallan ylin
edustaja vuosina 1967–1992 myös maakuntahal-
lituksen pitkäaikainen puheenjohtaja ja siten
yksi alueellista skaalaa vahvistavan puhunnan
tärkeimmistä edustajista. Toinen kansallisen ja
alueellisen ympärille rakentunutta ”hajautettua
hyvinvointivaltiota” tukevan moniroolisuuden
edustaja oli niin ikään keskustataustainen Heik-
ki Kirkinen. Hän oli 1970-luvulla sekä kansalli-
seen hyvinvointivaltioajatteluun vahvasti sitou-
tuneen korkeakoulun rehtori että alueen alie-
hittyneiden maakuntien edunvalvojan, Itä-Suo-
men liiton puheenjohtaja.²³

Niin keskusta- ja SDP-vetoisissa ”hajautettua
hyvinvointivaltiota” rakentavissa hallituskoali-
tioissa kuin Pohjois-Karjalan lääninhallituksessa
ja kunnissa Joensuun korkeakoulu nähtiin väli-
neenä hillitä pitkään jatkunutta kehitystä, jossa
maakunta oli ollut teollisuus-Suomen raaka-ai-
ne- ja työvoimareservi.²⁴ Joensuun kaupunki,
maakuntaliitto ja lääninhallitus ryhtyivätkin tu-
kemaan korkeakoulun havittelemista tieteen-
aloista ja oppiaineista metsätieteitä, oikeustie-
teitä ja sosiaalityön koulutusala.²⁵

Alueaktiivien argumentaatio heijasti ajan
henkeä. Metsätieteiden merkitystä perusteltiin
tarpeella tukea Pohjois-Karjalan ”luontaisia
edellytyksiä” toimia maa-, metsä-, ja puutalou-

teen nojaavana maakuntana ja vastavoimana
teollisuus-Suomelle. Metsätieteiden katsottiin
houkuttelevan alueelle lisää kansallista skaalaa
vahvistavaa valtio-omisteista metsäteollisuutta,
mikä puolestaan hillitsisi ”kansallisomaisuudek-
si” lasketun puuraaka-aineen valumista ete-
lään.²⁶

Oikeustieteiden ja sosiaalialan koulutuksen
keskeisyyttä Pohjois-Karjalalle perusteltiin ”ha-
jautettuun hyvinvointivaltioon” kytkeytyneen
julkisen sektorin paisumisella. Lakimieskunnan
sijoittuminen hyvinvointivaltiota tukeneisiin
suunnittelu- ja valmistelu tehtäviin sekä tasa-ar-
voon ja universalismiin nojaavan sosiaali- ja ter-
veyspolitiikan hilautuminen valtakunnallisen
politiikkahierarkian kärkipäähän olivat johta-
massa lakimies- ja sosiaalityöntekijäpuolan.²⁷
Pohjois-Karjalasta viestitettiin halukkuutta tu-
kea hajautettua hyvinvointivaltiorakennetta ja

22. Arto Nevala, ”Siihen kommunistien pesään sä et mene”. Tiede ja politiikka valokeilassa Joensuun korkeakoulun alkutaipaleella. Teoksessa Joel Kivirauma et al. (toim.) *Koulutuksen yhteiskunnallinen ymmärrys*, Jyväskylä: Suomen Kasvatustieteellinen Seura 2012.

23. Esa Timosen ja Heikki Kirkinen henkilöhistoriasta ks. <http://www.kansallisbiografia.fi/>

24. Ks. 1970-luvun keskusta- ja SDP-vetoisten hallitusten ohjelmat <http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/fi.jsp>; vrt. esim. JoMa, PKMA, pöytäkirjat 1979 Ca: 31, Ehdotus [maakuntaliiton] toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1980.

25. Vrt. Nevala 2009, 338–345.

26. JOMA, PKMA, Lähetettyjen kirjeiden toisteet 1971–1973 Da: 12, Pohjois-Karjalan lääninhallituksen lausunto hajasijoituskomitean loppumietinnöstä 8.11.1974; Saapuneet asiakirjat Ea:23 1974, Itä-Suomen liiton puheenjohtaja Heikki Kirkinen avauspuheenvuoro: Karjalan, Kainuun ja Savon yhteislääni, eduskuntatalo 12.2.1974; Pöytäkirjat 1977 Ca:29, Pohjois-Karjalan alueella toimivan metsäteollisuuden kehittäminen ja Pohjois-Karjalan puun käyttö 15.2.1977; Pohjois-Karjalan kauppakamarin toimitusjohtaja Martti Meuronen: Joensuuta vastassa yksipuolinen asiantuntemus. *Uusi Suomi* 11.11.1980.

27. Ks. Jukka Kekkonen (1999) *Suomen oikeuden historiallisia kehitysinjoja*, Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut, 106–132; Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*, Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto 1994.

yhteiskuntapoliittista järjestystä tarjoamalla koulutusalojen sijoituspaikaksi valtiotilan reuna-aluetta, jossa sosiaalis-juridinen kehitys kaipasi valtion erityistukea.²⁸

Pohjoiskarjalaisten korkeakouluaktiivien ponnistelu Joensuun korkeakoulun laajentamiseksi osoittautui menestyksekkääksi. Maakuntaliitossa esillä olleista kolmesta kärkihankkeesta kaksi toteutui, kun metsätieteet liitettiin uutena tieteenalana korkeakouluun ja sosiaalityö nousi vastoinkäymisten jälkeen oppiaineena vahvistamaan korkeakoulun tasa-arvo- ja aluepoliittisiin kysymyksiin keskittyntä humanistis-yhteiskuntatieteellistä profiilia.²⁹ Ainoastaan oikeustieteellinen tieteenala luisui vuonna 1979 perustettuun Lapin korkeakouluun, mikä Sami Moisio mukaan sinetöi 1950-luvulla alkaneen, yliopistojen hajakeskittämisen pohjalta tapahtuneen valtiotilan kansallistamis- ja modernisointiperiodin.³⁰

Joensuun korkeakoulu oli 1980-luvun alussa alueensa näköinen, ”yleiskarjalaiseen” kulttuuriin, luonnonvaroihin ja aluetieteisiin keskittynyt (opettajan)koulutuslaitos³¹, mikä osoittaa korkeakouluaktiivien sitoutumista paitsi alueellista tasauspolitiikkaa harjoittaneeseen keynesiläiseen hyvinvointivaltioon myös fordistiseen massa-ajatteluun. Tässä ajattelussa perinteisen maaja metsätalouden tukeminen, puuraaka-aineeseen nojaavan teollisen massatuotannon vahvistaminen ja koko koulutussektorin universaalistaminen (massoittuminen) nähtiin lääkkeinä alikehittyneen maakunnan kohottamiseksi lähemmäs valtakunnallista keskiarvoa.³² Myös Lapin korkeakoulun 1980-luvun alun strategioissa yhteiskuntatieteellisten opintoalojen laajentamista perusteltiin Pohjois-Suomen erityistarpeilla³³. ”Hajautetulle kilpailuvaltiolle” tyypilliset kilpailukyvyyn, tutkimuksen ja aineettoman pääoman merkitystä korostaneet puhunnanmuodot yleistyivät Pohjois-Karjalan korkeakouluaktiivien keskuudessa asteittain 1980-luvun puoliväliä lähestyttäessä. Etelä-Karjalassa näitä piirteitä oli havaittavissa jo edellisellä vuosikymmenellä.

Etelä-Karjala väliinpuotoajana

Etelä-Karjalan maakunta oli 1970-luvulla väliinpuotoajan asemassa. Yhtäältä maakunta eli taloudellisesti hyvää aikaa, vaikka se ei vauraudessa yltänytkään teollisuus-Suomen kehittyneimmän alueen, Uudenmaan tasolle. Lappeenrannan ja Imatran teollisuusseudut olivat vahvistuneet ilman valtiovallan merkittävää teollistavaan kehitysaluepolitiikkaan nojaavaa tukea ja ohjausta. Tätä ei Etelä-Karjalassa pidetty tappiona. Päinvastoin, erityisesti alueen vahvimmat yksityisomisteiset metsä- ja metalliyhtiöt karsastivat valtiovallan ”kilpailua vääristävää holhoavaa otetta” elinkeinopolitiikassa. Lisäksi Etelä-Karjalan maakuntaliitto halusi tehdä pesäeroa köyhän kehitysalueen statuksella ratsastaneisiin savokarjalaisiin naapureihinsa. Se erosi vuonna 1976 Itä-Suomen liiton tarkkailijajäsenyydestä ja suuntautui maakunnallisissa yhteistyökysymyksissä Etelä-Suomeen.³⁴

Toisaalta Etelä-Karjala kärsi 1970-luvulla hallinnollisesta sirpaleisuudesta ja alueellisten toi-

28. JOMA, PKMA, Pöytäkirjat 1972 Ca:24, Pohjois-Karjalan maakuntaliiton vetoamus opetusministeriölle sosiaalityöntekijöiden koulutuksen aloittamisesta Joensuun korkeakoulussa 11.12.1972; Pöytäkirjat 1975 Ca:27, Joensuun kaupungin ja Pohjois-Karjalan maakuntaliiton vetoamus Valtioneuvostolle lakimieskoulutuksen aloittamiseksi Joensuun korkeakoulussa 7.10.1975.

29. Nevala 2009, 267–269, 321–337.

30. Moisio 2012, 15.

31. Vrt. Nevala 2009, 306–312.

32. Itä-Suomen kehittämisessä liikkeelle peruselinkeinoista. *Karjalainen* 23.4.1977.

33. Matti Salo & Marianne Junila, *Pohjoisen puolesta – pohjoista varten. Lapin yliopiston historia 1979–2008*, Jyväskylä: Lapin yliopisto 2009, 66.

34. Etelä-Karjalan kauppakamarin arkisto (EKKA), Kokoepöytäkirjat 1.9.1974–31.12.1981, Johtokunnan ptk. 21.10.1976, Liite 3; Mikkelin maakunta-arkisto (MMA), Etelä-Karjalan maakuntaliiton arkisto (EKMA), Hallituksen pöytäkirjat 1976–1978 Cb:3, Hallituksen ptk. 12.11.1976; Etelä-Karjalan maakuntaliiton toiminnanjohtaja Erkki Mennolan haastattelu 11.5.2009; ks. myös Anu Koskivirta, Vahvistuvista aluekeskuksista rakennemuutoksen edelläkävijöiksi. Teoksessa Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurminen (toim.) *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*, Lappeenranta: Karjalan kirjapaino Oy 2010, 340.

mijoiden välisistä kiistoista. Kymen läänin hallinnollinen ydin sijaitsi niin fyysisesti kuin henkisesti suhteellisen kaukana Kouvolassa. Lisäksi Etelä-Karjalan maakuntaliitto eli 1970-luvun alkupuoliskolla hajaannuksen tilassa. Imatra ja Lappeenranta jättäytyivät vuosikymmenen alkupuoliskolla maakuntaliiton toiminnasta ja syyttivät sitä liiallisesta maaseutukuntien etujen ajamisesta. Tilalle ne perustivat Joutsenon kanssa Etelä-Karjalan kaupunkiseutujen etua ajaneen ydinalueneuvottelukunnan. Sekaannusta lisäsi se, että keskinäisestä luottamuspulasta kärsineet Imatra ja Lappeenranta olivat tukkanuottasilla maakunnan keskuspaikasta puhuttaessa. Niinpä maakunnan veturina itseään pitänyt Lappeenranta tai edes Etelä-Karjalan ydinalue ei noussut kiistattomaksi Kaakkois-Suomen keskukseksi.³⁵

Etelä-Karjalan sisäinen hajaannus ja kuntien vahva – maakunnallisen me-hengen nousun estänyt – paikallidentiteetti näkyivät selvästi Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun kehittämisessä. Etelä-Karjalan maakuntaliitto piti korkeakoulua välineenä koko maakunnan kehittämiseen ja oman vaikutusvaltansa kasvattamiseen. Lappeenrannan kaupunki tähtäsi ”uudeksi Viipuriksi”, joka toimisi materiaalien ja immateriaalien virtausten logistisena solmukohtana ja porttina Leningradin alueen markkinoille. Näissä haaveissa teknillistaloudellisiin tieteisiin painottunut korkeakoulu, johon tuli liittää myös kauppatieteet itsenäisenä tieteenalana, näytteli avainroolia. Maakuntaliitolla ei periaatteessa ollut mitään maakunnan kehittyviä kaupunkikeskuksia vastaan, mutta Lappeenrannan kaupunginjohtajan omavaltaisuuden vuoksi kaupunginjohtajan ja maakuntaliiton toiminnanjohtajan välit pysyivät viileinä.³⁶

Etelä-Karjalan kehitykselle suotuisan instituutioiden verkoston syntymisen esti lopulta itse korkeakoulu, joka ei ollut 1970-luvun alkupuoliskolla halukas laajentumaan uusille tieteenaloille. Kokoomukseen päin kallellaan olleen rehtorinsa Erkki Kinnusen suulla se esitti, että korkeakou-

lua kehitettäisiin kapea-alaisena mutta teräväkärkisenä teknillis-taloudellisena korkeakouluna. Se korostaisi erikoistumis-, kilpailukyky- ja tehokkuuskysymyksiä, ja taloustieteet olisivat alisteiset teknillisille tieteille. Korkeakoulusta valmistuisi ”kansallista elinkeinoelämää” palvelemaan diplomi-insinöörejä, joiden erikoisuutena olisivat tekniikkaa ja taloutta yhdistävä osaaminen, monipuolinen kielitaito ja kyky toimia ”kansainvälistyvällä yrityselämän kentällä”.³⁷

Kinnusen mukaan teknilliset korkeakoulut muodostivat monitieteisistä yliopistoista poikkeavan kokonaisuuden, jossa kansallisen ja kansainvälisen skaalan merkitys korostui. Tämän vuoksi niille ei voinut säilyttää ensisijaisesti alueellista palvelutehtävää. Korkeakoulun vailla sidosta alueen elinkeinoelämään korosti se, ettei sen profiiliin kytketty suunnitteluvaiheessa metsäteollisuutta tukevaa puun mekaanisen tai kemiallisen tekniikan opintosuuntaa. Maakunnan elinkeinoelämä kantoi huolta alemman ammattikoulutuksen saaneen työvoiman riittävyydestä metsä- ja metalliteollisuudessa, ei niinkään korkeakoulutuksen saaneista insinööreistä. Tämä heikensi toimijoiden välistä kytköstä.³⁸

35. MMA, EKMA, Hallituksen pöytäkirjat 1970–1975 Cb:2, Hallituksen ptk. 22.3.1971; Lappeenrannan kaupunginarkisto (LKA), Etelä-Karjalan ydinalueneuvottelukunnan arkisto (EKYA), Neuvottelukunnan pöytäkirjat 1973–1975 Ca:1; LKA, Jarmo Kõlhin arkisto (JKA), Kirjetoisteet liitteinen ym. 1973 Fa:2, Lappeenrannan kaupunginjohtaja Jarmo Kõlhin kirje Etelä-Karjalan maakuntaliiton hallitukselle koskien Imatran valintaa eheytetyn maakuntaliiton kotipaikaksi 4.12.1973; ks. myös Mikko Kohvakka, *Kasvukertomus. 40-vuotiaan Lappeenrannan teknillisen yliopiston elämäkerta*, Jyväskylä: Lappeenrannan teknillinen yliopisto 2009, 82–84; Pekka Rautio, Jaetun maakunnan identiteetti: maakuntalehti Etelä-Karjalan alueidentiteetin muovaajana, *Alue ja Ympäristö*, 39/1 (2010), 32–33.

36. Kohvakka 2009, 85–90, 137; Erkki Mennolan haastattelu.

37. Kohvakka 2009, 95.

38. EKKA, Valiokuntien kokouspöytäkirjat 1974–1982, Teollisuusvaliokunnan ptk. 29.4.1977; Karl-Erik Michelsen, *Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu*, Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu: Espoo 1994, 92–103; Kohvakka 2009, 70–77, 94–95.

Korkeakoulun asenne sopi huonosti 1970-luvun poliittiseen tilanteeseen. Opetusministeriö ei allekirjoittanut näkemystä teknillisten korkeakoulujen poikkeavasta roolista kansallisessa korkeakoululaitoksessa. Ne siirrettiinkin niiden rai-voisasta vastustuksesta huolimatta kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuudesta ”superministeriön” aseman saaneen opetusministeriön alle vuonna 1972. Poliittiselta kannaltaan oikealle kallellaan olleiden teknillisten korkeakoulujen mielestä siirto oli haitallinen. Se rikkoi toimivan verkoston elinkeinoelämän kanssa ja vahvisti julkisen vallan holhousta, josta yksityistä elinkeinoelämää palvelevan tutkimuksen hankaloittaminen alistamalla se ministeriön pikkutarkan valvonnan alaiseksi oli yksi varoittava esimerkki.³⁹

Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun johdon välit kiristyivät myös Etelä-Karjalan kehityksestä vastanneiden tahojen kanssa, koska ne eivät sulattaneet korkeakoulun nuivaa asennetta alueellisen skaalan vahvistamista kohtaan. Opetusministeri Ulf Sundqvistille osoittamassaan muistiossa Lappeenrannan kaupunginjohtaja Jarmo Kølhi toivoi ministeriöltä toimenpiteitä korkeakoulun kurssin kääntämiseksi niin, että se toimisi teknillisillä ja kaupungin toivomilla kaupallisilla aloilla ”ei ainoastaan kaupungin ja sen väestön vaan koko maakunnan ja Kaakkois-Suomen menestykseksi”. Vuonna 1974 opetusministeriö yritti Lappeenrannan kaupunginjohtajan epäsuoralla tuella syrjäyttää rehtori Kinnusen. Yritys kaatui nolosti juridisiin kysymyksiin, mutta opetusministeriön ja maakunnan painostus sai rehtorin siirtymään eläkkeelle seuraavana vuonna.⁴⁰

Rehtorin vaihtuminen ja sitä edeltäneet vaiheet pakottivat korkeakoulun sopeutumaan paremmin vallitsevaan ”hajautetun hyvinvointivaltion” keskusta-vasemmistolaiseen poliittiseen ilmapiiriin ja lähentymään kotimaakuntaansa. 1970-luvun jälkipuoliskolla korkeakoulu alkoi asennoitua positiivisemmin rakenteelliseen kasvuun, kun se havitteli itselleen sekä oikeustieteitä että kauppatieteitä. Hankkeet eivät toteutuneet, mikä selittyy näiden instituutioiden ver-

koston hajanaisuudella ja argumentoinnin sopimattomuudella vallinneeseen poliittis-taloudelliseen ilmapiiriin.

Etelä-Karjala kamppaili 1970-luvun puolivälissä Joensuun ja Rovaniemen oikeustiedehankkeita vastaan kahdella suunnitelmalla. Opetusministeriön lähti korkeakoulun oma suunnitelma, jonka mukaan Lappeenrannassa koulutettiin uudenlaisia juristeja teollisuutta ja elinkeinoelämää varten. Korkeakoulun skaalapainotuksiin pettynyt maakuntaliitto kävi myös neuvotteluita Helsingin yliopiston kanssa oikeustieteellisen filiaalain perustamiseksi erilleen Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun hallintorakenteesta. Neuvottelut kariutuivat oikeustieteellisen tiedekunnan vastustukseen. Korkeakoulun oma hanke kaatui Lappeenrannan eteläiseen sijaintiin ja alueellisen tuen hajanaisuuteen sekä siihen, että valtiolta painotti elinkeinoelämän tarpeiden sijasta hyvinvointivaltiota pönkittävän julkisen sektorin juristitarpeita.⁴¹

Kauppatiedekysymyksessä Etelä-Karjalan maakunnallisten instituutioiden ja organisaatioiden verkosto oli tiheämpi ja ulottui ylipaikallisiin toimijoihin korkeakoulun alkutaivalta tuke- neesta Viipurin Taloudellisesta Korkeakouluseurasta Kymen lääninhallitukseen sekä Kymenlaakson maakuntaliittoon. Verkoston käyttämä retoriikka oli yhtenäistä, tosin kansantaloudellisiin kustannuksiin, tehokkuuteen ja kilpailukykyyn nojaavaa. Verkosto argumentoi kauppatieteellistä yksikköä havitelleita mikkeliiläisiä ja joen-

39. Pekka Ahonen, Pentti Laasonen & Markku Mannerkoski, *Palvelututkimus*, Korkeakoulu- ja tiedepoliittinen tutkimussäätiö: Helsinki 1973; Michelsen 1994, 87–92; Jalava 2012, 115, 127–137.

40. LKA, JKA, Esitelmat, muistiot ym. 1966–1973 Hc:1, Ajatuksia koulutuksen yleisistä yhteiskunnallisista tavoiteista ja Lappeenrannan tehtävästä Kaakkois-Suomen koulutuskeskuksena 4.6.1973; Kirjetoisteet liitteinen ym. 1973 Fa:2, Jarmo Kølhin muistio Ulf Sundqvistille 12.2.1973; ks. myös Kohvakka 2009, 103–108.

41. MMA, EKMA, Hallituksen pöytäkirjat 1970–1975 Cb:2, Hallituksen ptk. 29.11.1975; Hallituksen pöytäkirjat 1976–1976 Cb:3, Hallituksen ptk. 4.6.1976; Erkki Menolan haastattelu; ks. myös Kohvakka 2009, 110–114.

suulaisia korkeakouluaktiiveja vastaan asettamalla vastakkain kehitysalueille ulotettavan sosiaalisen tasauksen sekä talouspoliittisen tehokkuuden⁴². Verkoston mukaan Lappeenranta oli perustamiskustannuksiltaan halvin vaihtoehto ja paras keino luoda Itä-Suomeen korkeakoulu, joka tukisi, ”Viipurin kauppiasperinteitä vaalien”, Suomen ulkomaankaupan kilpailukykyä.⁴³

Kansallisen ja kansainvälisen skaalan merkitystä korostanut tehokkuus- ja kilpailukykyuhunta ei vakuuttanut valtiovaltaa siinä määrin, että se olisi antanut kauppatieteiden tutkinnon-anto-oikeuden Lappeenrantaan. Etelä-Karjala ei onnistunut Pohjois-Karjalan tapaan luomaan luottamuksellisia suhteita opetusministeriön avainvirkamiehiin, kuten kansliapäällikkö Jaakko Nummiseen ja korkeakoulu- ja tiedeosaston päällikkö Mikko Niemeen. Nämä olivat Etelä-Suomen vastavoimaksi luodun hajautetun korkeakoululaitoksen pitkäaikaisia takuumiehiä. Hyvät verkostot virkamiehistöön korostuivat, koska hallitukset olivat 1970-luvulla lyhytikäisiä ja opetusministerien vaihtuvuus suurta. Etelä-Karjalassa ei päästykään hyödyntämään maakuntaliiton johdon hyviä suhteita liberaalisen kansanpuolueen Jaakko Itälään, joka oli opetusministerinä kahteen otteeseen noin vuoden ajan.⁴⁴

Valtioneuvoston päätös olla sijoittamatta kauppatieteitä myöskään kehitysalueelle, Mikkeeliin tai Joensuuun, oli osoitus siitä, että ”hajautetulla hyvinvointivaltiollakin” oli rajansa. Öljykriisin jälkeiseen taloudelliseen taantumaa ja riittävään ekonomitarjontaan vedoten opetusministeriö viestitti Lappeenrannan teknilliselle korkeakoululle, että sen pitäisi jatkaa taloustieteiden kehittämistä osana teknillisiä tieteitä.⁴⁵ Kilpailuvaltiotodiskurssin vähittäistä hivuttautumista valtiojohtoisen hyvinvointitodiskurssin rinnalle henki ministeriön päätös sallia Lappeenrannan kaupungin, Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran ja Kaakkois-Suomen elinkeinoelämän rahoittamat kaksi lahjoitusprofessuuria assistentteineen. Niiden painoaloina olivat laskentatoimi ja teollisuusyritysten kansainväliset toiminnot.⁴⁶

Päätös noudatti 1970- ja 1980-luvun taitteen kansallisen korkeakoulupolitiikan peruslinjoja, alueellisten erojen kaventamista ja tasa-arvoisuuden periaatetta koulutuksen saatavuudessa. Valtiovallan huomio ja resurssit lankesivat Pohjois-Karjalan ja Lapin kaltaisille syrjäseuduille. Etelä-Karjalan kohtalona oli jäädä odottamaan vuoroaan. Se muistutti Oulun seutua, jossa yliopisto joutui joustamaan kasvutavoitteissaan Rovaniemen hyväksi⁴⁷. Näille alueille oli kuitenkin avautumassa etsikkoaika, kun korkeaa teknologiaa ryhdyttiin Suomessa korostamaan aluepolitiikan välineenä 1980-luvun alkupuoliskolla.⁴⁸

Palvelututkimuksen puute

Pohjois-Karjalan huolena

Suomalainen yhteiskunta alkoi 1980-luvulla ottaa askelia kohti ”hajautettua kilpailuvaltiota”, mikä heijastui harjoitettuun aluepolitiikkaan. 1970-luvun jälkipuoliskolla alkanut siirtyminen perustyöpaikkoja luovasta teollistavasta kehitys-

42. Vrt. Moisio 2012, 89.

43. MMA, Kymenlaakson maakuntaliiton arkisto (KLMMA), Hallituksen pöytäkirjat 1976–1977 Cd:8, Kymen läänin kansanedustajien, läänin- ja piirihallinnon sekä maakuntaliittojen neuvottelu 11.10.1976; LKA, Viipurin Taloudellisen Korkeakouluseuran arkisto (VITAKO), Työvaliokunnan pöytäkirjat 1977–1983 Cc:2, Työvaliokunnan ptk. 2.6.1977; LKA, JKA, Esitelmät ja muistiot ym. 1974–1979 Hc:2, Lappeenrannan kaupungin kannanotto Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun kehittämiseen 13.4.1978; Erkki Mennolan haastattelu; ks. myös Kohvakka 2009, 115–125.

44. Erkki Mennolan haastattelu; Ministeri Jaakko Itälän haastattelu 20.5.2009; LKA, JKA, Esitelmät ja muistiot ym. 1974–1979 Hc:2, Keskustelu opetusministeriössä mahdollisuuksista vaikuttaa Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun tuotantotalouden laitoksen kehittämiseen kohti kaupparkeakoulua 11.10.1978; ks. myös Jalava 2012, 116–122; Moisio 2012, 136, 145.

45. Kohvakka 2009, 124; Opetusministeriön kansliapäällikkö Markku Linnan tiedonanto 20.5.2009.

46. Ks. Lahjoitusprofessuurien perustamiselle selkeät ohjeet. *Korkeakoulutieto* 1/1981, 5–6.

47. Salo & Junila 2009, 67.

48. Matti Salo, *Pohjoinen Alma Mater. Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000*, Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2003, 296, 302–303.

aluepolitiikasta pienten ja keskisuurten yritysten laadullisia toimintaedellytyksiä tukevaan yleiseen aluepolitiikkaan herätti huolta Pohjois-Karjalassa. Lääni oli menettämässä suosituimmuusasemansa valtiiovallan silmissä. Raskaaseen perusteellisuuteen nojanneet, tuotantolaan hyvinvointivaltiota rakentaneet teollisuus-Suomen alueet ajautuivat kriisiin, mikä sai valtiiovallan ulottamaan tukiverkkonsa aiempaa laajemmalle alueelle. Yksi erityistuen piiriin otetuista alueista oli metsäteollisuuden rakenne- ja muutosturmukseseen joutunut Kymen lääni.⁴⁹

Pohjois-Karjalassa kansallisen skaalan merkitys väheni ja alueellisten ja paikallisten toimijoiden kehitysvastuu lisääntyi 1980-luvulla. Etelä-Karjalassa valtiolta ryhtyi tiukentamaan otetaan maakunnan kriisipesäkkeisiin kohdistetuilla, kansalliset ja alueelliset toimijat yhdistäneillä rakennemuutosohjelmilla. Roolien vaihdokset heijastuivat sekä Etelä- että Pohjois-Karjalassa alueellisten verkostojen eheyteen ja maakunnissa toimineiden korkeakoulujen rakenteeseen ja strategiaihin.

Pohjois-Karjalassa havahduttiin 1980-luvun alkupuoliskolla siihen, että vallitseva poliittis-taloudellinen ilmapiiri ei tukenut korkeakoulun toimintaa. Korkeakoulua oli kehitetty vastamaan julkiseen sektoriin nojanneen ”hajautetun hyvinvointivaltion” virkamies- ja opettajatarpeita. Kansainvälisen kilpailukyvyyn korostuessa kansallisessa puhunnassa humanistis-yhteiskuntatiedepainotteiset korkeakoulut ja yliopistot alkoivat menettää asemiaan teknillisille korkeakouluille ja kauppar korkeakouluille. Taustalla oli tiedepolitiikan painon siirtyminen länsimaisten esimerkkien mukaisesti yhteiskuntapoliittisista kytköksistä kilpailukyvyyn parantamiseen tähänneeseen teknologiapolitiikkaan⁵⁰. Pohjois-Karjalan kauppakamarin johdolla alueen kunnat ja elinkeinoelämä ryhtyivät puhumaan Joensuun korkeakouluun liitettävän teknillisen ja kauppatieteellisen tieteenalan puolesta.⁵¹

Joensuun korkeakoulun rakenteellisen kehittämisen strategiset valinnat oli kuitenkin jo teh-

ty, ja vuonna 1984 yliopistoksi ”ylennetty” laitos oli mielestään monipuolistunut riittävästi. Se viestitti seuraavaksi olevan vuorossa opetuspaikotteisen toiminnan tieteellistämisen.⁵² Elinkeinoelämä asettikin toivonsa luonnontieteisiin: matematiikan, fysiikan, kemian ja tietojenkäsittelytieteiden tutkimuksen toivottiin synnyttävän maakuntaan uuden teknologian yritystoimintaa. Kunnat ja elinkeinoelämä kuitenkin pettyivät, sillä yliopistossa haluttiin keskittyä opetuksen ja tutkimuksen laatuun, jotta kilpailukyky kiristävissä globaalissa yliopistokilvassa ei vaarantuisi. Luonnontieteissä panostettiin perustutkimukseen, eivätkä ne tarjonneet pikavoittoja teknologiskaupallisten sovellusten muodossa. Maakuntaliiton toiminnanjohtaja Osmo Kuivalainen puki sanoiksi kuntien ja elinkeinoelämän turhautumisen toteamalla vuonna 1986, että yliopistoa vaivasi ”ympäröivää yhteiskuntaa palvelevan konkreettisen soveltavan tutkimuksen puute” ja ”rohkeuden puute kokonaan uusia hankkeita [tieteenaloja] kohtaan”.⁵³

Yliopiston ja maakunnallisten toimijoiden välinen luottamus rakoili 1980-luvun puolivälissä. Maakunnalliset toimijat lähettivät opetusministeriöön omia toiveitaan yliopiston virkabudjeteista ja rakentamissuunnitelmista.⁵⁴ Yliopiston sidosryhmät olivat kärsimättömiä ja ylioptimistisia: yliopiston toimintaperiaatteita ei ymmär-

49. JOMA, PKMA, Pöytäkirjat 1981 Ca:33, Muistio 1980-luvun aluepolitiikasta 3.4.1981; Pöytäkirjat 1983 Ca:35, Aluepolitiikan tarkistaminen Pohjois-Karjalan kanalta 6.5.1983; Perttu Vartiainen, *Suomalaisen aluepolitiikan kehitysvaiheita*, Helsinki: Sisäasiainministeriö 1998.

50. Salo 2003, 306.

51. JOMA, PKKA, P-K kauppakamarin järjestämiin tilaisuuksiin liittyvät asiakirjat HC: 1, Pohjois-Karjalan kauppakamari 1954–1984; PKMA, Pöytäkirjat 1984 Ca:36, Aluepolitiikan uudistamistarve 26.11.1984.

52. Yliopisto osaltaan mukana maakunnan kehittämisesä. *Karjalainen* 8.9.1983.

53. JOMA, PKMA, Saapuneet asiakirjat Ea:48, Muistio Karjalan tutkimuslaitoksen johtokunnan yleiskeskustelusta 18.2.1986.

54. JOMA, PKMA, Saapuneet asiakirjat Ea:48, Maakuntaliiton kirje opetusministeriölle 24.2.1986 otsikolla: Joensuun yliopiston IV ja V rakennusvaihe ja uudet virat.

retty. Yliopiston rakenteellinen kasvun kiivain vaihe oli ohi, eikä se tarvinnut enää tiivistä alueellista verkostoa toteuttaakseen tavoitteitaan. Rehtorit eivät edeltäjiensä tavoin nojanneet alueskaalaan ja karjalaisuuteen. Lisäksi voimakkaasti kasvaneessa yliopistossa siirryttiin 1980-luvulla rehtorivetoisesta mallista tiedekunta- ja professorivetoiseen malliin, mikä lisäsi moniäänisyyttä ja yksiköiden välistä kilpailua ja vähensi rehtorin valtaa⁵⁵.

Yliopiston ja maakunnan yhteistyön hakiessa suuntaansa kuntien välinen nahistelu lisääntyi. Valtion vähentäessä vastuutaan Pohjois-Karjalan kehittämisestä tyhjiö ei täytynyt maakunnallisten toimijoiden yhteistyöllä, vaan kunnat vahtivat mustasukkaisesti etujaan. Maakuntaliitto ja maakuntahengen rakentamiseen osallistunut sanomalehti *Karjalainen* olivat huolissaan siitä, että ”Pohjois-Karjalan kehittämishenki oli innotonta ja neuvotonta”.⁵⁶ Aiemman teollistavan kehitysaluepolitiikan hedelmät olivat levinneet tasaisesti lääniin, mikä oli vähentänyt yleistä tyytymättömyyttä. 1980-luvulla vahvistunut polarisoituminen muutti tilanteen. Suomen nopea vaurastuminen tavoitti 1980-luvun alkupuoliskon Pohjois-Karjalassa enää suurimmat taajamat, mikä lisäsi tyytymättömyyttä maa- ja metsätalousvaltaisilla syrjäseuduilla.

Yliopisto ja sen pohjoiskarjalaiset sidosryhmät löysivät toisensa uudelleen 1980–1990-luvun taitteessa. Tämä edellytti maakunnan sisäisen ilmapiirin parantumista, maakunnallisen instituutioverkon tihentymistä ja toimijoiden yhtenäistä näkemystä merkityksellisimmistä skaaloista. Maakuntahengen eheytymistä auttoi talouden korkeasuhdanne ja työttömyyden aleneminen. Samaan aikaan kasvoi yhteisymmärrys siitä, että kansainvälistyminen ja globaalit virtaukset koskisivat tulevaisuudessa entistä enemmän Pohjois-Karjalaa. Maakunnassa puhuttiin yleisesti siitä, ettei valtiovallan jakaman tuen varaan voinut enää laskea, vaan kansainvälistymisen haasteisiin oli vastattava kasvattamalla maakunnan aktiivisuutta ja kilpailuky-

kyä.⁵⁷ Tiivistettynä kansallinen skaala alkoi menettää asemiaan alueelliselle ja kansainväliselle skaalalle.

Pohjois-Karjalan vähittäistä kytkeytymistä globaaliin uusliberaaliin talousjärjestelmään – niin kutsuttua globalisaatiota⁵⁸ – ilmensi vuonna 1990 aloittanut Joensuun Tiedepuisto. Sen tehtäväksi asetettiin yliopistossa tuotetun tiedon siirto ja soveltaminen elinkeinoelämän ja julkisen sektorin käyttöön koulutus- ja asiantuntijapalveluiden avulla. Toimintakonsepti levisi Pohjois-Karjalaan jälkijunassa, sillä Ouluun perustettiin Suomen ja samalla Pohjoismaiden ensimmäinen teknologiakylä vuonna 1982. Myös kuudelle muulle yliopistopaikkakunnalle, Lappeenranta mukaan lukien, perustettiin 1980-luvulla teknologiakeskus.⁵⁹ Pohjoiskarjalaisten varovaisuus selittyi ennen kaikkea kansallisen skaalan institutionaalisella asemalla alueellisten toimijoiden puhunnassa. Esimerkiksi maakuntaliitossa keskityttiin 1980-luvun lopulle siihen, että valtiomisteinen metsäteollisuus monipuolistaisi maakunnassa toimivien pienten tehtaiden tuotantokapasiteettia. Aika oli kuitenkin ajanut ohi kansallisen ja alueellisen skaalan sidoksen vahvistamisen tukemalla valtion reuna-alueita valtiomisteisella raskaalla teollisuudella.⁶⁰

55. Nevala 2009, 315.

56. JOMA, PKMA, Pöytäkirjat 1986 Ca:38, Maakuntastrateginen kehittämisohjelma 3.9.1986; Yhteishenkeä. *Karjalainen* 12.4.1984.

57. JOMA, PKMA, Pöytäkirjat 1989 Ca:42, Toimitusjohtaja Esko Paaajanen: Rajamaakunnan taloudelliset mahdollisuudet yrityksen näkökulmasta 7.3.1989; Pöytäkirjat 1990 Ca:44, Maakuntaohjelman seurantaraportti 26.2.1990; P-K Maakuntaliiton puheenjohtaja Kerttu Törnqvistin puhe kevätkokouksessa 18.5.1990.

58. Globaalin ja paikallisen (lokaalin) samanaikaisuudesta ks. Erik Swyngedouw, Neither Global nor Local: "Glocalization" and the Politics of Scale. Teoksessa Kevin R. Cox (toim.) *Spaces of globalization: reasserting the power of the local*, The Guilford Press: New York 1997, 137–166.

59. Timo Lautanen & Pasi Saukkonen, *Yliopisto teknologia-keskuksessa. Näkökulmia keskusteluun korkeakoulujen alueellisesta vaikuttavuudesta*, SPATIA Raportteja 5/2003, 15.

60. Jorma Ahvenainen, *Enso-Gutzeit Oy 1872–1992 II vuodet 1924–1992*. Gummerus: Jyväskylä 1992, 631–633.

Kansallisessa pysyttäytymistä tukivat kansalliset auktoriteetit, kuten tulevaisuuden menestysreseptejä kartoittanut Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra), joka kehotti vuonna 1984 pohjoiskarjalaisia varovaisuuteen teknologiakeskusasiassa. Toinen näkyväksi kansalliseksi auktoriteetiksi mielletävä tiede- ja teknologia-asiantuntija, Helsingin yliopiston viestinnän professori Osmo A. Wiio totesi vuonna 1985 ”tietoyhteiskunnan harhoista”, että ”tieto- ja viestintätekniikasta ei tule alue- ja työllisyyskysymyksissä pelastusrengasta, vaan se voi pikemminkin uhata sitä” ja että ”perinteiset elinkeinot säilyttävät vielä pitkään asemansa toimeentulon perustana.”⁶¹

Joensuun apulaiskaupunginjohtaja Seppo Surakan ”huonoiksi riskinottajiksi” nimeämät pohjoiskarjalaiset lämpenivät globalisaatiolle ja tiedepuistolle vasta 1980–1990-luvun taitteessa. Joensuun Tiedepuisto tarjosi maakunnallisille sidosryhmilleen ohituskaistan kansainvälistymiseen. Se oli tiedepuiston toimitusjohtaja Seppo Höltän mukaan yhtä aikaa ”pohjoiskarjalainen ja kansainvälinen hanke”. Tiedepuisto sekä kuntien ja elinkeinoelämän yliopistolle lahjoittama yrityksen taloustieteen apulaisprofessori käynnistivät alueellista kilpailukykyä painottaneen puhunnan, joka lähensi Joensuun yliopistoa ja sen maakunnallisia sidosryhmiä 1990-luvulla.⁶²

Alue ohjaa korkeakoulua Etelä-Karjalassa

Valtiovallalla ja kansallisella skaalalla oli vahva rooli myös Etelä-Karjalassa, kun Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun ja sen maakunnallisten sidosryhmien kanssakäyminen alkoi tiivistyä 1980-luvulla. Metsäteollisuuden rakennemuutoksen ongelmat näkyivät konkreettisimmin Kymen läänissä, joka menetti 1980-luvun aikana yli 11 000 teollista työpaikkaa, lähes neljänneksen niiden kokonaismäärästä. Alueellinen kriisi toi läänin valtion aluepoliittisten erityistukien piiriin. Maakunnan yksityisomisteinen elinkeinoelämä ryhtyi antamaan arvoa ”valtion holhoukseksi” luokiteltaville tuille.⁶³ Valtioneuvosto ja

ministeriöt ohjasivat alueelliseen yhteistyöhön, ja kriisin heikentämät kunnat joutuivat tinkimään omista toimintamalleista ja paikallisen skaalan merkitystä korostaneesta ajattelusta. Valtion näkymättömän käden ohjaama ”pakotettu solidaarisuus” vähensi retoriikkaa dominoineen paikallisen skaalan merkitystä ja vahvisti alueellisen ja kansallisen skaalan yhteen kietoutumista.

Metsäteollisuuden rakennemuutos satoi myös Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun tiiviimmin osaksi Etelä-Karjalaa. Valtioneuvosto ja alueelliset toimijat edellyttivät siltä johtavaa roolia rakennemuutoksen lieveilmiöiden lääkitsemisessä. Korkeakoulu joutui rajoittamaan suunnitelmia keskittyä omaehtoiseen ”tehokkaaseen pienuuden ekonomiaan”, mikä tarkoitti olemassa olevien ainelaitosten virittämistä kansallisesti ja kansainvälisesti kilpailukykyisiksi. Periaatepäätös teknillis-kaupallisten korkeakoulujen nostamiseksi jalustalle valtioneuvoston ohjelmissa ja ministeriöiden suunnitelmissa lisäsi resursseja, jolloin korkeakoulu pystyi vastaamaan myös alueellisiin ja paikallisiin toiveisiin.⁶⁴

Korkeakoulun ja sen eteläkarjalaisten sidosryhmien kanssakäyminen ei ollut kitkatonta. Korkeakoulun pyrkimys vastata sitä ympäröivän

61. JOMA, PKKA, Hallituksen, johtokunnan ja valiokuntien pöytäkirjat 1984 Ca:22, Teollisuusvaliokunnan pt. 25.6.1984; PKMA, Saapuneet asiakirjat 1985 Ea:46, Osmo A. Wiio: Maan tasapuolisen kehittämisen mahdollisuudet tietoyhteiskunnassa? 6.2.1985; Lehtileikkeet 1978–88 Uc:9, Bertil Roslin Joensuussa: Teknologiakeskuksia ei pidä kiirehtiä, päiväämätön lehtileike vuodelta 1984.

62. JOMA, PKKA, Hallituksen, johtokunnan ja valiokuntien pöytäkirjat 1987 Ca: 25, Teollisuusvaliokunnan pt. 21.10.1987; PKMA, Pöytäkirjat 1989 Ca:42, Rajamaakunnan taloudelliset mahdollisuudet 10.3.1989; Pöytäkirjat 1991 Ca:45, Seppo Hölttä: Joensuun tiedepuisto – pohjoiskarjalaista ja kansainvälistä yhteistyötä 26.10.1990; Joensuun apulaiskaupunginjohtaja Seppo Surakan haastattelu 1.10.2012.

63. *Kymi-neuvottelukunnan mietintö*, Valtioneuvosto: Helsinki 1988; *Kymen läänin koulutuksen kehittämissuunnitelma 1991–1996*, Kymen lääninhallitus: Kouvola 1990, 3.

64. Kohvakka 2009, 143–159.

yhteiskunnan toiveisiin sen omista lähtökohdista ja erikoistuneesta profilista käsin ei sopinut edelleenkään kaikille Etelä-Karjalassa. 1990-luvun alkuun mennessä korkeakoulun yhteyteen perustetuista uusista tieteenaloista ja oppiaineista kauppatieteet, tietotekniikka sekä metsäteollisuuden tarpeita palvellut puun mekaaninen ja kemiallinen tekniikka olivat lähtöisin korkeakoulun kaakkoissuomalaisten sidosryhmien aloitteellisuudesta tai alueen erityistarpeista. Korkeakoulu ei vastustanut aluevaltauksia, mutta halusi rehtori Juhani Jaakkolan mukaan toteuttaa ne ajan mittaan, vaarantamatta olemassa olevien laitosten ja osastojen kehitystä ja opinahjon kansainväliseen vaikuttavuuteen pyrkivää erikoiskorkeakoulustatusta⁶⁵. Tämä ei sopinut kärsimättömästi nopeita ratkaisuja odottaneille rakennemuutoskuntien ja elinkeinoelämän edustajille.

Alueellisen aspektin ja kansainvälisen kilpailukyvyyn vastakkaisuus on siinä mielessä paradoksaalista, että ajaessaan korkeakoulun rakenteellista kasvua ja vaatiessaan siltä vahvempaa alueellista vaikuttavuutta sidosryhmät tavoittelivat välineitä Etelä-Karjalan ja sen elinkeinoelämän kansainvälisen kilpailukyvyyn vahvistamiseen. Korkeakoulu sitä vastoin koki alueellisen roolin korostumisen resursseja hajottavana uhkana omalle kehitykselleen kansainvälisesti tunnetuksi ja tunnustetuksi tiedeyhteisöksi.

Näkökulmien kilpailussa korkeakoulu joutui joustamaan. Kymen läänin kriisi sai valtiovallan edustajat kuuntelemaan alueellisten vaikuttajien toiveita. Vahvimmin korkeakoulu ”sosiaalis-tettiin spatiaalisesti” osaksi Kaakkois-Suomea, kun sen yhteyteen perustettiin 1980- ja 1990-luvun taitteessa uudet koulutusohjelmat sekä puun kemiallisen että mekaanisen tekniikan alalla. Korkeakoulun suuntautuminen metsäteollisuuden tukemiseen palveli sekä kriisin keskellä painivaa Kymen läänin paperi- ja selluteollisuutta että kansantaloudellisesti elintärkeää metsäsektoria. Koko alaa edustanut Metsäteollisuuden keskusliitto vaati kilpailun ja teknologis-

ten innovaatioiden nimissä vastavoimaa Helsinki-keskeiselle puunjalostustekniikan koulutukselle ja tutkimukselle.⁶⁶ Korkeakoulun sitominen Kymen läänin johtavaan elinkeinoon oli osoitus siitä, että niin alueella kuin valtioneuvostossa uskottiin perinteisiin selviytymiskeinoihin. Metsäteollisuuden keskusliiton johtaja Heikki Pärnänen esitti 1980-luvun puolivälissä epäilyksensä uuden huipputeknologian kyvystä haastaa metsäala Kaakkois-Suomen elinkeinoelämän selkärangan⁶⁷.

Etelä-Karjalassa Pärnäsen kaltaiset kansalliset auktoriteetit eivät onnistuneet hillitsemään intoa uuden teknologian esiinmarssiin. Vuonna 1982 eräät tietotekniikkaan nojanneet pienyritykset olivat esittäneet innostuneena Lappeenrannan teknilliselle korkeakoululle ideoitaan tietotekniikasta uutena tieteenalana⁶⁸. Voimakaaseen rakenteelliseen kasvuun skeptisesti suhtautunut korkeakoulu hylkäsi tuolloin idean. Pari vuotta myöhemmin maakuntaliitto ja kaupakamari sekä kansallinen auktoriteetti, posti- ja telelaitos, saivat yhteisneuvotteluissa korkeakoulun pään kääntymään. Tietotekniikan koulutusohjelma aloitti 1980-luvun puolivälissä, kun valtioneuvosto myönsi uudelle tieteenalalle ensimmäiset professorit.⁶⁹

Etelä-Karjalaan toivottiin korkeakoulun tietoteknisen osaamisen myötä syntyvän metsäteollisuuden rinnalle uusia korkean teknologian

65. Juhani Jaakkola, *Suuntaa ja synergiaa – rehtorin puheita yliopiston alkuvuosikymmeniltä*. Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu: Hämeenlinna 1998, 112–120, 140–147.

66. Niklas Jensen-Eriksen, *Metsäteollisuus, markkinat ja valtio 1973–1995*. Teoksessa Markku Kuisma (toim.) *Kriisi ja kumous. Metsäteollisuus ja maailmantalouden murros 1973–2008*. SKS: Helsinki 2008, 150; Kohvakka 2009, 152, 173–184.

67. Koskivirta 2010, 356.

68. Etelä-Karjalan kaupakamarin tietoliikennevaliokunnan puheenjohtaja Ilkka Snellmanin (ent. Virkkunen) haastattelu 22.5.2009.

69. MMA, EKMA, Hallituksen pöytäkirjat 1983–1984 Cb 5, Hallituksen ptk. 21.6.1983; Etelä-Karjalan kaupakamarin vuosikertomus 1984; Kohvakka 2009, 165–168.

yrietyksiä. Tieteellisen tiedon siirtämistä ja soveltamista varten Lappeenrannan kaupunki perusti teknologiakeskus Kareltekin vuonna 1984.⁷⁰ Tässä suhteessa Etelä-Karjalan maakunnassa oli Pohjois-Karjalaa aiemmin halukkuutta riskinottoon, mitä saattoi selittää erilainen skaalapainotus. Etelä-Karjalassa oli totuttu ”glokalisaation” hengessä toimimaan ”omillaan” ja korostamaan kansainvälisen kilpailukyyn merkitystä yksityisomisteiselle metsäteollisuudelle, mikä osaltaan saattoi kannustaa oma-aloitteiseen riskinottoon.

Myös kauppatieteiden saaminen korkeakouluun oli sidosryhmien johdonmukaisen painostuksen tulosta. Tuskastuneena korkeakoulun tapaan asettaa valtakunnallinen tarve alueellisen edelle Lappeenrannan kaupunki ja varallisuuttaan miljoonamaisuudeksi kartuttanut Viipurin Taloudellinen Korkeakouluseura päättivät temmata asiassa aloitteen itselleen. Kaupunginjohtaja ja korkeakouluseuran jäsen Jarmo Kølhi tiivistä vallitsevat tunnot toteamalla, että Lappeenrannan kaupungilla ”isänä” ja korkeakouluseuralla ”hyvänä haltijattarena” oli oikeus vaikuttaa korkeakoulun kehittämiseen. Seuran puheenjohtaja, Sortavalassa syntynyt Helsingin kauppakorkeakoulun emeritusprofessori Mika Kaskimies tuki Kølhiä tuomalla julki, että korkeakouluseura ryhtyisi kauppatiedekysymyksessä oma-aloitteisiin toimiin, mikäli korkeakoulu ei osoittaisi riittävää aktiivisuutta.⁷¹

Korkeakouluseura, jonka jäsenkuntaan oli vuosien saatossa liittynyt arvovaltaisia karjalais-taustaisia elinkeinoelämän ja virkamieskunnan edustajia, onnistui käyttämään 1980-luvun jälkipuoliskolla vallinnutta taloudellista noususuhdannetta ja kaupallisen alan statuksen nousua hyväkseen kehittyvässä kilpailukyky-Suomessa. Lappeenrannan kaupungin ja Etelä-Karjalan kauppakamarin kanssa korkeakouluseura painosti korkeakoulua aktivoitumaan asiassa vetoamalla ennen kaikkea jo myönnettyihin lahjoitusprofessoreihin sekä muuhun taloudelliseen ja henkiseen tukeen, jota korkeakoulu oli alueelli-

silta sidosryhmiltään saanut perustamisestaan lähtien. Tämä napanuora rajoittikin merkittävästi korkeakoulun mahdollisuuksia toimia omista lähtökohdista.⁷²

Saatuaan korkeakoulun myöntyväiseksi aloitteelleen painostusryhmä ryhtyi pehmittämään opetusministeriötä hyödyntäen siellä työskennelleitä jäseniään. Vetoamalla Viipurin kansainvälisen kaupan perinteisiin, joita korkeakouluseura edusti ja ulkomaankaupan osaamisen kasvattamiseen panostanut Lappeenranta vaali, painostusryhmä yritti saada Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun niiden yliopistojen joukkoon, joihin opetusministeriö suunnitteli kansalliseksi painopistealaksi nostettua kauppatieteellistä koulutusta. Helpottaakseen ministeriön päätöstä korkeakouluseura, Lappeenrannan kaupunki ja Etelä-Karjalan elinkeinoelämä lupautuivat kustantamaan koulutuksen aloittamisen kahden uuden lahjoitusprofessorin voimin, jotka täydentäisivät kahta 1970–1980-luvun taitteessa lahjoitettua professuuria. Kirsikkana kakun päällä korkeakouluseura ja kaupunki sitoutuivat kustantamaan korkeakoulun IV rakennusvaiheen, niin sanotun Viipuri-talon, jonka valtio lupasi maksaa takaisin, kun kiinteistön käyttöönnotosta oli kulunut viisi vuotta.⁷³

70. Kohvakka 2009, 159–165.

71. LKA, JKA, Puheet 1972–1985 Ha:2, Jarmo Kølhin puhe Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun ylioppilaskunnan 15-vuotisjuhlassa 19.10.1984; VITAKO, Hallituksen pöytäkirjat 1977–89 Ca:3, Hallituksen ptk. 24.10.1986; ks. myös Kohvakka 2009, 185.

72. LKA, VITAKO, Vuosikokouspöytäkirjat 1976–89 Cb:2, Vuosikokouksen ptk. 29.3.1988; JKA, Kirjetoistee liitteen ym. 1988–89 Fa:9, Kaupallisen korkeakoulutuksen aloittaminen LTKK:ssa, Jarmo Kølhin kirje LTKK:n hallitukselle 14.6.1988.

73. LKA, VITAKO, Työvaliokunnan pöytäkirjat 1977–89 Cc:2, VITAKO:n kirje opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeosaston osastopäällikkö Markku Linnalle 13.12.1988; Etelä-Karjalan kauppakamarin lausunto valtioneuvostolle kauppatieteellisen koulutuksen aloittamiseksi Lappeenrannassa 19.10.1989, *Etelä-Karjalan kauppakamari* 5/1989, 32; ks. myös Kohvakka 2009, 190–191.

Kansainvälisen skaalan merkitystä korostanut argumentaatio sai hankkeen vuonna 1988 tyrmänneen opetusministeriön muuttamaan mielensä.⁷⁴ Suomessa oli 1980-luvulla purettu keskusjohtoista sääntelyä ja siirretty kehitysvastuuta alueelliselle ja paikalliselle tasolle. Tämä ja Suomen kansainvälistä kilpailukykyä painottanut retoriikka olivat nostaneet teknillis-taloudelliset tieteenalat kansalliseen erityisasemaan. Lisäksi Neuvostoliitossa harjoitetun, suunnitelmatalouteen lievennyksiä tuoneen perestroika-politiikan odotettiin lisäävän Kaakkois-Suomen maantieteellistä merkitystä idänkaupassa. Niinpä ei ollut yllätys, että opetusministeriö päätyi vuonna 1990 antamaan Oulun yliopiston ohella Lappeenrannan teknilliselle korkeakoululle luvan aloittaa kansainvälispainotteisen, tekniikkaan vahvasti kytköksissä olleen poikkitieteellisen kauppatieteen koulutusohjelman suunnittelu.⁷⁵

Kohti kansainvälisyyttä ja kilpailua

Rakenteeltaan ja toimintakulttuuriltaan kesken eräiset korkeakoulut ovat alttiita ulkopuolisille vaikutuspyrkimyksille. Lappeenrannassa ja Joensuussa korkeakoulujen alueellisten sidosryhmien merkittävyys on ollut kytköksissä siihen, kuinka tiheän organisatoristen instituutioiden painostusverkoston ne ovat onnistuneet luomaan. Vähintään yhtä ratkaisevaa on ollut se, että alueellinen painostusverkko on muuttunut ylipaikalliseksi ulottuen keskeisiin ministereihin ja virkamiehiin. Joensuussa tämä toteutui vahvimmin 1970-luvulla ”hajautetun hyvinvointivaltion” aikana, jolloin alueellisen ja kansallisen skaalan merkitystä korostaneet diskurssit olivat niskan päällä. Lappeenrannassa alueelliset intressit toteutuivat parhaiten 1980-luvulla, jolloin metsäteollisuuden kriisi toi kansallisen skaalan merkitystä vahvistaneen valtiovallan Etelä-Karjalaan ja pakotti riitaisat alueelliset toimijat keskinäiseen solidaarisuuteen. Yhtä lailla merkittävää oli kansainvälisen kilpailukykyä korostuminen ja keskusjohtoisuuden purkaminen, jotka

antoivat tilaa alueelliselle ja paikalliselle omaloitteellisuudelle.

Toinen tämän artikkelin tulos on se, että vaikuttaessaan korkeakoulujen rakenteeseen ja toimintalinjoihin alueelliset sidosryhmät osallistuvat skaalojen muokkaamiseen. Ne eivät toisin sanoen toimineet miltään valmiiksi annetulta skaalalta tai tasolta, vaan käyttivät puhunnassaan ja toiminnassaan erilaisia skaaloja antaen niille eri aikoina erilaisia merkityksiä.⁷⁶ Skaalat kietoutuivat kontingentilla tavalla tosiinsa ja niiden rajat hämärtyivät. Tämä näkyi siinä, että korkeakoulun kehityksen kannalta merkityksellisten organisatoristen instituutioiden edustajilla oli jäsenyyksiä myös muissa organisaatioissa ja instituutioissa, joiden skaaloille antamat merkitykset vaihtelivat ajan ja paikan mukaan.

Syntyneet ”poikkiskaalaiset verkostot” ovatkin monen tekijän summa, eivätkä ne vastaa aina samalla tavalla vallitseviin oloihin ja paineisiin. Käyttämäni vertaileva ote on tehnyt näkyväksi kahden alueen eron. 1970-lukua dominoinut ”hyvinvointivaltiokapitalismi” ja seuraavalla vuosikymmenellä päätään nostanut ”kilpailuvaltiokapitalismi” näyttäytyivät korkeakoulujen erilaisena kehityksenä Etelä- ja Pohjois-Karjalassa. Kansalliseen ja kansainväliseen yliopistokenttään suhteutettuna tapaukset heijastavat rakenteellisten erityispiirteidensä kautta vähittäistä siirtymistä kansallisen skaalan, keskusjohtoisuuden ja sosiaalisen ja alueellisen tasauksen dominanssista kohti kansainvälisempää, alueellisesti keskitetympää ja kasvavan kilpailun värittämää ajanjaksoa, joka on jättänyt jälkensä yhteiskuntaan, myös yliopistolaitokseen, niin Suomessa kuin muualla⁷⁷.

74. Kohvakka 2009, 191–192.

75. *Ylioppilassamatyöryhmän muistio*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1988:11; Idänkaupan teemanumero. *Etelä-Karjalan kauppakamari* 3/1989; Markku Linnan tiedonanto; ks. myös Moisio 2012, 171–172; Salo 2003, 458. 76. Mansfield 2005.

77. Brenner 2004; Heiskala & Luhtakallio 2006; Moisio 2012; Rüegg 2011; Salo 2003. *Nyt julkaistu Mikko Kohvakan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Tomi Mertanen

Kulttuurihanke aikansa kuvastajana

SUOMALAINEN KULTTUURIATTASEA
BERLIINISSÄ VÄLIRAUHAN AIKANA

Talvisotaa seurannut välirauha oli Suomelle poliittisesti vaikeata aikaa. Neuvostoliiton painostusta pelättiin. Ainoaksi turvaksi itää vastaan nähtiin Saksa, joka ei kuitenkaan halunnut virallisesti olla tekemisissä Suomen kanssa. Niinpä suhteita Saksaan koetettiin lämmitellä kaikin keinoin, myös kulttuurin voimin. Tomi Mertanen paneutuu välirauhan aikaiseen hankkeeseen, jonka tavoite oli saada suomalainen kulttuuriattasea Berliiniin hoitamaan ja suunnittelemaan maiden välisiä kulttuurisuhteita. Perimmäinen tavoite oli lähentää maita poliittisesti.

Vaikka toisen maailmansodan päättymisestä on kulunut jo lähes seitsemän vuosikymmentä, ajanjakso on pitänyt pintansa suomalaisessa historiantutkimuksessa. Tutkimuksen painopisteet ovat kuitenkin muuttuneet. 2000-luvun vaihteesta lähtien sodan poliittinen historia sekä sotaoperaatiot ovat jääneet taka-alalle ja esille ovat nousseet arjen monet tasot. Näkökulmaa on luonnehdittu uudeksi sotahistoriaksi. Siinä tutkijat ovat pyrkineet saamaan niin kutsutun tavallisen ihmisen äänen kuuluville. Uusi lähestymistapa on johtanut uusiin näkökulmiin ja tuloksiin. Muutos ei ole tapahtunut ainoastaan Suomessa, vaan kyseessä on kansainvälinen suuntaus, joka on noussut esille etenkin Pohjoismaissa ja Saksassa.¹

Oman tutkimuskenttänsä toisen maailmansodan historiassa muodostavat Suomen ja Saksan väliset kulttuurisuhteet, joita ei juuri ole selvitetty. Maiden välistä tiedemiesvaihtoa² on viime

vuosina tutkittu jonkin verran, mutta varsinaiset kulttuurisuhteet ovat jääneet vähälle huomiolle, jos kohta niistäkin on julkaistu muutamia artikkeleita.³ Tähän saakka merkittävin Suomen ja Kolmannen valtakunnan välisiä kulttuurisuhteita selvittävä teos, Britta Hiedanniemen *Kulttuuriin verhottua politiikkaa* (1980), on ehtinyt yli 30 vuoden ikään. Tämäkään tutkimus ei ylety sota- vuosiin vaan käsittelee 1930-lukua.

Välirauhan aikana Suomessa virinnyt aie perustaa kulttuuriattasean toimi Berliiniin on aiemmassa tutkimuksessa jäänyt vähälle huomiolle, vaikka sillä oli Suomessa laaja poliittinen tuki. Artikkelin keskiössä ovat yksittäiset suomalaiset kulttuurivaikuttajat, joiden puoleen valtiolta lopulta kääntyi hankkeen loppuun saattamiseksi.

Suomen ja Saksan suhteet 1930-luvulla

Suomalaiset suhtautuivat kansallissosialistiseen Saksaan 1930-luvun mittaan hyvin eri tavoin. Saksalaisvastaisuus oli ollut voimakasta vasem-

1. Esim. Joanna Bourke, Uusi sotahistoria. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Gummerus 2006, 21–42; Marjatta Hietala (2006a), Johdanto. Teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, *Historiallinen Arkisto* 121. SKS 2006, 8–14.

2. Esim. Marjatta Hietala (2006b), *Tutkijat ja Saksan suunta*. Teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, *Historiallinen Arkisto* 121. SKS 2006; Vesa Vares (2006b), Sillä jokainen suomalainen, jota ei ole voitettu Saksalle, on tappio Saksan asialle. Akateemisten saksalaisten havaintoja kansallissosialistisen Saksan maineesta Pohjoismaissa 1930-luvulla. Teoksessa Aleksanteri Suvioja & Erkki Teräväinen (toim.) *Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen juhla kirja, Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja* 20. Helsingin yliopisto 2006.

3. Esim. Tomi Mertanen, Suomalaiset naistaiteilijat Kolmannen valtakunnan vieraina. *Tieteessä tapahtuu* 2 (2009), 53–58; Tomi Mertanen, På kulturens bro över Östersjön. Föreningen Itämeren Piiris verksamhet och vedermoder under vapenstillståndet. *Historisk Tidskrift för Finland* 4 (2008), 419–437.

mistossa sekä edistyspuolueessa jo kauan ennen vuotta 1933. Kansallissosialismia taas ihannoitiin lähinnä Isänmaallisessa Kansanliikkeessä sekä pienissä ääriryhmissä. Suomessa yleinen mielipide oli kuitenkin jo Mäntsälän kapinasta lähtien asettunut demokratian kannalle, eikä uusi Saksa saanut muutettua mielipidekehitystä. Etenkin Hitlerin sisäpoliittiset puhdistukset, Saksassa käyty kirkkostaistelu sekä valtiossosialistinen talousohjelma herättivät suomalaisissa epäilyjä.⁴

Vaikka Suomi ja Saksa kävivät pian Hitlerin valtaannousun jälkeen jopa lyhyen kauppasodan, Saksa suhtautui Suomeen 1930-luvun lopulle saakka periaatteessa myönteisesti, sillä maata pidettiin Saksan ja Neuvostoliiton välisessä vastakkainasettelussa mahdollisena liittolaisena. Virallinen Suomi suhtautui Hitlerin Saksaan 1930-luvulla nihkeästi ja kieltäytyi Saksan vuonna 1934 tarjoamasta ulkopoliittisesta yhteistyöstä. Vuosikymmenen puolivälistä lähtien Suomen ulkopoliitikassa korostettiin puolueettomuutta ja suuntauduttiin kohti Pohjoismaita ja Kansainliittoa.⁵ Saksassa taas tunnettiin vastenmielisyyttä brittimielistä ulkoministeri Rudolf Holstia kohtaan. Myös sosiaalidemokraattien pääsy hallitusvastuuseen synnytti ongelmia maiden välil-

le.⁶ Kieltäytymistä Saksan huhtikuussa 1939 tarjoamasta hyökkäämättömyyssopimuksesta pidettiin Saksassa jopa vihamielisenä. Kun Saksa ja Neuvostoliitto sitten elokuussa 1939 solmivat kuuluisan hyökkäämättömyyssopimuksensa, jätti Saksa Suomen venäläisille.⁷

Toisin kuin viralliset suhteet, toimivat Suomen ja Saksan kulttuurisuhteet 1930-luvulla erinomaisesti. Hitlerin Saksa oli ottanut yhdeksi päämääräkseen lähentää Skandinaviaa kulttuurin avulla itseensä. Osaltaan kiinnostus Pohjoismaita ja pohjoismaista kulttuuria kohtaan johtui siitä, että rotuoppi liitettiin Saksassa osaksi kulttuuripolitiikkaa. Pohjoismaalaisten ja saksalaisten katsottiin kuuluvan samaan ”pohjoiseen rotuun”, minkä uskottiin helpottavan kulttuurikontakteja.⁸

Kiinnostus erityisesti suomalaista sivistystä kohtaan oli Saksassa suuri. Taustalla vaikutti maiden vuosisatainen kanssakäynti, joskin uudessa Saksassa suomalaisen kulttuurin katsottiin myös Pohjoismaista parhaiten täyttävän kansallissosialismin kulttuurille asettamat ideologiset päämäärät. Kansallissosialistien valtaan-

4. Tarkemmin esim. Mauno Jokipii, Neljä vuosikymmentä Saksan ja Suomen ulkopoliittisia suhteita (noin 1915–1955). Teoksessa Sisko Haikala & Christoph Parry (toim.) *Saksa Euroopassa*. Jyväskylän yliopisto 1997, 114–115; Manfred Menger, *Deutschland und Finnland im zweiten Weltkrieg. Genesis und Scheitern einer Militärallianz*. Militärverlag der DDR 1988, 20–21; Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*. Kirjayhtymä 1984, 356–357, 360–364, 380–384, 398–408; Risto Peltovuori, *Saksa ja Suomen talvisota*. Otava 1975, 18–19.

5. Michael Jonas, *Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi*. Ajatus kirjat 2010, 62–65; Mauno Jokipii, *Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana*. SKS:n toimituksia 848. SKS 2002, 81; Martti Julkunen, Saksan ja Suomen keskinäisten suhteiden myytit ja todellisuus. Teoksessa Jarl Kronlund (toim.) *Talvisodasta jatkosotaan*. Suomen Sotahistorian Komissio ry 1991, 163; Paasivirta 1984, 364–365; Peltovuori 1975, 18–19.

6. von Blücherin raportti AA:lle 22.3.1937, s. 6: ko 120, Politische Abteilung IV: Innere Politik Finnlands. 5806H/E423505–423510. Archiv des Auswärtigen Amtes (AA), Kansallisarkisto (KA); von Blücherin pvk. 7.1.1938, s. 328–329: Mf3. Wipert von Blücherin arkisto (WBA), KA; Jonas 2010, 78–91; Jokipii 1997, 115–120; Paasivirta 1984, 387–394, 408–413, 417–419, 469–471; Britta Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhoittua politiikkaa. Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940*. Otava 1980, 80–81, 107–111.

7. Jonas 2010, 102–109; Risto Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin 1933–1939. Lehdistön ja diplomatian näkökulmia, Historiallisia tutkimuksia 223*. SHS 2005, 78–82; Jokipii 1997, 115; Julkunen 1991, 163; Peltovuori 1975, 20–24; Aarne Wuorimaa, *Lähettiläänä Hitlerin Saksassa*. Otava 1967, 62–63.

8. Esim. Hiedanniemi 1980, 29–45; Hallinnosta ks. Oula Silvennoinen, *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Otava 2008, 365; Markku Jokisipilä, *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin–Ribbentropin sopimus*, *Bibliotheca Historica* 84. SKS 2004, 17, 46–49.

nousun myötä suomalaista kirjallisuutta luettiin Saksassa enemmän kuin koskaan aiemmin. Eri-tyisesti kiinnosti 1900-luvun alun kirjallisuus, sillä siinä keskeisessä asemassa olleiden maa-seutukuvausten katsottiin sopivan sellaisenaan kansallissosialistiseen kulttuuri-ideologiaan. Saksalaisten kiinnostus ei rajoittunut kirjallisuuden, vaan kulttuurin kaikki alat pääsivät siitä osallisiksi. Suomalainen musiikki, etenkin Jean Sibelius ja Yrjö Kilpinen, nousi Kolmannessa valtakunnassa esityslistojen kärkeen. Myös kuvataiteessa järjestettiin näyttelyvaihtoa puolin ja toisin, samoin saksalaisia elokuvia tulvi Suomeen. Omat kontaktinsa löytyivät myös muun muassa urheilussa sekä tutkija- ja opiskelijavaihdossa, joilla molemmilla oli pitkät perinteet.⁹

Kiinteimmät yhteydet suomalaisista kulttuurivaikuttajista Kolmanteen valtakuntaan loivat kirjailijat Maila Talvio ja V. A. Koskenniemi. Talvio oli pitkän linjan Saksan-ystävä ja oli miehenä, professori J. J. Mikkolan kanssa vierailut siellä jo 1800-luvun lopulla. Lopullisesti pariskunta menetti sydämensä vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä, jolloin Saksa alkoi Mikkoloille näyttäytyä Suomen merkittävimpänä tukena ja turvana. Vaikka valta Saksassa vaihtui 1930-luvun alussa, eivät Mikkolat epäröineet pitää yhteyttä kansallissosialisteihin. Talviolle, kuten niin monille muillekin suomalaisille, Saksa oli yhä Lutherin kotimaa ja uskonto muodosti perustan maiden henkiselle sukulaisuudelle.

Vallan vaihduttua Saksassa Maila Talvio pääsi nopeasti yhteyksiin kansallissosialistien kulttuurisuhteita Suomeen ylläpitäneen Nordische Gesellschaftin (NG) kanssa, ja hänelle tarjoutui tilaisuuksia vierailu Saksassa. Kirjailijattaren samaa valtava suosio vakuutti myös NG:n, ja se alkoi käyttää Talviota yhä enemmän hyväkseen ja tarjosi tälle maiden välisessä kulttuurivaihdossa huomattavaa asemaa. Talvio otti tarjouksen vastaan.¹⁰

Aikaa myöten V. A. Koskenniemestä tuli kuitenkin näyttävien ja tunnetuin Hitlerin Saksaa myötäillyt suomalainen kulttuurihenkilö. Hänen

taustansa oli kuin luotu kansallissosialistien propagandatarkoituksiin: arvostettu kirjailija, professori ja Turun yliopiston entinen rehtori. Myös Koskenniemen saksalaismielisyys oli vanhaa perua, sillä hän oli vierailut maassa ensimmäisen kerran vuonna 1909. Koskenniemi oli eläytynyt Saksan valtakunnan kohtaloihin sekä kokenut Versailles'n rauhan ankarana iskuna ja suurena epäoikeudenmukaisuutena. Vuosi 1933 ilmensi hänelle Saksan uutta tuleamista, jossa uusi auktoriteettijärjestelmä astui Weimarin tasavallan epäjärjestyksen tilalle. Myönteisyyttä uuteen Saksaan vahvisti Koskenniemen vastenmielisyys marxilaisuutta kohtaan. Koskenniemi vieraili Saksassa muutaman kerran vielä 1930-luvulla.¹¹

Kulttuuriattasea-aloitteet

Saksan kylmäkiskoisuus Suomea kohtaan hui-pentui talvisodan aikana, kun maa kieltäytyi antamasta minkäänlaista tukea. Talvisodan päättyminen ei heti muuttanut Saksan julkista mielipidettä, vaan virallinen Saksa vähätteli Suomen sotatoimia ja talvisodan merkitystä. Sodan lo-

9. Esim. Hietala 2006a, 14; Vares 2006b, 376–380; Pelto-vuori 2005, 207–210; Marjatta Hietala, *Finnische Wissenschaftler in Deutschland 1860–1950: Allgemeine Bemerkungen mit besonderer Berücksichtigung medizinischer Kontakte*. Teoksessa Edgar Hösch, Jorma Kalela & Hermann Beyer-Thoma (toim.) *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Herausgegeben von. *Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München Reihe Forschungen zum Ostseeraum. Band 4*, Harrassowitz Verlag 1999, 377–391; Hiedanniemi 1980, 64–65, 85; Wuorimaa 1967, 67–68.

10. Esim. von Blücherin pvk. 1.10.1935, s. 39–40; Mf3. WBA, KA; Pukki Talviolle 22.12.1937; ko 24. Maila (Talvio) Mikkolan arkisto (MMA), KA; Tyyni Tuulio, *Maila Talvion vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa (1911–1951)*. WSOY 1965, 387–389, 398.

11. Martti Häikiö (2010a), *V. A. Koskenniemi – suomalainen klassikko 1. Lehtimies, runoilija, professori 1885–1938*. WSOY 2010, 87, 111, 161, 172, 325–327, 351–355, 359–361; Erkki Sevänen, *Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat*. Teoksessa Pertti Karkama ja Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*, SKS:n tietolipas n. 151. SKS 1997, 50; Paasivirta 1984, 433–436.

puttua Suomelle vihamieliset kirjoitukset kuitenkin vähitellen hävisivät saksalaislehdistä ja virallinen Saksa palasi, lähettiläs Aarne Wuorimaan sanoin, sodan aikana noudattamastaan vihamielisestä puolueettomuudesta edellissyksynä vallinneeseen ”epäintressoituneeseen” puolueettomuuteen. Toisin kuin virallinen Saksa, suhtautuivat monet tavalliset saksalaiset Suomeen myös talvisodan aikana suopeasti.¹²

Maaliskuun 1940 lopulla virkaan astunut Risto Rytin toinen hallitus asetti yhdeksi tehtäväkseen suhteiden korjaamisen Saksaan. Yleispoliittinen tilanne Euroopassa mullistui Saksan aloitettua huhtikuun alussa hyökkäysoperaationsa. Vaikka Saksan hyökkäykseen Norjaan ja Tanskaan suhtauduttiin Suomessa kielteisesti, alkoivat mielipiteet kääntyä sen saamien voittojen jälkeen maalle myönteisemmiksi. Kun Stalin ryhtyi puolestaan valtaamaan etupiiriä sille takaamia alueita Baltiassa ja Romaniassa, Saksa oli Suomen toiveissa ainoa pelastaja itää vastaan.

Virallinen lähtyminen aloitettiin loppukeväästä käynnistyneillä kauppaneuvotteluilla. Keskustelut sujuivat juohevasti, sillä molemmilla mailla oli niissä omat intressinsä.¹³ Alkukesä 1940 oli muutenkin vilkastumisvaihetta Suomen ja Saksan suhteissa. Esimerkiksi Saksan evankelisen kirkon aloitteesta avattiin suhteet Suomen kirkkoon. Suomalaiset taas lähettivät saksalaisystävällisiä julkisuuden henkilöitä vierailulle maahan. Kyseessä oli tietoinen ja järjestelmällinen yritys Saksan kiinnostuksen herättämiseksi. Viikko suomalaisen kauppavaltuuskunnan saapumisen jälkeen Berliini tuntui jo vilisevän suomalaisseurueita, kuten sotilasasiamies Sundman asian ilmaisi: oli kauppavaltuuskunta, hiili- ja paperiherroja sekä sotainvalideja. Mutta vaikka molemmipuoliset vierailut lisääntyivät entisestään heinäkuussa, ei virallinen Saksa muuttanut suhtautumistaan Suomeen.¹⁴

Alkukesästä 1940 heräsi Suomessa usealla taholla ajatus erillisen kulttuuriattasean lähettämistä Suomen Berliinin-lähetystöön koordi-

noimaan ja edistämään kulttuurivaihtoa ja siten lähentämään maita myös poliittisesti. Alkukesästä vaihdon kärjessä kulkivat yliopistopiirit. Suhteita lämmittäviksi ”kulttuurilähettiläiksi” kaavailtiin Helsingin yliopiston kansleri Hugo Suolahtea sekä professori Rolf Nevanlinnaa. Heidän tehtäväkseen annettiin yhteydenottaminen Berliinin hallituspiireihin. Hankkeen takana olivat ainakin entinen presidentti P. E. Svinhufvud sekä kahden suurimman pankin pääjohtajat Mauri Honkajuuri ja Alexander Frey.¹⁵

Suolahti oli entinen germaanisen filologian professori ja vanhastaan saksalaismielinen. Hän oli pian kansallissosialistien valtaannousun jälkeen torjunut hänelle tarjotun tehtävän olla eräänlainen saksalaisen kulttuurin pääedustaja Suomessa, mutta 1930-luvun loppua kohden hän solmi tiiviitä suhteita uuteen Saksaan. Nevanlinnalla oli puolestaan suoria yhteyksiä kansallissosialistisiin piireihin ja hänet tunnet-

-
12. Wuorimaan raportit UM:lle 14.3.1940, n. 5 ja 18.3.1940, n. 6; Raporttisarja Ea, 5C5. Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA); Wuorimaan raportti UM:lle 24.11.1939, n. 39; Raporttisarja Ea, 5C5. UMA; Jonas 2010, 118–138; Risto Peltovuori, *Sankarikansa ja kavaltaijat. Suomi Kolmannen valtakunnan lehdissä 1940–1944, Historiallisia tutkimuksia* 208. SHS 2000, 57; Martti Häikiö (2010b), *V.A. Koskenniemi – suomalainen klassikko 2. Taisteleva kirjallinen patriarkka 1939–1962*. WSOY 2010, 30–31; Wuorimaa 1967, 140–149.
13. Kivimäen raportti UM:lle 5.9.1940, n. 25; Raporttisarja Ea, 5C5. UMA; Kivimäki Rytille 5.9.1940: VAY4056. Risto Rytin arkisto (RRA); Jokisipilä 2004, 33; Jokipii 1997, ^{118–119}; Jukka Nevakivi, *Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta*. Otava 1992, 131; Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*. Otava 1987, 76–95, 113–119; Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallisen kansanliike 1932–1944*. Otava 1982, 416–417.
14. Peltovuori 2000, 62–64, 66–67; Jokipii 1987, 52–58; Soikkanen 1978, 93–95.
15. Mikko Salmela, *Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata*. Otava 1998, 176; Matti Klinge, *Helsingin yliopisto 1960–1990. Kolmas osa 1917–1990*. Otava 1990, 145; Paasivirta 1984, 435–436; Ohto Manninen, *Toteutumaton valtioliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen*. Kirjayhtymä 1977, 16; Hans Peter Crosby, *Suomen valinta*. Kirjayhtymä 1967, 239.

tiin äärimmäisen saksalaismielisenä.¹⁶ Akateemisen maailman oli tarkoitus edustaa sellaista merkittävää suomalaista poliittista mielipidettä, jota maan hallitus ei Moskovan rauhansopimuksen ja valtiollisen varovaisuuden takia voinut tuoda julki.

Suomalaisten toiminta päättyi kuitenkin alkuunsa, ilmeisesti pääosin Saksan Helsingin-lähettilään Wipert von Blücherin hallitukselleen toimittamien kielteisten raporttien vuoksi.¹⁷ Suomessa ei kuitenkaan löyty hankkoja naukaan, vaan tapahtumat etenivät kahdella suunnalla, joista toisella hanketta edisti maan hallitus. Heinäkuun alussa kirjailija-professori V. A. Koskenniemi kertoi kirjeessään Hugo Suolahdelle kulttuurilähettilääksi Berliiniin suunnitellun maisteri K. N. Rantakaria. Tämä oli kesäkuussa ottanut yhteyttä Koskenniemeen saadakseen sellaisten tahojen yhteystietoja, joiden puoleen hän voisi Saksassa kääntyä suhteiden solmimiseksi. Pestin oli määrä kestää vuosi, ja hänen lähtöönsä oli myös ”Sir Risto” eli pääministeri Ryti Rantakarin omien sanojen mukaan suostunut.¹⁸

Tilanne ei ollut näin yksioikoinen. Käydessään Helsingissä kesäkuussa Koskenniemi oli tavannut pääministeri Rytin, mutta asiasta ei ollut mitään puhetta. Seuraavana päivänä hän tapasi pääministerin sihteeri L. A. Puntilan, joka oli kysellyt professorilta, kuinka tämä suhtautui lähtemiseensä Berliiniin samaiseen tehtävään. Puntila oli nimittäin siinä uskossa, että kulttuuriattaseaksi lähetettäisiin joko Koskenniemi tai Nevanlinna. Koskenniemi oli selittänyt hämälään, että Rantakari oli jo melkein lentokentällä matkalla Berliiniin.

Jotta sopalla olisi varmasti ollut riittävän monta kokkia, pyysi tasavallan presidentti Kyösti Kallio Koskenniemen luokseen keskustelemaan samasta asiasta. Presidentti ilmoitti sopineensa pääministeri Rytin sekä ulkoministeri Rolf Wittingin kanssa professorin lähettämisestä vuodeksi Saksaan. Seuraavaksi oli kuitenkin Kallion vuoro hämmästyä Koskenniemen ilmoitettua Rantakarin olevan jo lähtökuopissa, Rytin nimit-

tämänä. Kallio tulistui. Hän piti Rantakaria tehtävään ”aivan mahdottomana” ja pauhasi sopimuksesta poiketun hänen selkensä takana.¹⁹

Kirjeessään Suolahdelle Koskenniemi epäili sotkusta Berliiniin toukokuun alussa lähettilääksi komennettua professori T. M. Kivimäkeä. Koskenniemen mielestä uusi lähettiläs oli myös Rantakarin valinnan takana. Pahoillaan sekaanuksesta Koskenniemi oli siksi, että kulttuurilähettilään pesti oli edelleen auki ja ulkoministeri Witting joutui selittelemään asiaa presidentille. Arvokasta aikaa meni hukkaan. Itse Koskenniemi kieltäytyi lähtemästä Berliiniin vedoten kii-reisiinsä, joskin hän myös piti attasean pestiä itselleen liian vähäpätöisenä. Parhaimpana ehdokkaana lähettilääksi hän piti Nevanlinnaa, jolla oli hyvät kontaktit Saksaan.²⁰

Koska hanketta koskeva lähdeaineisto on puutteellinen, täyttää varmuutta tapahtumien todellisesta kulusta ei voi antaa. Näyttää kuitenkin siltä, että valtiojohdon ajaman yrityksen olisi käynnistänyt pääministeri Ryti jossakin vaiheessa kesäkuuta. Tämä on mahdollista myös siksi, että hän oli jo toisen hallituksensa nimittämisen yhteydessä asettanut yhdeksi tehtäväkseen suhteiden korjaamisen Saksaan. Pääministerin lisäksi asiasta tiesivät ainakin ulkoministeri Witting sekä presidentti Kallio. Rytin käymän henkilökohtaisen kirjeenvaihdon perusteella myös lähettiläs Kivimäellä näyttäisi olleen tieto asiasta,

16. Suolahdesta esim. Paasivirta 1984, 435–436; Nevanlinnasta ks. Olli Lehto, *Korkeat maailmat. Rolf Nevanlinnan elämä*. Otava 2001.

17. Von Blücherin pvk. 4.6.1940, s. 810: Mf3. WBA, KA. Von Blücher AA:lle n. 295, 5.6.1940: ko 97, Büro des Staatssekretärs: Finnland. B19/B3606. AA, KA; Jonas (2010) 159–169.

18. Koskenniemi Suolahdelle 1.7.1940: coll. 466.1. Hugo Suolahden arkisto (HSA), Helsingin yliopiston kirjasto (HYK).

19. Koskenniemi Suolahdelle 1.7.1940: coll. 466.1. HSA, HYK; Ks. myös Häikiö 2010b, 36–39.

20. Koskenniemi Suolahdelle 1.7.1940: coll. 466.1. HSA, HYK.

mutta mitään tarkempaa hänen osuudestaan on vaikea sanoa.

Sen sijaan tietoa siitä, mitä kenenkin kanssa oli sovittu, ei lähteistä löydy. Ilmeistä on, että presidentin kanssa oli sovittu Koskenniemen lähettämisestä Saksaan, kysymättä mieheltä itseltään mitään. Mahdollisesti ulkoministeri Witting kääntyi jossakin vaiheessa hyvin tuntemansa Rantakarin puoleen ja pyysi tätä lähtemään Berliiniin saaden ehdotukselleen paremman puutteessa Rytin suostumuksen.²¹

Samaan aikaan kun suomalaiset kiistelivät keskenään kulttuurilähettilästä, maan poliittinen liikumatila näytti kesän 1940 aikana kapeenevan olemattomiin Neuvostoliiton esitettyä vaatimuksia Suomen maaperän käyttämisoikeudesta. Suomi yritti hakea tukea Saksasta, joka ei kuitenkaan näyttänyt muuttavan suhtautumistaan. Lähettiläs Kivimäki saattoi tosin raportoida saksalaisten kontaktiensa valitelleen maiden kulttuurisuhteiden hoidon jääneen Suomessa viime aikoina pitkälti saksalaisen siirtokunnan tehtäväksi. Rivien välistä oli annettu ymmärtää, että kulttuurisuhteiden lisäksi saksalaiset tahtoivat vahvistaa myös poliittisia suhteita. Kivimäki ehdotti ratkaisuksi erillisen sanomalehtiattasean perustamista Berliinin lähetystöön.²²

Suomalais-saksalaisten kauppaneuvottelujen aikaan kesällä Berliinissä vihjattiin suomalaisille, että Saksan ensisijainen vihollinen oli Neuvostoliitto.²³ Saksalaisilta itseltään saadut sekä Kivimäen Berliinistä kertomat tiedot vakuuttivat varmasti poliittista johtoa entisestään kulttuuriattasean tarpeellisuudesta. Pääministeri Rytin, ulkoministeri Wittingin sekä lähettiläs Kivimäen siunauksella kulttuuriattasean valinta annettiin jossakin vaiheessa heinäkuuta professori J. J. Mikkolan ja hänen kirjailijavaimonsa Maila Talvion sekä muutamien muiden kulttuurivaikuttajien tehtäväksi.²⁴

Valinta olikin varsin osuva, sillä Mikkoloiden koti Meilahden Laaksolassa muodosti oman kirjallisen ja henkisen keskittymänsä, johon kuului nimekkäitä henkilöitä niin kulttuurin, tieteen

kuin politiikan alalta. Tämän niin kutsutun Laaksolan piirin poliittisissa asenteissa oli vuoden 1918 kokemuksilla ratkaiseva merkitys. Saksalaiset asetoverit ja Saksan kulttuuritradition edustajat olivat erikoisasemassa Laaksolan ulkomaalaisten vieraiden joukossa.²⁵ Piiri olikin jo tahollaan tehnyt suunnitelmia omasta attaseasta, propagoinut saksalaisten asiaa Suomessa ja yrittänyt luoda epävirallisia kontakteja saksalaisiin. Näin valtiojohdon kulttuuriattasea-aloite liittyi osaksi kulttuuripiirien omalla tahollaan aloittamaa toimintaa. Tässä vaiheessa myös Valtiollinen poliisi (Valpo) kiinnostui Laaksolan piiristä. Valpo oli tarkkaillut Saksaan suuntautuneiden suomalaisten kulttuurivaikuttajien toimintaa välirauhan aikana ja tullut siihen tulokseen, että valtiovalta koetti heidän välityksellään päästä poliittisiin yhteyksiin Kolmannen valtakunnan kanssa.²⁶

Attasea nimitetään

Sopiva henkilö löytyi nopeasti. Yrjö von Grönhagen oli viettänyt vuoden 1935 opintomatalla Ranskassa ja päättänyt matkarahojen puutteessa kävellä Ranskasta Saksan kautta Suomeen. Patikkaretki oli täynnä yllätyksiä, ja sen aikana von Grönhagen tutustui Saksassa muun muassa

21. Miesten suhteista ks. Jonas 2010, 158–159; Häikiö 2010b, 40.

22. Kivimäen raportti UM:lle 8.7.1940, n. 22; Raporttisarja Ea, 5C5, UMA.

23. Mauno Jokipii, *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*, 3. painos. Veljesapu 1996, 19–20; Jokipii 1987, 111; Soikkanen 1978, 74–75; Manninen 1977, 37–38.

24. Kivimäki J.J. Mikkolalle 16.7.1940: ko 3. J.J. Mikkolan arkisto (JJMA), KA; Kivimäki Talviolle 4.7.1940: ko 18. MMA, KA.

25. Hiedanniemi 1980, 73, 124–125; Tuulio 1965, 199–201, 225, 227, 378, 383; Erik Erämetsä, Laaksolan kulttuurikoti 1919–1950. Teoksessa *Satakunta. Kotiseutututkimuksia XV*. Satakuntalainen osakunta 1952, 24.

26. VPKD. n. 40/63–1940, 6.8.1940 liitteinen: Yrjö von Grönhagenin henkilömappi (HM 3860). Valtiollisen poliisin arkisto (EK–Valpo), KA; Vrt. Henrik Ekberg, *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944*. Schildt 1991, 144–145.

Hitler-Jugendin sekä työpalvelujärjestöjen toimintaan. Ollessaan Nürnbergissä puoluepäivien aikaan hän yritti oman kertomansa mukaan päästä Hitlerin puheille, muttei siinä onnistunut. Välikäsien kautta hänelle tarjoutui kuitenkin tilaisuus tutustua SS-valtakunnanjohtaja Heinrich Himmleriin. Ilmeisesti valtakunnanjohtaja näki jonkinlaista sankarimyyttiä suomalaisen apostolinkyydyssä, sillä Himmler ihastui häneen siinä määrin, että heistä tuli perhetuttuja. Lopulta von Grönhagen avioitui Himmlerin sukulaisen kanssa.

Tähän tapaamiseen katkesi myös von Grönhagenin kotimatka, sillä hänet palkattiin SS-valtakunnanjohtajan suositukseen töihin kansallissosialistien kansatieteelliseen Ahnenerbe-instituuttiin, jossa sotavuosina tehtiin monia häkellyttäviä ihmiskokeita.²⁷

Von Grönhagen vastasi instituutin kansatieteellisestä Suomen-osastosta. Kesäisin hän matkusteli Savossa ja Karjalassa aineistonkeruumatkoilla. Vuoden 1936 Suomen-vierailu toi hänet ensimmäisen kerran suomalaisten tietoisuuteen, kun lehdet haastattelivat häntä.²⁸ Saatuaan syksyllä 1939 liikekannallepanomääräyksen von Grönhagen palasi Suomeen. Talvisodan jälkeen pääministeri Rytin sihteeri L. A. Puntila palkkasi hänet Valtioneuvoston tiedotuskeskukseen (VTK). Puntilan alaisuudessa hän luki radioutisia saksaksi ja ranskaksi ja laati samalla ulkomaisille lehdistöille kirjoituksia Suomen kulttuuripyrkimyksistä. VTK:ssa von Grönhagen tutustui ulkoministeri Wittingiin, ja kevään 1940 aikana hän pääsi Laaksolan piirin jäseneksi.²⁹

Mikkoloiden välityksellä von Grönhagen tapasi monia kulttuurielämän saksalaismielisiä vaikuttajia. Laaksolan piirissä suunniteltiin epävirallisesti von Grönhagenin matkaa Berliiniin, hänen itsensä muistaman mukaan ex-ministeri Emil Hynnisen ja tohtori Kustaa Vilkkunan ehdotuksesta. Nämä myös pysyivät von Grönhagenia tekemään kirjallisen ehdotuksen Suomen tiedotustoiminnan kehittämiseksi Saksassa. Ajatusena oli, että Saksan pääkaupunkiin perustettaisiin

erityinen matkatoimisto ja näyttelysalonki, joita käytettäisiin toiminnan keskuspaikkana. Lisäksi Helsinkiin oli perustettava toimisto, jonka tehtävä oli Berliinin-osaston säännöllinen ja runsas varustaminen tiedotuksilla, kirjoituksilla ja käytännön aineistolla.³⁰

Laaksolan piirin suunnitelmien ollessa vielä kesken pyysi ulkoministeri Witting, ilmeisesti jossakin vaiheessa elokuuta, von Grönhagenia tämän oman kertoman mukaan lähtemään Saksaan ulkoministeriön epävirallisena edustajana, virallisesti Finlandia Uutistoimiston leivissä. Pääministeri Rytin sihteeri L.A. Puntilan mukaan ulkoministeriö valitsi von Grönhagenin Hynnisen painostuksesta. Von Grönhagenin lähtö sai myös valtiovallan siunauksen. Kulttuuri-propagandan teon ohella hänen piti toimittaa ulkoministerille tietoja Saksan tilanteesta.³¹

27. Y. von Grönhagenin muistelmat, s. 3, 11–13; ko 5. L.A. Puntilan arkisto (LAPA), KA; Yrjö von Grönhagen (1948) *Himmlerin salaseura*. Kansankirja, 14–15, 74–91, 97–118, 165–175, 182; Ahnenerbestä esim. Hietala 2006b, 36–37.

28. Ptk. n. 524/46: ko 179, XXIII: G2a, Veljeily sotatoimien aikana. Valtiollisen poliisin II arkisto (Valpo II), KA; Y. von Grönhagenin kptk. 6.9.1940: HM3860. EK–Valpo, KA; Pekka Lähteenkorva & Jussi Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918–1945*. WSOY 2004, 78–79; Ekberg 1991, 136.

29. Ptk. n. 524/46: ko 179, XXIII: G2a, Veljeily sotatoimien aikana. Valpo II, KA; Y. von Grönhagenin kptk. 6.9.1940: HM3860. EK–Valpo, KA.

30. Y. von Grönhagenin muistelmat, s. 3, 11–13; ko 5. LAPA, KA; Ks. myös Kivimäki Talviolle 4.7.1940: ko 18. MMA, KA; Mikäli matkatoimistoajatus oli lähtöisin von Grönhagenilta, näyttää hän kopioineen sen saksalaisilta, sillä esim. Nordische Gesellschaftilla oli propagandataroituksiin oma matkatoimistonsa. Von Grönhagen näyttikin olevan perillä saksalaisten propagandamenetelmistä. Hiedanniemi 1980, 61–69, 73–74.

31. Ptk. n. 524/46: ko 179, XXIII: G2a, Veljeily sotatoimien aikana. Valpo II, KA; Y. von Grönhagenin kptk. 6.9.1940: HM3860. EK–Valpo, KA; Wittingin yhteyksistä Laaksolan piiriin VPKD. n. 40/63–1940, 6.8.1940 liitteinen: HM 3860. EK–Valpo, KA. Vaikka Valpo näyttää tulkinneen Laaksolan piirin hankkeen väärin, osoittaa tarkkailuraportti ministeri Wittingillä olleen yhteyksiä Talvion ryhmään; Hynnisestä ks. Puntila T.H. Heikkilälle 25.11.1940 (jäljennös): HM3860. EK–Valpo, KA.

Suomen ja Saksan poliittisissa suhteissa tahtuneet siirtymät lisäsivät hankkeen kiireellisyyttä. Elokuun puolivälissä Suomessa vieraili marsalkka Hermann Göringin luottomies, everstituutnantti Joseph Veltjens. Hän esitti hallituksensa nimissä, että Suomi suostuisi saksalaisjoukkojen huoltokuljetuksiin Lapin kautta Pohjois-Norjaan. Vastapalveluksena se saisi ostaa Saksasta sotasaalisaseita. Virallinen kauttakulkusopimus Suomen ja Saksan välillä allekirjoitettiin syyskuun lopulla.³²

Poliittisen tilanteen vähitellen muutuessa matkusti tuore kulttuuriattasea Berliiniin syyskuun lopulla. Von Grönhagenin pyynnöstä Suomesta alkoi saapua Berliiniin erilaisia kirjoituksia ja artikkeleita. VTK:ssa aineiston toimittajaksi nimettiin yksi työntekijä. Attasea jatkoi ponnistelujaan ja sai omien sanojensa mukaan Saksan yleisradion kanssa aikaan sopimuksen, jonka nojalla uutislähetyksissä varattiin päivittäin tietty aika Suomen asioille, sillä edellytyksellä, että tuoreita uutisia toimitettaisiin joka aamu puhelimitse Helsingistä. Uutiset jäivät kuitenkin lukematta, sillä Suomesta ei löytynyt rahaa puhelinmaksuihin.³³

Laaksoalan piiri näkyi von Grönhagenin toiminnan taustalla Berliinissä, sillä mies hääri WSOY:n ja saksalaiskustantajien välikätenä useassa kirjahankkeessa syksystä 1940 lähtien. WSOY oli sekä Koskenniemen että Talvion kustantaja. Von Grönhagen jopa työskenteli osin saksalaiskustantamojen laskuun. Yhteyshenkilönä toimi lisäksi hänen saksalainen puolisonsa. Kulttuuriattasea saksansi itse töidensä lomassa Erkki Palolammen romaanin *Kollaa kestää*. Romaani näki Saksassa päivänvalon nimellä *Der Winterkrieg* kesällä 1941. Siihen oli sisällytetty myös venäläisiä sotavankeja käsittelevä osuus, joka oli aikanaan ulkopoliittisista syistä jätetty suomalaisesta laitoksesta pois. Saksassa teos sai osakseen erikoisen kunnianosoituksen, sillä se julkaistiin lyhennettynä päivittäiskertomuksena Saksan suurimmassa sanomalehdessä, NSDAP:n äänenkannattajassa *Völkischer Beobachter* marraskuussa 1941.³⁴

Keväällä 1941 Yrjö von Grönhagen oli mukana vielä yhdessä kirjallisessa hankkeessa. Hän nimittäin tarkasti Suomea koskevia tietoja Saksassa ilmestyneistä teoksista ja oppikirjoista. Kulttuuriattasea itse oli osaltaan ollut käynnistämässä projektia edellysyyksynä pian Berliiniin tulonsa jälkeen. Vaikka saksalaiset ensin ilmoittivat korjaavansa virheet sodan jälkeen julkaistavissa uusissa painoksissa, aloittivat he Suomea koskevien tietojen tarkistamisen saman tien. Vastavuoroisesti Suomen ulkoministeriö käynnisti vastaavan hankkeen keväällä 1941, joskin ministeriön mukaan suomalaisissa kirjoissa oli Saksaa koskevissa tiedoissa vain vähän korjattavaa.³⁵

Vaimonsa kanssa von Grönhagen toimitti myös berliiniläisen kustannusyhtiön julkaisemaa *Suomi-Saksa*-kulttuurilehteä, jonka ensimmäinen numero ilmestyi syyskuussa 1941. Lehti oli Saksan hallituksen virallisesti tukema, ja sen päätoimittaja oli von Grönhagenin Herta-vaimo.³⁶ Lehdessä julkaistiin ennen muuta saksalaisten kirjoittajien tekstejä suomeksi; kirjoitukset noudattelivat virallisen Saksan propagandan linjoja pääpainon ollessa Suomen ja Saksan aseveljeydessä ja sen mukanaan tuomassa yhteisessä taistelussa (kulttuuri)bolševismia vastaan. Suurin osa kirjoituksista käsiteli sotaa, Saksan armeijaa sekä kansallissosialistista järjestelmää.

32. Jokisipilä 2004, 33; Nevakivi 1992, 131; Jokipii 1987, 76–95, Suomen ja Saksan lähentymisestä sekä Veltjens-sopimuksen poliittisesta vaikutuksesta 113–119.

33. Y. von Grönhagenin promemoria 4.4.1941: ko 22, Kirjallisuutta Suomen osastolle Unkarilaisessa instituutissa. 46G. UMA; Y. von Grönhagenin muistelmat, s. 16–20: ko 5. LAPA, KA.

34. Kai Häggman, *Avarammille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*. WSOY 2003, 33, 34, 38, 40.

35. Opetusministeri Kukkonen UM:lle 21.1., n. 72/33 sekä 30.5.1941, n. 7/16 KD: Da68, II. Opetusministeriön arkisto (OPMA), KA.

36. Y. von Grönhagenin muistio 9.7.1943: HM3860. EK-Valpo, KA; Ks. myös Y. von Grönhagen Talviolle 4.8.1941: ko 13. MMA, KA.

Suomalaisista lehteen kirjoittivat muun muassa Laaksolan piirin jäsenet Maila Talvio, V. A. Koskenniemi, Johannes Öhquist, Bernhard Wuolle ja J. J. Mikkola.³⁷ Lehden julkaiseminen kärsi alusta saakka monista ongelmista. Erityisesti sen toimittaminen Suomeen tuotti sotavuosina suuria vaikeuksia. Niinpä julkaiseminen lopetettiin jo kesällä 1943.

Herta von Grönhagen työskenteli jo ennen miehensä saamaa Berliinin-komennusta kansallissosialistisen puolueen kustantamoissa. Miehensä tavoin hän toimi suomalaiskustantajien yhteyshenkilönä Saksassa ja ehdotti suomalaisille kustantamoille useiden uuden Saksan poliittista ideologiaa sisältäneiden kirjojen julkaisemista. Vain harvoin esitys johti myönteiseen lopputulokseen³⁸. Lisäksi Herta von Grönhagen käänsi muutamia teoksia suomesta saksaksi ja julkaisi miehensä kanssa vuonna 1942 Suomen historiaa ja talvisotaa käsitelleen kirjan *Das Anlitz Finnlands*.³⁹

Ristiriitainen persoona synnyttää ongelmia

Saamastaan avusta huolimatta lähettiläs Kivimäki suhtautui von Grönhageniin alusta asti epäilevästi tämän natsiyhteyksien vuoksi. Myöskään hänen hyödystään lähetystölle ei ollut todellista näyttöä, sillä muu toiminta näytti vievän liaksi aikaa. Tämä huomattiin myös Suomessa.

Tittelistään huolimatta vain epävirallisen aseman lähetystössä saanut von Grönhagen sopi Kivimäen kanssa loka-marraskuun 1940 vaihteessa toimittavansa kaksi kertaa kuukaudessa *Kurzberichte aus Finnland* -tiedotuslehtistä, jota lähetystö välitti Saksassa ministeriöille ja lehtien toimituksille. Siksi von Grönhagen työskenteli myös Saksan valtakunnansanomalehtikamarin kirjoissa Finlandia Uutistoimiston edustajana. Tiedotuslehden toimittamiseksi hän pyysi Puntilaa lähettämään suurimpien sanomalehtien numeroita Saksaan. Puntilalle von Grönhagen selitti Kivimäen toivoneen hänen myös saavan VTK:n pääedustuksen Berliinissä.⁴⁰

Puntila ei suin päin niellyt von Grönhagenin ehdotuksia, vaan otti yhteyttä lähetystösihteeri T. H. Heikkilään. VTK:n päällikkö epäili kulttuuriattaseasta olevan enemmän haittaa kuin hyötyä.⁴¹ Liian innokkaaseen ja saksalaismielisenä pidettyyn kulttuuriattaseaan ei luotettu, vaan lähtölaskenta alkoi jo ennen hänen pääsyään asemapaikalleen. Liika toimeliaisuus tuotti von Grönhagenille vihamiehiä niin Berliinissä kuin Helsingissäkin, sillä hänen katsottiin vahingoittavan Suomen etua liian läheisillä suhteilla saksalaisiin. Lähetystökään ei tukenut tulokasta vaan piti hänen toimiaan väärinä.

Koska Suomi ja Saksa lähestyivät samaan aikaan toisiaan sotilaallisesti, maiden suhteet olivat syksyn 1940 ja kevään 1941 välisenä aikana todennäköisesti vilkkaammat kuin koskaan, sillä nyt niistä pidettiin huolta tarkoituksella ja tietoisesti. Niin poliittiset, talous- kuin kulttuurisuhteet palautettiin vähintään talvisotaa edeltäneelle tasolle. Tämän vuoksi von Grönhagenin annettiin jäädä paikalleen. Avoimelta konfliktil-

37. Lehdestä ks. Suomi-Saksa n. 1/1941, 2; Suomi-Saksa n. 3/1943, lisälehtinen; Suomi-Saksa n. 8/1943, 224.

38. Häggman 2003, 38.

39. Valpolle kesällä 1943 jättämässään muistiossa Yrjö von Grönhagen ilmoitti eronneensa vaimostaan *Suomi-Saksa*-lehden sisällön takia. Von Grönhagenin mukaan se oli käynyt liian yksipuoliseksi ja Saksaa ylistäväksi. Hän oli yrittänyt saada vaimonsa muuttamaan lehden linjaa, mutta tämä ei saksalaisena ollut ymmärtänyt kriittikää. Niinpä von Grönhagen selitti Valpolle eronneensa vaimostaan ”pääasiallisesti poliittisten erimielisyyksien takia.” Monet aikalaiset kuitenkin luonnehtivat von Grönhagenia kiihkeän saksalaismieliseksi. Erosta huolimatta pariskunta piti tiiviisti yhteyttä. Herta vieraili useasti Suomessa vielä kesällä 1944, ja samana syksynä molemmat olivat mukana järjestämässä Radio Vapaan Suomen toimintaa Berliinissä. Lisäksi Herta avusti entisen aviomiehensä pyynnöstä Saksaan eri syistä ajautuneita suomalaisia. Yrjö von Grönhagenin muistio 9.7.1943: HM3860. EK-Valpo, KA; Ilm. 16.8.1944: HM3860. EK-Valpo, KA; Lyhennysote ptk:sta n. 580/45: HM3860. EK-Valpo, KA.

40. Y. von Grönhagen VTK:lle 1.11.1940: HM3860. EK-Valpo, KA.

41. Puntila T.H. Heikkilälle 25.11.1940 (jäljennös): HM3860. EK-Valpo, KA.

ta näytetään lähetystössä välttyneen talven ja kevään 1940–1941 aikana.

Von Grönhagenin asema nousi uudelleen esille heti jatkosodan puhjettua. Lähetystö halusi palauttaa miehen Suomeen, joko sotimaan tai töihin ministeriöön. Kun suomalais-saksalainen aseveljeys toteutui, ei ristiriitaiselle henkilölle enää nähty käyttöä.

Jatkosodan alkaminen lisäsi Berliinin-lähetystön töitä. Jo elokuussa 1941 Kivimäki esitti ulkoministeriölle lisäväen palkkaamista. Hän toivoi, että lokakuun alusta lukien pelkästään propagandatyöhön kiinnitettävän erillisen attasean lisäksi palkkaloille saataisiin kaksi kanslia-apulaista. Kivimäki esitti lähetystöön perustettavaksi erillistä sanomalehti-, propaganda- ja kulttuuriosastoa, johon oli varattava riittävästi työvoimaa. Osasto hoitaisi muun muassa suomalaisen kirjallisuuden levittämistä, käännosten valvontaa ja kustannusta Saksassa, tarkastaisi filmejä sekä välittäisi maahan suomalaisia näytelmiä. Samalla se hoitaisi suomalaisten näyttelyt, vierailut, luennoitsijat sekä muut vastaavat tapahtumat. Lähettiläs painotti, että muut maat olivat tässä asiassa huomattavasti Suomea edellä, sillä vastaavalla osastolla Unkarin Berliinin-lähetystössä työskenteli ainakin viisi ihmistä. Kivimäki piti tärkeänä, että edellä mainittujen asioiden hoito ja koordinointi olisi lähetystön käsissä, mikä tosin edellytti hänen vaatimansa osaston perustamista.⁴²

Kivimäen ehdotus osoittaa, että kulttuurin työsarka ei ollut ajastaan irrallaan, vaan kiinteä osa muuta politiikkaa. Vaikka Saksa ja Suomi jo syksyllä 1941 olivat aseveljiä, ei kulttuurin avulla harjoitettua propagandaa ollut syytä vähentää, päinvastoin. Kun suomalainen kulttuuri jälleen kiinnosti saksalaisia, oli sitä koetettava saada levitettyksi maahan mahdollisimman paljon.

Käytännössä uuden osaston tehtäviksi kaavailtiin von Grönhagenin siihen saakka tekemiä töitä. Kesällä 1941 Berliiniin saapui myös Budapestista lähetystösihteeri H. R. Martola, joka otti kulttuuriasiat hoidettavakseen. Vuonna 1942 lä-

hetystöön perustettiin erillinen sanomalehti-osasto, joka otti vastattavakseen Kivimäen kaavailemat tehtävät. Osastopäälliköksi nimitettiin Martola. Apulaisekseen hän sai *Helsingin Sanomien* kirjeenvaihtajana Berliinissä toimineen Eero Petäjaniemen, joka nimitettiin lehdistöataseaksi. Vaikka osasto muodostui näistä kahdesta miehestä, oli uudistus silti merkittävä, sillä lähetystöön saatiin ensimmäistä kertaa henkilöitä vastaamaan pelkästään kulttuurivaihdosta.⁴³

Martolan saavuttua Berliiniin kesällä 1941 von Grönhagenin asema lähetystössä kävi entistä ahtaammaksi, olihan uusi lähetystösihteeri kutsuttu nimenomaan hoitamaan kulttuuriasioita. Miehet eivät muutenkaan tulleet toimeen keskenään. Lopullisesti Martola syrjäytti von Grönhagenin vuonna 1942. Lähetystö lopetti palkanmaksun von Grönhagenille vuoden 1941 lopussa. Tästä huolimatta mies jatkoi epävirallisena kulttuuriattaseana lähetystön organisaatio-uudistukseen saakka, sillä saksalaiset halusivat hänet mainitun propagandalehden toimittajaksi. Erottamisensa jälkeen entinen kulttuuriattasea keskittyi hetkeksi tieteellisen kirjallisuuden levittämiseen, mutta palasi Suomeen loppuvuodesta 1942.⁴⁴ Hanke oli lopullisesti päättynyt.

Von Grönhagenin kohtalo oli lopulta vaiheikas. Toukokuussa 1944 von Grönhagen sai komennuksen päämajan sotahistorialliselle osastolle sotamuseoon ja sitä kautta Lappiin kerää-

42. Ks. aiheeseen liittyvä aineisto: ko A, Perustaminen ja organisaatio 1932–1941. 5G5. UMA; Kivimäki UM:lle 27.8.1941: ko A, Perustaminen ja organisaatio 1932–1941. 5G5. UMA.

43. Pakaslahti Berliinin-lähetystölle 27.9.1941: ko A, Perustaminen ja organisaatio 1932–1941. 5G5. UMA; Y. von Grönhagenin muistio 9.7.1943: HM3860. EK–Valpo, KA; L. Arvi P. Poijärven matkaselostus Ruotsin ja Saksan matkalta 1.–15.2.1941: ko 23. RRA, KA; Jukka Nevakivi, *Ulkoasiainhallinnon historia 1918–1956*. Ulkoasiainministeriö 1988, 246.

44. Y. von Grönhagenin muistelmat: ko 5. LAPA, KA; Y. von Grönhagenin muistio 9.7.1943: HM3860. EK–Valpo, KA.

mään esineistöä sodan loppuun saakka. Sodan päätyttyä von Grönhagen pakoili Valpoa Tallinaan, Saksaan ja Norjaan ulottuvalla retkellä. Norjassa hän esiintyi vapautuneena saksalaisten sotavankina ja pääsi suomalaisnaisten ja entisten suomalaisten sotavankien leirien eräänlaiseksi komendantiksi ja kotiuttamisupseeriksi, joutui liittoutuneiden vangitsemaksi, mutta pääsi palaamaan Suomeen heinäkuussa 1946.⁴⁵

Valpo pidatti von Grönhagenin saman tien. Kuulusteluissa häneltä tiukattiin kesän 1940 tapahtumia, sillä poliisi uskoi lokakuussa 1944 edesmenneen ulkoministeri Wittingin lähettäneen hänet Saksaan valmistelemaan poliittista ja sotilaallista yhteistyötä. Von Grönhagen asetettiin syytteeseen maanpetoksesta sekä osallisuudesta saksalaisen vastarinnan järjestämiseen maassa syksyllä 1944. Sotasyyllisyysoikeudenkäynnissä hänet tuomittiin vuoden ja kuuden kuukauden vankeuteen. Joulukuussa 1946 sotaylioikeus vapautti hänet, sillä Valpo ei esittänyt todisteita väitteilleen.⁴⁶

Kulttuuriattaseahanke – aikansa hedelmä

Suomalaisten kannalta kulttuuriattaseahankkeen merkittävyyttä aikanaan alleviivaa se, että monet tahot kaavailivat sitä samanaikaisesti. Se osoittaa, kuinka tärkeäksi suomalaisen kulttuurin asema arvioitiin toisen maailmansodan aikaisessa Saksassa. Eikä tässä suhteessa oltu vaila näyttöjä, sillä 1930-luvulla suomalainen kulttuuri oli nauttinut miltei erikoiskohtelua Kolmannessa valtakunnassa.

Puutteellisen lähdeaineiston vuoksi kulttuuriattaseahankkeesta on vaikea antaa tarkkaa kuvaa. Etenkin sen alullepanija ja suunnitteluvaihe jää täyttää varmuutta vaille. Selvää kuitenkin on, että lopullisen sysäyksen hankkeelle antoi valtio-

johdon kiinnostuminen asiasta ja keskeisten ministereiden aktiivinen toiminta. Tapahtumat muodostuivat jopa mukana olleille henkilöille sekaviksi, mikä kertoo siitä, että hanketta ajoivat useat tahot ja että siihen keskeisesti vaikuttaneet henkilöt eivät pitättyneet sovitus-

Jrjö von Grönhagenin valinta oli sekä onnistunut että epäonnistunut. Miehellä oli hyvät kontaktit Saksaan – mikä herätti epäluottamusta muissa suomalaisissa. Vaikkei häntä arvostetakaan, ennätti hän ennen eroaan tehdä monenlaisia palveluksia Suomen kulttuurisuhteille Saksassa. Hänen henkilökohtaisten ominaisuuksiensa takia virallinen Suomi ei uskaltanut tai halunnut hyödyntää häntä täysimääräisesti. On vaikea sanoa, kuinka hyvin joku toinen lähetystön täyttä luottamusta nauttinut ja hyvät suhteet saksalasiin omannut henkilö olisi tehtäväsä pärjännyt. Osittain aika ajoi hankkeen ohi, sillä jo von Grönhagenin Berliiniin saapumisen aikoihin Suomi ja Saksa allekirjoittivat joukkojen kauttakulkusopimuksen. Vaikka se oli vasta maiden poliittisten suhteiden lämpenemisen alku, oli kulttuuriattasean päämäärä jo tavallaan saavutettu ennen kuin siihen valittu henkilö edes aloitti työssään.

45. Y. von Grönhagenin muistio 9.7.1943; HM3860. EK-Valpo, KA; Ptk. n. 524/46: ko 179, XXIII: G2a, Veljeily sotatoimien aikana. Valpo II, KA; Mauri Viimolan kptk. 12.9.1946: HM3860. EK-Valpo, KA; Ekberg 1991, 280–281; von Grönhagen 1948, 190–194; *Suomen Kuvalehti* 34/1975, ”Näin organisoitiin Suomen vastarinta”.

46. Ptk. n. 524/46: ko 179, XXIII: G2a, Veljeily sotatoimien aikana. Valpo II, KA; *Suomen Kuvalehti* 36/1975, ”Suomalaisia naisia Örjen leirillä”; *Suomen Kuvalehti* 38/1975, ”Valpon vankina Sörnäisissä ja Ratakadulla”; Valpon epäilyistä Laaksolan piirin suhteen ks. VPKD. n. 40/63–1940, 6.8.1940 liitteineen: HM 3860. EK-Valpo, KA. *Nyt julkaistu Tomi Mertasen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Markus Kantola

Johtajuus vai instituutiot? Lyndon Johnson ja Medicare-ohjelman luominen vuosina 1964–1965

Kuinka paljon Yhdysvaltojen presidenttien johtajuustaidot vaikuttavat siihen, minkälaisia lakiesityksiä kongressi tarjoaa heille allekirjoitettavaksi? Tarkastelemalla Lyndon Johnsonin toimintaa Medicare-ohjelman luomisessa Markus Kantola väittää, että Johnsonin esitysten kohtalon määrittävät pääasiassa institutionaaliset seikat, joihin Johnson pystyi vaikuttamaan vain rajoitetusti. Tämä tutkimustulos näyttäisi viittaavan siihen, että presidenttien taidot vaikuttavat lainsäädäntöesitysten kohtaloon, mutta vaikutus on pienehkö.

Tutkijoilla on ollut kolmenlaista näkemystä Yhdysvaltojen presidenttien vaikutusmahdollisuuksista. Yhden koulukunnan mukaan, jota ovat edustaneet muun muassa politologit Jon Bond ja Richard Fleisher, presidentin johtamistaidoilla ei ole ollut suurta merkitystä siinä, kuinka hyvin hänen kannattamansa lakiesitykset ovat edenneet kongressissa.¹ Näiden institutionalistien mukaan presidenttien poliittisten ohjelmien kohtalon määrittävät pääasiassa instituutiot, joihin presidentit voivat vaikuttaa vain rajallisesti. Vastakkaista näkemystä on edustanut individualistinen koulukunta, joka on painottanut presidenttien taitojen merkitystä. Tähän koulukuntaan on kuulunut muun muassa johtajuustutkija Barbara Kellerman.² Näiden tutkijoiden mukaan taitavat presidentit onnistuvat taitamattomia paremmin saavuttamaan päämääränsä. Näiden koulukuntien välimaastoon ovat itsensä asemoineet tutkijat, kuten politologi George C. Edwards, jotka ovat painotta-

neet taitojen ja olosuhteiden välistä vuorovaikutusta.³

Tässä artikkelissa pohdin kysymystä Yhdysvaltojen presidenttien johtamistaitojen merkityksestä tarkastelemalla Lyndon Johnsonin osuutta vanhuksille kohdistetun sairausvakuutusohjelma Medicaren luonnissa vuosina 1964 ja 1965. Pääkysymykseni on, missä määrin Johnsonin johtamistaidot vaikuttivat siihen, että Medicare sai lainvoiman vuonna 1965.

Väitän, että Medicaresta tuli laki Johnsonin johtamistaitojen ja suotuisten olosuhteiden ansiosta – jos olosuhteet määritellään niiden seikkojen summaksi, joihin presidentti voi vaikuttaa vain vähän, jos ollenkaan. Tärkein syy oli Johnsonin taitojen ja suotuisten olosuhteiden vuorovaikutus. On todennäköistä, että Medicaresta olisi tullut laki, vaikkei Johnson olisi istunutkaan Valkoisessa talossa, mutta taitamaton presidentti olisi voinut heikentää sen mahdollisuuksia. Hyödyntämällä tehokkaasti suotuisia olosuhteita Johnson varmistti Medicaren toteutumisen. Johnsonin toiminta ei kuitenkaan ollut toteutumisen välttämätön syy; pelkästään Johnsonin taidot eivät olisi riittäneet takaamaan lakiehdotuksen läpimenoa kongressissa.

Filosofi Sidney Hook on erottanut merkittävät ja historiaa muuttaneet teot. Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistus olisi kirjoitettu ilman Thomas Jeffersonia, mutta Yhdysvallat ei olisi ostanut Ranskalta Louisianaa ilman Jeffersonia, koska kukaan muu ei olisi tehnyt samaa päätöstä.⁴ Jefferson näytteli merkittävää roolia molemmissa tapahtumissa, mutta vain jälkimmäisessä hänen

1. Bond, Jon R. & Fleisher, Richard (1990) *The President in the Legislative Arena*, Chicago: Chicago University Press.

2. Kellerman, Barbara (1980) *The Political Presidency. Practice of leadership from Kennedy through Reagan*, Oxford: Oxford University Press.

3. Edwards, George C. III. (2009) *Strategic President: Persuasion and Opportunity in Presidential Leadership*, Princeton: Princeton University Press.

4. Hook, Sidney (2008) *The Hero in History*, New York: Cosimo Books.

roolinsa oli ratkaiseva: Jefferson teki historiaa eikä vain seurannut sitä. Kun Medicare luotiin, Johnson näkemykseni mukaan seurasi historiaa, muttei ratkaisevalla tavalla luonut sitä.

Todennäköisyyksien tarkka määrittely on vaikeaa jo pelkästään sen vuoksi, että ristiriidaton teoria kausaalisuudesta ei ole.⁵ Merkittävien lakiesitysten kohtaloon vaikuttaa lähes rajaton määrä asioita, joille on mahdotonta antaa tarkkoja painoarvoja. On mahdotonta sanoa täsmällisesti, miksi jostain lakiesityksestä tulee laki ja jostakin toisesta ei. Päämääräni on esittää perusteluja sille, miksi Johnsonin johtamistaidot edesauttoivat Medicaren läpimenoa kongressissa vain vähäisessä määrin – vähäinen ei tässä yhteydessä tarkoita samaa kuin merkityksetön. Lukijan päätettäväksi jää, ovatko perusteluni riittävän aukottomia ja voidaanko luettelemilleni seikoille antaa sellainen painoarvo, että voimme arvioida Johnsonin roolin merkitystä.

Medicaren syntyä ja historiaa on tutkittu paljon. Sheri David ja Theodore Marmor ovat kirjoittaneet kattavimmin Medicaren syntyprosessia.⁶ Davidin tutkimus on luonteeltaan deskriptiivinen ja Marmorin analyttinen. Lyndon Johnsonia ja hänen presidenttikauttaan on niin ikään tutkittu runsaasti. Laajimman ja tasapainoisimman tulkinnan on esittänyt Robert Dallek. Sidney Milkis ja Jerome Mileur toimittama *Great Society and the High Tide of Liberalism* on laadukain Johnsonin poliittisesta ohjelmasta laadittu artikkelikokoelma.⁷

Medicare ennen Johnsonia

Liberaalit yrittivät Franklin Rooseveltin ja Harry Trumanin presidenttikausilla luoda kansallisen, kaikki kansalaiset kattavan sairausvakuutusjärjestelmän. Roosevelt ei poliittisen vastarinnan pelossa koskaan asettunut virallisesti kansallisen sairausvakuutusaloitteen taakse ja uudistuksen eteenpäinviennistä vastasivat lähinnä kongressin demokraattiedustajat. Truman yritti aktiivisesti saada kongressin hyväksymään omaa sairausvakuutusaloitettaan, mutta se torjuttiin

kerta toisensa jälkeen. Riippumatta siitä, kontrolloivatko kongressia republikaanit vai demokraatit, Medicarea vastustaneet konservatiivit pitivät hallussaan avainpaikkoja.⁸

Kansallisen sairausvakuutusjärjestelmän kannattajat päättivät vaihtaa taktiikkaa Trumanin toisen presidenttikauden jälkimmäisellä puoliskolla. Koska kongressi piti ohjelmaa liian radikaalina, oli se pyrittävä toteuttamaan asteittain. Väestöryhmät tuotaisiin yksi kerrallaan julkisen sairausvakuutusjärjestelmän piiriin. Kansallisen järjestelmän luominen päätettiin aloittaa vanhuksista, koska harva kiisti sitä, että monilla vanhuksilla oli vaikeuksia terveydenhoitomenojen rahoittamisessa. Tarkoitus oli rakentaa sosiaaliturvamaksuin rahoitettu julkinen sairausvakuutusjärjestelmä, jolla kustannettaisiin yli 65-vuotiaiden sairaalalaskut.⁹ Kesällä 1951 Trumanin hallinto julkisti esityksensä taata seitsemälle miljoonalle vanhuuseläkkeen saajalle 60 ilmaista sairaalapäivää vuodessa.¹⁰

Trumanin esitys, jota lehdistö alkoi kutsua Medicareksi, ei edennyt kongressissa tämän toisella presidenttikaudella, pääasiassa lääkärien etujärjestö AMA:n (American Medical Association) vastarinnan takia.¹¹ Presidentti Dwight Ei-

5. Hollis, Martin (1994) *The Philosophy of Social Science*, Cambridge: Cambridge University Press, 90–93.

6. David, Sheri I. (1985) *With Dignity: The Search of Medicare and Medicaid*, Westport: Greenwood Press; Marmor, Theodore M (2000) *The Politics of Medicare*, New York: Aldine De Gruyter.

7. Dallek, Robert (2004) *Lyndon B. Johnson: Portrait of a President*, Oxford: Oxford University Press; Milkis, Sidney M. & Mileur, Jerome M. (toim.) *The Great Society and the High Tide of Liberalism*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press (2005).

8. Poen, Monte M. (1979) *Harry S. Truman versus the Medical Lobby: The Genesis of Medicare*, Columbia: University of Missouri Press.

9. Marmor (2000) 9; Berkowitz, Edward D. (1995) *Mr. Social Security: The Life of Wilbur J. Cohen*, Lawrence: University Press of Kansas.

10. Oberlander, Jonathan (2003) *The Political Life of Medicare*, Chicago: Chicago University Press, 23.

11. Oscar Ewing, interview May 1st, 1969 by J. R. Fuchs. Harry S. Truman Library Oral History Collection. Osoit-

senhower ei kannattanut Medicarea, mutta hänen toisella presidenttikaudellaan kongressi järjesti sen kuulemistilaisuuksia. Medicare ei ottanut tuulta siipiensä alle kongressissa, koska sen vaikutusvaltaisen menettelytapakomitean puheenjohtaja Wilbur Mills vastusti uudistusta. Senaatissa Medicaren esitteli ensimmäisenä Oregonin demokraattisenaattori Wayne Morse. Laki ei menestynyt senaatissa juuri edustajainhuonetta paremmin. Vuoden 1960 presidenttivaalien lähestyessä kaikki demokraattien kärkiehdokkaat (Kennedy, Humphrey ja Symington) olivat Medicaren takana. Se alkoi voittaa alaa myös kongressin johtavien demokraattien keskuudessa.¹²

Republikaanit pelkäsivät, että heidän vaalimenestyksensä oli vaarassa, jos äänestäjät katsoivat heidän vastustavan vanhuksista huolehtimista. Erityisesti republikaanien presidenttiehdokas, vara-presidentti Richard Nixon, pelkäsi, että hän häviäisi vaalit, jos jotain ei tehtäisi vanhusten auttamiseksi. Yhdessä kongressin konservatiivien kanssa Eisenhowerin hallinto loi niin sanotun Kerr–Mills-ohjelman, jonka mukaan osavaltiot yhdessä liittovaltion kanssa suostuivat kustantamaan joidenkin pienituloisten vanhusten terveysmenoja. Kerr–Millsin ongelma piili siinä, että osavaltiot saivat päättää, kenelle apua annettiin ja kuinka paljon. Vanhukset eri puolilla Yhdysvaltoja asetettiin epätasa-arvoiseen asemaan.¹³

Helmikuussa 1961 presidentti John F. Kennedy esitteli oman versionsa Medicaresta. Menettelytapakomitean enemmistö, puheenjohtaja Wilbur Mills mukaan lukien, oli edelleen Medicarea vastaan, eikä edustajainhuoneesta saatu enemmistöä lain taakse.¹⁴

Lyndon Johnson johtajana

Kennedyn salamurhan jälkeen presidentiksi nousi varapresidentti Lyndon Johnson. Johnson syntyi Teksasissa vuonna 1908. Sekä Johnsonin isä että isoisä olivat poliitikkoja. On todennäköistä, että Johnson oppi politiikanteon perustaidot isältään, jota hän seurasi usein Teksasin

edustajainhuoneessa. Nämä taidot vahvistuivat, kun Johnson siirtyi teksasilaisen kongressiedustajan avustajaksi Washingtoniin vuonna 1931. Johnson palasi Teksasiin vuonna 1935, vuonna 1937 hänet valittiin liittovaltion kongressiin ja edelleen senaattiin vuonna 1948. Kun demokraatit saavuttivat vaalivoiton vuonna 1954, Johnsonista tuli Yhdysvaltojen historian nuorin enemmistöjohtaja senaatissa.¹⁵

Johnsonin elämäkerturi Robert Caro on kutsunut Johnsonia ”senaatin mestariksi”.¹⁶ Johtajuustutkija Fred Greensteinin mukaan on vaikea kuvitella henkilöä, jolla olisi ollut paremmat edellytykset johtaa senaattia kuin Johnsonilla. Johnson tunsikin kaikkien senaattorien tarpeet. Hän osasi vedota näiden omaan etuun ja oli äärimmäisen joustava. Johnson osasi muotoilla ehdotuksensa sellaisiksi, että hänen neuvottelukumppaninsa oli vaikea antaa kieltävää vastausta.¹⁷ Monet tutkijat ovat painottaneet, että Johnson ei yleensä yrittänyt saada senaattoreita äänestämään vastoin omia vakaumuksiaan, jos tämä oli suinkin mahdollista. Jos konsensuksen muodostumiselle oli tilaa, Johnson yleensä yritti auttaa sen syntymistä.¹⁸

teessa: <http://www.trumanlibrary.org/oralhist/ewing3.htm#transcript> (tarkastettu 3.4.2012).

12. Bernstein, Irving (1991) *Guns or Butter: The Presidency of Lyndon Johnson*, Oxford: Oxford University Press, 246–249.

13. Stevens, Robert & Stevens, Rosemary (2004) *Welfare medicine in America: A Case Study of Medicaid*, New Brunswick: Transaction Books.

14. Marmor, Theodore M. (1968) *Doctors, Politics, and Health Insurance for the Aged: The Enactment of Medicare*, The Institute for Research on Poverty. Discussion Papers, Wisconsin: The University of Wisconsin, 40–54.

15. Senaatin puheenjohtaja on perustuslain mukaan varapresidentti, mutta käytännössä puheenjohtaja on enemmistöjohtaja. Greenstein, Fred (2004) *The Presidential difference: Leadership style from FDR to George W. Bush*, Princeton: Princeton University Press, 77–78.

16. Caro, Robert A. (2002) *The Master of Senate: The Years of Lyndon Johnson*, New York: Vintage Books.

17. Greenstein (2004) 78–79.

18. Unger, Irving (1996) *The Best of Intentions: The Triumphs and Failures of the Great Society, under Kennedy, Johnson, and Nixon*, New York: Doubleday, 70–90.

Johnsonilla oli myös idealistinen puoli. Hän oli nähnyt paljon köyhyyttä lapsena ja hänen isoisänsä oli kuulunut pienituloisten etuja ajaneeseen populistiseen liikkeeseen. Johnson halusi käyttää valtiota pienitulosten amerikkalaisten auttamiseen.¹⁹ Historioitsija Randall Woodsin mukaan Johnson ei koskaan käyttänyt manipulointitaitojaan sellaisten päämäärien edistämiseen, joihin hän ei uskonut. Johnson arveli, että mikään sosiaalinen taito ei auttanut johtajaa, jos hän ei itse uskonut päämääriinsä.²⁰

Johnson oli koulutukseltaan opettaja, ja hänen äitinsäkin oli opettaja. Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Johnson oli utelias tietämään, miksi jotkut henkilöt pystyivät saavuttamaan päämääränsä. Hän seurasi koko ajan tarkkaan, mitä hänen ympärillään tapahtui.²¹ Johnson tiesi, kuinka tärkeää roolia ajoitus näytteli politiikassa. Hän oivalsi, koska piti liikkua nopeasti ja koska jarruttaa.²²

Vaikka senaatilla oli maine paikkana, jossa asiat etenivät hitaasti, Johnson onnistui saamaan sen hyväksynnän monelle merkittäville lakialoitteelle. Kansalaisyhteiskuntaa parannettiin ja työkyvyttömyysjärjestelmä luotiin. Johnson auttoi luomaan NASA:n vuonna 1958. Historioitsija Robert Dallekin mukaan Johnson oli Yhdysvaltojen historian tehokkain senaatin enemmistöjohtaja.²³

Mikäli presidentin johtamistaidoilla on merkitystä siinä, kuinka suuressa määrin presidentti saa allekirjoitettavakseen sellaisia lakiesityksiä, jotka perustuvat hänen prioriteetteihinsa, Johnsonin olisi pitänyt pystyä saavuttamaan paljon. Jos johtamistaidoistaan tunnettu Johnson ei pystyisi taivuttelemaan kongressia hyväksymään Medicarea, tapaus ei tukisi Yhdysvaltojen presidenttien johtamistaitojen merkitystä painottaen tutkijoiden näkemyksiä.

Medicare ja Johnsonin taitojen rajat

Medicare oli Johnsonille tärkeä monesta syystä. Se oli tärkeä osa hänen julistamaansa ”köyhyyden vastaista sota”.²⁴ Demokraattisen puolueen

liberaalit suhtautuivat Johnsoniin epäilevästi, mutta köyhyyden vastainen sota tarjosi mahdollisuuden saada liberaalien tuki. Johnson halusi lisäksi luoda itselleen identiteetin, joka ei ollut sidoksissa Kennedyyn ja köyhyyden vastainen sota auttoi myös tässä.²⁵ On todennäköistä, että Johnson näki Medicaren aidosti auttavan pienituloisia vanhuksia. Historioitsija Larry Dewittin mukaan Medicare edusti Johnsonille moraalia, jonka mukaan nuorten velvollisuus oli auttaa vanhuksia.²⁶

Franklin Roosevelt oli Johnsonin suurin poliittinen esikuva. Johnsonin unelma oli saattaa loppuun Rooseveltin aloittama ”hyvinvointivaltio-ohjelma”. Hän todennäköisesti näki Medicaren välietappina päämäärän saavuttamisessa.²⁷ Koska Medicare oli Johnsonille monesta syystä tärkeä, voisi olettaa, että hän olisi käyttänyt kaikkia mahdollisia johtamistaitojaan ohjelman toteuttamiseksi.

Kennedyn kuoleman jälkeen Johnson alkoi heti monella tapaa edistää Medicaren läpimeenoa kongressissa. Hän alkoi puheluillaan painostaa Wilbur Millsiä.²⁸ Mills sai toistuvasti kutsun

19. Milkis, Sidney M. (2005) 'Lyndon Johnson, the Great Society, and the "twilight" of the modern presidency', teoksessa Milkis, Sidney M. & Mileur, Jerome M. (toim.) *The Great Society and the High Tide of Liberalism*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 1–21.

20. Woods, Randall (2006) *LBJ. Architect of American Ambition*, New York: Free Press 263–264.

21. Matthews (2004) 32.

22. Dallek (2004) passim.

23. Dallek (2004) 82.

24. David (1985) 104–110; Ripley, Josephine, 'Medicare Decision Draws Near', *Christian Science Monitor* 2.9.1964.

25. Lemann, Nicholas (1988) 'The Unfinished War', *Atlantic*, December.

26. Dewitt, Larry (2003) *The Real Daddy of Medicare*, <http://www.larrydewitt.net/Essays/MedicareDaddy.htm> (tarkastettu 2.2.2010).

27. David (1985) 104–110; Leuchtenburg, William (2009) *In the Shadow of FDR: From Harry Truman to Barack Obama*, Ithaca: Cornell University Press, 121–179.

28. Blumenthal, David & Morone, James A. (2009) *The Heart of Power: Health and Politics in the Oval Office*, Berkeley: University of California Press, 170–181.

Valkoiseen Taloon, jossa Johnson yritti taivutella häntä päästämään Medicaren koko edustajainhuoneen käsiteltäväksi. Vaikka enemmistö sen jäsenistä olisi kannattanut Medicarea, esityksestä ei pystytty äänestämään ennen kun Millsin komitean enemmistö oli näyttänyt sille vihreää valoa.²⁹ Johnson vetosi Millsin kunnianhimoon painottamalla sitä, kuinka suuren kunnian Medicaren läpimeno toisi. Millsiä huoletti se, että Medicare ei kattanut vanhusten lääkäriä käynnistä aiheutuvia laskuja. Johnson lupasi, että lääkäripalvelut tultaisiin sisällyttämään ohjelmaan.³⁰ Johnsonin toiminnassa näkyivät hänen johtamistyylinsä kaikki pääelementit. Hän oli joustava, sovittelleva ja määrätietoinen. Johnson yritti saada Millsin näkemään, että Medicaren läpimeno palvelisi tämän omia etuja.

Millsin lisäksi Johnson taivutteli äänestäjiä Medicaren puolelle. Useat tutkijat ovat painottaneet presidentin retoristen taitojen merkitystä hänen ohjelmansa menestykselle.³¹ Ylevä retoriikka ei ollut Johnson suuri vahvuus. Politologi Colleen Shoganin mukaan senaattorina ja edustajainhuoneen jäsenenä toimiessaan Johnson piti ”kuivia” puheita, joista puuttui ”eleganssi” ja visionaarisuus. Johnson ei pitänyt inspiroivasta retoriikasta, eikä hän ollut kiinnostunut kehittämään puhetaitojaan.³² Toisaalta, politologi Erwin Hargroven mukaan Johnson oli ”loistava saarnaaja”, joka osasi esittää visionsa kansaan vetoavalla tavalla. Johnson osasi innostaa kansalaisia erityisesti, kun hän puhui eettisesti tärkeänä pitämänsä asian puolesta.³³

Johnson pyysi amerikkalaisia asettumaan köyhän ja sairaan isoäidin asemaan. Kuinka moni halusi luopua arvokkuudestaan kerjäämällä sairaanhoitoon vaadittuja varoja, Johnson kysyi.³⁴ Helmikuussa Johnson piti puheen kongressin jäsenille Medicaren tarpeellisuudesta.³⁵ Maaliskuussa hän kertoi ammattiliitoille, että Medicare oli tärkeä osa köyhyyden vastaista taistelua.³⁶ Myöhemmin keväällä hän pyysi ammattiliittoja painostamaan menettelytapakomitean jäseniä hyväksymään lakiesitys. Liitot olivat

Johnsonin mukaan tehneet liian vähän Medicaren hyväksi.³⁷

On vaikea sanoa, kuinka paljon merkitystä Johnsonin puheilla oli. Medicare oli hyvin suosittu äänestäjien keskuudessa jo Kennedyn aikana ja ohjelmaa kannatettiin Yhdysvaltojen lähes kaikissa osissa. Mielipidetiedustelija Louis Harrisin mukaan demokraattisen puolueen kannatukseen vaikutti vuonna 1962 eniten se, että puolue tuki mustien kansalaisoikeuksia ja Medicarea. Keväällä 1961 Gallup raportoi, että 67 prosenttia amerikkalaisista kannatti Medicarea.³⁸ On mahdollista, että sen suosio nousi vähän Johnsonin aikana. Ei kuitenkaan ole todisteita sen puolesta, että nousulla olisi ollut vaikutusta Medicaren läpimenoon kongressissa. Johnson hyötyi Medicaren suuresta kansansuosiesta, mutta hän ei luonut sitä.

Presidentti tarvitsee tehokkaita avustajia ja yksi presidentin tärkeimmistä taidoista on näiden löytäminen.³⁹ Kongressin kuulemistilaisuuksissa Johnsonin hallituksen edustajat pai-

29. Andrew Tully, 'Johnson wants Medicare bill', *Star-News* 19.2.1964.

30. Blumenthal & Morone (2009) 170–181.

31. Hargrove, Erwin C. (1998) *The President as Leader*. Lawrence: University Press of Kansas; Edwards, George C. III. (2009) *Strategic President: Persuasion and Opportunity in Presidential Leadership*, Princeton: Princeton University Press.

32. Shogan, Colleen J. (2006) *The Moral Rhetoric of American Presidents*, Texas A & M University, 155–156.

33. Hargrove (1998) 165–167.

34. 'Rival bill offered as Johnson vows Medicare drive', *Toledo Blade* 16.1.1964.

35. 'Medicare passage urged by Johnson', *Miami News* 10.2.1964.

36. 'Drive for Medicare pledged by Johnson', *Milwaukee Journal* 24.3.1964.

37. Victor Riesel, 'LBJ make big pitch for support of unions', *Beaver County Times* 11.5.1964.

38. Jacobs, Lawrence R. (1993) *The Health of Nations: Public Opinion and the Making of American and British Health Policy*, Ithaca: Cornell University Press, 137–141.

39. Peterson, Mark A. (1993) *Legislating Together. The White House and Capitol Hill, From Eisenhower to Reagan*, Cambridge: Harvard University Press.

nostivat kongressiedustajia. Terveysministeri Anthony Celebreezen mukaan Medicare ei tuhoaisi yksityisiä sairausvakuutuksia, koska vanhukset saattoivat ottaa lisävakuutuksia, jotka paikkaisivat Medicaren aukkoja. Valtio ei pyrkinyt huolehtimaan vanhusten kaikista terveystarpeista.⁴⁰

Elokuun 1964 lopulla Johnson taivutti edustajainhuoneen ja senaatin johtajat lupaamaan äänestyksen Medicaresta ennen marraskuun presidentin- ja kongressivaaleja. Edustajainhuoneen menettelytapakomitean ohella Medicare tarvitsi senaatin määrärahakomitean siunauksen. Senaatti ja edustajainhuone eivät voineet äänestää Medicaresta ilman näiden kahden komitean enemmistön hyväksyntää. Erityisesti Johnson halusi äänestystä senaatissa, koska hän uskoi, että Medicaren kannattajilla oli enemmistö koko senaatissa. Jos senaatti hyväksyi lakiesityksen, Johnson uskoi, että hän pystyisi taivuttelemaan edustajainhuoneen enemmistön esityksen kannalle. Johnsonin strategia perustui hänen arvioonsa siitä, kuinka moni senaattori oli valmis kannattamaan Medicarea.⁴¹ Johnsonin toiminnassa näkyi hänen peräänantamattomuutensa. Määrätietoisuudesta tulee vahvuus kuitenkin vain, jos presidentti on oikeassa.

Demokraattisenaattori Abraham Ribicoff kertoi Johnsonille, että senaatti oli edustajainhuoneen tavoin nostamassa eläkkeitä. Samalla nostettaisiin veroja, joilla korotetut eläkkeet kustannettaisiin. Nosto tekisi Ribicoffin mukaan Medicaren säätämisen mahdottomaksi, koska senaatti ei suostuisi kahteen isoon veronkorotukseen lyhyen aikavälin sisällä. Ribicoffilla oli kuitenkin vastaus myös tähän ongelmaan: vanhuksille annettaisiin mahdollisuus valita joko suurempi eläke tai sairausvakuutus. Senaatin demokraattijohto kannatti Ribicoffin esitystä, mutta samalla se vaati Johnsonia taivuttelemaan etelän demokraatit, Mills mukaan lukien, esityksen taakse. Kun Mills kuuli huhuja näistä suunnitelmista, hän ilmoitti, ettei tulisi missään tilanteessa hyväksymään Ribicoffin esitystä. Johnsonin

hallinnon edustajat yrittivät saada senaatin määrärahakomiteaa hyväksymään joko Ribicoffin esitys tai eläkekorotus ja Medicare. Komitean enemmistö, johon lukeutuivat etelän demokraatit, äänesti molemmat esitykset nurin.⁴²

Medicare läpäisi lopulta senaatin, aivan kuten Johnson oli ennustanut. Johnson oli taivuttanut monet senaattorit äänestämään sen puolesta.⁴³ Esimerkiksi Arizonan Medicarea vastustaneelle senaattorille Carl Haydenille Johnson kertoi, että demokraatit tarvitsivat vanhusten ääniä tulevissa vaaleissa.⁴⁴ Koska koko senaatti oli määrärahakomiteaa liberaalimpi, Medicaren kannattajat olivat onnistuneet lisäämään Medicaren eläkekorotuksiin, kun koko senaatti käsiteli niitä. Senaatin äänestys oli siinä mielessä Johnsonille tärkeä, että hän pakotti sillä kilpakumppaninsa, republikaanien Barry Goldwaterin, paljastamaan Medicare-kantansa. Johnson saattoi esittäytyä vanhusten puolustajana, koska Goldwater äänesti lakiesitystä vastaan. Tämä vahvisti Johnsonin asemia vuoden 1964 presidentinvaaleissa. Demokraattijohtajat uskoivat, että senaatin äänestys tulisi auttamaan myös muita demokraatteja vaaleissa, koska Medicare oli suosittu äänestäjien keskuudessa.⁴⁵

Edustajainhuoneen ja senaatin on hyväksyttävä identtiset lakiesitykset ennen kuin laki voi päätyä presidentin allekirjoitettavaksi. Jos niiden esitykset poikkeavat merkittävästi toisistaan, perustetaan yleensä niin sanottu konferenssikomitea harmonisoimaan esityksiä. Mills oli yksi edustajainhuoneen neuvottelijoista konferenssi-

40. Senate Finance Committee (1964) *Social Security, Medical Care for the Aged Amendments*, Washington D.C: GPO, 65–172.

41. Robert S. Allen & Paul Scott, 'LBJ orders Medicare vote', *Rome News-Tribune* 26.10.1964.

42. Bernstein(1991), 164-167.

43. Blumenthal & Morone (2009), 181–183.

44. Johnson to Carl Hayden. 2.9.1964. <http://www.social-security.gov/history/LBJ/lbj.html> (tarkastettu 3.2.2010).

45. Robert S. Allen & Paul Scott, 'Why Lyndon is pushing Medicare', *Sarasota Herald*. 15.9.1964.

komiteassa, joka perustettiin harmonisoimaan senaatin ja edustajainhuoneen esityksiä. Medicaren kannattajat uskoivat, että he pystyisivät eläkkeiden nostolla painostamaan Millsiä. Jos Mills halusi senaatin hyväksyvän noston, hänen oli hyväksyttävä Medicare. Painostusyritys ei onnistunut. Mills ei suostunut lähettämään Medicarea edustajainhuoneen hyväksyttäväksi.

Johnson ei yrittänyt taivutella Millsiä muuttamaan kantaansa. Hän kuitenkin teki selväksi, että Medicare tulisi olemaan hänen pääprioriteettinsa vuonna 1965, jos hän voittaisi marraskuussa järjestettävät vaalit.⁴⁶ Johnson pyysi edustajainhuoneen demokraattijohtoa silti painostamaan Millsiä, jolle tuli tehdä selväksi se, että Medicare oli ollut osa puolueen ohjelmaa vuodesta 1960. Demokraateille tärkeät ammattiliitot ja vanhukset kannattivat Medicarea. Millsiltä tuli vaatia lojaalisuutta omaa puoluettaan ja presidenttiään kohtaan.⁴⁷

Johnson oli tehnyt paljon sen eteen, että kongressi hyväksyisi Medicaren. Hän oli taivutellut Millsiä ja lukuisia senaattoreja. Johnson oli yrittänyt vaikuttaa kansalaismielipiteeseen ja hän oli onnistunut voittamaan myönnytyksiä demokraattijohtajilta. Mikään ei tehonnut kongressiin.

Johnson syytti Millsiä Medicaren häviöstä vuonna 1964. Tutkija Sheri Davidin mukaan Millsiä askarrutti Medicaren rahoitus. Hän ei myöskään ollut varma siitä, miten koko edustajainhuone olisi Medicaresta äänestänyt, eikä halunnut ottaa riskejä ennen vaaleja.⁴⁸ On niin ikään mahdollista, että Mills pelkäsi oman paikkansa puolesta. Kansalaisoikeusliike oli vahvistanut oikeistoa Millsin konservatiivisessa kotiosavaltio Arkansasissa, eikä Mills halunnut lisätä konservatiivien kannatusta äänestämällä Medicarea.⁴⁹

Miksi Johnson ei yrittänyt voimakkaammin painostaa Millsiä? Davidin mukaan Johnson oli varma siitä, että vaalit vahvistaisivat Medicarea kannattavien liberaalien asemaa kongressissa. Hän ei tarvitsisi kompromisseja vaalien jälkeen.

Odotus toisi Johnsonille täydellisen voiton. Jos tämä tulkinta on oikea, Medicaren tappion ei voida katsoa johtuneen Johnsonin puutteellisista johtamistaidoista. Johnson ei koskaan Davidin mukaan käyttänyt kaikkia taitojaan Medicaren edistämiseen.⁵⁰

Davidin tulkinta ei ole ainoa mahdollinen. On myös olemassa viitteitä siitä, että Johnson yritti voimakkaasti saada edustajainhuoneen edustajia hyväksymään Medicaren, mutta hän epäonnistui tässä.⁵¹ Lääkäri David Blumenthalin ja poliologi James Moronen mukaan Carl Albert, yksi edustajainhuoneen demokraattijohtajista, oli vahvistanut Millsin epäilyksen Johnsonille. Edustajainhuoneen enemmistö ei kannattanut Medicarea. On mahdollista, että Johnson luopui taistelusta, koska hän tiesi sen toivottomaksi.⁵² Medicarea vastustavat demokraatit tulivat lähinnä etelän osavaltioista. Esimerkiksi vuonna 1960 neljä etelän demokraattia oli Millsin menettelytapakomiteassa äänestänyt Medicarea vastaan.⁵³

Toisaalta, kun Johnsonin avustaja Wilbur Cohen pyysi tätä taivuttelemaan Millsiä hyväksymään Medicaren, Johnson oli Robert Dallekin mukaan vastannut, ettei hän ollut saanut Millsiltä minkäänlaisia lupauksia. Dallekin mukaan edes Johnson ei pystynyt kääntämään Millsin mieltä.⁵⁴ Tämä tulkinta näyttäisi tukevan näkemystä, jonka mukaan Johnsonin taidoilla ei joko ollut merkitystä tai hänen taitonsa olivat riittämättömät.

46. Dewitt (2003).

47. Johnson to John McCromack and Carl Albert 3.9.1964, <http://www.socialsecurity.gov/history/LBJ/lbj.html> (tarkastettu 4.6.2010).

48. David (1985) 105–122.

49. Rowland Evans & Robert Novak, 'Medicare courtship yields setback, but all not lost', *St. Petersburg Times* 2.7.1964.

50. David (1985) 105–122.

51. 'Supporters of Medicare banking on Johnson's help', *Reading Eagle*. 20.9.1964.

52. Blumenthal & Morone (2009) 182–186.

53. Marmor (2000) 36.

54. Dallek (2004) 197–198.

Riippumatta Johnsonin tahtotilasta, on hyvä syy olettaa, että tämän johtamistaidot eivät näytelleet ratkaisevaa osaa Medicaren häviössä vuonna 1964. Jos Johnson teki kaikkensa uudistuksen läpiviemiseksi, hänen johtajuustaidoiltaan ei ollut merkitystä. Mikäli Johnson taas näki tilanteen toivottomana, hänestä riippumattomat voimat mitätöivät siinäkin tapauksessa hänen taitonsa.

Aina voidaan spekuloida sillä, olisiko Johnsonia taitavampi presidentti voinut tehdä jotain, mihin tämä ei kyennyt. On mahdotonta vastata kysymykseen, mitä olisi tapahtunut, jos presidenttinä olisi vuonna 1964 ollut joku muu kuin Johnson. Mielestäni Yhdysvaltojen poliittisen historian tutkijoiden keskuudessa vallitsee melko laaja yksimielisyys siitä, että Johnson on yksi Yhdysvaltojen historian taitavimmista presidenteistä.⁵⁵ Jos Johnson ei pystynyt saamaan kongressin hyväksyntää Medicarelle vuonna 1964, on hyvä syy olettaa, ettei kukaan muukaan olisi tässä onnistunut.

Useiden kongressin tutkijoiden mukaan presidenttien mahdollisuudet ovat rajalliset silloin, kun monet muut seikat ohjaavat kongressiedustajia äänestämään presidenttiä vastaan.⁵⁶ Esimerkiksi Wilbur Millsillä oli monta hyvää syytä vastustaa presidenttiä. Millsin ja etelän konservatiividemokraattien valta oli institutionaalista. Koska he tulivat konservatiivisista vaalipiireistä ja yksipuolueosavaltioista, he olivat saavuttaneet vahvat asemat kongressissa, jossa johtopaikat määrättyivät senioriteetin mukaan. Näitä edustajia oli mahdotonta painostaa, koska he eivät voineet hävitä vaaleissa. Tähän insitutionaaliseen muuriin Johnson törmäsi vuonna 1964.

Johnsonin toinen mahdollisuus

Demokraattien suuri vaalivoitto marraskuussa 1964 kohensi huomattavasti Johnsonin mahdollisuuksia edistää Medicaren läpimenoa kongressissa, jonne valittiin kymmeniä uusia Medicaren kannattajia. Demokraattisen puolueen liberaalisiipi vahvistui oikeistosiiven kustannuksella.⁵⁷

Medicare auttoi Johnsonia vaaleissa. Hän voitti Goldwaterin kaikissa osavaltioissa, joissa oli huomattava määrä vanhuksia. Johnson oli ensimmäinen demokraattien presidenttiehdokas, joka voitti Vermontin osavaltiossa, todennäköisesti juuri iäkkäiden äänestäjien ansiosta.⁵⁸

Mills ymmärsi heti vaalituloksen selvittyä, ettei hänellä ollut enää mahdollisuuksia pysäyttää Medicarea. Myös republikaanit joutuivat myöntämään, että Medicaren vastustaminen oli maksanut heille monia ääniä.⁵⁹

Vaalien jälkeen Johnson alkoi heti aktiivisesti edistää Medicaren etenemistä kongressissa. Hän harkitsi sen irrottamista kansaneläkejärjestelmästä, koska Wilbur Millsin ohella moni vastustaja piti tätä linkkiä lakiesityksen suurimpana heikkoutena.⁶⁰ Washingtonissa liikkui huhuja siitä, että Johnson oli valmis suurentamaan edustajainhuoneen menettelytapakomiteaa Medicare vastustajien vaikutusvallan heikentämiseksi. Komiteassa oli monta konservatiividemokraattia, jotka tulivat turvallisista etelän vaalipiireistä. Mills vastusti komitean laajentamista.⁶¹ Tammi-kuussa edustajainhuoneen demokraattijohtajat päättivät istuttaa kaksi uutta Medicaren kannattajaa menettelytapakomiteaan.⁶²

Johnson kertoi avustajilleen, että hänen etsikkoaikansa tulisi olemaan lyhyt. Kongressi oli ollut vain pienen hetken valmis hyväksymään lähes kaiken mitä Franklin Roosevelt ja Woodrow Wilson ehdottivat ja samoin tulisi käymään myös hänelle. Jos Medicarelle ei saataisi nopeasti kongressin hyväksyntää, hän ei pystyisi pelasta-

55. Bond & Fleisher (1990).

56. Ibid.

57. 'The liberal House', *Time* 13.11.1964.

58. Edstrom, Eve, 'Separate Medicare Tax Studied', *Washington Post* 6.11.1964.

59. Bernstein (1991) 160–170.

60. 'LBJ may compromise on Medicare legislation', *Eugene Register-Guard* 5.12.1964.

61. Robert S. Allen & Paul Scott, 'Medicare packing', *The News and Courier* 11.12.1964.

62. 'Demos clear major block to Medicare', *Lodi News-Sentinel* 6.1.1965.

maan ohjelmaa.⁶³ Johnsonin kyky ymmärtää ajoituksen merkitys näkyi tässä painotuksessa.

Mills alkoi jälleen käsitellä Medicarea komiteassaan. Lakiesitystä vastustaneen lääkärien ammattiliiton toivomuksesta kaksi komitean konservatiivia esitti Medicarelle vaihtoehdon. Nämä edustajat halusivat laajentaa Kerr–Mills-ohjelmaa. Republikaanit Millsin komiteassa puolestaan esittivät, että vanhuksille tarjottaisiin mahdollisuutta vapaaehtoiseen sairausvakuutukseen. Kaikkien yllätykseksi Mills päätti yhdistää kaikki kolme esitystä yhdeksi paketiksi.⁶⁴ Sairaalavakuutusrahastosta (paketin A-osa eli Kennedyn alkuperäinen Medicare esitys) maksettiin vanhusten sairaala-, kotihoito- ja hoitokotimaksuja, mutta vain rajoitettu määrä hoitopäiviä vuodessa. A-osa rahoitettiin työnantajien ja työntekijöiden maksamien verojen ja potilaiden omavastuumaksujen avulla.

Lääkärien perimiä maksuja kompensoimaan luotiin vapaaehtoinen B-osa (muunnelma republikaanien esityksestä), jonka rahoittivat liittovaltio ja vakuutuksen haluavat vanhuksat. Pienituloisille vanhuksille luotiin osavaltioiden ja liittovaltion yhdessä hallinnoima C-osa (muunnelma Kerr–Millsistä sekä AMA:n lakiesityksestä).

Millsin esitys läpäisi menettelytapakomitean ja koko edustajainhuoneen lopulta selvin numeroin, vaikka 40 etelän demokraattia äänesti Medicarea vastaan. Menettelytapakomiteassa jopa konservatiiviset demokraatit äänestivät esityksen puolesta.⁶⁵

Johnson taivutteli aktiivisesti Medicareen skeptisesti suhtautuvia senaattoreja. Senaatin määrärahakomitean puheenjohtajan Harry Byrdin Johnson pakotti suoraan televisiolähetykseen kanssaan. Kameroiden kuvatessa Johnson kysyi suoraan Byrdiltä, tulisiko tämä jarruttamaan Medicaren etenemistä senaatissa. Byrdillä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin vastata kieltävästi.⁶⁶ Johnsonin ajoitustaidot auttoivat häntä jälleen tehokkaan strategian luomisessa.

Johnson lupasi estää sotilastukikohdan purkamisen Lousianassa, koska osavaltion demo-

kraattisenaattori Russell Long vastusti sulkemista.⁶⁷ Johnson neutraloi Medicarea vastaan kilpailleet liberaalien republikaanien esitykset.⁶⁸ Hän esti yritykset laajentaa Medicarea. Radikaalimpi esitys olisi vahvistanut vastustajien rivejä. Näiden mukaan Medicare edusti sosialismia, johon valtiolla ei ollut varaa. Ohjelmassa ei tulaisi maksamaan vanhusten reseptilääkekuuluja, eikä pitkiä sairaalavisiittejä. Länsi-Virginiaa edustanut senaattori Robert Byrd yritti saada osan työikäisistä Medicaren piiriin, mutta Johnson esti myös tämän.⁶⁹ Monet senaattorit pelkäsivät, että vanhuksat kääntyisivät heitä vastaan, kun he kuulisivat Medicaren huomattavista omavastuuosuuksista. Johnson esti niiden poistamisen.⁷⁰ Johnsonin päättäväisyys ja kyky ymmärtää kongressia näkyivät näissä päätöksissä.

Johnsonin Valkoinen Talo ei kaikissa kysymyksissä saanut tahtoaan läpi. Se halusi, että tietyt erikoislääkärien palvelut rahoitettaisiin Medicaren A-osan kautta. Perinteisesti nämä erikoislääkärit olivat olleet sairaaloiden työntekijöitä, eivätkä he olleet laskuttaneet potilaita erikseen. Johnsonin hallinnon mielestä oli luontevaa, että nämä palvelut rahoitettiin sairaalalukurahastosta. Koska A-osa oli kansalaisille pakollinen, Mills pelkäsi, että Medicaren vastustajat, jotka näkivät sen perustuvan ”lääketieteen sosialisoinnille” saisivat lisää voimaa väitteilleen. Lääkärien ammattiliitto vastusti niin ikään Johnsonin hallinnon kantaa. Sairaalat toisaalta väittivät, että jos Johnsonin vaatimus hylätään, sairaat-

63. Bernstein (1991) 170.

64. Bernstein (1991) 170–172.

65. Quadagno, Jill (2005) *One Nation Uninsured: Why the US Has No National Health Insurance?* New York: Oxford University Press, 75.

66. Woods (2006) 572.

67. Blumenthal & Morone (2009) 185–187.

68. Ibid.

69. Marmor (2000); Blumenthal & Morone (2009) 188–194.

70. 'Medicare keep deductible plan', *Herald-Journal* 16.5.1965.

lat joutuvat rahoitusongelmiin.⁷¹ Senaatti äänestettiin lopulta Johnsonin hallinnon esityksen puolesta äänin 68–21, mutta Mills onnistui edustajainhuoneen ja senaatin välisessä konferenssikomiteassa siirtämään erikoislääkärit takaisin B-osaan.

Senaatin määrärahakomiteassa neljä etelän demokraattia, jotka eivät koskaan olleet kannattaneet Medicarea, äänestivät lopulta lakiesityksen puolesta. Koko senaatin lopullisessa äänestyksessä puolet etelän demokraateista vastusti yhä Medicarea.⁷²

Medicaren tulevaisuus näytti yhä epävarmalta, vaikka sekä edustajainhuone että senaatti olivat selkein luvuin äänestäneet ohjelman puolesta. Lääkärit olivat uhanneet boikotoida ohjelmaa, jos se saisi lainvoiman. Johnson kutsui lääkärin edustajat Valkoiseen Taloon. Hän kertoi lääkäreille, että nämä saattoivat yhä itse valita potilaansa ja potilailla säilyi täysi vapaus valita heitä hoitava lääkäri. Johnson lupasi, että valtio ei alkaisi sanella lääkäreille, kuinka paljon he saattoivat potilailta laskuttaa.⁷³ Syystä tai toisesta lääkärit luopuivat boikottihankkeista.

Miksi kongressi oli lopulta valmis hyväksymään Medicaren vuonna 1965? Poliitiikan tutkija Theodore Marmor on painottanut demokraattien vuoden 1964 vaalivoiton merkitystä. Kongressiedustajat pyrkivät välttämään pattitilanteita ja konflikteja, koska suurin osa lainsäädännöstä riippuu edustajien välisestä yhteistyöstä. Koska ennen vuoden 1964 vaaleja ei ollut selvää, kuinka moni edustaja todella kannatti Medicarea, edes kannattajat eivät halunneet ottaa turhia riskejä esityksen puolesta. Demokraattien vuoden 1964 vaalivoitto oli niin massiivinen, että ongelmilta katosi Marmorin mukaan pohja. Kukaan ei enää epäillyt kongressin enemmistön halua luoda Medicare. Jopa republikaanit ymmärsivät, että Medicare tulisi saamaan lainvoiman. Koska uudistus oli suosittu äänestäjien keskuudessa, republikaanit eivät halunneet enää esiintyä lain vastustajina. Republikaanien tavoitteeksi nousi Medicaren suurimpien vikojen pois-

to.⁷⁴ Wilbur Cohen, yksi Medicaren pääarkkitehteista, on niin ikään pitänyt demokraattien vaalivoittoa ratkaisevana tekijänä.⁷⁵

Sosiologi Paul Starrin mukaan vahva talouskasvu vuosien 1961 ja 1965 välillä teki demokraattien vaalivoiton mahdolliseksi. Vaalivoiton sinetöi se, että republikaanit valitsivat presidenttiehdokkaakseen Barry Goldwaterin, joka oli äänestäjien suurelle enemmistölle liian konservatiivinen.⁷⁶ Toimittaja Richard Harris on painottanut kansalaismielipiteen merkitystä. Kaksi kolmasosaa amerikkalaisista kannatti Medicarea, ja kaksi miljoonaa vanhusiän saavuttanutta republikaania äänesti Medicaren takia demokraatteja vuonna 1964.⁷⁷ Historioitsija Edward Berkowitz on painottanut Wilbur Millsin roolia.⁷⁸ Demokraattien vaalivoitto näytti Millsille, että Medicaren vastustaminen oli turhaa, ja kun Mills siirtyi lain kannalle, esityksen läpimeno kongressissa oli varmaa.⁷⁹

Yhden tulkinnan mukaan lääkärin ammattiliitto American Medical Association tunsu syyllisyyttä Kennedyn salamurhan vuoksi, koska he olivat vastustaneet tämän lainsäädännöllistä ohjelmaa. Tämä heikensi lääkärin Medicarea

71. Morris, John D. 'Celebrezze asks broader Medicare', *New York Times* 30.4.1965; Feingold, Eugene (1966) *Medicare. Policy and Politics*, San Francisco: Chandler Publishing Company, 140–145; David (1985) 122–142; Marmor (2000) 54.

72. Quadagno (2005) 75.

73. Blevins, Sue A. (2001) *Medicare's midlife crisis*, Washington D.C: Cato Institute, 48–50.

74. Marmor (2000) 56–59.

75. Kooijman, Jaap (1999) *And the Pursuit of National Health. The Incremental Strategy Towards National Health Insurance in the United States of America*, Rodopi, 159–180.

76. Starr, Paul (1982) *The Social Transformation of American Medicine*, New York: Basic Books, 366–367.

77. Harris (1966), 150–192.

78. Berkowitz, Edward D. (2003) *Robert Ball and the Politics of Social Security*, Madison: University of Wisconsin Press, 128–151.

79. Smith, David G & Moore, Judith D. (2010) *Medicaid Politics and Policy 1965-2007*, New Brunswick: Transaction Publishers, 44.

vastaan suuntaamaa vastarintaa.⁸⁰ Edward Berkowitzin mukaan vahva talouskasvu teki Medicaren toteuttamisen taloudellisesti mahdolliseksi.⁸¹

Entä Johnsonin johtajuustaidot? Larry Dewittin ja Edward Berkowitzin mukaan Johnson ei tuntenut terveystalouden tai Medicaren yksityiskohtia, mutta hän tunsi poliittisen prosessin paremmin kuin kukaan muu. Ilman tätä asiantuntemusta Medicarea ei olisi syntynyt. Johnson tunsi niin ikään hyvin ne kongressiedustajat, jotka viime kädessä päättivät lain kohtalosta. Johnson antoi Wilbur Cohenille paljon vastuuta Medicarea koskeissa neuvotteluissa, koska hän oli vakuuttunut tämän asiantuntemuksesta ja tiesi, että Mills piti Cohenista.⁸²

Johnsonin vahvuudet auttoivat Medicaren läpimenoa vuonna 1965. Se, että Johnson tunsi senaatin ja senaattorit hyvin, auttoi asian etenemistä kongressin ylemmässä kamarissa. Johnsonin ajoitustaidolla ja päättäväisyydellä oli merkitystä. Medicaresta tuli laki ennen kuin esimerkiksi Vietnamin sota alkoi syödä demokraattien kannatusta ja vaikeuttaa ohjelman rahoitusta. Medicaresta tuli laki pääasiassa, koska olosuhteet olivat lain säätämiseksi poikkeuksellisen suotuisat. Kansalaisten usko valtion kykyyn ratkaista suuria sosiaalisia ongelmia oli huipussaan. Äänestäjien enemmistö kannatti liberaalia politiikkaa ja liberaaleja poliitikkoja. Medicare nähtiin marttyyrina kuolleen presidentti Kennedyn ohjelmana. Demokraattien enemmistöt kongressissa olivat suuret. Äänestäjien selkeä enemmistö kannatti Medicarea.⁸³ Vaalitulokset lisäsi marginalisoimaan etelän demokraatit.

Richard Fleisherin, Jon Bodin ja poliitologi Dan Woodin mukaan uudet presidentit, jotka ovat juuri saaneet äänestäjien mandaatin ja joiden puolueella on selkeät enemmistöt kongressissa, saavat siltä yleensä sen mitä tahtovat, jos heidän ohjelmansa on suosittu kongressiedustajien vaalipiireissä. Kun institutionaaliset tekijät suosivat presidentin menestystä, presidentin johtajuustaidoilla ei ole suurtakaan merkitystä.⁸⁴

Olosuhteet olivat liberaalien uudistusten toteuttamiselle niin suotuisat vuonna 1965, että Johnsonin johtamistaidoille ei ollut suurta tarvetta. Kongressissa istui suuri joukko liberaaleja, jotka olisivat hyvin voineet varmistaa Medicaren läpimenoa ilman Johnsonin minkäänlaista panosta.

Johnsonin roolia ei kuitenkaan tule väheksyä. Omia vahvuuksiaan hyödyntämällä Johnson helppotti Medicaren etenemistä kongressissa. Lain kohtalo olisi saattanut olla toisenlainen, jos Johnsonin paikalla olisi istunut taitamaton ja kokematon demokraatti. Tällainen mahdollisuus on kuitenkin lähinnä hypoteettinen, koska yksikään moderni presidentti (tällä tarkoitetaan Franklin Rooseveltia seuranneita presidenttejä) ei ole ollut taitamaton. Johnson osasi ottaa maksimaalisen hyödyn irti suotuisista oloista. Medicaren syntyminen oli seuraus Johnsonin taitojen ja erittäin suotuisten olojen välisestä vuorovaikutuksesta. Taidot eivät kuitenkaan olleet välttämätön syy (*sufficient cause*), vaan Johnson ikään kuin tönäisi historiaa suuntaan, johon se jo oli liikkumassa. Vuoden 1965 erotti vuodesta 1964 pääasiassa liberaalien demokraattien suuri vaalivoitto. Lakiesitystä vastustaneilla etelän demokraateilla ja republikaaneilla ei yksinkertaisesti ollut enää Medicaren pysäyttämiseksi tarvittavia ääniä. Minkä uuden keinoin, joka olisi taannut lakiesityksen läpimenoa, Johnson olisi keksinyt ilman demokraattien vaalivoittoa? Jos demokraattien vaalivoitto ei ollut ratkaiseva, Johnson

80. Blevins (2001) 45–48.

81. Berkowitz (1995) 238.

82. Dewitt, Larry & Berkowitz, Edward (2012) 'Health care', teoksessa Lerner, Mitchell B. (toim.) *A Companion to Lyndon B. Johnson*. Chichester: Wiley-Blackwell, 163–196.

83. Suosiollisista oloista, ks. Mackenzie, Calvin G & Weisbrot, Robert (2008) *The Liberal Hour. Washington and the Politics of Change in the 1960s*. New York: Penguin Press.

84. Fleisher, Richard, Bond, Jon R & Wood, Dan B., *Which Presidents Are Uncommonly Successful in Congress?* Paper presented in the 2002 Annual Meeting of the Southern Political Science Association.

nin olisi pitänyt pystyä takaamaan Medicaren läpimeno jo vuonna 1964.

Taidot vai suotuisat olosuhteet?

Tässä artikkelissa olen pyrkinyt osoittamaan, että Lyndon Johnsonin johtajuustaidot vaikuttivat Medicaren kohtaloon Yhdysvaltain kongressissa vuosina 1964 ja 1965, mutta niiden merkitys oli pienempi kuin suotuisien olosuhteiden. Vuonna 1964 Medicaresta ei tullut lakia, koska edustajainhuoneen enemmistö ja menettelytapakomitean vaikutusvaltainen puhemies Wilbur Mills vastustivat sitä. Vaikka Johnson tunsi kongressin erinomaisesti, hän ei pystynyt muuttamaan sen tai Millsin näkökantoja. Vuonna 1965 kongressi hyväksyi Medicaren lähinnä liberaalien demokraattien suuren vaalivoiton vuoksi.

Millsin ja Medicarea vastustaneiden konservatiividemokraattien valta-asetat perustuivat institutionaaliin seikkoihin. Johnson ei pystynyt vaikuttamaan suuresti siihen, miten kongressin valiokuntien johtopaikat täytettiin tai miten vaalipiirirajat oli etelän osavaltioissa vedetty.

Olen tässä tutkimuksessa käsitellyt vain yhden presidentin yhtä lainsäädäntöhanketta. Voidaan legitiimisti kysyä, kertooko tämä tapaus mitään Yhdysvaltojen presidenttien johtamistaitojen merkityksestä yleensä. En ole yrittänyt todistaa sitä, että presidenttien taidoilla ei yleensä ole ratkaisevaa merkitystä eri aloitteiden etene-

miselle kongressissa. Muun muassa Richard Fleisherin ja Jon Bondin ovat kuitenkin vakuuttavasti todistaneet, että presidenttien taidoilla ei yleensä ole ollut suurta merkitystä. Jos lasketaan kuinka monesta Yhdysvaltojen entisen presidentin aloitteesta tuli laki ja sitten poistetaan listasta presidenttien nimet, historioitsijat ja valtiotieteilijät eivät Bondin ja Fleisherin mukaan pysty erottamaan taitavimpina pidettyjä presidenttejä.⁸⁵ Tämä viittaisi siihen, että tulokseni ovat josain mielessä yleistettävissä.

Jokainen Yhdysvaltojen presidentin voitto ja tappio on uniikki. Kaksi lakiesitystä kaatuu harvoin identtisistä syistä. Historiantutkijoiden tehtävä on selvittää jokaisen lakiesityksen kohtalon määrittäneet uniikit tekijät. Toisaalta instituutiot muuttuvat hitaasti. Sen vuoksi Barack Obaman lainsäädännöllinen ohjelma on usein törmännyt samoihin institutionaaliin esteisiin kuin esimerkiksi Johnsonin ohjelma. Tutkittaessa presidenttien johtamisominaisuuksien merkitystä tulisi pyrkiä määrittelemään presidenttien tappioihin liittyvät uniikit ja institutionaaliset seikat. Tämä mahdollistaisi presidenttien systemaattisen vertailun. Ilman sitä emme pysty riittäväällä varmuudella arvioimaan presidenttien taitojen lopullista merkitystä.

85. Fleisher & Bond (1990). *Nyt julkaistu Markus Kantolan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Talouden instituutiot

Mika Kallioinen

Menestyksen avaimet? Instituutiot ja Euroopan nousu

Eurooppaa painavat ikääntyvä väestö, velkakriisi ja vaikutusvallan valuminen muualle. Maanosan väitetään muuttuvan vähitellen ulkoilmamuseoksi, jossa aasialaiset tai brasilialaiset turistit käyvät ihmettelemässä menetetyin mahdin merkkejä. Kuitenkin 1800-luvulla Eurooppa nousi näyttämään muulle maailmalle tietä, olipa kyse teollistumisesta, maailmankaupasta tai tieteen edistysaskeleista, ja etumatka riitti osin 1900-luvulle. Mika Kallioinen pohtii, miksi juuri Eurooppa kykeni ottamaan ratkaisevan teknologisen ja taloudellisen johtoaseman muuhun maailmaan verrattuna, eikä esimerkiksi Kiina tai islamilainen maailma?

Tutkijoita on kiinnostanut ”lännen nousu” siinä määrin, että sitä voi pitää yhtenä historiantutkimuksen suurista kysymyksistä. Selityksiä on esitetty lukuisia. On viitattu muun muassa Euroopan suotuisiin maantieteellisiin oloihin, individualismiin, omintakeiseen työn etiikkaan, poliittisesta hajanaisuudesta kummunneeseen valtioiden kilpailuun, kaupunkien ja kiltojen varaan rakentuneeseen talouden organisaatioon sekä edistyneeseen merenkulun teknologiaan. Yksikään yksittäinen selitys ei ole saanut yleistä hy-

väksyntää. Yhteistä niille on kuitenkin ajatus, jonka mukaan Euroopan kehitys lähti jossain vaiheessa etenemään polkua, joka johti nopeampaan taloudelliseen kasvuun kuin missään muualla, ja lopulta 1800-luvulla globaaliin valtasemaan.

Verrattain uutta on perustella Euroopan menestystä talouden instituutioilla. Näissä selityksissä oletetaan, että menneisyydessä on syntynyt sosiaalisia mekanismeja ja käyttäytymismalleja, jotka ovat kannustaneet ihmisiä yhteistyöhön, vaihdantaan ja muuhun taloutta edistäneeseen toimintaan. Selitykset korostavat instituutioiden historiasidonnaisuutta. Koska instituutiot muuttuvat hitaasti ja ohjaavat ihmisten käyttäytymistä ja valintoja pitkälle tulevaisuuteen, jopa vuosisatoja aikaisemmin omaksutut instituutiot voivat vaikuttaa yhteiskuntien taloudelliseen menestykseen. Euroopan erityislaatua painottavat institutionalistit väittävät, että Euroopassa muotoutui jo varhain omintakeinen institutionaalinen järjestelmä, joka oli olennaisesti parempi kuin vastaavat järjestelyt muualla. Useimmiten näiden ”tehokkaiden” tai ”hyvien” instituutioiden alku ajoitetaan keskiajalle, kaupunkilaitoksen ja säännöllisen ulkomaankaupan synnyn yhteyteen.

Mihin institutionalistien näkemykset perustuvat? Esittelen seuraavassa tämän varsin heterogeenisen tutkimussuuntauksen ajatuksia instituutioista yleensä sekä instituutioiden ja Euroopan kehityskulun yhteyksistä erityisesti. Taloudellisen kehityksen selittäminen on selvästi-

kin suuntauksen ytimessä. ”Institutionaalisen ohjelman” tehtäväksi on nähty osoittaa, miten talous on sidoksissa yhteiskunnan institutionaaliseen rakenteeseen, ja miksi tehokkaat instituutiot olivat ilmeisen harvinaisia ennen 1800-lukua.¹ Kyse ei ole vähemmästä kuin siitä, miksi jotkut maat ovat rikkaita mutta paljon useammat köyhiä.

Taloushistorioitsijoiden ja -tieteilijöiden keskuudessa vallitsee nykyisin melko pitkälle menevä yhteisymmärrys siitä, että instituutioilla on talouden kehityksessä todellista merkitystä. Instituutioiden myönteiset vaikutukset ilmenevät viime kädessä luottamuksena. Kun kaikki tai ainakin useimmat ihmiset seuraavat instituutioiden osoittamaa käyttäytymismallia ja uskovat myös muiden tekevän samoin, instituutiot lisäävät talouden vakautta ja ennustettavuutta. Instituutiot vahvistavat luottamusta kolmella tavalla. Ne tarjoavat jo ennalta tietoa ihmisten odotettavasta käyttäytymisestä. Toisaalta ne välittävät tietoa muiden aikaisemmasta, toteutuneesta käyttäytymisestä. Esimerkiksi mainemekanismin kautta osapuolet voivat päästä perille siitä, ovatko muut toimineet edeltävissä liikesuhteissaan rehellisesti. Kolmanneksi instituutiot tarjoavat välineitä puuttua ilmenneisiin epärehellisyyksiin. Historiallisesti monet instituutioiksi luettavat järjestelyt ovat syntyneet juuri sen vuoksi, että niillä on pyritty vahvistamaan sopimusten pitävyyttä ja turvaamaan omistusoikeuksia.

Kahden viime vuosikymmenen aikana nopeasti ja monella rintamalla edennyt tutkimus on vahvistanut käsityksiä instituutioiden hyödyllisyydestä.² Samalla instituutioita koskeva ymmärrys on lisääntynyt huomasti. Douglass North on tehnyt laajalti tunnetuksi havaintoa, että historiallisen kehityksen myötä syntyneet instituutiot rajaavat ihmisten myöhempiä valintoja.³ Sittenkin Avner Greif on useissa artikkeleissa ja vuonna 2006 ilmestyneessä järkälemäisessä tutkimuksessaan *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval*

Trade avannut aivan uusia uria. Monet perinteisen taloustieteen edustajat ovat moittineet institutionalisteja kuvailevasta ja epätasaisesta tutkimustavasta. Greif on kuitenkin kyennyt sitomaan instituutioiden historiallisen, alkupe- räislähteisiin perustavan otteen eksaktien menetelmien hyödyntämiseen.⁴ Teoreettiselta tasolta ponnistanut instituutioiden tutkimus on muutoinkin saanut lisää sävyä, kun käsitettä on sovellettu monentyyppisiin historiallisiin kysymyksiin. Hiljattain esimerkiksi Sheilagh Ogilvie on kyseenalaistanut perinteisen käsityksen, että esiteollisen ajan keskeinen taloudellisen organisoitumisen malli, kauppiaskilta, olisi hyödyttänyt koko taloutta ja ollut siten ”tehokas”. Ogilvie on osoittanut, että organisaatiot ja niihin kytkeytyneet instituutiot voivat säilyä vuosisatoja, vaikka ne suosisivat vain pientä eliittiä eivätkä ylipäätään olisi taloustieteen termein tehokkaita vaan pikemminkin yleistä kehitystä jarruttavia.⁵

Instituutioiden sekatavarakauppa

Historian kannalta instituutioiden tutkimus on laajentunut kiinnostavaan suuntaan, instituut-

1. Gregory Clark (2007) 'A Review of Avner Greif's *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade*', *Journal of Economic Literature* XLV (September), 729.
2. Suuntauksen juuret ulottuvat 1900-luvun alkukymmenelle. Institutionaalisen taloushistorian varhaisemmasta kehityksestä ks. Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Jari Eloranta (1997) 'Uusinstitutionalismi ja taloushistoria', teoksessa Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdatus tutkimukseen*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 15–29.
3. Douglass C. North (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press; sama (2005) *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton: Princeton University Press.
4. Greif on ensimmäisenä soveltanut peliteoriaa instituutioiden tutkimiseen. Avner Greif (2006) *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade*, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Sheilagh Ogilvie (2011) *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge: Cambridge University Press.

tioiden muuttumiseen pelkän staattisen (ja teoreettisen) tarkastelun sijaan, mikä on samalla lisännyt aitoa vuoropuhelua historian tutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden välillä.⁶ Vertailevan, tieteenrajoja ylittävän tutkimuksen ja instituutioiden ymmärtämisen suurena esteenä on ollut itse käsitteen epämääräisyys. Arkikielessä ”instituutiolla” voidaan viitata monentyyppisiin asioihin rahasta demokratiaan tai perheestä presidenttiin, mutta myös alan tutkijoiden piirissä määritelmiä on yhtä monia kuin niiden esittäjiä. Omiin tarkoituksiin soveltuvia määritelmiä on voitu valita kuin kaupan hyllyltä tai sitten on tyydytty puhumaan ”instituutioista” miettimättä tarkemmin käsitteen monia merkityksiä. Vielä vähemmän yksimielisiä ollaan siitä, mitkä instituutiot ovat tärkeimpiä tai miten ne toimivat.

Useimmat pitävät instituutioita ”kestävinä” ja ”sisäistettyinä” yhteistyön mekanismeina, jotka ihmiset ”jakavat” ja joihin he yhteisesti ”uskovat”. Yleisesti katsotaan myös, että instituutiot tuottavat ”samankaltaisissa” tilanteissa ”säännömukaista toimintaa”. Greif on esimerkiksi määritellyt instituution ”säännöistä, uskomuksista, normeista ja organisaatioista koostuvaksi järjestelmäksi, joka tuottaa (sosiaalisen) käyttäytymisen säännömukaisuutta”.⁷ Voi kuitenkin kysyä, voiko näin yleisellä tasolla liikkuvilla määrittely-yrityksillä olla todellista selitysvoimaa. Greif on sitä paitsi sisällyttänyt määritelmänsä, monen muun tavoin, yleisiä käsitteitä (”säännöt”, ”uskomukset”, ”normit”, ”organisaatiot”), joista jokaisella on lukuisia merkityksiä.

Yhteiskuntatieteistä ammentaville instituutionalisteille on ollut tyypillistä pyrkimys universaaleihin selityksiin, jotka kuvaavat, mitä instituutiot ovat ja mitä ne tekevät. Selitysyritysten lukuisuus kertoo, että tehtävä on vaikea, ellei mahdoton. Menneisyyden moninaisuuden tunnuksena historioitsijalle lienee hedelmällisintä ymmärtää instituutiot yleisesti ihmisten välistä vuorovaikutusta ohjaaviksi sosiaalisiksi mekanismeiksi, jotka ilmenevät käyttäytymisen säännömukaisuuksina. Viime kädessä instituutiot ovat histo-

riallisen (empiirisen) tutkimuksen kohteita, joiden määritelmätkin pohjautuvat enemmän taustakohtaisiin tutkimustuloksiin kuin yrityksiin rakentaa kaiken kattavia yleistyksiä.⁸

Tutkijoiden ei ole ollut helppoa päättää, milaista menneisyyden lähteissä ilmenevää käyttäytymistä voi pitää instituution ohjaamana sen säännömukaisuuden tai jonkin muun kriteerin perusteella. Väärinkäsityksiltä ei voi välttyä, kun tutkijat puhuvat toistensa ohi tarkoittaen ”instituutiolla” hyvinkin erilaisia asioita. Jos Ogilvien tavoin instituutiona tarkastellaan orjuuden, yhteisöjen, ammattikuntien, kauppiaskiltojen tai maanomistusoikeuksien kaltaisia laajoja ilmiöitä, kyse on pikemminkin instituutioiden mahdollistamista lopputulemista tai niitä soveltaneista organisaatioista kuin säännömukaista käyttäytymistä tuottaneista sosiaalisista mekanismeista.⁹ Kaikkia instituutioita ei edes ole mahdollista historian tutkimuksen menetelmin tavoittaa, sillä ne eivät välttämättä jätä itsestään näkyviä jälkiä myöhempien polvien löydettäviksi. Ne voivat olla kuin rauhanajan armeijoita, joiden voima näkyy siinä, miten vähän niitä tarvitaan.¹⁰

Ihmisten välistä vuorovaikutusta ohjaavan sosiaalisen toimintamekanismin merkityksessä keskiajan Euroopasta, lännen nousun mahdolli-

6. Ks. esim. Adrienne Heritier (2007) *Explaining Institutional Change in Europe*, Oxford: Oxford University Press; Christopher Kingston & Gonzalo Caballero (2009) 'Comparing Theories of Institutional Change', *Journal of Institutional Economics* 5 (2), 151–180; James Mahoney & Kathleen Thelen (toim.) (2010) *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.

7. Greif (2006) 30.

8. Mika Kallioinen (2012) *The Bonds of Trade: Economic Institutions in Pre-modern Northern Europe*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 15–23.

9. Sheilagh Ogilvie (2007) "Whatever is, is right"? Economic institutions in pre-industrial Europe', *Economic History Review* 60 (4), 649–684.

10. Avner Greif (2000) 'The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis', *European Review of Economic History* 4, 259.

sesta alkukodista, on tunnistettu kolme keskeistä taloudellista vaihdantaa edistänyttä instituutioita. Yksi näistä varhaisista instituutioista oli yhteisöllinen vastuujärjestelmä. Tässä instituutiossa kaikkia kaupunkiyhteisöjen jäseniä pidettiin kollektiivisesti vastuullisina muiden oman yhteisönsä jäsenten tekemistä rikkomuksista. Jos yhteisön A kauppias jätti maksamatta tavaran yhteisössä B, puuttuva summa voitiin periä keneltä tahansa ensin mainitun yhteisön kauppiaalta, joka epäonnekseen sattui vierailemaan yhteisössä B. Tarkoitus oli, että korvauksen maksanut, rikkomukseen syytön kauppias saattoi kotiin palattuaan jälkikäteen periä summan takaisin alkuperäiseltä velalliselta.

Instituutio tarjosi vahinkoa kärsineelle osapuolelle mahdollisuuden saada korvaus menetyksistään. Kaupunkien ja kauppiaiden määrän kasvaessa yhteisöllinen vastuujärjestelmä alkoi muuttua kankeaksi. Järjestelmä ei ollut aukoton, sillä kauppiaiden alkuperää oli hankala jäljittää. Korvausten periminen kolmansilta, syyttömiltä osapuolilta ei myöskään rohkaissut kauppiaita matkustamaan toisiin kaupunkeihin ja laajentamaan liiketoimiaan, ja monissa tapauksissa instituutio synnytti pitkäikäisiä kiistoja kaupunkien välille. Viimeistään 1200-luvulla yhteisöllinen vastuujärjestelmä tulikin tiensä päähän.¹¹

Toinen tutkimuksessa usein viitattu instituutio keskiajan kaupankäynnin ongelmien ratkaisemiseksi perustui ”yksityisiin” tuomareihin, jotka sovelsivat kirjoittamatonta kauppiaslakia (*merchant law, lex mercatoria*). Tämä Ranskassa Champagnen messuilla 1100- ja 1200-luvulla toiminut instituutio tarjosi yhteisöllistä vastuujärjestelmää tehokkaamman tavan säädellä kaukaisilta alueilta saapuneiden kauppiaiden välisiä suhteita. Kauppiaiden ei tarvinnut erikseen ottaa selvää toistensa maineesta ja luotettavuudesta, vaan tätä tehtävää hoitivat itsenäiset tuomarit, jotka pitivät kirjaa kaupoissa syntyneistä ongelmista.

Vaikka tuomareilla ei ollut suoranaista pakovaltaa messuilla vierailleisiin kauppiasiin,

näiden kannatti maineensa säilyttääkseen toimia rehellisesti ja tarvittaessa hyväksyä tuomareiden määräämät sanktiot. Instituution merkittävin etu oli siinä, että jopa toisilleen tuntemattomien osapuolten oli turvallista käydä keskenään kauppaa, koska tuomarit välittivät keskitetysti tietoa messuille osallistuneiden maineesta, etenkin jos nämä olivat aikaisemmin toimineet epärehellisesti. Tämä instituutio oli rajoittunut yhteen paikkaan, jossa tuomarit saattoivat seurata kaikkia sinne saapuneita kauppiaita. Tästä syystä se ei ollut toimiva ratkaisu monen yhteisön välisessä vaihdannassa.¹²

Kolmas keskiaikainen vaihdannan instituutio perustui 900-luvulta lähtien toimineiden juutalaisten Maghribi-kauppiaiden keskinäiseen vuorovaikutukseen. Näille Välimerellä laajoja verkostoja ylläpitäneille kauppiaille maineella oli ratkaiseva merkitys. Maghribit muodostivat keskinäisiä ”koalitioita”, joiden sisällä he tukeutuivat toistensa apuun lähettäessään tavaroita myytäväksi vieraisiin kaupunkeihin. Tavaroiden kuljettaminen itse meren toiselle puolen ja niiden kauppaaminen siellä olisi ollut vaivalloista ja kallista. Maghribit olivat kehittäneet tätä varten ilmeisen toimivan järjestelmän, jossa he saattoivat luottaa jopa heille henkilökohtaisesti tuntemattomien Maghribi-kauppiaiden apuun. Mainemekanismi takasi, että tieto epärehellisestä koalition jäsenestä välittyi kaikille muille.

Koska kukaan ei suostunut käymään kauppaa epärehelliseksi osoittautuneen jäsenen kanssa, kannuste pysyä kaidalla tiellä oli vahva.

11. Greif (2006) 309–311, 318–349.

12. Paul L. Milgrom, Douglass C. North & Barry R. Weingast (1990) 'The role of institutions in the revival of trade: The law merchant, private judges, and the Champagne fairs', *Economics and Politics* 1 (2), 1–23. Hiljattain on esitetty, että messuilla vierailleet kauppiat saattoivat hyödyntää myös virallisia kruunun tuomioistuimia, eikä edellä kuvattu instituutio ollut siinä määrin kauppiaiden omissa käsissä kuin vanhastaan on oletettu. Jeremy Edwards & Sheila Ogilvie (2012), 'What lessons for economic development can we draw from the Champagne fairs?', *Explorations in Economic History* 49, 141–142.

Maghribien ei tarvinnut turvautua tuomioistui-
miin, koska heidän uskonnollisesti ja kulttuuri-
sesti rajautuneen ryhmänsä sisällä tieto muiden
toiminnasta välittyi luotettavasti. Tässä oli kui-
tenkin myös järjestelmän heikkous. Maghribit
joutuivat käyttämään paljon aikaa ottaakseen
selvää ryhmän muista jäsenistä. Mainemekani-
smi toimi lisäksi vain suhteellisen pienessä ryh-
mässä, mikä väistämättä rajoitti liikeverkoston
kokoja ja häntä uusien kauppayhteyksien avaa-
mistä. Maghribien luoma järjestelmä osoittautui
1100-luvulle tultaessa umpikujaksi, eikä sille ol-
lut käyttöä kaupankäynnin laajetessa.¹³

Euroopan tie

Taitavasti argumentoivassa ja laajoja kehityskul-
kuja tiivistävässä kirjassaan North ja Robert Paul
Thomas väittivät neljä vuosikymmentä sitten,
että ”tehokas talouden organisaatio on avain
kasvuun; lännen nousu on seurausta tehokkaan
talouden organisaation kehittymisestä Länsi-
Euroopassa”. Tehokas organisaatio taas edellyt-
tää sellaisia ”institutionaalisia järjestelyjä” ja
”omistusoikeuksia”, jotka tarjoavat ihmisille kan-
nusteen koko yhteiskuntaa hyödyttävään yritte-
liäisyyteen.¹⁴ Myöhemmät institutionalistit ovat
pitkälti tukeutuneet väitteeseen omistusoikeuk-
sien ja niitä vahvistavien instituutioiden tärkey-
destä. Samoin he ovat olleet yksimielisiä siitä,
ettei vakaiden, yksilöiden oikeuksia, omaisuutta
ja vuorovaikutusta suojaavien taloudellisten pe-
lisääntöjen juurruttaminen ole helppoa eikä il-
maista.

Ohjelmallisessa ”Uuden taloushistorian” julis-
tuksessaan North ja Thomas eivät pureutuneet
pintatasoa syvemmälle Euroopassa vallinneiden
instituutioiden kehitykseen. Jäi paljolti avoimek-
si, miten Eurooppa, joka vielä 900-luvulla oli ta-
kapajula verrattuna muihin tuolloisiin sivilisaa-
tioihin, päätyi sen lopulta kauas kilpailijoidensa
edelle vieneelle polulle. Ovatko edellä kuvatut
myöhempien tutkijoiden esiin nostamat insti-
tuutiot voineet vaikuttaa siihen, että vuosisato-
jen kuluttua muiden mantereiden valloittami-

nen, teollistuminen, nopea talouskasvu ja elinta-
son nousu käynnistyivät Euroopassa eivätkä
jossain muualla?

Yhteisöllinen vastuujärjestelmä, Champag-
nen alueen paikalliset tuomarit tai Maghribien
pieneen ja homogeeniseen piiriin rajoittunut
mainemekanismi eivät osoittautuneet kestävik-
si. Ne eivät soveltuneet myöhäiskeskiajan maail-
maan, jossa kaupunkien ja kauppiaiden määrä
oli kasvanut huomattavasti ja jossa vuorovaiku-
tus ei läheskään aina tapahtunut tuttujen kes-
ken. Varhaiset instituutiot epäonnistuivat tär-
keimmässä tehtävässään, sillä ne eivät tarjon-
neet ratkaisua maantieteelliset, poliittiset ja
kulttuuriset rajat ylittäneeseen kaukokauppaan.
Silti ne saattoivat avata tietä myöhemmille, pa-
remmin laajenevan vaihdannan vaatimuksiin
soveltuneille instituutioille. Kysymys on tosin
spekulatiivinen, koska kuva myöhäiskeskiajan ja
uuden ajan alun talouden instituutioista on epä-
täydellinen. Varhemmin omaksutut instituutiot
loivat joka tapauksessa pohjaa omistusoikeuksi-
en turvaamiselle määrittämällä sallitun ja ei-hy-
väksyttävän toiminnan rajaa sekä luomalla me-
kanismeja sen varalta, että osapuolet rikkoivat
näitä pelisääntöjä.

Läntisen Euroopan kasvu on 1500-luvulta
lähtien perustunut osin Atlantin-kauppaan
suuntautuneiden maiden vahvaan kehitykseen.
On esitetty, että kehityksen taustalla olisivat Bri-
tanniassa ja Hollannissa sekä varsinkin pitkälle
viedyn absolutistisen hallinnon Espanjassa ja
Portugalissa omaksutut poliittiset instituutiot,
jotka turvasivat kauppiaiden omistusoikeuksia

13. Avner Greif (1989) 'Reputation and Coalitions in Me-
dieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders', *Journal
of Economic History* 49 (4), 857–882; sama (1993) 'Contract
Enforceability and Economic Institutions in Early Trade:
The Maghribi Traders' Coalition', *American Economic Re-
view* 83 (3), 525–548.

14. Douglass C. North & Robert Paul Thomas (1973) *The
Rise of the Western World. A New Economic History*. Cam-
bridge: Cambridge University Press, 1–2.

hallitsijoiden kohtuuttomilta vaateilta.¹⁵ Voi kuitenkin epäillä, olivatko uuden ajan valtioiden rankalta ja ehkä epäoikeudenmukaiselta verotukselta ja muilta vaatimuksilta (mahdollisesti) suojanneet instituutiot pitkällä aikavälillä tärkeämpiä kuin ne järjestelyt, jotka välittömästi edistivät vuorovaikutusta kauppiaiden ja muiden talouden toimijoiden välillä. Valtiot eivät sitä paitsi näytä olleen aivan niin pahoja omien alamaistensa riistäjiä kuin tutkijat ovat joskus maalailleet.¹⁶

Tätä hedelmällisempää on jäljittää keskiaikaisten instituutioiden vaikutusta myöhempään talouskehitykseen keskittymällä niihin läheisesti kytkeytyneisiin organisaatioihin, jotka sekä hyödynsivät olemassa olleita instituutioita että loivat kokonaan uusia. Keskiajalla syntyi useita talouden toimijoiden itsenäisesti hallinnoimia korporaatioita, joista osa säilyi läpi esiteollisen ajan. Tällaisia olivat etenkin (kauppias)killat ja kaupunkiyhteisöt, joihin aiemmin mainittu yhteisöllinen vastuujärjestelmänkin tukeutui. Yhteistä korporaatioille oli kollektiivisten intressien ja yhteistyön mahdollistaneiden instituutioiden sovittaminen yksityiseen voitontavoitteluun.

Oletettavasti yksilöiden harjoittama ja heidän voitontavoitteluunsa perustunut mutta pitkälti korporaatioiden valvomiin instituutioihin nojautunut vaihdanta oli keskeisiä instituutioiden kehittämiseen kannustaneita moottoreita. Myöhäiskeskiajalla kehittyneet instituutiot ja niihin kytkeytyneet korporaatiot ovat todennäköisempi lähtökohta Euroopan nousulle kuin yhteisöllinen vastuujärjestelmä ja muut varhaiset instituutiot, koska niillä oli jatkuvuutta pitkälle uudelle ajalle, jopa teollistumisen kynnykselle saakka. Myöhäiskeskiajalla muotoutunutta institutionaalista rakennetta on tosin tutkittu vasta vähän. Kuitenkin tiedetään, että tuolloin vakiintui kaupunkiyhteisöjen välille järjestelmä, jossa yhteisöt vastasivat yksilöiden välillä syntyneiden sopimusrikkomusten ja muiden kiistojen selvittelystä.

Toisin kuin yhteisöllinen vastuujärjestelmä, myöhempi ”yhteisöllinen sovittelumekanismi” soveltui laajentuneen, lukuisien tasavertaisten kaupunkiyhteisöjen välisen vaihdannan oloihin. Ongelmatilanteissa yhteisöt sovittelivat osapuolten välillä syntyneitä kiistoja. Mahdollista hyvitystä ei peritty ulkopuolisilta, vaan yhteisöt pyrkivät saamaan aikaan ratkaisun suoraan osapuolten kesken. Instituution kulmakivenä oli kaupunkiyhteisöjä edustaneiden raatien puolueettomuus ja valmius tarvittaessa käyttää pakkovaltaa myös vastoin yhteisön omien jäsenten intressejä, mikäli ulkopuolisen osapuolen vaatteet olivat tutkinnan jälkeen osoittautuneet oikeutetuiksi. Monet tapaukset Pohjois-Euroopasta osoittavat, että yhteisöllistä sovittelumekanismia hyödynnettiin laajasti.¹⁷

Yhteisöllinen sovittelumekanismi ei olisi toiminut ilman sitä tukenutta korporaatiota, kaupunkiyhteisöä. Instituutio edisti kaupankäyntiä vahvistamalla pelisääntöjen noudattamista ja loi samalla perustan sille, miten kauppariitoja on myöhemmin vuosisatoina käsitelty oikeustuimissa. Yhteisöllinen sovittelumekanismi va-

15. Daron Acemoglu & Simon Johnson & James Robinson (2005) 'The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth', *The American Economic Review* 95 (3), 546–547, 550, 562, 572.

16. Alamaisiaan viimeiseen asti hyödyntävä valtio (predatory state) on korostunut tutkimuksessa likaa. Ei esimerkiksi ole nähtävissä, että uuden ajan valtiot olisivat pyrkineet riistämään kauppiaskiltoja ja muita kauppiaiden yhteenliittymiä. Päinvastoin, hallitsijat ja kauppiaat hyötyivät kaikkialla toisistaan. Hallitsijat saivat kauppiailta verotulojen lisäksi lainoja sekä sotilaallista ja poliittista tukea ulkoisia vihollisia tai paikallista eliittiä vastaan, kun taas kauppiaat hyötyivät saamalla hallitsijoilta erioikeuksia elinkeinjensa harjoittamiseen. Hallitsijat olivat siksi paljon enemmän sidoksissa kauppiaisiin kuin valtion ”riistopolitiikkaa” korostaneet tutkijat ovat huomanneet. Regina Grafe & Oscar Gelderblom (2010) 'The Rise and Fall of the Merchant Guilds: Re-thinking the Comparative Study of Commercial Institutions in Premodern Europe', *Journal of Interdisciplinary History* XL (4), 499–504, 510; Ogilvie (2011) 160–191.

17. Instituutiosta tarkemmin ks. Kallioinen (2012) 118–128.

kiinnutti Euroopassa käytännön, jonka mukaan kolmannen osapuolen (kaupunkiyhteisö) tuli tutkia kauppiaiden väliset riidat tietyn kaavan mukaisesti ja ratkaista ne puolueettomasti. Kauppiat puolestaan vastasivat henkilökohtaisesti sitoumuksistaan. Tällä periaatteella oli kauaskantoisia vaikutuksia talouden kehitykselle, koska ongelmatilanteissa vastuuta ei voinut enää syyttää yhteisön muiden jäsenten kontolle. Moderni länsimainen yritys puolestaan kasvoi pitkälti keskiaikaisen korporaation perustalle. Niitä yhdistävät muun muassa jäsenten rajoitettu vastuu korporaation velvoitteista, henkilökohtaisen ja yhteisöllisen omaisuuden erottaminen, korporaatioiden olemus itsenäisinä, oikeudellisina toimijoina sekä ajatus siitä, että niiden tarkoitus on hyödyttää jäseniään.

Onko siis niin, että Eurooppa kulki keskiajalta lähtien omia polkujaan? Lännen erityisyyttä korostavat selitykset painottavat juuri sitä, että Euroopassa kehittyneet instituutiot ja organisaatiot olivat erityisen soveliaita edistämään talouden kasvua. Muualla ei syntynyt mallia, joka olisi yhtä selvästi kannustanut voitontavoitteluun mutta tarjonnut samanaikaisesti turvaverkon, jonka suojissa uusien ansaintamahdollisuuksien etsintä oli mahdollista ilman kohtuutonta henkilökohtaista riskiä. Esimerkiksi islamilaisessa maailmassa ei ollut itsehallinnollisia korporatioita, eikä kauppiaille ollut sijaa taloutta koskevassa poliittisessa päätöksenteossa.¹⁸ Selityksissä nousee yleisesti esiin myös väite, että Euroopan ulkopuolella (erityisesti Kiinassa ja Intiassa) kehitystä kuristi valtio, joka oli joko liian vahva ja vastahakoinen edistääkseen kauppaa tai sitten liian heikko turvatakseen sitä.¹⁹

Kaikki eivät tosin pidä Euroopan kehitystä aivan näin ainutlaatuisena. Kenneth Pomeranz on jopa väittänyt, ettei Euroopalla ollut ennen 1800-lukua mitään institutionaalista tai muuta kilpailuetua, joka voisi selittää maanosan myöhempää kehitystä. Ilman sotilaallista taustavoimaa eurooppalaisten menestys oli parhaimmillaankin heikkoa taloudellisessa kilpailussa mui-

den vanhan maailman sivilisaatioiden kanssa. Vielä niinkin myöhään kuin 1700-luvun puolivälissä Kiina oli yhtä kehittynyt kuin Eurooppa.²⁰ Vaikka Pomeranzin käsitys Euroopan suhteellisesta jälkeenjääneisyydestä on vakuuttavasti kiistetty,²¹ on totta, että monilla kehittyvillä mailloilla on pitkät perinteet kaupan harjoittamisessa ja niillä on ollut myös omia mainemekanismeihin ja epävirallisiin käyttäytymisnormeihin perustuneita vaihdannan instituutioitaan. Esimerkkejä vahvaan luottamukseen ja instituutioihin tukeutuneista liikeverkostoista ovat muun muassa esikolonialistisen ja kolonialistisen ajan Intian perheryhmittymät, Kaakkois-Aasian kiinalaiset kauppiat ja Afrikkaan levittäytyneet arabikauppiat.

Kiinassa Ming- (1368–1644) ja Qing-dynastioiden (1644–1911) aikana kauppaa ohjaavan lainsäädännön puuttuminen synnytti valtaisan määrän vaihdantaa helpottaneita epävirallisia normeja. Erilaiset kauppiaaryhmittymät ja -kylät ovat olleet tärkein talouden organisoitumisen muoto suurimman osan Kiinan historiaa. Toisin kuin lukuisien erikokoisten kuningaskuntien värittämässä Euroopassa, Kiinassa kauppiat toimivat keskitetysti hallitussa valtakunnassa, jossa heidän mahdollisuutensa vaikuttaa lakien ja

18. Greif (2006) 396–397.

19. Kenneth Pomeranz (2000) *Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton: Princeton University Press, 14.

20. Pomeranz (2000) 14–19, 69. Ks. myös Gregory Clark (2007) *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*, Princeton – Oxford: Princeton University Press, 259–271.

21. Uuden ajan ensimmäisinä vuosisatoina Aasian kehityneimmät osat olivat taloudellisesti vastaavalla tasolla kuin Itä-, Etelä- ja Keski-Euroopan hitaasti kehittyneet alueet, ja vastaavasti jäljessä Englannin ja Hollannin kaltaisista edistyneistä osista. ”Suuri ero” Euroopan ja Aasian välillä oli siten hyvää vauhtia kasvamassa jo ennen vuotta 1800. Stephen Broadberry & Bishnupriya Gupta (2006) ‘The Early Modern Great Divergence: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500–1800’, *Economic History Review* LIX (1), 2–31.

muiden virallisten normien laatimiseen olivat lähes olemattomat. Tällä seikalla on saattanut olla paljon merkitystä siihen, miten kiinalaiskauppiaat ovat suosineet omia epävirallisia, sisäisiä ja kollektiivisia tapojaan sovitella kauppakiistoja ja valvoa sopimusten noudattamista.²²

Vaikka Euroopan ulkopuolella oli laajaa kauppaa ja toimivia instituutioita, varhaiset menestykset eivät osoittautuneet kestäviksi. Jotkin instituutiot olivat suorastaan haitallisia, kuten Timur Kuran on todennut. Islamilaisessa maailmassa kauppiaita heikensi perintöjärjestelmä, joka nosti huomattavasti yhtiökumppanuuden purkamisesta aiheutuneita kustannuksia yhden osapuolen kuoltua. Islamilainen järjestelmä oli joustamattomampi kuin läntinen, minkä vuoksi Lähi-idässä liikeyritykset jäivät eurooppalaisiin verrattuina pieniksi ja lyhytikäisiksi.²³

Instituutioilla parempaan maailmaan?

Toistaiseksi kunnianhimoisimman selitysyrityksen instituutioiden merkityksestä taloushistoriassa on tarjonnut Greif. Hän on onnistunut analyttisesti kuvaamaan spesifejä ruohonjuuritason sosiaalisia mekanismeja, jotka ovat helpottaneet ihmisten välistä vuorovaikutusta, edistäneet kauppaa ja kenties avanneet tietä myöhemmille, talouteen myönteisesti vaikuttaneille instituutioille. Käsitteellisesti vankka, menneisyyden ihmisten toimintaa peliteorian välinein selittävä tutkimus on näyttänyt uutta suuntaa myös Euroopan nousun kysymyksessä. Tämän ovat myös Greifin kriitikot myöntäneet.²⁴

Menneisyyden instituutioiden tutkimuksen suurin haaste on todentaa instituution ja sen (väitetyn) myönteisen vaikutuksen yhteys. Talouden kehityksen lopputulema, kuten väestönkasvu, kaupungistuminen tai kaupan laajeneminen, on taloushistoriassa yleensä todennettavissa ja joskus tarkastikin kvantifioitavissa. Eri asia on osoittaa todeksi, miten muutokset kytkeytyvät toisiinsa ja selittävätkö niitä paremmat instituutiot vai kenties jotkin aivan muut tekijät. Mikäli tehokkuutta lisäävillä ”hyvillä” instituutioilla

on todellisia myönteisiä vaikutuksia (esimerkiksi kaupan kasvu), selittävä tekijä (instituutio) esiintyy ennen seurausta. Ilmiöiden välisen kausaliteetin osoittaminen edellyttäisi ainakin sen todentamista, millä tavoin hyvät instituutiot valikoituvat ja miten ne säilyvät vuosisatojen ajan.²⁵

Greif on innovatiivisuudestaan huolimatta ollut hyvin perinteisillä linjoilla jäljittäessään keskiaikaisten instituutioiden ja Euroopan myöhemmän nousun yhteyttä. Hänen mielestään instituutiot rakensivat tietä laajalle kaukokaupalle, joka puolestaan oli avain talouden kasvuun laajemminkin. Henri Pirenne korosti jo 1930-luvulla kaukokaupan keskeistä roolia talouden kehityksessä: ”Juuri se synnytti ammattimaisen kauppiasluokan, joka taas oli päätekijä talouden elpymisessä 1000- ja 1100-luvulla [– –] Alkususäyksenä toimi kaukokauppa.”²⁶ Mutta

22. Pranab Bardhan (2005) 'Institutions matter, but which ones?', *Economics of Transition* 13 (3), 512–513; Debin Ma (2004) 'Growth, Institutions and Knowledge: A Review and Reflection on the Historiography of 18th–20th Century China', *Australian Economic History Review* 44 (3), 267, 271.

23. Timur Kuran (2003) 'The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of Economic Underdevelopment in the Middle East', *The Journal of Economic History* 63 (2), 415–422.

24. Greifin tutkimus (2006) on herättänyt laajaa keskustelua. Kritiikin kärki on kohdistunut mahdolluuteen luoda kaiken kattavaa institutionaalista teoriaa, mihin Greif on pyrkinyt, peliteorian soveltavuuteen historiallisten aineistojen analysoinnissa ja Maghribi-kauppiaita koskevan empiirisen aineiston ohuuteen. Ks. esim. N. Emrah Aydinonat (2006) 'Institutions: Theory, History and Context-Specific Analysis', *History of Economic Ideas* XIV (3), 145–158; Clark (2007); Jeremy Edwards & Sheilagh Ogilvie (2008) 'Contract Enforcement, Institutions and Social Capital: the Maghribi Traders Reappraised', CESifo working paper No. 2254; Karl-Gunnar Persson (2007) 'Institutions and the Path to the modern economy: lessons from medieval trade', *Economic History Review* 60 (3), 623–624.

25. Karl-Gunnar Persson (2010) *An Economic History of Europe. Knowledge, Institutions and Growth, 600 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 76–77.

26. Henri Pirenne (1936) *Economic and Social History of Medieval Europe*, London: Routledge & Kegan Paul, 142–143. Pirenne korosti kauppiasluokan synnyin ja ta-

oliko juuri kauppa kasvun käynnistäjä? Vai toimiko kehityksen moottorina pikemminkin sydänkeskiajan voimakas väestönkasvu, ja perustuiko se puolestaan suotuisiin ilmastollisiin oloihin, paremman viljelytekniikan omaksumiseen vai kenties johonkin aivan muuhun tekijään?

Väitteeseen instituutioiden, kaukokaupan ja Euroopan nousun välisestä yhteydestä sisältyy kaksi hankalasti todennettavaa syy-seuraussuhdetta. Emme voi varmasti tietää, johtivatko tehokkaammat instituutiot kaupan kasvuun, vai kenties päinvastoin. Clarkin sanoin, ”loivatko instituutiot kaupan keskiajan Euroopassa, vai tuottiko kaupan harjoittaminen omat instituutionsa?”²⁷ Vielä vaikeampaa on osoittaa pitävästi, veikö Euroopassa keskiajalla alkanut kehitys vuosisatoja myöhemmin teollistumiseen ja valtavaan harppaukseen taloudellisessa hyvinvoinnissa. Kukaan ei edes ole vakavissaan yrittänyt todistaa tällaisen suoraviivaisen kausaliteetin olemassaoloa. Greifkin tyytyy vain ”alustavasti” ehdottamaan tätä mahdollisuutta. Hän esittää mielenkiintoisen havainnon, että Länsi-, Keski- ja Pohjois-Euroopan alueet, jotka olivat myöhäiskeskiajalla korporaatioihin tukeutuneen institutionaalisen järjestelmän piirissä, pääsivät nopeimmin hyötymään teollistumisen aikakaudella alkaneesta modernista talouskasvusta. Keskiajan institutionaalinen kehitys ei juuri koskettanut itäistä Eurooppaa, suurta osaa Espanjasta, Etelä-Italiaa tai Balkania, jotka teollistuivat myöhään ja myös pysyivät pisimpään taloudellisesti alikehittyneinä.²⁸ Vaikka yhteys on epäselvä, on kieltämättä houkuttelevaa etsiä Euroopan nousun juuria keskiajalla omaksutusta

institutionaalisesta rakenteesta. Ongelmana vain on, että tietämys keskiajan ja teollistumisen välisen kauden talouden instituutioista on lähes olematonta. Siksi jää avoimeksi, missä määrin teollistumisen aikainen tai jopa nykyinen maailma pohjautuvat vuosisatoja sitten luotuihin institutionaalisiin mekanismeihin.

Taloudellista kehitystä voi tuskin selittää yhdellä syyllä. Tämä on sitäkin epätodennäköisempää, kun kyse on monimutkaisista pitkän aikavälin muutosprosesseista. Jos instituutioiden luomisen ja leviämisen mekanismit tunnettaisiin ja niitä osattaisiin soveltaa käytäntöön, maailmassa olisi luultavasti vähemmän köyhyyttä ja kuruutta kuin nykyisin. Miksi Kiinassa tai vaikkapa Lähi-idässä ei 1800-luvulla otettu mallia eurooppalaisista instituutioista, jos nämä kerran olivat niin yliveraisia, tai miksi länsimaisia instituutioita ei ole osana kehitysapua juurrutettu maailman köyhiin maihin? Ottamatta kantaa eri yhteiskuntien valmiuksiin ottaa mallia toisistaan, historia osoittaa ainakin sen, etteivät hyvätkään instituutiot ole helposti kopioitavissa. Niitä ei tarkoituksellisesti luoda eikä siirretä, vaan yleensä ne syntyvät tiedostamattomasti ihmisten kollektiivisen toiminnan tuloksena. Jokainen yhteiskunta on ilmeisesti tuomittu elämään omien instituutioidensa kanssa, olivat ne sitten hyviä tai huonoja.

---

louden elpymisen yhteyttä jo aiemmin, ks. (1925) *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade*, Garden City, Doubleday & Company, 55–119.

27. Clark (2007) 731.

28. Greif (2006) 399. *Nyt julkaistu Mika Kallioisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Anssi Halmesvirta

Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla

Unkarin kaksipuoluejärjestelmän polarisaation jyrkentyessä politiikan kentälle on ilmaantunut uusi nationalistisen äärioikeisto, joka näyttää yhä selvemmin hakevan esikuvia ja toimintamalleja 1930-luvun katujen ja väkivallan politiikasta ja synnyttävän historiallisen Unkarin myytin uudelleen.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen useimmissa Eurooppaan syntyneissä pienissä valtioissa vallitsi alkuun parlamentaarinen, demokraattinen poliittinen järjestelmä, johon kuuluivat välillä kiivaatkin puoluetistelut sekä vasemmiston ja oikeiston kärjistyvä polarisaatio. Keski-Euroopassa kehitys kulki 1930-luvulle tultaessa antidemokraattiseen suuntaan. Tyytymättömyys porvarilliseen poliittiseen kulttuuriin kyti kasvaneissa äänestäjäjoukoissa, mikä oli omiaan aiheuttamaan myös epävarmuutta ja pelkoa sekä labiiliutta poliittisiin järjestelmiin. Suuri lama loi lisää kannatusmaaperää oikeiston ja vasemmiston ääri-ideologioille ja -liikkeille ja totalististen diktatuurien nousulle.

Unkarissa omaksuttiin demokratian ja diktatuurin välimuoto, autoritäärinen, yhden valta- puolueen järjestelmä, jota luonnehtivat rajoitet-

tu parlamentarismi, kristillis-nationalistinen eetos, *numerus clausus* (juutalaisten edustuksen rajoittaminen) ja valtionhoitaja Horthyn kultti. Oikeisto jakautui parlamentarismin pelisäännöistä loittoneviin, joskin maltillisiin konservatiiveihin, antiliberaaliin ja -demokraattiseen, nationalistiseen uusioikeistoon ja oikealle ääri- laidalle syntyneisiin fasistisiin ja kansallissosialistisiin pienryhmiin. Vallassa pysyäkseen konservatiivit (Bethlen) onnistuivat pitkään pitämään kurissa sekä äärioikeiston että -vasemmiston, mutta aika ajoin he myös tukeutuivat äärioikeiston taktiseen tukeen.

Seuraavassa luodaan katsaus unkarilaiseen äärioikeistoon 1930-luvun alusta toisen maailmansodan loppuun – perintöön, josta tämän päivän Unkarin äärioikeisto enemmän tai vähemmän tietoisesti ammentaa.

Jakolinja Unkarin äärioikeiston koostumuksen muutoksessa oli 1920- ja 1930-luvun vaihteen suuri lama. 1920-luvulla äärioikeiston muodostivat niin sanotut rodun – tässä yhteydessä Unkarin puhtaan unkarilaisen kansan – puolustajat, niin liikkeenä kuin puolueenakin, joka oli vuoroin hallituksessa vuoroin oppositiossa. Rodunpuolustajien rinnalle ja kilpailijoiksi syntyi 1930-luvulla uusia äärioikeistosuuntauksia, joita voi yhteisesti nimittää kansallissosialistiseksi tai fasistiseksi. Unkarin äärioikeistolla onkin sekä kansalliset juurensa että kansainväliset esikuvansa. Maan poliittista järjestelmää, joka oli käytännössä koko ajanjakson yhden puolueen, konservatiivis-liberaalin Kansallisen Yhtenäisyyden

Puolueen, käsissä, uhkasivat ensin 1920-luvulla radikaali vasemmisto – joka pidettiin kovin ottein kurissa – ja sitten 1930-luvun lopulla ja 1940-luvun alussa nimenomaan äärioikeisto. Kun Unkarin johtavassa aristokratiassa oli puolen tusinaa diktatuurin kannattajaa, vaikutusvaltaisimpana heistä vuosina 1939–1941 pääministerinä ollut Suomen ystävä Pál Teleki, niiden torjuminen ei demokratian ja oikeusvaltion nimissä ollut niin täysipainoista kuin esimerkiksi Suomessa.

Unkarin äärioikeiston ideologiaan oli jo 1800-luvun lopulta kuulunut juutalaisvastaisuus, vastareaktionä juutalaisten emansipaatioon. Se voimistui sotien välisenä aikana, jopa niin, että se sai kannattajia konservatiivienkin riveissä. Juutalaisvastaisuutta esiintyi myös kristillissozialistisessa liikkeessä (Prohászka Ottokar), mutta siellä sitä ei perustettu rotuoppeihin, vaan tähdättiin juutalaisten yliedustuksen rajoittamiseen (*numerus clausus*) tärkeillä yhteiskunnan toimialoilla. Tällä pyrittiin vahvistamaan unkarilaisten kristillistä kulttuuri-identiteettiä äärikanalisissa hengessä – mistä maassa vierailleet suomalaiset heimoveljet saivat Pyhän Tapanin juhlallisuuksissa suurieleisiä näynteitä. Ideologisesti tätä nimitettiin hungarismiksi, koska se halusi korvata juutalaiset talonpoikaislähtöisillä, uuden keskiluokan edustajilla (Eötvös Collegium). Tätä näkyvämpi ja tärkeämpi liike olivat rodunpuolustajat. He vihasivat juutalaisia ja muita vieraita, myös saksalaisia (*sváb*), elementtejä unkarilaisuudessa (ehdotettiin jopa ei-assimiloituneiden maastakarkotusta!), sillä ne edustivat yhtäältä kapitalistis-liberalistista taloutta tai olivat toisaalta kommunistisia maanpettureita (1919 neuvostovallan perustajia). Heitä oli mukana myös niin sanotuissa heimopyrinnöissä, joissa vedottiin suomalais-ugrilaisuuden tai turanilaisuuden nousuun uutena eurooppalaisena, juutalaisten paikan ottavana rotuna germaani (arjalaisten) ja slaavien puristuksessa. Rodunpuolustajien liike tuli Unkarissa entistä muodikkaammaksi Nürnbergin rotulakien julis-

tamisen jälkeen vuonna 1935, mutta puolueena se oli yhä oppositiossa.

Rotubiologia sai 1930-luvun loppua kohden jalansijaa Unkarissa ja sen opetuksia käytettiin pian myös politiikassa. Sen pääedustaja oli vuonna 1935 perustettu Terveyspoliittinen Yhdistys (EPOL, Antal Lajos), joka harjoitti muun muassa eugeniikkaan perustuvia tutkimuksia. Vuonna 1940 sen aloitteesta perustettiin Unkarin Kansanbiologinen Instituutti, jonka tehtävä oli turvata kaikin keinoin aitounkarilaisten elintila ja saada heidän syntyvyytensä kasvuun. Suomessa tunnetuin rotubiologian kannattaja lie nee ollut Géza Féja, joka sota-aikaan kirjoitti arvosteluja Hella Wuolijoen näytelmistä. Instituutin johdossa oli Lajos Méhely, joka erikoistui tutkimaan rotujen käyttäytymiseroja biologiselta pohjalta. Instituutin pääjulkaisu oli *Cél* (päämäärä)-niminen aikakauskirja, jonka sivuilta näkyy, miten tarkkaan Unkarissa seurattiin saksalaista rotututkimusta. Keskeinen oppi oli, että ihmisrotujen välillä vallitsee aina elintilataistelu, jonka korkein muoto on sota. Sen, että Unkari oli kokenut kärsimyksiä ensimmäisessä maailmansodassa, väitettiin johtuneen unkarilaisten sekoittumisesta ja degeneroitumisesta ”alempiarvoiseen” juutalaiseen rotuun. Unkarilaisuus puolestaan määriteltiin ”ylimmäksi”, ugrilaisista itäbalttilaisista (jollaisiksi suomalaisetkin tuolloin laskettiin) ja turanilaisista elementeistä koostuvaksi. Oli syntymässä laajemminkin oppisuuntia, joiden yhteinen tavoite ei ollut ainoastaan juutalaiskysymyksen tutkiminen, vaan eri keinojen löytäminen juutalaisuuden eristämiseksi ja lopulta kitkemiseksi Unkarista (*final solution*).

Turanismin (Turán Társaság, 1910; 1920 Turán Szövetség) aate tavoitteli yhtä kansaa tai rotua laajempaa kokonaisuutta, eräänlaista makronationalistista kadotetun kulttuuriyhteyden uudelleen löytämistä, unkarilaisittain ”ylösnousemusta” (*feltámadás*). Vallinneen teorian mukaan, josta oli liikkeellä monia variaatioita, unkarilaisten alkukoti sijaitisi jossain Länsi-Aasiassa, missä he olivat tuhansia vuosia sitten elä-

neet yhdessä turkkilaissukuisten Idän kansojen kanssa. Kuten olen teoksessani *Rakkaat heimoveljet* (2010) osoittanut, turanismi ulotettiin sittemmin käsittämään myös suomalais-ugrilaiset heimot tai kansat, ja paitsi Turkin kaakkoinen myös Suomen ja Viron pohjoinen suunta näytti tarjoavan 1930-luvulla jopa poliittisen yhteistyön mahdollisuuksia. Tunnetuin aatteen perustajajäsenistä oli Suomeen vuonna 1924 laajan tutkimusretken tehnyt Pál Teleki, josta tuli toisen maailmansodan alla Unkarin pääministeri. Sekä unkarilainen rotututkimus että turanismi sotivat kuitenkin sitä periunkarilaista, Pyhän Tapanin valtakunnan ihannetta vastaan, että Unkari oli monikansallinen ja kaikkien kansallisuuksien kulttuureja varjeleva.

Riippumatta siitä, miten huonosti niin kutsuttu rotutiede pystyi unkarilaisuudelle vieraita aineksia erottelevan rotupolitiikan perustelemaan, kansallissosialismi sai joltisenkin jalansijan Unkarin aatteellisessa maaperässä. Siitä oli olemassa monia haaroja, eikä Unkariin – Saksan, Italian tai Portugalin tapaan – syntynyt yhtä hallitsevaa kansallissosialistista puoluetta. Yksi syy tähän oli, että maan älymystö alkoi käsittää kansallissosialismin reaaliseksi poliittiseksi vaihtoehdoksi vasta 1930-luvun puolivälissä, ja sen jälkeen siitä syntyi hyvinkin erilaisia ja eripuraisia kuppikuntia.

Fasistinen puolue sen sijaan syntyi Unkariin jo 1920, mutta oikeastaan vasta pääministeri István Bethlenin Unkarin revisiopyrkimysten tueksi hankkima ystävyyssopimus Mussolinin kanssa vauhditti sen nousua äärioikeistoliikkeiden joukkoon. Perustettiin parikin fasistipuoluetta, niistä jäsenmäärältään suurempi nimellä Unkarin Fasistipuolue. Se julkaisi lehteä *Fascista Napló*, jossa vaadittiin korporatiivista valtiota ja laajoja sosiaalisia uudistuksia. Puolueeseen liittyi Gyula Gömbös in vuonna 1928 hajottaman rodunpuolustajapuolueen entisiä jäseniä. Vaikka puolue lehtineen oli lyhytikäinen, toi se oman lisänsä äärioikeiston ideologiseen diskurssiin, erityisesti esittämällä vaatimuksia Unkarin par-

lamentin muuttamisesta eri ammattikuntia ta-sapuolisemmin edustavaksi.

Kuten jo aluksi totesin, suuri lama nostatti Unkarissakin yleisen yhteiskuntakritiikin ja ääri-liikkeet voimistuivat. 1930 perustettiin uudelleen kansallinen, rodunpuolustusideologiaan nojauva radikaalipuolue, joka yhtäältä piti Unkarin talonpojan aseman parantamista eli maareformia Unkarin pelastuksena, mutta toisaalta porvarillisena torjui fasistiset ja kansallissosialistiset äärimmäisyydet vaatien perustuslaillista kuninkuutta ja kaksikamarista parlamenttia. Valtion roolia se korosti ajamalla markkinoiden valvontaa ja strategisten teollisuudenalojen kansallistamista. Sosiaalisten uudistusten joukkoon kuuluivat työväen etujen puolustus, sosiaalivaikutus ja terveydenhuollon laajentaminen sekä perheiden tukeminen. Antisemitistisenä puolue vaati juutalaisten maahanmuuton kieltämistä, mutta se ei saanut parlamenttiin kuin yhden edustajan, Endre Bajcsy-Zsilinskyn, mikä kertoo pitkään vallan monopolia hallussaan pitäneen konservatiivisen Kansallisen Yhtenäisyyspuolueen laajasta kannatuksesta.

Uusista, 1930-luvun alun kansallissosialistisista puolueista erottuvin oli Kansallissosialistinen Unkarin Työväenpuolue (1930). Sen johdossa oli köyhtyneestä aatelisperheestä lähtöisin ollut Zoltán Böszörmény, joka vierailullaan Hitlerin luona hankki natsien rahallisen tuen laajalle propagandakampanjalle. Sen tavoite oli vapauttaa Unkarin agraariproletariaatti, jakaa juutalaisten omaisuus köyhille ja estää bolševismin leviäminen Unkariin. Natsien malliin puoluevirkailijat olivat palkattuja, puolueen tunnuksena oli hakaristi, ja sen jäsenten puvut muistuttivat SA:n (*Sturmableitung*) ruskeita univormuja. Natsien tyyliin elokuussa 1932 viisisataa näin puettua kansallissosialistia demonstroi Budan linnan edessä. Vastauksena sisäministeriö kielsi hakaristin ja univormujen käytön ja hajotti vastaavat sotilaalliset järjestöt. Puolueen toiminta jatkui varsinkin Budapestin ulkopuolella, sen sisällä kehittyi Böszörményin johtajakultti, se alkoi jul-

kaista *Kansallissosialisti*-nimistä lehteä vuonna 1932 ja otti hakaristin tilalle tunnukseksen sirpin.

Hitlerin valtaannousun mainingeissa kansallissosialistinen liike voimistui, mutta vaaleissa itse puolue ei kuitenkaan menestynyt, sillä vuonna 1932 se jakaantui kahtia ja sen kannatuspohja alkoi hajota. Vuonna 1935 Kansallissosialistinen Unkarin Työväenpuolue asetti 15 ehdokasta, mutta yksikään ei mennyt vaaleissa läpi. Epätoivoissaan Bösörmény suunnitteli vallankaappausta, mutta suunnitelma paljastui ja puolueen johto pidätettiin huhtikuussa 1936. Sen sijaan Bösörményin kilpailijan, hallituspuolueen parlamenttiedustajan Zoltán Meskón kansallissosialistinen puolue jatkoi toimintaansa ja omaksui Unkarissa ensimmäisenä tunnukseksen nuoliristin. Tällä puolueella oli myös vaikutusvaltaisia tukijoita, kuten kreivi Fidél Pálffy, joka tunnettiin Mussolinin ja Hitlerin ihailijana – hän vieraili vuonna 1936 Nürnbergin puoluepäivillä. Hänen perustamiensa lehtien aatemaailmassa yhdistyivät vapaasti kristillissosialismi, juutalaisiksi leimatun marxilaisuuden viha ja yltiökansalliset aatteet. Pálffynkin asetui turanismin taakse vaatien kaikkien muiden kuin turanilaisten ja arjalaisten sulkemista Unkarin kansalaisuudesta. Merkittävä ero natsien ideologiaan unkarilaisessa kansallissosialismissa oli, että se korosti kristinuskoa kansaa yhdistävänä hengellisenä seikkana – piirre, joka esiintyi myös suomalaisessa kansallissosialismissa.

Merkittävän uuden jäsenen Meskón puolue oli saanut vuonna 1933, kun kreivi Sándor Festetics erosi rodunpuolustajista ja liittyi kansallissosialisteihin. Siitä pitäen puolueen toiminta levisi Budapestista maaseutukeskuksiin, mitä suuresti helpotti Festeticsin aristokraattina parlamenttiedustajana ja kreivin ominaisuudessa keskeisille paikallisille vaikuttajille suunnattu kirjekampanja, jolla heitä pyydettiin puolueen johtotehtäviin. Kampanjointiin kuuluivat autokiertueet paikallisiin nuoliristikoteihin. Pian puolue järjesti joukkokokouksia, mielenosoituksia ja univormupu-

kuisten rynnäköjoukkojen esiintymisiä. Tähän kaikkeen oli haettu oppia Saksasta, vaikka puolue korostikin liikkeen perikansallista luonnetta.

Vuoden 1935 vaaleihin osallistui kolme kansallissosialistista puoluetta, Bösörményin sirpipuolue sekä Meskón ja Festeticsin nuoliristoläiset puolueet. Jälkimmäinen ryhmittymä oli eronnut Meskósta vuonna 1933. Hallitus teki kaikkensa estääkseen näitä saamasta parlamentti-paikkoja, ja vain Festeticsin Unkarin Kansallissosialistinen Puolue sai vaivaiset kaksi paikkaa, mikä oli nuoliristoläisille suuri pettymys ja merkitsi uutta eroosiota kannattajajoukoissa. Festetics vetäytyi politiikasta ja Pálffy lähti Meskón rinnalta. Huomionarvoista Unkarin äärioikeiston propagandassa 1930-luvun lopulla oli, että kun siellä käännettiin runsaasti kansallissosialistista materiaalia (Nürnbergin rotulait jne.), se levisi luvultaan kymmeneen nousevien, kansallissosialistien taustavoimien perustamien ja rahoittamien uusien sanomalehtien ja aikakauskirjojen välityksellä.

Vuonna 1933 politiikkaan astui kirjoituksiltaan myös Ferenc Szálasi, varsinaisten nuoliristoläisten myöhempi johtaja. Hänen ajattelunsa vaikeaselkoisuutta ovat monet päivitelleet, mutta jo tuolloin hän ennusti valtion roolin kasvua, puoluediktaturia ja kansanäänestysten yleistymistä tulevaisuudessa visionaan niin sanottu työvaltio, jossa kirkko oli suljettu pois politiikan sfääristä. Hänen vuonna 1935 perustamansa, unkarilaista rodunpuolustusoppia ja kansallissosialistista rotuhygieniää yhdistelevä Kansallisen Tahdon Puolue (NAP) kohosi sittemmin johtavaksi kansallissosialistiseksi puolueeksi. Se jätti edellä mainitut, lyhytaikaiset yritykset varjoonsa, sillä sen propaganda vetosi myös työläisiin. Vuonna 1936 tekemänsä Saksan vierailun tuloksena Szálasin juutalaisvastaisuus vain vahvistui, mitä hän perustamassaan *Új Magyar* -lehdessä entistä avoimemmin myös julisti. Yhä julkeammaksi käyvän agitaation vuoksi hänet ja 72 muuta kansallissosialistia pidätettiin helmikuussa 1937. Lyhyen vapausajan jälkeen hänet

tuomittiin jatkuvasta valtionvastaisesta toiminnasta elokuussa 1938 vankilaan, mistä hän vapautui syyskuussa 1940.

Vankila-aikana Szálasi muotoili päiväkirjaansa kansallissosialistisen niin kutsutun hugaristisen (*hungarizmus*) ideologiansa keskeiset kansallisuusaatteen, sosialismin ja kristinuskon kyllästävät doktriinit. Oppiaan hän piti fasismia ja natsismia laaja-alaisempana ja parempana, koska se kattoi laajemman alueen kuin ne, nimittäin Tonavan laakson ja koko Balkanin, ja koska se pyrki yksityisomistukseen perustuvan, mutta tasaisempaan tulonjakoon tähtäävän sosiaalisen kansanvaltion luomiseen. Tuo valtio suunnittelisi sosiaalisen työajan ja valvoisi talonpoikia ja pienyrittäjiä. Juutalaisista tyhjennetyin valtion palveluksessa olevia suunnittelijoita ja virkamiehiä Szálasi nimitti älymystöksi. Neljäs valtiomahdi olisivat sotilaat ja kristinuskon oli kaavailuissa pakollinen valtiouskonto.

Juutalaisvastaisuuttaan Szálasi kutsui *asemitismiksi*, mikä tarkoitti juutalaisten – ”Jumalan luomat syöpäläiset!” – maastakarkotusta jonnekin, missä he voisivat perustaa oman valtionsa, sillä kaikilla kansoilla, jotka kykenivät säilymään, oli siihen Szálasin mielestä täysi oikeus. Tosin hän uskoi, että unkarilaisten naapurikansat kansanäänestyksessä mielellään liittyisivät hänen kuvittelemaansa uuteen Suur-Unkariin, mitä hän nimitti Unkarin Yhtyneiksi Maiksi (*Hungária Egyesült Földek*). Tällä tavoin hän kuvitteli ratkaisevansa myös aina vaikean Tonavan laakson kansojen kysymyksen (*Pax Hungarica*). Uusi Unkari liittyisi Euroopan kansallissosialististen valtioiden liittoon ja näin Euroopan tulevaisuus olisi turvattu. Liittovaltion Szálasi olisi uskonut Hitlerin johtoon, sillä varauksella, että se olisi yhteistyöhön perustuva – Szálasi uskalsi jopa arvostella Hitleriä imperialistisista pyrkimyksistä.

Kaikkiaan Szálasin ajatusmaailmaa voi luonnehtia fantastiseksi ja suuruudenhulluksi, ei suinkaan reaaliolitiikkaan nojaavaksi, johtopäätös, jonka Hitlerkin teki hänen kanssaan sotilasasioista keskustellessaan. Se oli myös täynnä

ristiriitoja: hän esimerkiksi uskoi vielä 1945 Saksan vastahyökkäyksen voittoon, vaikka sodan alkuvuosina oli pitänyt Hitlerin tappiota täysin mahdollisena. Ja tappion ollessa jo käsillä hän uskoi, että pian rauhanteon jälkeen kansallissosialismi heräisi henkiin ja osoittautuisi Euroopan kansoille niiden lopulliseksi onnen tuojaksi. Szálasi oli fanaatikko, joka uskoi valituksi tulemiseensa ja erehtymättömyyteensä. Suhteessaan valtaan hän kuvitteli olevansa kuin loukattu ja haavoitettu Messias – juutalaiset taas olivat syy-päitä kaikkeen maalliseen pahaan.

Johdonmukaista oli, että syntipukkijuutalaisten eliminoimiseksi ja heidän omaisuutensa takavarikoimiseksi alettiin kansallissosialistisissa piireissä vaatia juutalaislainsäädäntöä Saksan malliin. Sen ohessa ei enää tyydytty Unkarin Trianonin rauhassa (1920) menetettyjen alueiden osittaiseen palauttamiseen, vaan ”kaikki takaisin” -vaatimus tuli ohjelmalliseksi. Uskottiin että Berliini–Rooma-akseli, johon Unkarikin pian liittyi, tulisi olemaan maailmanmahti ja että Unkari nousisi sen avulla uuteen kukoistukseen. Vaikka Telekin hallitus keväällä 1939 lakkautti Nuoliristiläisten Puolueen, se perustettiin vähemmän valtionvastaisena pian uudelleen. Unkarissa syntyi tilanne, jossa hallituksen oli turvatakseen vaalivoittonsa perustettava antisemitistisiä varjopuolueita ja propaganda-elimmiä, joiden ohjelmat muistuttivat joko kansallissosialististen tai rodunpuolustajapuolueiden ohjelmia. Yksi niistä oli Kristillinen Kansallissosialistinen Rintama (1939), johon kuului useita äärioikeistolaisia parlamentin ja hallituspuolueen jäseniä; sen ohjelmassa oli sekä fasismin, kommunismin että kapitalismin vastustus katolilaisessa ja antisemitistisessä hengessä. Unkarin talouden korjaamiseksi se vaati yksityisomaisuuden rajoittamista minimiin, hintasäännöstellystä, minimipalkkaa, tärkeiden tuotannonalojen kansallistamista, suuryritysten valtionvalvontaa ja suurmaanomistusten jakamista – ja luonnollisesti historiallisen Unkarin täydellistä palauttamista.

Vuoden 1939 vaalit olivat Unkarin kansallissosialistisille liikkeille voitokkaat, vaikka jälleen hallitus teki kaikkensa oppositiovoimien menestyksen torjumiseksi, esimerkiksi vaatimalla suuren vaalideposition perustamista, kieltämällä vaalikokoukset, pidättämällä opposition ja erityisesti äärioikeiston aktivisteja ja sensuroimalla niiden lentolehtisiä. Szálasin puolue lakkautettiin juuri ennen vaaleja (maaliskuussa) ja hänet ja 30 muuta nuoliristiläistä ehdokasta pidätettiin. Tämäkään ei nuoliristiläisiä pysäyttänyt, sillä Szálasin puoluetoveri, Kálmán Hubay, perusti puolueen vaalien aattona uudelleen. Se asetti 40 ehdokasta 120 vaalipiiriin ja 14 aluelistalle, vaikka puolueen mahdolliset ääniharavat istuivat kaltereiden takana. Vaalitulos osoitti nuoliristiläisten nousseen varteenotettavaksi poliittiseksi voimaksi; se sai noin kuudesosan äänistä ja 34 paikkaa 260 edustajapaikasta. Erityisen hyvin nuoliristiläiset menestyivät Budapestissä, jonka alueella he saivat keskimäärin 30–40 prosenttia äänistä (noin 150 000 ääntä).

Vähentääkseen nuoliristiläisten ja muiden kansallissosialististen äänenpainoa parlamentissa hallitus määräsi kymmenen radikaaleimman edustajan paikat mitättömiksi valtion vastaisen kiihotuksen vuoksi. Toisaalta äärioikeisto vahvistui, kun hallituspuolueen Béla Imredy erosi siitä ja perusti Unkarin Uudistuspuolueen (*Magyar Megújulás Párt*), jonka ohjelma muistutti suuresti Italian fasistien korporatistista ohjelmaa ammattikiltoineen. Puolue vaati juutalaisten maastakarkotusta ja heidän omaisuutensa takavarikointia sekä kaikkien vasemmistopuolueiden ja -organisaatioiden lakkauttamista. Yleensäkin se kannatti valtiiovallan lisäämistä, suunnitelmataloutta ja perheiden tukemista –

taustalla oli huoli Unkarin väkiluvun vähentymisestä. Puolue myös johti projektia, joka keräsi Unkarin juutalaisen kirjallisuuden suurbibliografian – voimme hyvin arvata, missä tarkoituksessa.

Yhteenvetona voidaan sanoa, että Unkarin äärioikeisto onnistui tekemään juutalaisvastaisuudesta valtion politiikkaa. Lainsäädännöllä, niin kutsutuilla juutalaislaeilla, juutalaisilta vietiin ensin kansalaisuus ja sitten omaisuus, asunnot ja työpaikat. Maailmansodan loppuvaiheen saksalaismiehityksen alettua (19.3.1944) alettiin toteuttaa ”lopullista ratkaisua”, jota Unkarissa nimitettiin ”vahdinvaihdoksi” (*őrsékváltás*). Dörme Sztójayn saksalaisystävällinen äärioikeistohallitus sulki juutalaiset gettoihin ja aloitti heidän kuljetuksensa keskitysleireille. Lokakuussa 1944 Szálasin johdolla vallan ottanut nuoliristiläishallitus jatkoi Unkarille kohtalokasta politiikkaa. Unkarin holokausti laajeni entisestään: työpalveluun joutuneet juutalaiset vangittiin ja keskitysleirikuljetukset tulivat säännöllisiksi, kun myös takaisin vallattujen alueiden juutalaiset joutuivat niiden uhreiksi. Szálasin hallitus ei kuitenkaan ehtinyt ennen neuvostomiehistä ja rauhantuloa panna kaikkia suunnitelmiaan toimeen: kesken jäi totalitaristisen diktatuurivaltion perustaminen ja yksipuoluevallan rakentaminen. Monet äärioikeistolaiset pakenivat maasta saksalaisjoukkojen vetäytyessä ja siten välttivät vastuuseen joutumisen ja lähes varman hirtto tuomion. Ne, jotka jäivät, kuten Szálasin hallituksen maatalousministerinä toiminut Pálffy, hirtettiin vuonna 1946. Hungaristinen liike jäi elämään esimerkiksi Paraguayssa, ja viitteitä sen uudelleen syntyemisestä on havaittavissa Unkarissa vielä tänä päivänäkin.

Keskustelua

Ville Kivimäki

Sodan traumasta ja muistamisesta

VÄITÖSLEKTIO ÅBO AKADEMIN
HUMANISTISESSA TIEDEKUNNASSA
17.6.2013

Tampereella jouluna 1945 nuori mies tunkeutui kirkkoon kesken jumalanpalveluksen, kulki alttarille ja alkoi rukoilla kovaäänisesti armahdusta itselleen. Kirkkoväki hämmentyi ja jumalanpalvelus keskeytyi. Poliisi sai edelleen sekavassa tilassa olleen miehen kiinni neljän päivän päästä. Kävi ilmi, että hän oli paennut läheisestä Pitkäniemen mielisairaalaista, jonne hänet toimitettiin takaisin. Miehen arveltiin saaneen skitsofreenisen kohtauksen, ja hänet määrättiin yhdistetylle insuliinikooma- ja sähköshokkikuurille. Hän palasi lopulta kotiinsa seuraavana kesänä. Psykiatrin mukaan mies oli muuttunut hoitojen avulla rauhalliseksi, asialliseksi ja järjestyneeksi, mutta toisaalta myös ”omituisen veltoksi, väritömäksi ja ilmeettömäksi”.

Mies oli ollut psykiatrisessa hoidossa ennenkin. Kesällä 1944 hän oli toiminut rintamaupseerina Karjalan kannaksen ankarimmissa puolustustaisteluissa Tali-Ihantalassa. Kuten hän itse kertoi, hän joutui johtamaan ”aivan nuoria poi-

kia”, jotka menivät tykistötulessa sekaisin. Ankarassa hermopaineessa nuori luutnanttikin oli lopulta saanut vaikean psyykkisen häiriön. Matkalla kenttäsairaalaan hän oli repinyt pois uniformunsa upseerinmerkit, ja vielä sotasairalan psykiatrisella osastolla hän oli tyystin sekava ja vailla ajan- ja paikantajua. Hetkittäin hän piti merkkillistä, kovaäänistä uskonnollista saarnaa.

Yhä tänä päivänäkin vuosien 1939–1944 kaksi sota ovat suurelle osaa suomalaisista kuin yhteisön keskellä seisova kirkko, jossa säilytetään ja toistetaan kertomusta siitä, keitä me lopulta suomalaisina olemme. Monelle tuo kertomus on kuin pyhä evankeliumi tai raamatullinen kärsimysnäytelmä. Usein itse kertomuksen sisältö on muuttunut liturgiaksi, jota kuunnellaan perinteen vuoksi ja vain toisella korvalla. Historiantutkijat näkevät sodassa myytin, joka on aina uudelleen purettava. Kirjailijoille, taiteilijoille ja toimittajille sota on tarjonnut ehtymättömän inspiraation lähteen käydä keskustelua suomalaisten identiteetistä ja omakuvasta. Välillä kirkon piirissä on keskusteltu kriittisesti opinkappaleista ja menneistä virheistä, välillä on vaadittu hiljaista kuuliaisuutta ja särötöntä yksimielisyyttä.

Kirkko sodan muistikulttuurin vertauskuvana tavoittaa sen merkillisen pyhäinyhteyden, joka sotaan liittyy. Kirkko on keskellä kylää, sen symbolinen keskipiste. Se, mitä kirkon seinien sisällä sanotaan, tuntuu olevan suorassa yhteydessä yhteisön perustaviin merkityksiin ja myyttisiin alkujuuriin. Näin on sodankin osalta, kuten Ilona Pajari ja Tuomas Tepora ovat omissa tutkimuk-

sissaan hyvin osoittaneet. Niin suomalaisuus yleisesti kuin erikseen suomalaisen miehen ja suomalaisen naisen stereotyyppitkin peilautuvat sotaan. Selvä enemmistö nuorista suomalaismiehistä suorittaa edelleen varusmiespalveluksen. Tässä modernissa initiaatoriitissä mieheksi kasvaminen ja sotien velvoittava perintö liittyvät yhä erottamattomasti yhteen.

Kirkkoa ympäröi hautausmaa, josta sodan myyttinen kokemus ammentaa todellisen voimansa. Sen äärellä voi olla syytäkin hiljentyä. Riippumatta kaikista sodan kiistanalaisista ja ristiriitaisista merkityksistä, sota ei aiheuttanut suomalaisille vain noin sadantuhannen henkilön ”tappioita”, vaan se tappoi lähes satatuhatta idullaan olevaa nuorta elämää kaikkine toiveineen, pelkoineen ja elämänodotuksineen. Sodassa kaatui ylivoimaisesti eniten noin kaksikymmenvuotiaita nuoria miehiä. Nämä nuorukaiset olivat vielä äitiensä ja isiensä poikia, rippikoulusta oli vasta muutama vuosi, koulunpenkiltä rintamalle kiskaistuna heistä suurin osa vasta uneksi omasta seurustelukumppanista, perheestä ja ammatista. Sota vei vanhemmilta heidän silmäteränsä, se vei parhaan ystävän ja tuoreen ensirakkauden. Näin se teki molemmin puolin rintamaa; myös kaatuneen neuvostosotilaan lompakossa oli tallella äidin kirje ja nuoren tytöstävän valokuva.

Sodat käydään nuorilla ihmisillä. Ja sodasta hengissä selvinneet nuoret miehet ja naiset ovat saaneet kantaa muistoja noista vuosista pitkinä vuosikymmeninä näihin päiviin asti. Jokunen vuosi sitten minulle soitti yli 80-vuotias, nimettömäksi jäänyt nainen, joka oli palvellut jatkosodan aikana sotasairaalassa Turussa. Hän halusi kertoa, ettei koskaan unohda niiden haavoittuneiden sotilaiden järkyttyneitä pojankasvoja, jotka kesällä 1944 lastattiin paareilla ulos junanvaunuista. Tuhansissa tällaisissa muistoissa sota elää yhä keskuudessamme.

Kuolleet vaikenevat, ja me ihmiset olemme huonoja sietämään hiljaisuutta. Hautausmaan raskas tunnelma kutsuu ihmisiä antamaan sille

merkityksiä. Monet puhuvat kuolleille kauniisti kuin rakkaimmilleen ja lohduttavat siten itse itseään. Mutta mitä harvemmaksi käyvät ne, joille kyse oli ankarista henkilökohtaisista menetyksistä, sitä estottomammin tuntuvat jotkut puhuvan kaatuneiden puolesta. Pahimmillaan sotaan omitaan ahtaan kansallismielisyyden ja rasismien käyttövoimaksi, niin kuin tässä muka olisi sotasukupolven kestävin perintö. Toisaalta sota on ollut keino kiinnittyä kansakuntaan, ja esimerkiksi Suomen romani- ja juutalaisvähemmistöille on ollut tärkeää korostaa, että hekin olivat mukana ja että hekin ovat siis kantaneet oman uhrinsa yhteiselle alttarille.

Sota on kansallinen kiintopiste, johon etäisyyttä tai läheisyyttä mittaamalla määritellään edelleenkin yhteisön rajoja. Näillä rajanvedoilla rakennetaan helposti hierarkioita, vaikka suomalaisen sotakokemuksen keskeinen piirre onkin ollut korostaa kansallista yhtenäisyyttä. Välimatkan mittayksikkönä toimii usein kärsimyksen määrä, ikään kuin tuo mennyt kärsimys olisi meidänkin kärsimystämme. Viimevuosina sodan traumaista on alettu puhua laajalti, mikä onkin tärkeää. Ne ovat koskettaneet tuhansia suomalaisperheitä erittäin konkreettisesti. Mutta myös tässä näkyy sodan erikoinen asema yhteisöllisenä peilinä. Traumoistakin tulee kollektiivinen ominaisuus: me kaikki – kolmannessa tai jopa neljännessä polvessa – kannamme sodan traumoja. Yksinkertaisimmillaan koko suomalaisuutta selitetään sodan traumojen kautta. Olennaiset erot hälvenevät; traumasta tulee meidän yhteistä omaisuuttamme.

Fyysiset sotavammat ovat olleet stigmoja sanan kristillisessä mielessä – siis todisteita uhrista ja marttyyriudesta. Kun fyysiset stigmat ovat puuttuneet ja haavat ovat olleet näkymättömiä sielullisia vammoja, niihin on aivan liian usein liitetty toisenlainen stigma: häpeä, pelkuruus ja mielisairaus. Miksi fyysisistä kärsimystä on pidetty – symbolisesti puhuen – ylevöittäväenä ja psyykkistä kärsimystä taas epäilyttävänä ja halveksuttavanakin? Tässä sodan kansallinen uhri-

ajatus heijastaa suoraan kristinuskon ydintä, jonka mukaan ruumiillisella uhrilla lunastetaan hengen ylösnousemus. Vähintään analogiana tämä ajattelutapa ylittää lääketieteeseenkin, suomalaiseseen sotapsykiatriaan. Sodan aikana ja pitkään sen jälkeen psyykkisiin häiriöihin suhtauduttiin ymmärtäväisemmin silloin, kun niiden syynä pidettiin fyysistä aivovammaa. Ja nykyinenkin posttraumaattinen stressihäiriö muuttuu ikään kuin aidommaksi, kun se voidaan perustella aivokemialla tai muilla fyysisillä syillä.

Sodassa järjiltään menneet sotilaat olivat vailla ruumiillisia vammoja, mutta silti heidän kehonsa kouristelivat, halvaantuivat, huusivat, mykistyivät ja vapisivat kuin ne olisivat totisesti haavoittuneet. Tuon ajan epäilevät tuomaat – upseerit, lääkärit ja muut – vaativat saada silminnähtävän todisteen haavoittumisesta. Kun sitä ei löytynyt, sotilaat jäivät alastomiksi väkivallan symboleiksi ilman uhrimerkitystä. Niinpä heitä pidettiin ”häiriintyneinä”, ”simulanteina”, ”tärähtäneinä”. Sotilas, joka meni sodan uhrialttarilla järjiltään tai pelkäsi liikaa, esitti samalla epämiellyttävän kysymyksen. Entä jos siinä asetelmassa, jossa vanhojen miesten johtamat kansakunnat kilvan lähettivät kokonaiset ikäluokat nuoria poikia ja miehiä teurastamaan toisiaan, olikin itsessään jotain mielipuolista? Entä jos psyykinen häiriö olikin normaali reaktio? Paljon helpompaa kuin vastata tuohon kysymykseen oli vierittää syy psyykkisistä vammoista sotilaiden itsensä niskoille.

Pitäisikö sodan kirkko sitten purkaa? Kyse on ikivanhasta ristiriidasta uskon ja tiedon välillä. On itsestään selvää, että sota ja siihen liittyvät myytit on asetettava kriittisen tiedon valoon. Toisaalta myös akateemiset historiantutkijat voivat tehdä kategoriavirheen, kun he näkevät menneisyyden myytit vain valheellisina kulisseinä, jotka on paljastettava ja purettava. Totuus ei aina löydy jostain myytin takaa; mytologian tasolla tarkasteltuna myytti itse ja sen kokemus ovat totta. Myytinmurtaja-historioitsija, joka rymistelee kirkkoon karkottaakseen sieltä kaiken

pyhyiden tunnun, tulee helposti karkottaneeksi myös oman tutkimuskohteensa.

Kun aloitin väitöstutkimukseni, ajattelin itsekin tärkeimmäksi tehtäväkseni sodan todellisen raadollisuuden paljastamisen. Se on minusta edelleenkin erittäin tärkeä tehtävä. Työni aikana luulen kuitenkin ymmärtäneeni, että yhtä tärkeää on myös osoittaa ne kestävät ja yhteenliittävät merkitykset, joiden avulla niin monet kuitenkin onnistuivat säilyttämään mielenterveytensä usein pöyristyttävän väkivaltaisissa oloissa. Viimeisten vuosikymmenten aikana meistä historiantutkijoista on tullut erittäin taitavia purkajia suhteessa ”kansalliseen historiaan”. Sikäli kun kyse on poissulkevasta, nationalistisesta ja säröttömästä menneisyyskuvasta, niin hyvä niin. Mutta pelkkä purkaminen ja myyttien murtaminen ei voi olla historiantutkimuksen ainut tavoite. Jos historioitsijat eivät kirjoita yhteiseksi koettuja kertomuksia menneisyydestä, ne kirjoittaa joku toinen. Tuon toisen kirjoittajan agendalla eivät välttämättä ole korkealla sellaiset hyveet kuin kriittisyys, tasapuolisuus, objektiivisuus ja laaja-alaisuus.

Kirkon eteisessä seisoo yhä mies, joka on menettänyt tykistökeskityksessä niin muistinsa kuin järkensäkin. Minusta tuntuu, että sotapsykiatriselta osastolta karannut, armoa ahdistukseensa anova nuorukainen häiritsee edelleen kirkkokansan itsetyytyväistä rauhaa. Hänen sekavassa saarnassaan ei tunnu olevan järkeä, se aiheuttaa levottomuutta. Jotkut haluaisivat vieläkin poistaa hänet kirkosta, toiset ohjaisivat hänet rauhoittumaan ymmärtäväisen sielunhoitajan vastaanotolle. Jumalanpalveluksen hän joka tapauksessa onnistuu keskeyttämään. Vähintään, mitä voisimme tehdä, olisi vihdoinkin kitkeä pois se syvään juurtunut häpeän köynnös, joka on kasvanut kiinni sotilaiden psyykkisiin häiriöihin. Nuoret miehet rintamalla pelkäsivät – kaikki heistä, yleensä yksin ja pelkooan häveten. Eikö olisi jo aika lakata pelkäämästä tuota pelkoa?

Syvälouotus

Laura Hollsten

Sata vuotta Stockmannin historiaa

Markku Kuisma, Anna Finnilä, Teemu Kes-
kisarja & Minna Sarantola-Weiss: *Galna dagar, svindlande tider. Stockmann 1862–2012.* (Suom. *Hulluja päiviä, huikeita vuosia. Stockmann 1862–2012.*) Siltala 2012. 532 s.

Kun Stockmann suunnitteli tilaavansa yrityshistorian tavaratalon 125-vuotisjuhlavuoden kunniaksi, toimitusjohtaja Henrik Gestrin valitti, ettei yksikään ”Suomen kuudesta historiankirjoittajasta” ollut halukas tarttumaan tehtävään. Valituksi tuli tuolloin Jörn Donner. Kun Stockmann viime vuonna täytti 150 vuotta ja julkaisi juhluvuoden kunniaksi edustavan historian *Hulluja päiviä, huikeita vuosia: Stockmann 1862–2012*, tilanne oli toinen. Tutkimuksesta vastasi yritys-, kulutus-, ja taloushistoriaan laajasti perehtynyt ryhmä, johon kuuluivat historiantutkijat Markku Kuisma, Anna Finnilä, Teemu Keskisarja ja Minna Sarantola-Weiss. Teos esittelee 150 vuotiaan yrityksen vaiheita yritys- ja kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Painopiste on viidelläkymmenellä viime vuodella, arvatenkin siksi, että aikaisemmin ilmestyneet Birger Damsténin historiat *Stockmannin kauppahuone* (1937) ja *Stockmannin sadan vuoden aikana* (1961) käsittelevät tavaratalon ensimmäistä vuosisataa.

Yrityshistorialla on monta tehtävää. Se toimii eräänlaisena organisaation muistina, joka kertoo yrityksen tarinan samalla, kun se viestii yrityksen saavutuksista ja arvoista. Oma historia vahvistaa yrityksen identiteettiä ja henkilökunnan yhteenkuuluvuuden tunnetta. Historia toimii myös osana markkinointia viestimällä yrityksen brändistä ja menestyksestä. Stockmannilla on hyvä tarina kerrottavanaan ja vahva brändi vaalittavanaan. Sen lisäksi, että Stockmann on Suomen vanhin ja Pohjoismaiden suurin tavaratalo, *New York Times* on rankannut sen maailman seitsemän tunnetuimman tavaratalon joukkoon. Suomessa Stockmann on kansallinen instituutio ja, kuten historia toteaa, suorastaan elävä legenda.

Matka Senaatintorin Kiseleffin talosta kansainväliseksi pörssiyhtiöksi on osa suomalaisen talouden ja kulttuurin historiaa. Saksalainen Heinrich Franz Stockmann (1825–1906) tuli alun perin Suomeen Nuutajärven lasitehtaan konttoriin ja siirtyi sieltä lasitehtaan myymälään Helsinkiin. Suomen suuriruhtinaskuntaan saapui 1800-luvun toisella puoliskolla muitakin menestyksekkäitä yrityksiä perustaneita maahanmuuttajia, kuten skotlantilainen James Finlayson ja sveitsiläinen Eduard Fazer. Amerikan laila Suomi tarjosi suuria mahdollisuuksia innovatiivisille osaajille, jotka toivotettiin tervetulleiksi kehittämään teollisuutta ja liike-elämää.

Historian johdantoluku kertaa Stockmannin historiaa kolmen vuosisadan ajalta. Lukijat, jotka eivät ole tutustuneet Damsténin historioihin, antanevat arvoa varhaisempien vaiheiden ker-
taukselle. Stockmannin synty ja ensimmäiset

vuosikymmenet Senaatintorilla sekä tavaratalon varhaiset vaiheet Aleksanterinkadulla sijoittuvat kulutuskulttuurin voimakkaan kasvun vaiheeseen, jolloin Euroopan kuuluisat tavaratalot avasivat ovensa. Tavaratalojen historian tutkimuksessa 1800-luvun loppu ja vuosisadan vaihde ovat saaneet runsaasti huomiota niin Yhdysvalloissa kuin Euroopassa, kun taas niiden myöhempää historiaa on tutkittu vähemmän. Painopisteen asettaminen vuosille 1962–2012 on senkin vuoksi onnistunut ratkaisu. Tavaratalojen kehitys osana toisen maailmansodan jälkeisen nousevan talouden ja kulutuksen historiaa tarjoaa mahdollisuuden tutkia nykyaikaista markkinointia ja pohtia kulutuksen merkitystä sotien jälkeisessä kulttuurissa.

Ensimmäiset kolme lukua käsittelevät Teemu Keskisarjan kronologisesti etenevän yrityshistorian. Vaiheet kulkevat toisen maailmansodan jälkeisistä voimakkaan kasvun vuosista 1970-luvun öljykriisiin, 1980-luvun kulutusjuhlaan 1990-luvun alun lamaan ja vähitellen tapahtuvaan kansainvälistymiseen. Yksi teemoista on tavaratalon laajeneminen. Stockmann levitti toimintansa Tampereelle jo vuonna 1957, kun taas tavaratalon perustaminen Turkuun monista yrityksistä huolimatta viivästyi. Tavarataloihin ja kulutukseen liittyvät arvot nousivat keskustelunaiheeksi Turussa, kun tavaratalon havittelemalta Julinin tontilta löytyi keskiaikaisen kirkon raunio. Lehdistö sai aiheen vastakkainasetteluun, ja julkisessa keskustelussa uuden kulutustemppelin koettiin uhkaavan muinaisen kirkon raunioita. Turun tavaratalo avasi ovensa vuonna 1982; samana vuonna Stockmann sulki virheinvestoinneiksi osoittautuneet tavaratalonsa Pietarsaareissa (avattu 1967) ja Kouvolassa (avattu 1976). Pikkukaupunkien väestöpohja ei turvanut riittävää asiakaskuntaa Stockmannin kaltaiselle tavaratalolle varsinkin, kun tuotevalikoima oli sama kuin Helsingissä. Ruokaosaston kenguruhnänät ja pääskysenpesät ja vaateosaston merkkituotteet eivät osuneet yksiin pietarsaarelaitesten tehdastyöläisten ja kalastajien tarpeiden

ja mielihalujen kanssa. Laajeneminen jatkui 1990-luvulla Venäjälle ja Baltiaan ja 2007 ostetun muotiketju Lindexin myötä arabimaihin asti.

Loput teoksen viidestä luvusta käsittelevät erillisiä teemoja kuten Stockmannin asiakaskuntaa, muotia, markkinointia, Stockmannin työntekijöitä ja tavaratalon arkkitehtuuria, joita ovat tutkineet Anna Finnilä ja Minna Sarantola-Weiss. Aikaperspektiivi kattaa ensimmäisistä luvuista poiketen myös tavaratalon varhaisemmat vaiheet, vaikka painopiste näissäkin luvuissa on viidenkymmenen viime vuoden kehityksessä.

Tavaratalot ovat kautta aikojen myyneet niin kulutushyödykkeitä kuin muotia ja ylellisyyksiä, ja niitä on markkinoitu erilaisin keinoin. Modernin markkinoinnin menetelmät tulivat Suomeen ja Stockmannille 1950- ja 1960-luvulla. Stockmannilla perehdyttiin amerikkalaisen markkinoinnin keinoihin, joiden avulla pyrittiin luomaan tavaratalolle ”paikka asiakkaiden sydämissä”. Lehti-ilmoitusten ja myöhemmin TV-mainosten lisäksi itse tavaratalo tilana arkkitehtuureineen, koristeluineen ja erikoistapahtumineen oli osa markkinointia. Arkkitehtuurin ja tilasuunnittelun avulla asiakas houkuteltiin tavarataloon, jossa taas tavaroiden esillepano vaikutti ratkaisevasti kuluttajien ostopäätöksiin. Tavaratalon arkkitehtuuri täytti keskustan tilaa sekä fyysisesti että psykologisesti. Se houkutteli ihmiset ostoksille, ihailemaan ja unelmoimaan, nauttimaan ja tuhmaamaan. Yksi kulutushistoriallisessa tutkimuksessa toistuvista kysymyksistä on, onko tarjonta luonut kysyntää vai ovatko tarjolla olleet kulutushyödykkeet vastanneet asiakkaiden haluja ja tarpeita. Finnilä ja Sarantola-Weiss toteavat kuluttajia käsittelevässä luvussa, että suhde kulutukseen on julkisessa keskustelussa ja populaarikulttuurissa kaksijakoinen. Yhtäältä kuluttajia, eteenkin naispuolisia shoppailijoita, on pidetty markkinoinnin passiivisina, avuttomina uhreina. Toisaalta on korostettu ostopäätösten rationaalisuutta, ja kuluttamista osana tietoisia valintoja, joilla helpotetaan arkea, kohennetaan elämän laatua ja rakennetaan identiteettiä.

Minkäläinen kuluttaja Stockmannin asiakas on ollut? Stockmannin imagoon kuuluu tietty elitistisyys samalla, kun tavaratalo on yrittänyt laajentaa ihmisten mielikuvaa Stockmannista kaikenlaisten ihmisten tavarataloksi. Perinteisesti hyvin koulutetut ja hyvätuloiset asioivat Stockmannilla, mutta tavaratalo joutui varsinkin 1970-luvulta lähtien enenevässä määrin ottamaan huomioon myös pienempituloiset asiakkaat. Vuodesta 1986 lähtien järjestettävät Hullut päivät on ollut yksi tapa houkuttaa laajemmat kansanjoukot Stockmannille. Kontrastina 1970-luvun rationaalisia ostospäätöksiä ja valistuneita valintoja korostavalle kuluttajalle 1980-luvun kulutusjuhlan myötä esiin astui hedonistinen kuluttaja, joka ei rajoittanut ostokseen siihen, mitä kotitaloudessa tarvittiin, vaan hankki kultareunusta arkeen kosmetiikan ja elektroniikan avulla.

Stockmannin historia on alusta alkaen ollut kansainvälinen. Stockmannilla seurattiin maailmalla liikkuvia virtauksia ja mallia otettiin ulkomaisista esikuvista. Suomessa monet alun perin oudot tuotteet, kuten italialaisen keittiön antimet, ovat tulleet kuluttajille tutuiksi juuri Stockmannilla. Sisäänostajat ovat merkittäviä vallankäyttäjää siinä mielessä, että he päättävät, mitä tavaratalossa kuluttajille tarjotaan. Historian lukija saa kurkistaa kulussien taakse ja seurata usein monimutkaista logistiikkaa, jonka välityksellä tuotteet päätyivät hyllyille. Takana oli usein kuukausien matka, vaikka kirjassa ei tavaroiden tuotantoprosesseihin juuri puututakaan.

Historiassa todetaan, että nykyaikaa leimaa samankaltainen tunnelma kuin Stockmannin alkuaikoina 1860-luvulla. Silloinkin elettiin kansallisvaltioiden rajat ylittävän globalisaation aikaa. Venäjä tarjosi yrityksille monenlaisia mahdollisuuksia, joihin Stockmann monen muun suomalaisyrityksen lailla on tarttunut 1990- ja 2000-luvulla. Stockmann oli mukana myös Neuvostoliiton kaupassa, joskin pienessä mitassa. Tavaratalo aloitti 1930-luvulla vientipalvelun, joka toimitti Moskovassa sijaitseviin suurlähetystöihin

elintarvikkeita, vaatteita ja ylellisyystavaroita Helsingin ja Moskovan välistä rautatietä pitkin. Usein kuultu tarina siitä, että monet Moskovassa olleet länsidiplomaatit kuvittelivat, että Suomen pääkaupunki oli nimeltään Stockmann, juontuu näiltä ajoilta.

Kuisma toteaa johdantoluvussa, että tavaratalo on oma maailmansa ja että sosiologit sekä historian- ja kulttuurintutkijat ovat vain osittain onnistuneet valaisemaan sen lumoa. Kulutushistorian tutkimus, joka näkyy kirjan lähestymistavassa, on kuitenkin selvittänyt kattavasti, mihin tavaratalojen menestys perustuu. Taloudellinen kasvu, sen myötä syntynyt kulutuskulttuuri ja siihen liittyvä riemu sekä arkkitehtuuri, tilasuunnittelu ja tuotteiden esillepano, ovat seikkoja, joita kirjan kirjoittajat pohtivat omista näkökulmistaan. *Hulluja päiviä, huikeita vuosia* selvittää näitä kysymyksiä Stockmannin osalta kattavasti ja monipuolisesti. Tutkimus tukeutuu laajaan lähdeaineistoon, joka käsittää runsaan arkistomateriaalin ja haastatteluita. Haastattelut tarjoavat mielenkiintoisia yksityiskohtia, varsinkin ne, jotka kuvaavat Stockmannin arkea. Teoksen ulkoasu on edustava, ja runsas kuva-aineisto elävöittää esitystä ja kertoo omia tarinoitaan. Taulukot kirjan lopussa antavat runsaasti perustietoa pähkinänkuoressa. Hakuindeksissä tarkka lukija jää kaipaamaan useampia hakusanoja kuin ainoastaan henkilö- ja yritysnimet, jotka nyt on listattu.

Tätä arvostelua varten luetussa ruotsinkielisessä käännöksessä esiintyy jonkun verran huolimattomuusvirheitä, jotka olisi voinut välttää huolellisemmalla toimitustyöllä. *Hulluja päiviä, huikeita vuosia: Stockmann 1862–2012* täyttää kuitenkin hyvin tehtävänsä yrityshistoriikkina ja tarjoaa mielenkiintoista ja viihdyttävää lukemista sekä tutkijoille että suurelle yleisölle, josta osalla on jonkinlainen suhde Stockmannin tavarataloon. Teos kytkee Stockmannin historian osaksi kansallista ja kansainvälistä talous- ja kulutushistoriaa samalla, kun se valottaa, mikä on leimallista juuri Stockmannille.

Arvosteluja

Juhlakirja JUFO- maailmassa

Janne Harjula, Maija Helamaa & Janne Haarala (toim.): Times, Things & Places. 36 Essays for Jussi-Pekka Taavitsainen. J.-P. Taavitsainen Festschrift Committee 2011. 415 s.

Hyvän ystäväni Turun yliopiston arkeologian professori Jussi-Pekka Taavitsaisen 60-vuotispäivän kunniaksi hänen kollegansa ja ystävänsä julkaisivat näyttävän juhla-kirjan. Ystävä ja hänen ystäviensä suurta ponnistusta tulee kunnioittaa ja ylistää. Lahja on arvokas ja vanhojen humanististen, akateemisten perinteiden mukainen. Juhlakirjatraditio on varsinkin saksalaisessa ja sitä seuranneessa venäläisessä akateemisessa maailmassa arvostetussa asemassa. Itse teos on upeasti taitettu, kauniisti kuvitettu ja loistavasti toimitettu. Siinä on paljon tieteellisesti tärkeitä ja muutenkin kiintoisia puheenvuoroja, joita ovat käyttäneet eri alojen eturivin tutkijat ja Jussi-Pekka Taavitsaisen oppilaat ja ystävät.

Historiallinen Aikakauskirja on suomalaisessa Julkaisufoorumi (JUFO) -luokittelussa korkeatasoinen kansainvälinen tiedelehti. Yliopistojen uudessa rahanjakomallissa tutkimuksen JUFO-luokitus on ratkaiseva tutkimusta arvioitaessa.

Suurin potti tulee 2. ja 3. luokan julkaisuista. Kategoriasta 1 saa hieman rahaa, ja muut ovat täysin merkityksettömiä. HAikissa ei siten sovi kirjoittaa ylistyspuheita, vaan arvostella tämänkin teoksen tieteellistä arvoa ja samalla pohtia koko juhla-kirjaperinnettä.

Teos sisältää laajan kirjon artikkeleita aina geologiasta ja biologiasta arkeologian eri osa-alueiden kautta kulttuuriantropologiaan, kansatieteeseen, nimistötutkimukseen, saaga-tutkimukseen, puhtaisiin aivovoimisteluihin ja muistelmatyyppeihin kirjoituksiin. Erikoisen matematiikan ja arkeologian poikkitieteellinen yhdistelmä on Heikki Simolan pohdiskelu katenarin (ketjukäyrä) ja saviruukun muotojen yhteneväisyydestä. Kaikilla teksteillä on yhteytensä päiväsankariin. Artikkelit on jaoteltu oivasti ja kirjan otsikkoa seuraten kolmeen pääluokkaan: "Times", "Things" ja "Places". Ajallisesti liikutaan nykyisyyden ja vuoden 10 000 eKr. välillä.

Lahjana tällainen valikoima on tietenkin oiva. Tieteellisen käytävyyden näkökulmasta asia ei ole kuitenkaan näin. Tärkeät tieteelliset puheenvuorot tulisi käyttää siellä, mistä kollegat ja asiasta kiinnostuneet osaavat niitä etsiä. Ne pitää julkaista kyseisen täsmäalan merkittävissä aikakauskirjoissa. Siellä käydään keskustelua nykyisessä maailmassa. Omasta näkökulmastani esimerkiksi Juha Kantasen artikkeli eurooppalaisen nautan alkuperästä on kiintoisa.

Mieleeni ei kuitenkaan pälkähtäisi etsiä sitä juhla-kirjasta.

Osa kirjoittajista onkin ymmärtänyt tämä niin tässä kuin muissakin juhla-kirjoissa. Artikkelien taso on siksi kirjava. On loistavia puheenvuoroja kuten Matti Saarniston artikkeli Saimaan ja Laatokan norpan eriytymisen ajoituksesta geologian näkökulmasta. Toisaalta on tekstejä, jotka on kyhätty jätteistä, kun on tullut luvatuksi ja ystävälle kuuluu antaa jotakin hänen merkkipäivänään.

Tieteellisesti pysähdyin pohtimaan arkeologian maailmaa, koska kyse on arkeologian professorista ja useimmat kirjoittajat ovat arkeologeja. Onko arkeologia tie-de vai metodi? Tämän kirjan perusteella kallistun entistä vakavammin jälkimmäiseen. Pääosa kirjoittajista esittelee omaa tutkimusprosessiaan ja kuvailee löytöjään. Tulos onkin löydön kuvaus: sivutolkulla kerrotaan sen yksityiskohtia.

Pahimmillaan keskitytään vielä johonkin detaljiin (esim. kuvaan) ja tyydytään sen selittämiseen ilman, että etsittäisiin jotakin suurempaa kokonaisuutta tai ilmiötä, johon detalji kuuluu. Tuukka Talviokin esittelee tutkimushistoriaa ja kuvaa Turussa keskiajalla löytyjä kolikoita otsikkonsa mukaisesti. Hän ei pohdi lainkaan, mitä tämä rahanlyönti tarkoittaisi, ja tuntuu olevan tietämätön asiasta käydystä historiatieteellisestä keskustelusta. Tieteen pitäisi olla yleistävämpää ja ratkaista jokin ongelma. Metodi on keino etsiä, kuvata ja työstää

lähteitä tieteellistä johtopäätelyä ja teorianmuodostusta varten.

Asiassa on myös toinen puolensa. Tieteet ovat yhä laajemmin monitieteistymässä. Jos pitäytyään vain oman alan kirjoituksissa ja lähipiirin mielipiteissä, supistetaan juuri oman alan merkitystä, kun ei osallistuta kuin omiin keskusteluihin. Useissa artikkeleissa nojaututaan vain arkeologiseen ja pahimmillaan vain suomalaiseseen kirjallisuuteen, koska tämä riittää löytöesineen kuvaukseen. Luulisi, että olisi arvokasta tuntea ympäristössä käyty historiatieteellinen keskustelu. Se voisi auttaa oman tutkimusmateriaalin avaamisessa. Tarkasti ottaen tämän tunteminen on jopa velvollisuus, jos esittää historiaa koskevia väitteitä. Pelkän arkeologisen tutkimuksen tunteminen ei tähän riitä, eikä vanhentuneen populaarihistorian lukeminen auta, vaan vain sotkee.

Näinpä tekstissä kummittelee 1800-luvun kansallisromanttinen käsitteistö muinaiskansoista ja heimoista alkaen. Tähän ei kukaan vakavasti otettava historioitsija enää usko. Kun Aki Arponen pohtii puuvillan ja silkkin alkuperää pohjoisessa, hän tuntee vain Länsi-Euroopan yhteydet. Kuitenkin Novgorodissa ja Arkangelissa oli kaupan aasialaisia kankaita ja sinne tuli kauppiaita Kaukasiasta. Näillä oli yhteytensä ainakin Baltian kaupunkeihin. Tätä ei voi lukea vanhasta ja perinteisestä suomalaistutkimuksesta.

Sinänsä kiintoisassa artikkelissaan ”leppäukoista”, rahoista, magiasta ja haudoista Juha Ruohonen äimistelee turhaan Tervon Kuoliosaaren 1720-luvun vainajan äärellä. Jos hän olisi lukenut nyky-aikaista historiantutkimusta, hän tajuaisi, että valtakunta ei suinkaan ollut todellistunut periferioissa tuolloin. Kaikki ihmiset eivät olleet kirkkojen kirjoissa eikä kirkkolaki heitä saavuttanut. Itse asiassa kirkkojen hautausmaita on tuskin kuvattu ajan itäsuomalaisissa kylä-

kartoissa. Silti ihmiset kuolivat, ja sukulaiset hautasivat heidät perinteisillä tavoillaan. Tämä oli syrjäseuduilla pääsääntö eikä vain sotien aikainen poikkeus. Olisikin ollut mielenkiintoisempaa miettiä löytöä nykyaikaisen historiankirjoituksen pohjalta: kuinka hitaasti eurooppalainen kristillinen valta on tunkeutunut Suomen erämaihin. Melkein nykyisyyteen asti muinaiskulttuuri on elänyt ja muovautunut ja lopulta kristillistynyt. Viitaaamalla vanhentuneisiin kuntahistorioihin ja niiden harrastelijamaiseen uskoon Suomen kristillisyydestä jo ”keskiajalla” ei päästä kovin pitkälle.

Hirvein esimerkki tästä on kuitenkin Björn Olsenin artikkeli arktisen alueen keskiaikaisista monihuoneisista taloista. Siinä erinomainen tutkimushypoteesi kompastuu täyteen asiantuntemattomuuteen selityksessä. Kirjoittaja yrittää pakottaa havaintonsa teoriaan idän ja lännen kilpailusta, jota toki kansallinen venäläisen historiantutkimus hellii. Venäläisten näkemykset perustuvat pitkälti Karamzinin 1800-luvun kirjoituksille, jotka tukeutuvat 1700-luvun Tatishtshevin mielikuvitukseen, varhaisuudenajan moskova-laiskronikoihin ja pyhimyselämäkertoihin, jotka eivät ole keskiajalta. Nykyisen käsityksen mukaan alueella oli yksittäisiä kauppiaita, mutta ”venäläinen valta” tunkeutui sinne vasta 1400-luvun lopun jälkeen. Näyttäisi siltä, että Olsenin kuvailemat talot heijastavat pohjoiseen tunkeutuvaa kuninkaanvaltaa ja valtakuntaa. Olisi ollut hauska lukea, mitä hänen materiaalsina oikeasti kertoo, jos hän tuntisi nykyaikaista historiantutkimusta.

Onko sitten juhlakirjalla asemaa tämän päivän yliopistomaailmassa? Juhlakirjat ovat JUFO:n O-kategoriassa. Siten ne eivät tuota yliopistolle ja sen tulosyksiköille yhtään rahaa, jota pitäisi olla, jotta professorienkin palkat voitaisiin

maksaa. Yksiköiden (laitos, tiedekunta, osasto) on nykyisin sijoitettava resurssinsa (rahat ja henkilöstön työtunnit) niin, että niistä tulee tuloja. Ei ole mahdollista käyttää resursseja sellaisten julkaisujen tuottamiseen, joista ei muodostu tuloa. Näin on asiakas eli opetusministeriö päättänyt.

Yliopistolaitos on kokenut viime vuosina valtavan muutoksen. Monia arvokkaita perinteitä on tuhoutunut. Näin on käynyt tehokkuuden ja markkinoiden alttarilla koko yhteiskunnassa muutenkin. Juhlakirjaperinne on ilmeisesti yksi uhri tässä joukossa. On ikävää, kun vanhasta joutuu luopumaan. Voi kuitenkin kysyä, onko tämä tieteen näkökulmasta sittenkin hyvä asia: julkaiseminen selkiytyy ja keskustelut keskittyvät tietyille foorumeille. Näin yhä laajeneva ja monitieteistyvä tiedeyhteisö saavuttaa tärkeät puheenvuorot, eikä se ole enää pienten kaveripiirin ja kahvipöytäkeskusteluiden varassa.

Juhlakirjoihin uppoaa myös todellisuudessa kohtuuttomasti resursseja. Ajatellaanpa tämänkin kirjan vaatimaa työtä ja vaikka vain kielentarkastukseen menneitä rahoja: tieteellisesti ja ammatillisesti ne olisi kannattanut kohdistaa muuten. Jos ollaan sitä mieltä, että humanistiset tieteet ovat edelleen taiteita, olen tietenkin väärässä. Luulen vain, että tämä ei ole nykyisessä maailmassa mahdollista.

– JUKKA KORPELA

Pitkä tie politiikan marginaalista päätöksenteon eturiviin

Taina Huttunen: Pitkä tie Pohjois-Karjalasta Arkadianmäelle. Naisten edustajaehdokkuudet ja naiskansanedustajien koulutushistoria 1907–1999. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies N:o 47, 2012. 270 s.

Taina Huttunen on tutkimukseensa keskittynyt sen selvittämiseen, miten naiset valikoituivat kansanedustajaehdokkaiksi ja kansanedustajiksi Pohjois-Karjalan alueen kulloinkin käsittävistä vaalipiiristä aikaperiodilla 1907–1999, ja millainen oli heidän koulutushistoriansa. Näkökulma on siis alueellinen, mutta kokonaiskuvan luomiseksi tutkimuksessa verrataan paikallisten naisehdokkaiden saamia äänimääriä sekä ehdokas- ja kansanedustajapaikkoja koko maan vastaaviin lukuihin. Tutkimuksen yleistä mielenkiintoa lisäksi, jos käytettävissä olisi ollut vastaava tutkimus toisesta vaalipiiristä esimerkiksi Länsi-Suomesta, jonka vaalituloksiin Pohjois-Karjalan vaalituloksia olisi verrattu. Tällaisen tutkimuksen puute ei toki ole väittelijän vika. Huttusen tutkimus tuo tarpeellisen lisän suomalaisten naisten poliittisen tasa-arvon edistymistä koskevaan keskusteluun ja tutkimukseen.

Lähtökohdiltaan tutkimus on sijoitettu naisten poliittisen toiminnan tutkimustraditioon, johon se epäilemättä kuuluukin. Pohjois-Karjalan valikoitumista tutkimuskohteeksi perustellaan sillä, että se on vähän tutkittu maaseutuvoit-

toinen alue sekä sillä, että se rajautuu Venäjään. Tällaisia alueita Suomessa on varmasti muitakin, joten valinnan tieteellistä relevanssia olisi voinut kirkastaa jollain muulla tavoin. Kun myöskään Venäjä-kytkennällä ei vaikuta olleen juuri minkäänlaista merkitystä alueella käydyssä vaalikampanjoinnissa, perustelu ontuu – ja on huomattava, että mikäli Venäjä-argumentilla olisi kampanjoitu, olisi se koskenut myös miehiä eikä vain naisehdokkaita.

Tutkimuksen alussa olisi voinut lyhyehkö katsaus suomalaisen äänioikeusliikkeen historiaan. Tämä olisi ollut sitäkin perustelumpaa, kun koko tutkimuksen lähtökohta on yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myöntäminen, joka antoi sekä vaali- että äänioikeuden myös naisille. Olisi myös ollut mielenkiintoista tietää, miten Pohjois-Karjalassa yleensä suhtauduttiin poliittisten oikeuksien myöntämiseen naisille. Se kuitataan tekstissä muutamalla lauseella, joiden perusteella asia ei juuri selviä.

Taustoittavana teoreettisena viitekehysenä tutkimuksessa on ollut professori Heikki Paloheimon edustuksellisen demokratian kolmivaiheinen malli, jossa hän nimitää demokratian varhaisinta vaihetta 1907–1939 eliitidemokratian kaudeksi, toisen maailmansodan jälkeistä aikaa 1980-luvulle saakka puoluevetoisen demokratian kaudeksi ja 1900-luvun kahta viimeistä vuosikymmentä yleisdemokratian kaudeksi. Löyhänä ja taustoittavana viitekehysenä mallia on onnistuneesti sovellettu tutkimuksen tulosten analysoinnissa.

Pitkä tie Pohjois-Karjalasta Arkadianmäelle -tutkimuksen perustana ovat sekä kattavat arkistoaineistot että laaja tutkimuskirjallisuus. Lisäksi tekijä on haastatellut muutamia kansanedustajana toimineita pohjoiskarjalaisia naisia. Vaaliaineiston analysoinnin käsittelytapa on mekaaninen ja jossain määrin luettelomainenkin, ja nämä

seikat vähentävät paikoin työn tieteellisyden vaikutelmaa.

Keskeisinä tutkimuskysymyksinä ovat olleet, miten ja mitä kautta naiset rekrytoituivat edustajaehdokkaiksi ja miten he tässä työssä kouliuntuivat. Tutkimuksessa arvioidaan naisjärjestöjen roolia edustajaehdokkaiden värväämisessä ja heidän puolestaan tehdyn vaalityön kannalta. Naisehdokkaiden vaaliteemat ovat liittyneet perheiden, äitien ja lasten hyvinvoinnin edistämisen lisäksi paikallisiin oloihin ja niiden parantamiseen.

Tutkimus on jaoteltu viiteen pääluokun, jotka sisältävät yhteiskunnallisten murrosvaiheiden mukaan määritellyt vaalijaksot. Jaotelu on looginen ja perusteltu. Kuitenkin samanlainen käsittelytapa jokaisessa luvussa tekee mekaanisen vaikutelman: jokainen pääluokun alkaa esittelyllä kyseisenä vaalijaksona pidettyjen vaalien puolueista, ehdokasmääristä, valittuja kansanedustajia koskevista prosenttiosuuksista sekä naisten saamista äänistä, ja muistuttaa enemmän vaali- tai puoluetutkimusta kuin varsinaista historian-tutkimusta. Kirjallista selvitystä paremmin tilannetta valaisevat graafiset sekä numeeriset taulukot, joista saa helposti yleiskuvan kulloisestakin tilanteesta. Kuudes pääluokun esittelee yhteenvedon-omaisesti vaalipiiristä eduskuntaan valitut naiset.

Vaalipiirin kansanedustajaehdokkaina koko tutkimusperiodin aikana oli 309 naista, joista valituksi tuli kaksikymmentä. Suhteellisen vaatimattomaan lukuun sisältyy kuitenkin se, että monet naisista valittiin useita kertoja. Nimihakemiston puuttuminen on harmillista, sillä se olisi ollut välttämätön runsaasti nimiä sisältävässä tutkimuksessa. Naisten osuus vaalipiiriin sekä ehdokkaista että kansanedustajaksi valituista oli kolmesta seitsemään prosenttiin alhaisempi kuin koko maassa. Ajanjaksolla 1919–1939 vaalipiiristä valittiin

vain yksi nainen kansanedustajaksi, mikä tarkoittaa 1,1 prosenttia, kun vastaava osuus koko maassa oli kahdeksan prosenttia. Vaativammasta tuloksesta vaikutti epäilemättä äänestysprosentin lasku kaikissa periodin vaaleissa, naisten haluttomuus ryhtyä ehdokkaaksi naisjärjestöjen kannustuksesta huolimatta sekä naisehdokaiden epäedullinen sijoittelu äänestyslistoille. Tässä suhteessa seuraava tutkimusperiodi 1945–1962 toi muutoksen, kun vaalitalvan muutos usean ehdokkaan listoista yhden ehdokkaan listoihin soi naisille paremmat menestymisen mahdollisuudet.

Kansanedustajan uran aukeneminen pohjoiskarjalaisille naisille on ollut hidas ja pitkä prosessi. Vaikka kirjoittaja useassa kohtaa syyttää tästä miehistä päättäntä-kulttuuria, on ilmeistä, että vähintään yhtä suuri ellei suurempi syy on ollut naisten vähäinen halukkuus asettua ehdokkaaksi vaaleihin. Etenkin maaseudulla vallinneet ajattelutavat olivat useassa tapauksessa syynä siihen, että naiset eivät lähteneet ehdokkaiksi. Motivaatiota vähensi sekin, että ennen yhden ehdokkaan listoihin siirtymistä naisia sijoiteltiin ehdokaslistoille epäedullisesti miesehdokkaisiin verrattuna. Mutta etenkin jos ajatellaan aikaa ennen toista maailmansotaa, tilannetta ei voi pitää erityisen outona, sillä naisten saamat oikeudet ja muodollinen tasa-arvo olivat Suomessa vielä nuoria: vaikka yleinen ja yhtäläinen äänioikeus saatiin jo vuonna 1906, kunnallisissa vaaleissa samaan tilanteeseen päästiin vuonna 1917 säädetyllä lailla. Vasta vuonna 1922 naimisissa olevat naiset saivat luvan tehdä työtä ilman miehen lupaa eli solmia itsenäisesti työsopimuksen, ja kokonaan miehen edusmiehisyydestä vaimo vapautui vuonna 1930 säädetyllä avioliittolailla. Tämän jälkeen lainsäädäntötyöllä on huomattavasti kohennettu niin naisten kuin las-

tenkin asemaa ja oikeuksia yhteiskunnassa. Matkaa täydelliseen tasa-arvoon naisten ja miesten välillä on kuitenkin vielä taivallettavana.

Yksi Huttusen keskeinen tutkimustehtävä oli tarkastella kansanedustajaksi valittujen kouliintumishistoriaa. Vaikka tähän liittyviä faktoja tekstissä vilahtelee aiemminkin, asiat tuodaan yhteen viimeisessä varsinaisessa käsittelyluvussa. Kuten yhteiskunnassa yleisemminkin, myös naiskansanedustajaehdokkaiden yleinen koulutustaso on ajan kuluessa jatkuvasti noussut. Vaalipiiristä kansanedustajaksi valitut naiset olivat alusta saakka kouliintuneet erilaisissa puolue tehtävissä sekä naisjärjestöissä, ja viimeisimmässä tutkimusjaksossa myös erilaisissa kunnallisissa luottamustehtävissä. Sinänsä lopputulos on arvattava eikä sisällä yllätyksiä, mutta saa tutkimuksessa tieteellisen vahvistuksen. Naisjärjestöjen merkittävä rooli naisten rekrytoinnissa kansanedustajaehdokkaiksi tulee tutkimuksessa selvästi todennettua.

– KRISTINA KALLEINEN

Naiset ja kielto-lakikulttuuri

Aija Kaartinen: Kansan raittudeksi ja kotien onneksi. Naisten kielto lakimielipiteet ja toiminta kielto lain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932. SKS 2011. 350 s.

Aija Kaartisen tutkimus tarkastelee suomalaisen alkoholipolitiikan merkittävää käännekohtaa, jossa leikkautuvat sosiaal historian ja naishistorian tärkeät kehityslinjat. Kaartisen tutkimuksen keskiössä on naisten kielto lakia koskevien mielipiteiden kehitys sekä toiminta kielto lain

puolesta ja sitä vastaan. Tästä rajatusta lähtökohdasta työ pyrkii vastaamaan laajempaan kysymykseen naisten asemasta ja toimintamahdollisuuksista itsenäistymisen ja sällissodan jälkeisen ajan Suomessa.

Kaartisen tavoite on täydentää aikaisempaa hallituksen, eduskunnan ja puolueiden kielto lakipolitiikkaan keskittyntä tutkimusta katseella ”alhaalta” ja kartoittaa mielipideilmaston muutosta, keskustelua ja toimintaa, joka johti kielto lain kumoamiseen kansanäänestyksen perusteella. Samalla ohjelmallisena tavoitteena on ylittää aiempaa tutkimusta leimannut ”sukupuolisokeus”. Tutkimuksen lähtökohta on jo aikalaiskäsityksille tunnusomainen ajatus kielto laista naisten lakina, mutta Kaartinen tarkastelee sitä kriittisesti uudesta näkökulmasta. Tutkimus yhdistää kielto lain poliittisen historian tulkintaan sosiaal ihistoriallisen mentaliteettien tutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen menetelmiä ja näkökulmia. Teoreettisesti ja käsitteellisesti tärkeä on Michel Foucault’n dispoosiivin käsite, jonka avulla pyritään hahmottamaan Kaartisen kielto lakikulttuuriksi kutsuma toimintojen ja ilmiöiden kokonaisuus.

Kaartinen kehittää aikaisemman sukupuolirooleja käsittelevän tutkimuksen pohjalta tiivistetyn kuvan äitiyskäsitteiden kehityksestä. Hänen tulkintansa keskiössä on ”snellmanilainen” käsitys kansallisesta äitiydestä, joka saa kenties liiankin suuren painoarvon. Ei ole syytä epäillä, että ”snellmanilaisiin” tai jopa ”topeliaanisiin” käsityksiin naisten äitiydestä vedettiin ahkerasti retoriikassa, jolla perusteltiin erilaisiakin kielto lakikantotoja. Toisaalta Kaartisen tältä pohjalta tuottama näkemys snellmanilaisesta politiikkakäsityksestä ikään kuin ajan hegemonisena ajatusmuotona tavoittaa varsin kapeasti ja jopa karikatyyrimaisesti vuosisadanvaihteen poliittisen kulttuurin

kirjoa ja yhteiskunnallisten liikkeiden käytäntöjä. Tässä mielessä tutkimuksen näkökulmaa olisi ollut varaa syventää suhteessa uusimman poliittisen historian ja yhteiskunnallisen järjestäytymisen historian tutkimukseen. Erityisesti vuoden 1905 suurlakkoa tarkasteleva uudempi tutkimus tarjoaisi hyödyllisiä näkökulmia politiikan kielen ja käytäntöjen muutokseen, joka epäilemättä kosketti myös naisten järjestäytymistä ja kieltolakikäsytymyksessä sovellettuja strategioita.

Työn keskeistä antia on tulkinta raittiusliikkeessä toimimisen sukupuolmukaisesta hyväksyttävyydestä. Määrittelemällä lisääntymisen ja lasten kasvatuksen sukupuolimääräytyneeksi tehtäväkseen naiset pystyivät alkoholista puhuessaan tuomaan esille miehelle alisteisen asemansa epäkohdat hienovaraisesti, miehiä loukkamatta. Valittu strategia heijastui myös toiminnan muotoihin. Naisille tyypillistä oli vanhakantainen adressien kerääminen ja erillisjärjestöissä toimiminen. Kaartisen mukaan erilleen vetäytyminen ja kiertoteitse toimiminen oli osa strategiaa, jolla miesten hallitsemman järjestelmän saattoi kiertää. Erityisesti sosialidemokraattisten naisten harjoittamana se oli myös menestyksellinen tie asemien vahvistamiseksi.

Toinen tärkeä kontribuutio on tulkinta siitä, miksi järjestäytyneet työväki ja sosialidemokraattisen puolueen kannattajakunta kääntyivät kieltolakia vastaan. Kaartisen mukaan työväenliikkeen kieltolakitaistelu uuden ihanteellisen työväenkulttuurin luomiseksi ei sopinut yhteen sen paremmin perinteisen kansankulttuurin mallien kuin modernin yksilöllisen maailmankuvan kanssa. Kieltolakikeskustelun hallitsevana piirteenä oli ristiriita yhtäältä mediassa ja järjestöjen sisäisissä julkisuuksissa ilmi tuodun raittiutta ja kieltolakia puolustavan diskurssin ja toisaalta yhteiskunnallisten käytäntöjen ja

sellaisen arkijulkisuuden diskurssin välillä, jossa alkoholi oli vahvasti läsnä. Eliitti vastusti kieltolakia ja uhmasi sitä käytännössä; järjestäytyneet työväenliike oli julkisesti yhtenäisenä kieltolain kannalla, mutta väestöryhmät, joita sen piti edustaa, eivät halunneet panna kieltolakia toteen omalla kohdallaan.

Käikkineen Aija Kaartisen väitöskirjatutkimus on kunnianhimoisen tutkimusavaus, joka liikkuu rohkeasti sosiaalishistorian, poliittisen historian ja sukupuolentutkimuksen kentällä. Hän onnistuu hyvin tavoitteissaan luoda moni-vahteisempi kuva kieltolain sosiaalishistoriasta ja erityisesti naisten roolista kieltolain säätämässä ja kumoamisessa. Sen sijaan ainakin poliittisen historian tutkija olisi odottanut reippaampaa irrottautumista ylätasen puoluepoliittisesta tulkintaraamasta ja naisten toiminnan ja mielipiteiden yhdistämistä rohkeampaan tulkintaan sisällissodan jälkeisistä yhteiskunnallisista valtarakenteista ja niitä ylläpitävistä ja oikeuttavista ”valkoisen Suomen” hegemonisista ajattelutavoista.

Kaartisen tutkimus tuo merkittävän kontribuution raittiusliikkeen ja kieltolain tutkimukseen. Se kiinnittyy luontevasti sosiaalishistorian ja sukupuolentutkimuksen kansainvälisiin teoriakeskusteluihin, ja onnistuu myös kyseenalaistamaan aikaisemman ”kostean ja miehisen” kieltolakikuvan. Tutkimus on kieleltään sujuva ja argumentaatioltaan ja lähdytöskentelyltään tieteellisesti pätevää työtä. Käytetty aineisto on suhteellisen laaja ja tarjoaa pitävän pohjan esityille tulkinnoille.

Aija Kaartisen väitöskirjatutkimuksen erityinen vahvuus on eittämättä sen edustama alhaaltapäin lähtevä mikrohistoriallinen näkökulma. Naisten mielipiteisiin ja toimintaan rajattu kysymyksenasettelu on perustana selkeälle jäsenyykselle ja juonenkuljetukselle.

Hyödyntämällä kulttuurintutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen uusia teoriakeskusteluja Kaartinen osoittaa, miten eliitin rakentama moderni Suomi ei kiinnittynyt yksin korkeisiin ihanteisiin, vaan sen muotoutumiseen vaikuttivat myös tavallinen kansa, kansalaisten järjestöt ja naiset toiminnallaan ja mielipiteillään.

— ILKKA LIKANEN

Relander presidentinlinnassa

Vasara, Erkki: Raskailta tuntuvat askeleet. Presidentti Lauri Kr. Relanderin elämäkerta. WSOY 2013. 830 s.

Tasavallan toinen ykkösviran haltija, Lauri Kristian Relander, on nimi, joka usein unohdetaan, kun koetetaan palauttaa mieleen itsenäisyyden alkuajan presidenttejä. Jos hänet muistetaan, silloinkin usein väärin – ainoana virkaan valittuna ”mustana hevosena”. Relander oli kuitenkin juuri vaalien alla asetettu virallinen ehdokas. Unohdusta on edesauttanut, että valtaosa Relanderin presidenttikaudesta oli aikaa, joka muutenkin jää vähälle huomiolle – rauhallisen kehityksen aika ilman kansakunnan kohtaloa tai olemusta ravistellutta draamaa, ei herätä mielenkiintoa. Kriisi toki saatiin marraskuusta 1929 alkaen, mutta siinäkin Relander jää yleisessä tietoisuudessa suurempia meriittejä keränneiden nimien, kuten Svinhufvudin, Ståhlbergin ja tavaltaan Mannerheiminkin varjoon. Ja jos Relander muistetaan tästä yhteydestä, yleensä negatiivisesti: miehenä, joka myönnytty lapualaisille, otti vastaan talonpoikaismarssiin, kätteli Kosolan ja tarjosi

hänelle Senaatintorilta kyydin presidentin omassa virka-autossa. Populaarin Relander-narratiivin syntymiselle asetelma on ollut todella no-win-situation.

Erkki Vasarakin pohtii, oliko Relander sankaripresidentti ja ansaitseeko hän elämäkerran. Tämä on tarpeetonta, sillä sankaruuden arviointiin ei ole yleispätevää mittaria, ja elämäkerran voi ”ansaita” millä tasolla tahansa. Elämäkertatutkimus on jo vuosikymmeniä ollut kiinnostunein kohteistaan näiden edustamien viiteryhmiensä kannalta, ja kohteiden osalta tutkimussuuntauksissa on ollut havaittavissa jopa lievää ennakkoluuloa ”valtiomiehiä” kohtaan – ruohonjuuritason tutkiminen koetaan joskus modernimmaksi ja tieteellisemmäksi, ellei peräti ylevämmäksi ratkaisuksi. Toki tavallinen lukija on konservatiivisempi, sillä useimmiten hän hakee samastumis- tai kavahtamiskohteita, ihmisiä, jotka ovat hänelle esikuvia tai varoittavia esimerkkejä. Mutta tieteellisessä biografiatrendissä Thomas Carlyle on ollut vainaja jo kauan.

Erkki Vasaran työ on yhdellä sanalla ilmaistuna massiivinen, 830 sivua tiheällä tekstinasettelulla. Moni, jolla on ollut taipumusta kirjoittaa turhan paksuja kirjoja – allekirjoittanut mukaan lukien – huokaisee ehkä salaa helpotuksesta. Viimeinkin voi heristää sormeja ja sanoa vakaasti toiselle: ”Puolet pois, vähintään!” Tällaisen kuvan Vasaran teksti eittämättä jättää. Esille nostetaan melkein kaikki prosessit, joita Relanderin kuuluisista päiväkirjoista löydetään, ja detaljit kuurnitaan todella perusteellisesti.

Kieltämättä Vasara tekee sen, mitä hän on lähtenyt tekemään, ammattitaidolla ja ansiokkaasti. Hän on päässyt kohteensa nahan alle ja esittää realistisia, uskottavia tulkintoja, ei heroisoi eikä demonisoi kohdettaan, vaan sijoittaa tämän aikaansa ja pyrkii ymmärtämään tämän toiminnan perusteet ja psykologian.

Tästä huolimatta vaikutelmaksi jää, että tämä tiilikivi ei läheskään täytä Relanderin kokoista tutkimusaukkoa. Yksi näkökulma on katettu; hiukan ironisoiden voisi sanoa, että tutkimuksen oikea nimi olisi ollut ”Relander presidentinlinnassa”. Mutta kiinnostavampaa kuin perata kaikki yksityiskohteisesti olisi ollut syventää kuvaa näkökulmilla, jotka nyt sivuutetaan – tai kuitataan nopeasti.

Tämä on seurausta jo lähdepohtajasta, jota Relanderin päiväkirjat dominoivat. On outoa, että lähdeuuteluissa on Relanderin yksityiskokoelman lisäksi vain yksi muu kokoelma (jonka senkin merkitys on kokonaisuudelle hyvin marginaalinen) – eikä siellä ole lainkaan ulkomaisia arkistolähteitä tai edes Suomen ulkoministeriön arkistolähteitä, vaikka kohteena on henkilö, joka perustuslain mukaan määräsi Suomen ulkosuhteista.

Detaljien valtavasta massasta on vaikeaa kaivaa esille sitä, mitä lukija eniten kaipaisi Relanderin oman linjan ja persoonan lisäksi – selkeää tulkintaa 1920-luvun ja sitä seuranneen lapualaiskriisin poliittisista mentaliteeteista ja toimintatavoista. Millainen vuosikymmen 1920-luku lopulta oli, ja miksi silloin toimittiin niin kuin toimittiin? Millaiset ajattelutavat ja taakat vuosikymmen peri aiemmilta vuosilta? Oliko se vain alkusoittoa 1930-luvulle? Miksi demokratia ei ollut kaikille itsestäänselvyys (oikeastaan se oli siinä muodossa, missä me sen tunnemme, itsestäänselvyys tuskin kellekään)? Mitkä olivat ne itsestäänselvykset, joita nykyisin on paljon vaikeampi mieltää ja joita herkästi katsotaan anakronistisesti hyvä-paha-kysymyksinä – kuten meritokratian, autoritaarisuuden, koulutususkon, uskonnon ja kansallismielisyyden vaikutukset? Oliko vuosi 1918 vai kutuksiltaan niin kaiken kattava ja ratkaiseva kuin on tapana uskoa – olihan ihmisten ajattelutavoissa ja perinteissä paljon muutakin, suu-

rin osa vielä voimakkaammin juurtunutta?

Toki nämä kysymykset liittyvät enemmän ympäristöön kuin suoraan Relanderiin. Mutta, kuten jo mainittiin, elämäkertatutkimuksen suuntana on jo pitkään ollut valaista kohdettaan ryhmänsä edustajana ja tarkastella vuorovaikutussuhdetta, jossa ryhmä muokkaa kohdetta ja kohde ryhmää. Kaikki edellä mainittu vaikutti myös Relanderiin itseensä ja pelikenttään, jossa hänen oli toimittava. Hän eli oman aikansa itsestäänselvyksien ja ajattelu- ja toimintatapojen keskellä.

Kun vielä kysymyksessä on presidentti, tähän liitetyt odotukset, symboliset arvot ja jopa mahdolliset viholliskuvat ovat todella merkittäviä eivätkä edes rajoitu kotimaahan. Relander itsekin panosti unelmaansa ”Pohjolan Locarnosta” ja tavoitteli toisiaan lähentyvien Skandinavian ja Baltian maiden yhteistyötä englantilais-saksalaisen sateenvarjon alla. Tässä elämäkerrassa ei kuitenkaan ole lainkaan lähdeyttä hyödyntämään ulkomaisia diplomatian arkistolähteitä. Jo omasta kokemuksestani voin sanoa, että ainakin Ruotsin ja Saksan lähettiläsraporteista olisi löytynyt mehukkaita kuvauksia. Saksan lähettiläs suorastaan vai-vautui, kun vastaanotolla presidentti alkoi muistella omia opiskeluaikojaan Saksassa ja liikutui sanoistaan kynnelten partaalle.

Mutta sen, mitä Vasara on lähtenyt tekemään, hän tekee kunnolla – moittia voi vain käsittelyn ylenpalttisesti laajuudesta. Relanderin persoona ja toiminta käyvät selville, ja kuvaukset esimerkiksi Relanderin motiiveista Lapuan liikkeen tyyntelyssä ja turhautuminen Ståhlbergin täydelliseen kieltoinjaan tässä asiassa käyvät hyvin ilmi. Relanderille painoi paljon argumentti ”kunnon miehistä”, jotka olivat kiihtyneet liikaa, ja Ståhlbergin valitseman linjan hän katsoi johtavan väistämättä konfrontaa-

toon. Eikä hän voinut olla päiväkirjassaan piikittelemättä, ettei Ståhlbergkaan ollut ollut yhtä joustamaton legalisti ollessaan itse vastuuasemassa.

Ei myöskään voi sanoa, ettei yleisiä tulkintoja olisi lainkaan – ne vain tuntuvat hukkuvan detailjimassaan. Työ on tunnollista, ja alun tiettyjä epätarkkuuksia lukuun ottamatta punakynää ei juuri tarvinnut käyttää pikkuvirheiden merkitsemiseen. Mainittakoon kuitenkin, että vuonna 1906 saatiin uusi valtiopäiväjärjestys, ei hallitusmuotoa (s. 37); aivan koko senaatti ei ollut venäläinen edes Seynin aikana, vaikka puolueet eivät sinne enää edustajiaan laskeneetkaan (s. 51); ”suomettarelaiset” eivät hyväksyneet vuonna 1917 valtakia (s. 58); Alkio ei ”joutunut” tapaamaan von der Goltzia, vaan ylisti tätä omankin päiväkirjansa mukaan vilpittömästi, ja haaveili Itä-Karjalasta (s. 74, 75); Castrénin hallitus ei esittänyt presidentinvaalia eduskunnan toimeenpanemaksi, sen muutoksen teki valiokunta (s. 86); Sasu Punasen oikea nimi oli Yrjö Räisänen, ei Yrjö Rantanen (s. 123). Tekstissä seikkailee myös suurlähettiläitä aikana, jolloin Suomessa tai Suomessa ei heitä ollut. Eikä kaikki, mikä Suomessa oli sotien välillä SDP:stä vasemmalla, ollut yksiselitteisesti ”kommunisteja”. Mutta aivan valtaosa näistä epätarkkuuksista on tekstiin alkuosassa, niiden kokonaismäärä koko valtavana tekstimassassa on minimaalinen, eivätkä ne juuri koskaan liity suuriin asioihin.

Toisaalta vaikutelmaksi jää, että mitään suuria virheitä tai ristiriitaisia tulkintoja ei herkästi tule, kun ote on referoiva. Lisäksi suurten asioiden tulkinnat perustetaan useimmiten jo olemassa olevaan tutkimukseen. Tämä on sääli, sillä Vasara kyllä osoittaa, että resurssija olisi ollut toisenkinlaisen otteen. Esimerkiksi loppulukua on analyysinä Relanderista loistava ja

sivujen 447–455 erittely tämän luonteenlaadusta ja toimintatavoista on todellinen helmi. Miksi käsittelytapa ei olisi voinut lähteä laajemminkin tällaisista näkökulmista?

Edellä esitetystä kriittisestä huolimatta lopputase Erkki Vasaran Relander-elämäkerrasta on toki positiivinen. Tutkimus on ansiokas ja arvokas, ja on erinomaista, että se on tehty. Mutta pahaa pelkään, että kovin moni ei jaksaa lähteä punnitsemaan tasetta, kun kirjan koko ja ilmiasu ovat niin haastavia – ja silloin Relander jää helposti yhtä tuntemattomaksi kuin aikaisemminkin.

– VESA VARES

Akateemisen Karjala-Seuran maanpuolustustyö

Kullervo Leinonen: Isänmaa vaarassa. AKS:n maanpuolustustyö 1922–1939. Studia Historica Septentrionalia 68. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2013. 325 s.

Historian tutkimuksessa ja kirjallisuudessa Akateeminen Karjala-Seura yhdistetään usein aitosuomalaisuuteen, kommunismin vastaiseen taisteluun, heimotyöhön sekä läheiseen suhteeseen Isänmaallisen Kansanliikkeen (IKL) kanssa. Pääosan huomiosta ovat vieneet järjestön poliittisuontoiset tempaukset ja värikäs kielenkäyttö.

Maailmansotien välisenä aikana AKS rakensi kuitenkin määrätietoisesti myös maanpuolustushenkeä ja painotti kansallisen yksimielisyyden tärkeyttä. AKS:n tavoitteena oli eri kansanluokkien lähentäminen toisiinsa, oli kyse sitten maan-

puolustuksesta tai kielipolitiikasta. Myös suomalaisuus- ja heimotyö olivat oleellinen osa AKS:n toimintaa. Maanpuolustuksesta ja sen kehittämisestä tuli AKS:n lähes tärkein toimintamuoto 1930-luvulla. Vuosikymmenen loppua kohden seuran koko organisaatio valjastettiin maanpuolustuksellisten tavoitteiden ajamiseen.

Akateeminen Karjala-Seura on ollut suoraan tai välillisesti useiden tutkimusten kohteena. Merkittävimpiä niistä ovat Risto Alapuron väitöskirja *Akateeminen Karjala-Seura: Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla* (1973) ja Heikki Eskelisen väitöskirja *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan: Akateemisen Karjala-Seuran historia I. Tausta, organisaatio, aatteet ja asema yhteiskunnassa 1922–1939* (2004). Kullervo Leinosen väitöskirjan viimeistelyvaiheessa ilmestyi Mikko Uolan toimittama teos *AKS:n tie: Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla* (2011), joka sisältää Uolan laajan artikkelin ”Idän uhkaa vastaan: Akateeminen Karjala-Seura maanpuolustusjärjestönä”. Lisäksi Matti Klingin ylioppilaskunnan historian neljännessä osassa (1968) ja muutamissa Helsingin yliopiston osakuntahistorioissa on käsitelty Akateemista Karjala-Seuraa myös maanpuolustusteemaa sivuten.

Kullervo Leinosen väitöskirja *Isänmaa vaarassa: AKS:n maanpuolustustyö 1922–1939* edustaa uusinta AKS-tutkimusta. Aiemman tutkimuksen runsaudesta huolimatta Kullervo Leinosen valitsema teema on originaali ja sillä on tieteellistä painoarvoa. Tutkimus sisältää runsaasti uutta tietoa ja näin ollen osaltaan täydentää, täsmentää ja selkeyttää tutkimuskuvaa AKS:n vuosien 1922–1939 maanpuolustustyöstä. Lisäksi Leinonen selvittää AKS:n näkemyksen Suomen ulkopoliittikan ja maanpuolustuksen tilasta sekä pohtii, miten seura pyrki vaikuttamaan Suomen turvallisuushaasteiden ratkaisemi-

seen. Lisäärvoa työlle olisi antanut AKS:n ulkopuolinen näkemys seuran toiminnasta.

Pääkysymyksenä on ”eri näkökulmista selvittää, millaisena AKS näki ja koki Suomen turvallisuustilanteen ja maanpuolustuksen tilan sekä miten se pyrki vaikuttamaan niihin Suomen etsiessä identiteettiään ja pyrkiessä varmistamaan paikkaansa muuttuvassa Euroopassa vuosina 1922–1939” (s. 8). Lisäksi tavoitteena on ainakin yleisellä tasolla vastata kysymyksiin, oliko maanpuolustus AKS:n kunniaakkain ja tärkein asia, ja miten seura onnistui viemään asiaansa jäsentensä ja ylioppilaspriirin ulkopuolelle. Aihetta ei ole aiemmin tutkittu valituista näkökulmista, ja Leinonen osallistuu työllään ajankohtaiseen keskusteluun eurooppalaisuudesta ja eurooppalaisesta identiteetistä.

Kysymyksenasettelussa sana ”vaikutus” on problemaattinen. On äärimmäisen vaikea osoittaa seuran vaikutusta tutkittavaan asiaan, kuten Leinonen itsekin toteaa: ”Seuran maanpuolustustyön, julkisen vaikuttamisen ja käytännön hankkeiden, tuloksia ja merkitystä on silti äärimmäisen vaikea osoittaa tai mitata” (s. 313). Huomattavasti helpompaa ja luotettavampaa on sen sijaan tutkia seuran ”toimintaa”, minkä Leinonen tuo työssään vakuuttavasti esille.

Tutkimuksen metodinen lähestymistapa noudattaa Leopold von Ranken teesiä ”wie es eigentlich gewesen ist”. Tutkimusmenetelmänä on käytetty ulkoista ja sisäistä lähdekritiikkiä. Kyseessä on aineistolähtöinen tutkimus, jossa käytetty tutkimusmetodi on perusteltu ja riittää varsin hyvin, mikäli tavoitteena on selvittää aineistoon perustuen, mitä menneisyydessä on tapahtunut. Leinonen viittaa aineistona myös muistitietoon. Tässä yhteydessä olisi voinut viitata ja avata etnologien kirjoituksia muistitiedosta ja haastatteluista. Myös lehdistön käytössä olisi voi-

nut hyödyntää lehdistöhistorian tutkijoiden käyttämiä metodeja ja lähestymistapoja.

Leinonen on kerännyt laajan ja relevantin tutkimusaineiston. Se on, kuten Leinonen itsekin toteaa, aukollista, sirpaleista ja epätasaisista, mikä on lisännyt työn haasteellisuutta. Aineisto on valittu asian- tuntevasti ja se on ehdottomasti tutkimuksen suuri vahvuus.

Tutkimus on pitkälti aineistolähtöistä kerrontaa, mutta Leinonen on pelkistänyt laajojen dokumenttien sisältöä. Lisäksi hän on yhdistänyt erilaisten lähteiden tietoja toisiinsa ilmeisen hyvällä lähdekritiikillä. Tutkimus on dokumentoitu tarkasti ja se perustuu hyvin pitkälti primaarilähteisiin, mikä on merkittävä ansio. Työssä on kuvailevia osioita, mutta myös runsaasti itsenäisiä päätelmiä ja kriittistäkin keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa.

Kirjallisuuskatsaus on laajuudeltaan ja sisällöltään asiallinen keskittyen AKS:aan ja sen maanpuolustustyöhön kohdistuneeseen tutkimukseen. Leinonen olisi voinut avata laavammin mainitsemisensa AKS:aa sivuavien tutkimusten sisältöä järjestön ja erityisesti valitsemansa teeman (maanpuolustus) näkökulmasta.

Kronologisen jäsentelyn kautta tulevat selkeästi esiin AKS:n näkemys Suomen turvallisuustilanteesta suhteutettuna maailmanpoliittiseen tilanteeseen, seuran maanpuolustustavoitteet ja keinot tavoitteeseen pääsemiseksi sekä käytännön toiminta maanpuolustustyössä. Työssä on onnistuttu varsin hyvin liittämään toisiinsa AKS:n turvallisuuspoliittinen ajattelu ja maanpuolustustyö.

Suuret linjat AKS:n näkemyksestä Suomen turvallisuustilanteesta, erityisesti ennen vuotta 1935, on jo aiemmin tunnettu. Nyt ne on kuitenkin koottu systemaattisesti yksin kansiin ja samalla näkemys on täydentynyt ja täsmentynyt. AKS:n vaikutus Suomen turvalli-

suuslinjauksiin on epämääräinen. Varmasti yhteyksiä oli ja neuvotte- luja ja keskusteluja käytiin, mutta niiden konkreettisen vaikutuksen arvioiminen on vaikeaa. Leinonen kuitenkin osoittaa AKS:n olleen aktiivinen myös turvallisuuspolitiikan sektorilla. Uuden tiedon tuottamisen osalta tutkimuksen suurin ansio on AKS:n maanpuolustustyöhön liittyvän toiminnan kartoittamisessa. Heimot- ja suomalaisuustyö olivat tärkeä osa seuran toimintaa, mutta, kuten Leinonen kirjoittaa ja vakuuttavasti osoittaa, maanpuolustustyö oli AKS:n yhteiskunnallisesti merkittävin toimintasektori. Heimotyö jäi takalalle Neuvostoliiton voimistuttua, ja kielitaistelu puolestaan kulutti AKS:n voimia. Maanpuolustus nousi kansainvälisen tilanteen kiristymisen myötä yhä tärkeämpään asemaan seuran toiminnassa. Maanpuolustustyön motiivit, tavoitteet ja käytännön toiminta tulevat tutkimuksessa hyvin esiin.

AKS:n maanpuolustusajattelun ja -toiminnan virstanpylväinä olivat 1920-luvulla Elmo Kailan johdolla toteutetut hankkeet ”ryssävihan” levittämiseksi ja armeijan puhdistamiseksi venäläistaustaisista upseereista. AKS oli myös mukana järjestämässä valistustilaisuuksia varuskunnissa. AKS:laiset jakoivat niin ikään maanpuolustusta käsitteleviä painotuotteita. AKS:laiset toimivat yhteistyössä suojeluskuntien ja lottien kanssa, ja pyrkivät edistämään maanpuolustustahtoa vaikuttamalla ylioppilaisiin (rekrytoimalla heitä ”asiamiehikseen”). Lisäksi järjestö vastusti näkyvästi asepalveluksen lyhentämissuunnitelmia, pyrki vähentämään asevelvollisuudesta vapautettujen määrää sekä pitämään huolta, että maanpuolustusopetus oli esillä kouluissa. Rajan Turva -kansalaiskeräyksellä ja Kannaksen vapaaehtoisilla linnoitustöillä pyrittiin kehittämään puolustusvalmiutta. Maan Turva -järjestöllä oli suuri merkitys paniikkimieliä torjumi-

nessä ja henkisen puolustusvalmiuden vahvistamisessa. Näitä maanpuolustustyöhön liittyviä asioita Leinonen tuo ansiokkaasti tutkimuksessaan esiin.

Kullervo Leinonen on laatinut primaariaineistoon pohjautuvan, metodisesti perinteisen tutkimuksen, joka on teemaltaan tärkeä, materiaaliltaan arvokas ja uutta tietoa tuottava. AKS:n vaikutusta Suomen turvallisuuspolitiikkaan ja maanpuolustuksen tilaan on vaikea mitata tai osoittaa. Sen sijaan seuran toiminta näillä sektoreilla tulee hyvin esiin. AKS:n ulkopuolinen näkökulma olisi tuonut työlle lisäarvoa, mutta tällaisenaankin tutkimus on arvokas lisä historian-tutkimukseen.

– HEIKKI ROIKO-JOKELA

Kekkonen, Kekkonen, Kekkonen ja kirkko

Ville Jalovaara: Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 219. Suomen kirkkohistoriallinen seura 2011. 305 s.

Suomalainen historiantutkimus on siirtynyt hedelmälliseen vaiheeseen, kun tutkimattomien aiheiden, valkeiden sivujen ja käyttämättömien aineistojen sijasta samaa aihepiiriä lähestytään useampaan kertaan. Vanhakantaisen perinteen mukaan aihe oli tyhjennetty, jos toinen tutkija oli siitä jo julkaissut tuoreen tutkimuksen.

Ville Jalovaaraa ei väitöskirjatyön aihetta valitessa pidätellyt se, että Pekka Niiranen oli vuonna 2000 tehnyt väitöskirjan *Kekkonen ja kirkko – tasavallan presi-*

dentti Urho Kekkosen ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956–1981. Jalovaara puolusti vuonna 2007 omaa väitöskirjaansa *Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisivuosina 1958–1962*.

Jalovaaran vuonna 2011 julkaisussa tutkimuksessa Kekkonen, kirkko ja politiikka muodostavat kolme teemaa, jotka kytkeytyvät toisiinsa monin tavoin vuosina 1962–1982. Kekkonen ei ole tutkimuksen keskiössä, kun tekijä tarkastelee kirkon ja sen äänenkannattajan *Kotimaa*-lehden suhdetta Suomen puolueisiin vaalien alla ja vaalien välillä.

Evankelis-luterilaisen kirkon perinteisesti nöyrä suhde esivaltaan ja vahva antikommunismi loi pohjan tasavallan presidentin ja kirkon johdon yhteistyölle. Jalovaaran tulokinnan mukaan kirkon johto arvioi pitkään, että monista puutteistaan huolimatta Kekkonen oli paras turva kommunismia ja Neuvostoliiton uhkaa vastaan. Jalovaara kuvaa myös evankelis-luterilaisen kirkon taipumista – monien muiden suomalaisten organisaatioiden tavoin – Suomen valtiollisen liennytysohjelman linjoille. Neuvostoliiton uskonnollisten olojen avoimelle arvostelulle ei ollut sijaa Suomen kirkoissa.

Kirkon johto koki, että Kekkonen jätti sen yksin kamppailemaan kulttuuriradikaalien arvostelua vastaan. Lopulta arvio oli se, että presidentti oli siirtynyt rienaajien joukkoon. Kekkosen ja kirkon suhde happani, kun presidentti armahti Hannu Salaman tämän *Juhannustanssit*-romaanista saamasta jumalanpilkkatuomiosta. Jalovaara kuitenkin tulkitsee, että vuoden 1968 presidentinvaaleissa Kekkonen sai yhä kirkon tuen.

Kirja avaa näkökulmia kirkon ajankohtaisten ongelmien ytimiin. 1960-luvun lopulla vasemmistopuolueet ajoivat kirkon ja valtion eroa. Tänä päivänä kirkon ja valtion suhteet ovat kunnossa eivätkä va-

semmistopuolueetkaan 1990-luvun laman diakoniatyön nousun jälkeen ole nokkineet valtiokirkkoa, mutta seurakuntalaisten rivit ovat harvenneet melkein samaa tahtia kuin äänestysprosentti valtiollisissa vaaleissa on laskenut.

Luterilaiseen perinteeseen on Saksan talonpoikaiskapinoiden jälkeen kuulunut tietty etäisyys maallisiin valtataisteluihin. Suomessa taas valtiokirkko oli valkoisen Suomen tukipilari kansalaissodan jälkeen. Kirkko ja *Kotimaa* ohjasivat 1960- ja 1970-luvulla ääniä oikeistopuolueille, kun sosialismin ja kommunismin vaaraa piti torjua. Kirjan ansiona voi pitää kirkon uuspoliittisoidumisen kuvausta, kun instituutio koki 1960-luvulla uhkaa vasemmistoradikalismien nousun vuoksi.

Esillä on kirkon ongelmallinen ja ymseä suhde Kristilliseen liittoon, koska uskonasiota ei saanut suoraan viivaisesti puoluepolitisoida ja lokeroida muita yhteiskuntaan, uskontoon ja kirkkoon vastuullisesti suhtautuvia voimia epäkristillisiksi. Kirkko ei myöskään halunnut luovuttaa yhteiskunnallista ja muuta puheoikeuttaan yhdelle pienpuolueelle. Kirkon pyristely irti kristillisyyttä puolueensa käytinvoimana käyttävästä poliittisesta puolueesta ei kuitenkaan onnistunut pysyvästi ja vakuuttavasti.

Jalovaara kuvaa perusteellisesti työmarkkinahistorian kannalta kiinnostavaa vuosien 1970–1971 arkipyhäkiistaa, joka oli seurausta vuoden 1970 UKK-sopimuksesta. Työmarkkinajärjestöt ja Kekkonen painostivat kirkolliskokouksen hyväksymään kolmen arkipyhän siirron viikonloppuun. Tämä siirto tapahtui riitaisemmin kuin juhannuksen siirto lauantaiksi 1950-luvulla. Kiista tuotantoelämän ja hengellisen elämän tarpeista ei ole päättynyt, vaan työmarkkinaratkaisun pohjalta selvitetään jälleen helatorstain ja loppiaisen paikkaa.

Jalovaaran suhde aiempaan Kekkos-tutkimukseen voisi olla po-

leemisempi, jos tulkinta tai näkökulma poikkeaa aiemmista tutkimuksista. Ongelmallisena voi pitää myös sitä, että tutkija vetää suoraan viivaisesti yhdysmerkit *Kotimaan*-lehden linjausten ja koko kirkon kantojen välille. Kirja tarttuu moniin kiehtoviin tutkimuskysymyksiin, mutta ote on pääosin kuvaileva. Esitystapa, kysymyksenasettelu ja lähdepohtajan rajaukset ovat toisaalta mahdollistaneet sen, että Jalovaara on pystynyt puristamaan yhteen kirjaan kaksi tapahtumariikasta vuosikymmentä suomalaisen politiikan, Kekkosen ja kirkon historiasta.

– TAPIO BERGHOLM

Työeläkkeet ja yhteiskunnan muutos

Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen: Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1343, Tieto 2011. 533 s.

Vilikkaassa julkisessa keskustelussa eläkkeistä raapaistaan useimmiten vain järjestelmän pintakerroksia, jos asiaa peilataan Matti Hannikaisen ja Jussi Vauhkonen vankan työeläketutkimuksen tuloksia vasten. Teos tarjoaa keskusteluun tuhdin tietopakettin ja pitkän historiallisen perspektiivin, joka paljastaa ajan-kohtaisten keskustelujen taustoja ja aikaisempia kerroksia: uusina reformeina esitetyt teemat eivät suinkaan ole esillä ensimmäistä kertaa ja aikaisemmat päätökset ovat ohjanneet seuraavia uudistushankkeita. Teoksen luettuana lukija voi asettaa nykykeskustelun oikeisiin mittasuhteisiinsa ja ennen muuta päästä perille siitä, että sakalieleltä kuulostavien käsitteiden

takaa löytyy selkeitä rakenteita, valtasuhteita, intressejä ja mittava tietovaranto. *Ansioiden mukaan* toimii – järeästi koostaan huolimatta – oivallisena oppikirjana, mutta sen keskeisenä ansiona on, että se tarjoaa purtavaa mitä erilaisimmille lukijakunnille, aina tutkijoista ja asiantuntijoista suomalaisesta hyvinvoinnista kiinnostuneisiin kansalaisiin saakka.

Tutkimus etenee pääasiassa kronologisesti maaseudun vanhuudenturvaa tuottaneen syyntinkijärjestelmän tarkastelusta aina viimeaikaisiin työeläkejärjestelmän uudistushankkeisiin saakka. Kronologinen tarkastelu paljastaa selkeästi suomalaisen työeläkejärjestelmän uudistumis- ja muuntautumiskyvyn, vaikka sen perusluonteeseen kuuluu myös jatkuvuus ja kyky katsoa pitkälle kulloiseenkin tulevaisuuteen. Tekijät asettavat eläkkeistä käydyt keskustelut huolellisesti ja taitavin vedoin osaksi laajempaa yhteiskunnallista kontekstia. Teokseen sisältyy myös ansiokkaita teemaattisia lukuja, joista mainittakoon erikseen pääosan teoksesta kirjoittaneen Matti Hannikaisen työeläkkeiden rahoitusta syvällisesti analyysoiva luku ja Jussi Vauhkonen teoksen kokonaisuuden kannalta tärkeä työeläkeyhtiöitä käsittelevä kokonaisuus. Tutkimuksessa eläkejärjestelmän kehitystä katsotaan jatkuvasti eri toimijoiden näkökulmista, ja usein jää ihmettelemään, miten niin hajallaan olevista aineksista ja toisistaan kaukana olevista näkökannoista saatiin lopulta sorvattua – usein ”historialliseksi” luonnehdittu – kompromissi, joka termi kuvannee suomalaista työeläkejärjestelmää paremmin kuin mikään muu, vaikka senkin kilpeen on matkan varrella tullut muutamia naarmuja. Tutkimuksen kiistattomiin ansioihin kuuluu eläkekäsityksen huolellinen kontekstuaalisointi osaksi suomalaisen yhteiskunnan yleistä kehitystä ja siihen liittyviä arvomaailman muutoksia.

Tutkimus pohjautuu erittäin laajaan ja monipuoliseen alkupe- räisaineistoon. Sen varassa tekijät rakentavat työeläkejärjestelmän kehityksestä vivahteikkaan kuvan, josta ei puutu dramatiikkaa ja täp- päriä tilanteita. Keskeisessä asemassa tutkimuksessa on eläkereformien valmisteluun liittyvä virallinen valmisteluaineisto, työmarkkinajärjestöjen välisissä neuvotteluissa syntynyt materiaali ja eläkejärjestelmien asiantuntijoiden yksityiset kokoelmat, jotka avavat uusia näköaloja eläkepoliittiseen päätöksentekoon. Kirjoittajat ovat tehneet myös runsaasti haastatteluja työeläkejärjestelmän avainhenkilöistä.

Vaikka *Ansioiden mukaan* on tilaustyö, on se toteutettu tieteellisesti kunnianhimoisella tavalla. Teokseen liittyy vahvoja ja tutkimuksellisesti relevantteja kysymyksenasetteluita, jotka olisi tosin voinut avata lukijoille kootusti teoksen alussa. Teoksesta voi löytää useita ennen muuta pinnan alla kulkevia ”punaisia lankoja”. Otet- takoon näistä esiin ensinnäkin kamppailu kansaneläke- ja työeläkejärjestelmän välillä, joka sähköis- ti pitkään keskustelua kansalaisten vanhuuden turvan järjestämisestä. Teoksessa osoitetaan tämän eläkepoliittisen vastakkainasettelun liit- tyneen monin säikein erityisesti maanviljelijöiden ja palkansaajien väliseen etukamppailuun, jonka taustalla oli nopea elinkeinoraken- teen muutos teollistuvasta maata- lousmaasta kohti teollistunutta palveluyhteiskuntaa. Järjestelmien välinen kilpailu kiteytyi suomalai- sen hyvinvointivaltion peruskysy- myksiin: perustuvatko eläke- ja muut sosiaalipoliittiset edut tasae- tuisuuksiin vai ansiosidonnaisuuteen ja onko vastuu sosiaalietuuksien hoidosta valtiolla vai yksityisil- lä laitoksilla? Järjestelmäkilpailulla oli ehkä myönteisiä vaikutuksia itse etuisuuksiin, mutta Hannikai- sen mukaan siitä saattoi tulla myös suunnitelmallisen eläkepolitiikan

este: ”Eläkejärjestelmä monimutkaistui ja sen vaikutukset tulivat vaikeasti hallittaviksi”. Järjestelmäkilpailu vaikeutti kokonaisvaltaista eläkepoliittista suunnittelua ja ennakointia, ja kohdisti huomion usein kokonaisuuden kannalta toisarvoisiin seikkoihin. Ristiriita pysyi pitkään tapetilla, mutta lopulta järjestelmien yhteensovittamisessa onnistuttiin niin, että työeläkkeistä tuli painavampi ja ensisijaisempi järjestelmä, johon kansaneläkkeitä ryhdyttiin sopeuttamaan.

Toinen kiinnostava, läpi tutkimuksen menevä säie liittyy poliittisen järjestelmän ja työmarkkinajärjestöjen välisiin jännitteisiin, joista löytyy selitys useille eläkepoliittisille kiemuroille. Työeläkejärjestelmä oli työmarkkinajärjestöjen luomus ja reviiä haluttiin varjella sellaisessakin tilanteessa, jossa ei päästy sopuun ja jossa oli ilmeinen vaara, että aloite siirtyisi poliittisten toimijoiden käsiin. Työeläkejärjestelmä vahvisti työmarkkinajärjestöjen asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa ja samalla se tuki omalla painollaan keskitettyjä työmarkkinaratkaisuja, joiden osaksi työeläkereformeja ryhdyttiin leipomaan vuoden 1968 tulopoliittisesta ratkaisusta alkaen. Monissa ratkaisussa vaikutti keskeisesti se, voitiinko niillä vahvistaa työmarkkinaosapuolten valtaa eläkepolitiikassa. Esimerkiksi ay-liike oli valmis hyväksymään palkansaajien työeläkemaksun 1990-luvun alun laman aikana sillä perusteella, että sen vastuu ja valta lisääntyivät järjestelmän kehittämisessä ja että itse ansiosidonnainen järjestelmä lujittui kansaneläkkeiden kustannuksella. Työmarkkinajärjestöjen ote työeläkejärjestelmästä lujittui kun lama-vuosina hyvinvointivaltion taloudellinen perusta alkoi horjua ja järjestelmää ryhdyttiin sopeuttamaan heikkenevän talouskasvun ja väestön ikääntymisen aiheuttamiin paineisiin: suunnaksi tuli etujen heikentäminen, työuria piden-

täminen ja pyrkimys kasvattaa rahastojen tuottoja.

Hannikaisen ja Vauhkoson tutkimus nostaa kolmanneksi esiin niin sanottujen eläkemiesten, eläkejärjestelmien omien asiantuntijoiden, roolin työeläkejärjestelmän synnystä ja jatkuvassa uudistamisessa, ja myös laajempien työmarkkinakompromissien aikaansaamisessa. Työeläkejärjestelmän oman valmistelun merkitys kasvoi erityisesti 1990-luvun alun laman jälkeisessä sopeutumisprosessissa. Jatkuvasti monimutkaistunut järjestelmä, jonka virtaviivaistaminen tapahtui vasta 2000-luvulla, vaati valtavasti professionaalista tietoa, jota alan toimijat arvostivat ja jolla näyttää olleen keskeinen merkitys vaikeiden eläkepoliittisten ristiriitojen ratkaisemisessa. Alan arvostetut asiantuntijat, joista mainittakoon Teivo Pentikäinen, Juhani Salmi-nen, Jaakko Tuomikoski ja Kari Puro, tekivät laajoja tausta-aineistoja, johtivat eläkereformeja valmistelleita komiteoita ja vetivät työmarkkinaosapuolten välisiä eläkeneuvotteluja tuloksetta useissa kriittisissä paikoissa, joissa uudistuksen takaraja oli käsillä ja osapuolet olivat vielä kaukana toisistaan.

Ansioiden mukaan -teoksessa seurataan mielenkiintoisesti myös kansainvälisten vertailujen läsnäoloa eläkeuudistusten perusteluissa ja toteutuksessa. Tähän liittyy tärkeitä jatkotutkimuksen haasteita. Teoksen mukaan muiden maiden kehitystä seurattiin tarkasti ja jos niistä tuntui olevan apua suunnitellun uudistuksen toteuttamisessa, niitä käytettiin aktiivisesti hyväksi. Tekijät myös tekevät vertailuja erityisesti muiden Pohjoismaiden työeläkejärjestelmien kehitykseen ja sijoittavat suomalaista järjestelmää laajempaan kansainväliseen yhteyteensä.

Hannikaisen ja Vauhkoson tutkimus on erittäin tärkeä ja kirjaimellisesti painava puheenvuoro suomalaisesta ja pohjoismaisesta hy-

vinvointivaltiosta käytävään monitieteiseen keskusteluun. Teoksessa onnistutaan perusteelamaan vaakuuttavasti, että ”työeläkejärjestelmästä muotoutui suomalaisen korporatismiin ja kompromissipolitiikan keskeinen instituutio”. Tutkimus on siten ohittamaton niin eläkekysymysten ja hyvinvointivaltion tutkijoille kuin työmarkkina-suhteiden tutkimukselle. Se vauhdittaa toivottavasti myös laajemmin vanhuuden historiaan liittyvien teemojen tutkimusta.

– KARI TERÄS

Suomi kulttuurisen kylmän sodan näyttämönä

Joni Krekola: Maailma kylässä 1962. Helsingin nuorisofestivaali. Like 2012. 309 s.

Kylmän sodan tutkimus on parin viime vuosikymmenen aikana levittänyt poliittisen historian ja kansainvälisten suhteiden tutkimusperinteistä kulttuurin- ja mediatutkimuksen sekä sosiaalishistorian puolelle. Diplomaattien ja armeijoiden rinnalle ovat nousseet taiteilijat, tiedemiehet ja urheilijat. Suomen ja suomalaisten osuutta tässä niin sanotussa kulttuurisessa kylmässä sodassa on toistaiseksi tutkittu verrattain niukasti. Joni Krekolan viime vuonna ilmestynyt *Maailma kylässä 1962: Helsingin nuorisofestivaali* kuuluu alan pioneereihin.

Taitavasti otsikoitu *Maailma kylässä 1962* on perinpohjainen tutkimus siitä, kuinka Neuvostoliiton resursseilla ja tuella alulle pantu Maailman nuorison ja opiskelijoiden festivaali päättyi Helsinkiin. Krekola pohtii, millaisia ongelmia

kommunistisena pidetyn juhlan järjestämiseen Suomessa liittyi, ja mitä siitä seurasi. Helsingin festivaali tunnetaan edelleen lähinnä sen vastustuksesta ja juhlien aikana tapahtuneista osallistujien ja helsinkiläisnuorten välisistä katumellakoista.

Tutkimuksen näkökulmasta Helsingin nuorisofestivaali on herkullinen tapaus. Se tarjoaa mainion tirkistysaukon Kekkonen Suomen tasapainoiluun idän ja lännen välillä. Kansandemokraatteja ja osin maalaisliittoa lukuun ottamatta koko poliittinen kenttä vastusti festivaalin tuloa Suomeen, sillä sen pelättiin vaarantavan Suomen neutraalin aseman. Käytännössä festivaalin isännöinnistä oli kuitenkin miltei mahdotonta kieltäytyä.

Festivaalilla oli myös kansainvälinen ulottuvuutensa. Neuvostoliiton, Yhdysvaltain ja Itä-Saksan viranomaisaineistoilla Krekola kytkee festivaalin osaksi kulttuurista kylmää sotaa, jossa sekä Neuvostoliitto sosialismeineen ja Yhdysvallat kapitalismeineen kävivät kamppailua maailman nuorison tuesta. Neuvostoliiton tukeman festivaalin järjestäminen lännen puolella ei ärsyttänyt ainoastaan suomalaisia poliittisia piirejä, vaan kommunismin levittäytymisestä oltiin huolissaan myös rapakon takana. Niinpä heinä-elokuussa 1962 Helsingissä juhlivat festivaalivieraiden lisäksi Yhdysvaltojen ja muun ”vapaa maailman” nuorisoryhmät, jotka tarjailivat suomalaisnuorille ja ulkomaalaisille vieraille kapitalismin hedelmiä vastafestivaalin muodossa.

Suomalaispoliitikkojen asenne muutokset festivaalin kuluessa korostavat Neuvostoliiton merkitystä Suomen sisäpolitiikassa. Festivaalin laaja poliittinen vastustus ja alkupäivien nuiva suhtautuminen, ja sen kääntyminen festivaalille myönteisemmäksi loppua kohden, kertovat siitä, ettei suomalaispoliitikkojen keskuudessa ehkä ymmärretty vakavuutta, jolla Neuvos-

toliitossa nuorisofestivaaliin suhtauduttiin. Maailman nuorisofestivaali ei ollut mikä tahansa ystävyyden nimissä tanssittu tanhujuhla, vaan megaluokan kansainvälinen tapahtuma, jolla Neuvostoliitto pyrki lisäämään kulttuurista, mutta myös poliittista arvostustaan.

Nuorisofestivaali oli osanottajamäärältään suurin Suomessa siihen asti järjestetty kansainvälinen tapahtuma, joten voidaan jopa väittää, että vastustusvimmassaan suomalaisviranomaiset, nuorisopoliitikot ja matkailutoimijat jättivät kansainvälisen tapahtuman potentiaalin suurelta osin hyödyntämättä. Festivaalijärjestäjien uutisointi rajoittui suomenkieliseen *Kansan uutisiin* ja suomalaiseen lukijakuntaan. Ulkomaisille vieraille oli tarjolla erittäin niukalti tietoa järjestäjämaasta, festivaalista, puhumattaakaan festivaalin aikana tapahtuneista yhteenotoista. Festivaalilehteä, jota oli aiemmilla nuorisofestivaaleilla ja jo ennen festivaalia jaettu useilla kielillä, ei julkaistu Helsingissä lainkaan. Festivaalin vastustajienkin brosyryrit keskittyivät joko mustamaalaamaan tapahtumaa tai kumartelemaan amerikkalaistyylisiä kulttuuria.

Poliittisten koukeroiden ohella Krekola tarkastelee nuorisofestivaalia ruohonjuuritasolla. Festivaaleille osallistuneiden nuorten kokemukset hahmottavat, millaista ulkomaalaisten kohtaaminen oli 1960-luvun alun Suomessa, jossa emigrantteja oli vain kourallinen eikä kokemuksia ”toisista” ollut saatu vielä matkailunkaan kautta.

Laajat muistitietoaineistot olisivat mahdollistaneet festivaalin kokemuksellisen annin tarkastelun kokonaisvaltaisemminkin. Sinne tänne ripotellut osallistujien, vastustajien ja järjestäjien muistelut jäävät analyttisemmin tarkastelun poliittisen pelin varjoon. Sekä suomalaisten että ulkomaalaisten kokemuksia ja havaintoja olisi voinut luontevasti analysoida esimerkiksi festivaaliohjelman yhteydes-

sä. Nyt ohjelman esittäminen jää hieman luettelomaiseksi ja seisauttaa hyvin alkaneen tarinan hetkeksi paikoilleen.

Kulttuurihistorian kannalta on erityisen kiinnostavaa, että Krekola liittää Helsingin nuorisofestivaalin 1950-lukulaiseen perinteeseen. Vaikka elettiin jo vuotta 1962, ”60-luvun tunnusmerkeistä oli havaittavissa vasta heikkoja signaaleja”. Keskeistä Helsingin festivaalin suomalaisessa historiassa on myös sen miltei täydellinen sivuuttaminen tutkimuksessa 1990-luvulle asti. Syiksi Krekola esittää 1960-luvun suuren kertomuksen painottunutta roolia, festivaalin vastustusta ja sitä, että suuret ikäluokat olivat vielä liian nuoria ottamaan festivaalin omakseen. 1960-luvun nuorisoliikkeen ja poliittisen aktivoitumisen näkökulmasta festivaali tuli Suomeen hieman liian aikaisin, jotta siitä olisi voinut tulla osa suomalaisen ”kuuskytlukulaisuuden” suurta tarinaa. Muutamaa vuotta myöhemmin tilanne olisi voinut olla toinen. Festivaalin unohtaminen selittyy myös sillä, että tapahtuman laaja vastustus sopi huonosti neuvostomyönteiseen kuvaan Suomen lähistoriasta. Avaamalla näkökulman kylmän sodan aikaiseen kulttuurisotaan Krekolan *Maailma kylässä 1962* paikkaa ansiokkaasti historiankirjoituksessa ammottavaa aukkoo ja osoittaa, että kaikesta vastustuksesta huolimatta Helsingin nuorisofestivaali oli ja on merkittävä osa Suomen kansainvälistymisen historiaa.

– PIA KOIVUNEN

Waltarin miehet ja naiset sotienvälisessä Suomessa

Juha Järvelä: Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939. Suomen historian väitös. Jyväskylän Studies in Humanities 206, Jyväskylän yliopisto 2013. 267 s.

Mika Waltari on rakastetuimpia ja kansainvälisesti laajimmille levinneitä kirjailijoitamme. Suhteessa suosioonsa hän on kuitenkin vähän akateemisesti tutkittu kirjailija. Tuotannon laaja-alaisuus, kepeät lajityypit ja kirjailijaan kohdistunut biografinen tutkimus ovat vähentäneet tieteellisen tutkimuksen kiinnostusta tarttua häneen. Keskeinen Waltari-tutkija Ritva Haavikko epäili 1980-luvun alussa, että vähäinen tutkimuksellinen kiinnostus saattoi johtua myös Waltariin liitetystä oikeistolaisuudesta, mutta ehkä vielä enemmän tämän sopimattomuudesta suomalaisen kirjallisuuden realistiseen perinteeseen, jossa kiinnekohta on ollut ennen muuta suomalaisen maaseudun ja työväestön realiteetissa kuvauksessa. Tähän suomalaisen ihmisen ja yhteiskunnan todellisuuspohjaisuutta penäävään kuvaukseen on ollut vaikea sijoittaa kertomuksia egyptiläisistä, roomalaisista, kreikkalaisista, etruskeista tai juutalaisista – näin suuri osa Waltarin tuotannosta voidaan nähdä suomalaisen kirjallisuuden ”suuren tradition vastaisena”.¹ Tuotannollaan hän on asettunut kiinnostavasti samantapaiseen marginaaliin kuin esimer-

kiksi vähän vanhempaa sukupolvea edustava Aino Kallas virolaiseen historiaan pohjautuvassa tuotannossaan.

Ritva Haavikon julkaistua 1980-luvun taitteessa *Kirjailijan muistelmia* -teoksen lähti liikkeelle ensimmäinen Waltariin kohdistunut tutkimuksellinen aalto. Juha Järvelän väitöstä ennen Waltarin tuotannon uuden naisen kuvasta on väitellyt Taru Tapioharju (2010), muutoin Waltarista on kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta kirjoittanut Markku Envall (*Suuri illusionisti* 1995) sekä biografisemmin Panu Rajala (*Unio Mystica* 2008). Waltari on toki näkynyt tutkimuksessa osana sukupolveaan esimerkiksi Vesa Maurialan 1920-luvun tulenkantajien individualismia ja suhdetta moderniin käsittelevässä tutkimuksessa tai Kari Mäkisen tulenkantajien ja uskonnon välistä suhdetta tarkastelleessa väitöksessä.

Juha Järvelän väitöstutkimusta *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939* voi pitää uutena askeleena Waltarin tuotantoon kohdistuvan tutkimuksen kentällä. Järvelä väitelti Jyväskylän yliopiston Suomen historiassa kesäkuussa, mutta julkaisi väitöksensä kirjana *Mika Waltari ja sukupuolten maailmat* jo maaliskuussa Avain-kustantamolta. Julkaistu kirja on johdanneltaan hieman kevennetty ja populaarisoitu, mutta muutoin sisältö, jäsentely ja jopa otsikointi ovat yhteneväiset väitöskirjan kanssa.

Väitöstutkimuksen avainnäkökulma on sukupuoli. Järvelä kysyy, millä tavoilla Waltari kuvasi miehiä ja naisia ja näiden maailmojen eroa, yhtymistä ja erkaantumista. Tutkimuksen pääotsikko *Kaksi maailmaa?* viittaa kaksinapaiseen, Järvelän sanoin ”monoliittiseen” mies- ja naiskuvaan, joka Waltarin tuotannosta on usein hahmotettu. Kysymysmerkillä Järvelä haluaa kuitenkin kyseenalaistaa tätä kak-

sinapaisuutta lähtemällä jäljittämään näiden maailmojen rakentumista varhaisen tuotannon pohjalta. Tutkimuksessa kuljetaan pitkä matka uskonnollisia ja kauhuneille kirjoittavasta koulupojasta, 19-vuotiaana kirjoitetun *Suuren Illusionin* menestykseen, vuoden 1937 synkkään kolmiodraamaan *Vieras mies tuli taloon* ja juuri ennen sotavuosia ilmestyneeseen ensimmäiseen salapolisiromaaniin *Kuka murhasi rouva Skrofin?*

Järvelän lähtökohdat ovat historioitsijan, mutta hän liikkuu monitieteisellä kentällä, kirjallisuuden ja historiantutkimuksen välimaastossa. Järvelä on kiinnostunut kirjallisuuden ja kirjailijan tehtävästä ja asemasta kulttuurissa ja tiettyssä historiallisessa tilanteessa. Tässä hän asettuu osaksi tutkimusta, jota on 2000-luvulla tehty etenkin kulttuurihistoriassa ja kontekstivassa kirjallisuudentutkimuksessa. Vielä läheisemmäksi Järvelän työn suhteen näihin tekee hänen sukupuolinäkökulmansa ja kiinnittymisen sotien välisen Suomen kulttuurihistoriaan, vaikka hän liikkuu vähäisemmässä määrin sukupuolentutkimuksen teoreettisissa kysymyksissä. Tutkimus Waltarista keskustelee sen sukupuolta ja modernia koskevan tutkimuksen kanssa, jota on tehty pitkään suomalaisen historian- ja kirjallisuudentutkimuksen parissa. Erityistä Järvelän tutkimuksessa on, että aiemmin tällaisia kysymyksenasetteluja on kohdistettu enemmän nais- kuin mieskirjailijoihin – poikkeuksena ja tutkimuksellisenä avaajana Ritva Hapulin väitöskirja Olavi Paavolaisesta lähes kahdenkymmenen vuoden takaa.

Järvelä käy tutkimuksessaan kuitenkin harmittavan vähän tieteellistä dialogia niin aiemman Waltari-tutkimuksen kuin sukupuolihistoriaan, kirjailijaa, kirjoittamista ja modernia koskevan tutkimuskirjallisuuden kanssa, vaikka onkin selvästi niihin perehtynyt. Tämä aiheuttaa myös tutkijan

1. Haavikko 1984, 7–8.

oman reflektion ja siten tutkimuksellisen läpinäkyvyyden vähäisyyden. Paikoin lukijan on tietoisesti haettava Järvelän omaa positiota ja tulkintaa alkuperäisaineiston kuvailun ja analyysin keskellä.

Järvelän tarkastelee yhtäältä Waltarin kirjailijakuvaa, ennen muuta tuotannon vastaanottoa, ja toisaalta tulkitsee Waltarin tekstejä sukupuolten niissä saamiensa ilmausten pohjalta. Tutkimuksen lähtökohdat ovat kunnianhimoiset, sillä aineistona on Waltarin koko tuotanto noin viidentoista vuoden ajalta. Mukana ovat niin näytelmät, novellit, romaanit, pakinat, kirja-arviot kuin matkakirjoituksetkin. Vastaanottoaineisto taas kattaa kaikki löydetty arviot Waltarin teoksista 1920–1930-luvulta. Järvelä on laatinut myös kattavat luettelot niin Waltarin teksteistä kuin hänen teostensa arviostakin, mitä on pidettävä kunnioitettavana saavutuksena.

Vaikka Järvelän tavoite on irrottautua aiempaa tutkimusta leimanneesta Waltarin teosten elämäkerrallisesta luennasta ja biografisesta otteesta, työssä on vahva kirjailijuteen liittyvä juonne, sillä lähtökohdaksi on selvittää myös sitä sukupuoliittamista, mitä Waltarin julkisessa kirjailijakuvassa tapahtui. Esimerkiksi varhaisteosten arvioissa Waltari saa monia määreitä suhteessa sukupuoleen: yhtäältä todetaan kauhistellen, kuinka nainen ei voisi koskaan kirjoittaa tällä tavalla ja toisaalta luonnehditaan Waltaria ”nuorena ruusuposkisenä poikaseksi” tai feminiinisen herkkänä kirjailijana. Vastaanotto avaa sukupuolittuneen kirjallisuusinstituution maailman.

Johdannon lisäksi työssä on kolme päälukua, jotka kulkevat kronologisesti pää- ja alalukujen tasolla. Jokaisen pääluvun ensimmäinen alaluku käsittelee Waltarin kirjailijakuvaa kronologisesti. Sitä seuraa kaksi tai kolme alalukua, joissa tarkastellaan aikakausittain teoksia mies- ja naiskuvan kannal-

ta. Työn vahva kronologisuus aiheuttaa siihen mekaanisuutta, mikä toki johtuu ymmärrettävästi aineiston valtavuudesta. Rakenteesta ajoittain syväisemmän analyysin ja tuottaa tulkintoja, jotka kytkeytyvät tiukasti kronologiaan. Näin monet oivaltavat tulkinnat esimerkiksi homoseksuaalisuudesta, sukupolven merkityksestä Waltarin tuotannossa, tai työn ja työteläisyyden merkityksestä sukupuolittuneessa kirjailijakuvassa jäävät häivytytyiksi. Irtautuminen kronologiasta, tutkimuksen vahvempi tematisointi ja ehkä myös aineiston rajaaminen olisivat nostaneet Järvelän omat tulkinnat ja tutkimusprosessin esiin.

Waltarin kirjailijakuvan vahva läsnäolo tutkimustehtävässä tuottaa tutkimukseen myös sitä biografisuutta, mistä Järvelä samanaikaisesti pyrkii pois. Lopputulokseksi on ajoittainen tasapainoilu näiden kahden tulkintatavan välillä esimerkiksi kun Järvelä toteaa, kuinka ”useiden varhaisteosten hahmojen voi osin ajatella pohjautuvan kirjailijaan itseensä”, ja samaan hengenvetoon painottaa, kuinka aikalaislukijat eivät tällaisia viittauksia tehneet, vaikka lukivatkin esimerkiksi *Suurta Illusionia* (1928) avainromaanina.

Järvelä olisi voinut ottaa rohkeammin kantaa uuteen tekijyyttä huomioon ottavaan kirjallisuuden tutkimukseen. Tekijä ja hänen elämänsä ovat joka tapauksessa työssä perustellusti läsnä, joten pois-sulkemisen sijaan lähtökohdat olisivat voineet olla avarammat. Vaihtoehtona olisi voinut olla sen pohtiminen, mitä kirjailijan ja teosten yhdistäminen esimerkiksi aikalaisvastaanotossa ja myöhemmässä tutkimuksessa sekä kirjailijan kuvassakin on palvellut, miten yhteydet ovat rakentuneet ja miten näitä yhteyksiä on rakennettu sukupuolen näkökulmasta.

Hyvin laajaan aineistoon perehtyminen on tuottanut kattavan ja ehyen, joskin hiukan persoonatto-

man työn, jossa nousevat esille niin Waltariin kohdistunut julkinen keskustelu kuin hänen omat teoksensa ja varhaisen kirjailijuiden rakentamisen omalaatuinen polku. Näinä vuosikymmeninä Waltarista kehittyi kirjailijana ammattimainen, kirjoittamisellaan itsensä elättävä, julkisuudessa keskeinen kirjallinen hahmo ja laajalla kirjallisuudella toimiva konservatiivisen kulttuurisivistyneistön osa, joka sai kokea myös poliittisia sivalluksia etenkin vasemmiston taholta. Järvelä osallistuu työllään moniin ajankohtaisiin keskusteluihin kirjallisuuden ja kirjoittamisen historiasta, sukupuolten järjestyksiin kohdistuneesta muutoksesta sotienvälisellä aikakaudella ja tuottaa perusteellista akateemista tutkimusta Waltarista, mikä varmasti herättää uutta kiinnostusta kirjailijaan kohtaan.

— MAARIT LESKELÄ-KÄRKI

Helsingin rakentuminen

Anja Kervanto Nevanlinna: Voimat, jotka rakensivat Helsinkiä 1945–2010. 4. Helsingin historia vuodesta 1945. Otava 2012. 495 s.

Anja Kervanto Nevanlinna on ottanut suuren haasteen kirjoittaessaan Helsingin kaupungin rakentamisesta sodan jälkeisenä aikana. Tutkimus ei ole pelkästään arkkitehtuurin historiaa, vaan tekijän tavoite on luoda kokonaiskuva Helsingin sodanjälkeisen ajan kaupunkirakentamisen ja kaupunkikuvan näkökulmasta. Tähän Kervanto Nevanlinnalla on koulutuksensa puolesta mahdollisuus, sillä hän on hankkinut monipuolisen arkkitehtuurin, tekniikan historian, taidehistorian ja sosiaalishistorian koulu-

tuksen. Hän on aiemmissa tutkimuksissaan analysoinut miten teollistuminen näkyi kaupunkitilassa ja mitä tapahtui teollistumisen jälkeen. Monografioissa *Kadonneen kaupungin jäljillä: Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin Historiallisessa ytimessä.* (SKS 2002) ja *Näköaloja kadunkulmalta: Kaupunkihistorian kirjoituksia* (SKS 2005) hän analysoi kaupunkitilan kulttuurisia merkityksiä ja kaupungin aikakerrostumia, Helsingin muuttumista moderniksi metropoliksi ja sen teollisuus- ja satamakaupungin imagon katoamista.

Tarkasteltavana olevassa teoksessa tekijä pyrkii esittämään teknologiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset reunaehdot, joiden vallitessa kaupunkia rakennettiin, samoin kansainvälisten muutosprosessien vaikutukset ja muut kontekstuaaliset seikat. Kervanto Nevanlinnan tavoite on mennä pidemmälle kuin vain analysoida suunnittelujärjestelmiä ja päätöksentekijöiden toimintaa. Hänen kunnianhimoisena yrityksenään on tuoda esiin myös kirjailijoiden, kuvataiteilijoiden ja valokuvaajien näkökulmat, missä hän on onnistunut erinomaisesti. Tavoitteiden kirjo on niin laaja, että monet edellä esitetyistä seikoista jäävät vähäisemmälle tarkastelulle. Esimerkiksi taloudellisten suhdanteiden vaikutukset kaupunkirakentamiseen todetaan kirjallisesti mutta taloudellista tilannetta olisi voitu havainnollistaa kvantitatiivisesti.

Tutkimuksen rakenne on kronologinen, luvuissa edetään projekteittain. Kervanto Nevanlinna seuraa miten Helsingin kaupunkialue laajenee, Hän jäljittää rakennusprojekteja ja analysoi yksittäisten hankkeiden merkitystä kaupunkikuvalle ja kaupungin asukkailla. Työn alussa tekijä kysyy: Kenen Helsinki, kenen kaupunkihistoria? Tässä hän esittelee tutkimuksensa lähtökohтия: kaupunkirakentamisen muutosprosessien ymmärtä-

mistä, Helsingin ajallista kerrostuneisuutta ja rakennetun kaupungin merkitysten tulkinnan tärkeyttä. Luvussa kaksi esitellään Helsinkiä 1930-luvun koti- ja pääkaupungista sodan kokeneeseen kaupunkiin ja tarkastellaan maanhankintalakiin soveltamisen ja sotakorvausteollisuuden paikallisia vaikutuksia.

Luvussa kolme ”Uutta kohti 1945–1960” Helsingin kantakaupunki laajenee, ensimmäiset esikaupungit syntyvät ja Arava-järjestelmä suo vähävaraisemmillekin mahdollisuuden omaan asuntoon Herttoniemessä, Maunulassa, Roihuvuoressa tai Tapiolassa. Vuonna 1946 toteutettu alueliitos mahdollisti tekijän mukaan paremmat mahdollisuudet rakentaa modernia metropolia ja eurooppalaista pääkaupunkia. Huomiota kiinnitettiin erityisesti Eteläsatamaa reunustavien alueiden modernisointiin. Kervanto Nevanlinna analysoi myös empirekorttelien suojelun merkitystä ja olympiakisojen vaikutuksia. Kylmän sodan tuulet näkyvät Neuvostoliiton lähetystön suunnittelu- ja rakentamisosiosissa. Erityishuomion saa Meilahti, jonka rakentaminen liittyi Kervanto Nevanlinnan mukaan saumattomasti vanhempaan kaupunkirakentamiseen eurooppalaisen kaupunkirakentamisen periaatteiden mukaisesti. Meilahden korkeiden talojen ensimmäisessä kerroksessa riitti elintarvike- ja erikoiskauppoja kuten myös muualla keskustassa. Pienten paperi- ja muiden erikoiskauppojen katoaminen on vaikuttanut elämänlaatuun heikentävästi monien kaupunkilaisten arkeen. Rakennusprojektien suunnittelussa arkkitehtien ja suunnittelukilpailujen analyysi saa suuren painon.

Erityisen huomion saa Alvar Aalton arkkitehti, esimerkiksi Kulttuuritalon suunnittelu ja toteutus ja kansaneläkelaitoksen uuden toimitalon rakentaminen ja sen saama arvostelu. Se kohdistui rakennuksen ”esteettiseen viritukseen”

ja kalliisiin materiaaleihin sodanjälkeisen Suomen niukoissa oloissa.

Arkkitehti Arne Ervi suunnitteli Helsingin yliopiston päärakennuksen tuntumaan uudisrakennuksen nimeltä Porthania, joka oli ensimmäinen elementeistä toteutettu rakennus Suomessa. Tekijä toteaa, että 1950-luvun lopulla asuinrakentamisessa tavallinen, paikalla muuratuun tiiliseinään raaka-aine oli hinnaltaan kuusinkertainen betoniin verrattuna (s.189). Porthanian nauhaikkunat, kattoikkunat ja sisätilojen rationaalisuus ihastuttivat modernia arkkitehtuuria arvostavia. Tässä luvussa voimme seurata myös Kallion kaupunginosan saaneesta.

Työn neljännessä luvussa ”Jatkuvan kasvun aika 1960–1975” käsitellään Helsingin imagon uudistamista, Eteläsataman modernisointia ja yksittäisiä suuria rakennushankkeita, kuten ”liikemaailman palatseja, kulttuuritempeleitä ja monumentaalisia yrityksiä”, Kervanto Nevanlinnan mukaan elettiin järjestelmäarkkitehtuurin nousukautta. Erinomaisen mahdollisuuden järjestelmärakentamiseen toteuttamiselle tarjosi Itä-Pasilan alue. Tekijän mukaan ”modernisoinnin huumassa” tehdyistä yksittäisistä rakennus- ja laajennushankkeista ovat edelleen jäljellä Akateemisen kirjakaupan rakennus, makkaratalo ja Meilahden yliopistollinen keskussairaala, vain muutamia mainitakseni. Elementtitekniikka ja torninosturit mahdollistivat korkeiden kerrostalojen rakentamisen ensin Pihlajamäkeen, sitten Roihuvuoreen ja Kontulaan. Asuntosäästämisen avulla monet onnistuivat hankkimaan oman asunnon, mutta asuntosäästäminen vahvisti myös pankkien ja rakennusliikkeiden etuja. ”Se teki niistä vaikutusvaltaisia neuvotteluosapuolia asemakaavoitusasioissa, jotka lainsäädännöllä oli muuten monopolisoitu kaupungin luottamuselimmille”, kuten tekijä toteaa sivulla 193.

Kervanto Nevanlinnan kansainvälinen suuntautuneisuus näkyy tavassa, jolla hän käsittelee ruotsalaisten ja tanskalaisien asuinalueiden vaikutusta suomalaiseen kaupunkirakentamiseen.

Luvussa viisi ”Visioiden vallassa 1975–1990” tarkastellaan aluekeskuksia ja kantakaupungin tiivistymistä ja suuria kiistakysymyksiä kuten taistelua Töölönlahdesta, makasiinien kohtalosta ja musiikkitalon rakentamisesta sekä Katajanokan entisten varastokorttelien kohtalosta.

Kansainvälisyys näkyy luvun kuusi ”Eurooppalainen kaupunkikulttuuri 1990–2010” hankkeissa, Kampin suunnittelussa ja Ruoholahden rakentamisessa. Tilaa saavat uusien yliopistokaupunginosien rakentaminen Kumpulasta Arabianrantaan, Viikin tiedepuisto ja Kruununhaan ”keskustakampus”. Esikaupunkien rakentaminen jatkui, merenrannat otettiin käyttöön kuten Herttoniemenrannassa ja Ruoholahdessa. Vuosaa-aren kehittäminen kytkeytyi teollisuustuotannon päättymiseen. Liikennevälineiden, kuten metron ja paikallisliikenneverkoston kehittäminen loi edellytykset uusien esikaupunkien rakentamiselle.

Luku seitsemän ”Helsingin aikakerrostumat” on yhteenvetoluku, jossa tekijä analysoi teollisuuden rakennemuutoksen vaikutuksia ja palaa kaupunkirakentamisen jännitteisiin Töölönlahdella. Tässä luvussa luodataan Helsingin tulevaisuutta. Tekijä pohtii Helsingin imagoa ja yleisempää kysymystä suurkaupunkien roolista yhdentyvässä Euroopassa.

Työssä kiinnitetään huomiota päätöksentekijöiden laajaan joukkoon: kaupunginjohtajiin, virkamiehiin, luottamusmiehiin ja visionääreihin. Eniten palstatilaa saavat kuitenkin arkkitehdit. Mielenkiintoinen analyysi liittyy pohdintaan kaupungin ja valtion suhteesta. Toisen maailmansodan jälkeen valtion rooli vahvistui ja kaupunkien

itsehallinto kaventui. Hyvinvointivaltion rakentamisen myötä kaupungit joutuivat rakentamaan julkisia palveluja. Helsingin kaupungin onneksi koitui se, ettei kaupunki myynyt omaisuuttaan, vaan vuokrasi maata yrityksille pitkäaikaisin sopimuksin. Se oli ostanut rajojensa ulkopuolelta maa-alueita, jotka alueliitoksissa tulivat osaksi Helsinkiä. Kaupunki hyötyi myös valtion kanssa tehdystä maa-alueiden vaihdoista. Hyvinvointivaltion rakentamisen myötä kaupungit joutuivat rakentamaan julkisia palveluja. 1990-luvun taloudellisen laman aikana kaupunki alkoi myydä kiinteistöjään, joista monet ovat tällä hetkellä kansainvälisten kiinteistösijoittajien omaisuutta.

Anja Kervanto Nevanlinna on tehnyt mittavan työn selvittäessään Helsingin kaupungin rakentamista kuudenkymmenen vuoden ajalta. Teoksen pohjalta saa hyvän yleiskuvan Helsingin kaupunkirakentamisesta toisen maailmansodan jälkeen.

Kirjaan liitetyt paikka- ja henkilöhakemistot auttavat lukijaa löytämään niin aktiivisimmat arkkitehdit kuin voitokkaimmat rakentamisprojektit. Erityisen kiitoksen Anja Kervanto Nevanlinna ansaitsee teoksen kuvituksesta ja tekstin elävöittämisestä piirroksin ja aikalaisdokumentein. Tutkimuksen parasta antia on tekijän pitkän aikavälin analyysi ja erilaisten aikakerrostuminen esittäminen.

– MARIJATTA HIETALA

Historia ja kestävä rauhan edellytykset

Sirkka Ahonen: Coming to Terms with a Dark Past. How Post-Conflict Societies Deal With History. Peter Lang 2012. 181 s.

Vertailevassa tutkimuksessaan Sirkka Ahonen tarkastelee historian merkitystä sisäisestä konfliktista toipuvassa yhteisössä ja erilaisia tapoja sovittelua eriäviä historiatulkintoja. Teema on oivallinen ja aivan liian vähän tarkasteltu ja teoretisoitu. Varsinkin maan sisäisissä konflikteissa kollektiivinen muisti ja historiatarinat ovat usein olennainen osa konfliktia. Väkivaltaisuusien loputtua ja itse konfliktin päätyttyä kriisin aikana syntyneet muistaminen jakolinjat jäävät kalvamaan yhteisöä ja siirtyvät koskemaan myös loppuneen konfliktin tulkintaa. Asetelmat polarisoituvat syyllisyys- ja uhrius-roolin ympärille. Todelliseen kestävä rauhan tilaan pääseminen vaatiikin väkivallan loppumisen ohella näiden vastakkaisten menneisyystarinoiden välistä sovittelua ja toisen puolen näkökulmien hyväksyntää. Harvan kriisin jälkirakennuksessa on kiinnitetty tarpeeksi huomiota historian merkitykseen, ja historia on nähty usein jonkinlaisen juridisena kysymyksenä, jonka voivat ratkaista näennäisen puolueettomat totuuskomissiot. Vielä useammin voittajien historiatulkinta on yksiselitteisesti dominoinut ja marginalisoinut hävinneen osapuolen tulkinnat. Näin konfliktin muistamisen eriävät muodot ovat voineet siirtyä konfliktin jälkeenkä sukupolvelta toiselle.

Ahosen tarkastelun kohteena on kolme ajallisesti ja maantieteell-

lisesti toisistaan erillään olevaa tapaista: Suomen sisällissota 1918, Bosnian sota 1992–1995 ja Etelä-Afrikan apartheid-järjestelmän purkautuminen 1990-luvulla. Suomen tapaista Ahonen luonnehtii luokkasodaksi, kun taas Bosnia oli etninen ja Etelä-Afrikka rodullinen konflikti. Jälkimmäinen näistä eroaa muista jo siinä, että Etelä-Afrikassa ei ollut suhteellisen lyhyt kestoista mutta äärimmäisen julmaa sisällissotaa niin kuin Suomessa ja Bosniassa. Suomen tapaus mahdollistaa pitkäaikaisen vuosikymmenten mittaisen seurannan, kun Bosniassa ja Etelä-Afrikassa sovittelu on vielä pahasti kesken. Ahonen on pakottanut kolme tapastaan samanlaiseen formulaan, mutta vertailevan otteen hyödyt jäävät vähäisiksi ja arveluttaviksi. Tapaukset ovat yksinkertaisesti liian erilaisia eikä niiden vertailulle löydy muita perusteluita kuin Ahosen oma kiinnostus. Aineisto on myös erilaista kussakin tapauksessa. Syvällisempi keskittyminen yhteen tapauksista ja samanaikainen teoreettinen syventäminen olisi voinut nostaa esille mielenkiintoisempia tulkintoja. Nyt Ahonen on pääosin riippuvainen tutkimuskirjallisuudesta. Koska monista teemoista puuttuu selkeä perustutkimus, keskittyvät tapaukset erilaisiin kysymyksiin, vaikka uhriuden ja syyllisyyden tematiikka ja koulun historiaopetuksen rooli toistuu jokaisessa.

Ahosen tutkimus ei kiinnity selkeästi mihinkään relevanttiin tieteelliseen keskusteluun, vaikka useita vaihtoehtoja olisi ollut tarjolla. Kollektiivinen muisti on teoksen ydinkäsitteitä, mutta siitä huolimatta Ahonen ei viittaa viimeaikaisen muistitutkimukseen, jossa on paljon keskusteltu juuri konflikteista. Viittaukset laajempaan rauhanrakentamista käsittelevään tutkimukseen olisivat voineet myös selvittää asetelmia ja käytettyjä käsitteitä. Erityisesti konfliktista ja sovittelusta puhumisen rinnalla oli-

si voinut pohtia myös ”rauhan” olemusta. Konfliktin jälkeisellä sovittelemalla pyritään juuri kestävän rauhan rakentamiseen. Sen edellytyksistä käydyssä keskustelussa historian merkitys on usein jäänyt liian vähälle, mutta esimerkiksi Lundin yliopiston tutkija Karin Aggestam on kirjoittanut oikeudenmukaisesta rauhasta kestävän rauhan edellytyksenä. Oikeudenmukaisuuden perusedellytys on hänen mukaansa eri osapuolten tunnustaminen, joka taas edellyttää erilaisten konfliktin tulkintojen hyväksymistä. Koska kollektiivinen muistaminen ja historiatarinat ovat osa konfliktia ja usein sen emotionaalinen voimavara, olisi myös sovittelemassa kiinnitettävä enemmän huomioita historiatulkintojen sovittelemiseen.

Ahosen tapauksista niin Bosniassa kuin Etelä-Afrikassa on tunnistettavissa tietoista pyrkimystä ottaa huomioon historiatulkinnat osana rauhanrakentamisprosessia. Bosniassa paine tähän on tullut kansainvälisen yhteisön taholta, kun paikallisyhteisöt – serbit, kroaatit ja bosniakit – ovat pyrkineet eriyttämään historiaopetuksen. Kansainvälisen yhteisön mahdollisuudet vaikuttaa Bosnian yhteisöjen historiatulkintoihin ovat olleet rajalliset. Harmillisesti Ahonen ei huomioi aivan viimeaikaista kehitystä eikä bosniakien eli Bosnian muslimien historiakäsityksiä. Ahosen kuvaama Etelä-Afrikan historiapolitiittinen keskustelu on mielenkiintoinen. Siinä tapahtuu ensin raju heilahdusliike valkoisten buurien sankariroolia ylläpitävästä historiatulkinnasta alkuperäistä afrikkalaista yhteisöä kritiikittä ihannoivaan tulkintaan ja sitten päätyminen kohti moninäkökulmaista historiaa. Totuuskomission harjoittama juridinen tapa ratkoa menneen konfliktin syyllisyyskysymyksiä ja historiayhteyttä suhde jää tekstissä auki. Kysymys olisi ollut mielenkiintoinen, koska useassa sovittelemisprosessissa historiaa on

lähestytty juuri juridisena, ei identiteettikysymyksenä. Suomi ei tähän vertailuun sovi, koska sisällissotaa ei seurannut sovittelemia tai rauhanrakentamista, vaan eri tulkintojen hyväksyttävyyden vaihdellut yhteiskunnallisen kehityksen myötä.

Konfliktin eri osapuolet muodostavat tapahtumista omia vahvoja tulkintojaan, joissa Ahosta seuraten asetetaan usein uhrin rooliin, jolloin vastapuoli syyllistetään. Kun nämä roolit ovat käänteiset, on selvää, että historiatulkintojen sovittelemia on haasteellista ja usein identiteettipoliittisesti mahdotonta. Uhriuden merkitys yhteisön identiteetin rakentamiselle on mielenkiintoinen kysymys. Tavassa, jolla uhrius esitetään, on paljon kristinuskonnosta lainattuja elementtejä. Toisaalta uhrius pitää sisällään tietyn passiivisuuden ja voi kysyä, miten konfliktien tulkintoihin usein liitettävät sankarimyytit sopivat yhteen uhriuden kanssa.

Kouluopetuksen rooli ja merkitys historiatulkintojen sovittelemassa on yksi Ahosen tutkimuksen mielenkiintoisista sivujuonteista. Ahonen seuraa jokaisessa tapaustutkimuksessaan koulujen opetussuunnitelmien kehitystä, mutta kysymys on niin laaja, että se jää teoksessa enemmän pintaraapaisuksi kuin syvälliseksi tarkasteluksi. Historiakeskustelua käydään yhteiskunnassa niin monella foorumilla, ja historiatulkintojen kamppailu näkyy sekä muistomerkeissä että museoissa. Näitä kaikkia Ahonen sivuaa teoksessaan, mutta näihin liittyvää identiteettien esittävää luonnetta ei pohdita. Muistamisen muodoista populaarikulttuuri jää pääosin huomiotta, ja siten tarkastelu keskittyy yhteiskunnan viralliseen puoleen.

Ahosen tutkimus historiatulkintojen sovittelemasta Suomen, Bosnian ja Etelä-Afrikan tapauksissa avaa useita mielenkiintoisia ja onnistuneelle rauhanprosessille olennaisia kysymyksiä. Toisaalta tutkimus haukkaa liian ison palan ja

menettää iskeytytensä yrittäessään tavoitella kaiken kattavuutta. Teemoja ei kehitellä tarpeeksi pitkälle, useisiin kysymyksiin ei vastata ja joissakin tapauksissa kysymyksetkin jäävät tekemättä. Kysymystä historian luonteesta ja historioitsijan roolista sovittelessa olisi ollut mielenkiintoista pohtia. Miten sovitteutusprosessissa voidaan ylipäättään vaikuttaa historiatulkintoihin? Mitkä ovat käytettävissä olevat keinot? Voiko historian ammattilaisilla olla tässä joku rooli? Selvää kuitenkin on, että kollektiivinen muistaminen ja historiatulkinnat ovat osa konfliktia, ja juuri niissä konflikti jää elämään jättäen jälkensä yhteiskuntaan.

– MARKO LEHTI

Isää etsimässä ja löytämässä

Ilana Aalto: Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa. Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimuskeskus 2012. 374 s.

Ilana Aalto tutkii kulttuurihistorian väitöskirjassaan isyyskeskusteluja 1990-luvun Suomessa. Hänen tutkimuksensa edustaa Suomessakin vähitellen 1980-luvulta lähtien vahvistunutta sukupuolihistoriallista tutkimusotetta, jossa tutkimuksen keskiöön nostetaan miehet ja mieheys. Siinä hänen keskustelukumppaneinaan ovat muun muassa niin sanotun kriittisen miestutkimuksen edustajat, mutta Aalto tähdentää, että hän pyrkii ottamaan etäisyyttä maskuliinisuusanalyysien kehäpäätelmistä.

Sosiaali- ja terveysministeriössä toimi vuosina 1998–1999 isätoimikunta, joka laati komiteamietinnön (1999:1) ja kutsui isä määrittelemään isyyttä. Sosiaali- ja ter-

veysministeriö, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland järjestivät ”Isää etsimässä” -kirjoituskilpailun. Kilpajoitukset muodostavat Aallon keskeisimmän lähdeaineiston, jonka rinnalla hän lukee aikakauden perhepoliittisia asiakirjoja, tutkimuksia, keskustelukirjoja ja kasvatusoppaita.

Isätoimikunta, kirjoituskilpailu ja mittava isäaiheinen kirjallisuus osoittavat, että isyys oli tuolloin merkittävä kysymys. Myös 2010-luvun näkökulmasta Aallon aihevalinta on tärkeä. 1990-luvun isyyskeskusteluissa lanseerattiin ja muotoiltiin käsityksiä, jotka vaikuttavat 2010-luvun suomalaisessa arjessa isyyttä ja äitiyttä, mieheyttä ja naiseutta määrittäen ja saattavat sitä kautta uusintaa lukkiutuneita käsityksiä sukupuolesta ja sukupuolierosta. Myös perhepoliittisina kysymyksinä vanhemmuus ja sen sukupuoli ovat ajankohtaisia teemoja.

Lähestymistavoiltaan Aallon työ edustaa diskurssianalyttistä tutkimusta ja sukupuolen performatiivisuutta painottavia näkemyksiä, sukupuolen ymmärtämistä toistotekona. Teoreettisia eväitä sukupuolen ja vanhemmuuden sukupuolittumisen käsittelyyn on haettu jälkistrukturalistisiin feministiteoreetikoihin lukeutuvan Judith Butlerin ajattelusta. Sex-gender-erottelu ei Aallon mukaan sovellu analyysin välineeksi, vaan se pitää ottaa analyysin kohteeksi, mikäli halutaan purkaa isyyskeskusteluja sukupuolen näkökulmasta. Sukupuolen ymmärtäminen toistamisena ja toisintoistamisena antaa viivaiteikkaan kuvan 1990-luvun isyyskeskusteluista. Vaikka etenkin intersektionaalisuuden problematisointi olisi vahvistanut tutkimusta, Aallon työ on käsitteellisesti selkeä kokonaisuus.

Aalto pyrkii historiallistamaan 1990-luvun keskustelua isyydestä ja paljastamaan aikakauden itsensänselvytyksiä. Hän korostaa, että

1900-luvun kahta viimeistä vuosikymmentä on kutsuttu ”isyyden ajaksi”, koska vanhemmuuspuheessa siihen asti vallalla ollut painotus äitiyteen sai rinnalleen isyyspohdintoja. Pyrkimys paljastaa itsestäänselvytyksiä tuo Aallon lähelle mentaliteettihistoriallisia kysymyksenasetteluja, mutta niihin hän ei työtään kytke. Hän paljastaa vanhemmuuden ja sukupuolen monikerroksista historiallisuutta ja liittyy niin sanottuun nykyisen historian tai nykyajan tai nykyisyyden historiaan. Keskeistä on historian merkitys nykyisyydessä. Michel Foucault’n inspiroimana Aalto kysyy, miten isyydestä muodostui puheenaihe ja miten se problematisoitui. Lisäksi työ liittyy historiakulttuurin tai historiapolitiikan tutkimukseen, erilaisten historiakuvien käyttöön ajankohtaisissa keskusteluissa.

Pyrkimys keskustelun historiallistamiseen ja kytkemiseen foucault’laisesti ymmärrettyihin valta- ja muodostelmiin on perusteltu. Aalto tutkii isyyden määrittelykamppailua. Hän lähestyy isyyttä kulttuuristen puhetapojen yhteenkietoutumana ja kysyy, ”millainen isyys oli 1990-luvulla ymmärrettävää, uskottavaa, haluttavaa ja normaalia”. Butlerilaisesta näkökulmasta myös isyys ymmärretään toistotekona. Samalla Aallon työ edustaa isyys tutkimuksen siirtymää ”mukavuusalueelta” diskursiivisen vallan analyysiin.

Keskeisimmät vanhemmuutta määrittävät puhuvat Aalto nimeää sukupuolierityisen vanhemmuuden puhetavaksi ja jaetun vanhemmuuden diskurssiksi. Tutkimus osoittaa, että 1990-luvun keskusteluun oli kerrostunut isyyskäsityksiä pitkältä ajalta. Lähtökohta nykyisen historiasta, historian merkityksestä nykyisyydessä on oivallinen. Nykyisen historiaan liittyen pidän ongelmallisena teemasta, jonka mukaan isyyskeskustelu ajallista kerrostuneisuutta lähestyttiin 1990-luvun näkökul-

masta. Isyyden historialliseen kontingenssiin viitataan lyhyesti mutta kiinnostavasti. Ajatusta, jonka mukaan ”todellisuus olisi voinut ja voisi aina rakentua myös toisin”, olisi voinut syventää osana tutkimuksen teoreettisia lähtökohtia.

Ensisijaisena lähdeaineistona on 73 kirjoitusta ”Isää etsimässä”-kirjoituskilpailusta, joista 58 on miesten ja 15 naisten kirjoittamia. Miesten kertomusten valintaperuste on, että he kirjoittavat itsestään isänä. Kirjoittajakunnan ja kirjoitusten painopisteiden jakautuminen antavat aiheen pohtia, miksi 563 vastauksesta vain 228 on miesten ja miksi 228 miesvastauksesta vain 58 kirjoittaa itsestään isänä. Tämä tarkoittaa, että kolme neljäsosaa miehistä kirjoittaa omasta isästään, ”etsii” omaa isäänsä. Kilpailukutsu ja kilpailun nimi, *Isää etsimässä*, eivät voineet olla vaikuttamatta vastauksiin. Esimerkiksi teema ”isoisä, isä, minä” tarjoaa minälle lapsen position, jättää pois minän oman lapsen ja houkuttelee kirjoittamaan omasta isästä ja isoisästä.

Aineistonsa lukutavaksi Aalto määrittelee historiallistavan lähiluvun. Hän selittää lähilukemisen olevan ”lähteiden tarkkaa ja yksityiskohtaista erittelyä ja tulkintaa tutkimustehtävän näkökulmasta”. Historiantutkijana jäin miettimään, onko olemassa muita tapoja lukea lähteitä (paitsi huolimattomuus). Työssä puhutaan myös vaikenemisestä. Tässä yhteydessä olisi voinut selvittää, onko vaikeneminen jotakin muuta kuin aktiivinen valinta olla puhumatta jostakin. Voiko vaieta sellaisesta, jota ei tiedä tai tunne tai osaa käsitteellistää?

Tutkimuksen rakenne on selkeä ja temaattisesti perusteltu. Luvussa ”Kiista isyyden muutoksista” Aalto tarkastelee isyysskertomuksia isyyttä koskevinä historiakuvina. ”Perinteinen isyys”, isyys ennen, näytätty isyysskertomuksissa nykyisen isyyden vastakohtana. Aalto osoittaa, miten 1990-luvun isyysskeskustelussa tarvittiin ”entisajan” isä oman ajan isyyden peilinä ja tulevaisuuden rakentamisen välikappaleina. Heitä käytettiin sekä ”isyyden edistystarinan” että ”isyyden rappiotarinan” argumentteina. Aalto osoittaa, minkälaisia rajoituksia oli isyyden muutospuheella. Muutospuhe sulki ulos sekä isyyden monimuotoisuuden että joidenkin piirteiden jatkuvuuden.

Miesvanhemmuutta käsittelevä luku jakautuu kolmeen aineistosta nousevaan pääteemaan: isän rooli, miehen malli, isän puute. Etenkin isän roolia koskevassa luvussa Aalto onnistuu historiallistamaan 1990-luvun isyysskeskusteluja ja osoittaa, mistä niiden itsestäänselvytykset nousevat. ”Miehen mallin” historiallinen yhteys löytyy oppimisteorioiden ja sukupuolikäsitysten populaariversioista, vaikka asiantuntijapuhe ei varsinaisesti tuottanut käsitettä. Eritellessään isän roolia ja isien konkreettista toimintaa Aalto nostaa esiin ristiriidan, jossa toiminnasta ja ihanteista puhuttiin eri tavalla. Miehen tai isän roolin pohdinta tuottaa toisenlaista kerrontaa kuin roolit sivuuttava arjen kuvaus.

Pääluku hyvästä isyydestä osoittaa kirjoituskilpailun kytköksen myöhäismoderniin refleksiivisyyteen. Anthony Giddensia lainaten

Aalto kutsuu sitä refleksiiviseksi projektiksi. Ristiriita komiteamietinnön ja kilpakirjoitusten välillä on huomionarvoinen. Isätoimikunnalla oli oma agendansa, johon isyysskokemuksiaan reflektoivat miehet eivät välttämättä vastanneet oikein. Kirjoittajien mukaan hyvä isä on läsnä lapsilleen. Vastauksissa isän läsnäoloa kannatetaan isän ja lapsen välisen suhteen takia, ei miehen mallin tarjoamisen tai naisten ja miesten tasa-arvoisuuden tähden. Kilpailuvastausten muualla esiintyvä puhe miehen mallista ei tässä kantanut eivätkä isätoimikunnan tasa-arvoajatukset nousevat miesten kirjoituksissa lapsisuhteen ohi tai sen rinnalle. Hyvin kiintoisa on huomio, jonka mukaan miehet kirjoittavat taitavasti tunteita koskevan ilmaisutaitonsa puutteesta ja ilmaisevat siinä tunteitaan vivahteikkaasti.

Aallon väitöskirja on huolellisen tutkimustyön tulos. Aalto käyttää aineistoja sekä teoreettisesti että empiirisesti oivaltavalla tavalla. Hän käy hyvää tieteellistä keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa ja pystyy sekä vahvistamaan tutkijoiden antamaa kuvaa (erityisesti Jaana Vuori ja Kirsi Eräranta) että esittämään uusia perusteltuja tulkintoja isyysskeskusteluista ja kyseenalaistamaan joitakin keskenkäisiä tai puutteellisia tulkintoja. Lisäksi Aallon väitöskirja on taitavasti ja johdonmukaisesti kirjoitettu kokonaisuus, jonka kieliasu on selkeä ja viimeistelty.

– PIRJO MARKKOLA

In memoriam Anu Pylkkänen (1959–2013)

Oikeushistorioitsija, oikeustieteen professori ja varatuomari Anu Elina Pylkkänen kuoli kotonaan Helsingissä vaikeaan sairauteen kesän kynnyksellä 21. toukokuuta 2013. Hänen terveisensä muistotilaisuuteen saapuneille suruvieraille olivat: "Vähemmän, mutta parempaa." Tämä kiteyttää myös Anu Pylkkäsen tutkijauran: hän panosti laatuun, ei määrään.

Anu Pylkkänen valmistui oikeustieteen kandidaatiksi vuonna 1982. Tätä seurasivat tasaisesti auskultointi (VT 1985), liseniaattitutkimus (OTL 1986), väittely oikeushistoriasta vuonna 1990 ja oikeushistorian dosenttuuri vuonna 1995. Väitöskirja *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet: nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710* on oikeushistoriallisen sukupuolitutkimuksen ensimmäinen merkkipaalu Suomessa. Se ei yli kahdessa vuosikymmenessä ole vanhentunut, vaan siitä on tullut varhaisen uuden ajan suomalaisten perheiden sukupuolittuneiden käytäntöjen klassikko. Tutkiessaan Pohjanmaata, Savo-Karjalaa ja Satakuntaa rinnakkain Pylkkänen käytti suomalaisessa oikeushistoriallisessa tutkimuksessa viime vuosikymmenen aikana tavalliseksi tullutta vertailevaa lähestymistapaa.

Uransa aikana Pylkkänen suuntautui perhe- ja naistutkimukseen, ja hän identifioitui ennen muuta 1990-luvulla yliopistolliseksi oppiaineksi nousseeseen naisoikeuteen. Sukupuolirikityksistä hän lähestyi oi-

keushistoriallisesta perspektiivistä. Naisoikeus kehittyi sukupuolentutkimuksen suuntaan, ja näkökulmat laajenivat oikeussubjektiuteen ja syrjintään. Oikeustieteellisessä tiedekunnassa naistutkimus ja sen keräämä runsas ulkopuolinen projektirahoitus kuitenkin herättivät ristiriitaisiakin tunteita. Vaikka Anu Pylkkänen vakaumuksellisenä feministinä kuitasi konservatiivien näkemykset yleensä huumorilla, oppituijien ja tieteiden välinen elämä ei aina ollut kepeää. Hän pohti vakavasti uransa jatkoa vuosituhaten vaihteessa, mutta palasi vuorotteluvapaalta tutkimuksen pariin entistä innokkaampana ja energisempänä. Tästäkin syystä häneen vaikutti syvästi se oikeustieteellisessä tiedekunnassa tapahtunut valitettava tapahtumasarja, joka johti naisoikeustutkijoiden ja -projektien eksodukseen Helsingistä Turkuun vuonna 2009.

Anu Pylkkäsen tutkijaprofiilia luonnehtivat pohjoismaisuus ja poikkitieteellisyys. Hän haki – ja löysi – ul-

komailta sitä kannustavaa henkeä, jota omasta tiedeyhteisöstä ei aina tavoittanut. Hän toimi vierailijana tutkijana Ruotsin ja Norjan lisäksi myös Englannissa ja Australiassa. Ruotsalaisessa tiedemiljöössä hän viihtyi ja koki, että hänellä olisi ollut sille annettavaa. Pylkkänen oli mukana pohjoismaisessa projektissa, jonka tulos oli neljän tutkijan yhteiskirja (2006) *Inte ett ord om kärlek: äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, joka käsitteli pohjoismaisen yhteisen lainvalmisteluyhteistyön tuloksena syntyneitä avioliittoreformeja. Hän olikin erinomainen poikkitieteellisten kansainvälisten verkostojen rakentaja ja vaalija. Vuonna 2009 ilmestyi Suomen Akatemian tutkimusrahoituksella kirjoitettu monografia *Trapped in Equality: Women as Legal Persons in the Finnish History of Law*, jossa Pylkkänen kyseenalaisti suomalaisen tasa-arvon myytin. Näennäinen muodollinen tasa-arvo muodostaa hänen mukaansa loukun todellisen tasa-arvon toteutumiselle. Käsitukset suomalaisen oikeusjärjestelmän arvopaudesta ja puolueettomuudesta verhoavat todellisuudessa asenteita ja valtarakenteita.

Saattoi vaikuttaa erikoiselta niistä, jotka eivät tunteneet syvällisesti Anu Pylkkäsen monitahoista henkilöä, että tämän porvarillisen sovinnaiselta minkkiturkkiruovalta ulkoisesti vaikuttavan tutkijan viimeiseksi kirjaksi jäi pamflettimainen *Vaihtoehto avioliitolle: seksuaalisuudesta yhteistalouden sääntelyyn* (2012). Siinä hän päätyi romuttamaan perinteisen avioliiton aikansa eläneenä ja esittämään yhdenvertaisuusargumentein tilalle yhteistaloussopimusmallia. Anu Pylkkänen oli kuitenkin itsenä-

sesti ajatteleva ja kriittinen analytikko, eikä hän nähnyt systeemitasolla mitään ristiriitaa siinä, ettei hän itse olisi muuttanut omaa pitkää avioliittoaan yhteistaloussopimukseksi.

Voi tuntua kohtalon ivalta, että Anu Pylkkänen menehtyi 30 vuoden yliopistollisen pätkätyöläisyyden jälkeen vain puoli vuotta virkaanastujaisensa jälkeen. Tosiasiassa Anu kuitenkin otti ansaitusti kaiken irti 20. lokakuuta 2012 Uumajassa pidetystä tilaisuudesta. Hän suunnitteli innolla virkaanastujaisluentoaan "The Three Dimensions of Law", joka tallenteena on nähtävillä YouTubessa. *Umeå Forum for Studies on Law and Society* ja paikalle saapuneet perheenjäsenet juhlivat tapahtumaa perusteellisesti. Hänen seuraava syöpäleikkauksensa oli ajoitettu heti virkaanastujaisien jälkeen, mikä ei tunnelmaa latistanut.

Anu Pylkkänen ei ihmisenä ollut huomiohakuinen tyrkky tai kunnianhimoinen pyrkijä, vaan vaatimaton ja syrjäänvetäytyvä. Ohjaajana, kollegana ja tieteenharjoittajana hän oli kuitenkin peloton, rehellinen ja tinkimättömän suora. Häntä kiinnostivat pedagogiset kokeilut jo ennen kuin niistä tuli muotia, ja hän oli aina valmis auttamaan nuorempaa polvea. Anu Pylkkäsen läheiset ja ystävät tunsivat hänet myös kulttuurin ja musiikin rakastajana. Tämän armoitetun kokin ja kulinaarisen kokeilijan pitopöytä oli unohtumaton elämys.

Anu Pylkkänen hyväksyi traagisen ennenaikaiselta tuntuvan kuolemansa, kun voimat alkoivat lopussa ehtyä. Tässä eittämättä auttoi hänen harras uskonsa. Silti hän oli pahoillaan, että visiot Uumajassa jäivät toteutumatta. Omaisten, ystävien ja työtoverien lisäksi häntä jäivät erityisesti kaipaamaan aviomies ja kaksi tyttärtä.

– MIA KORPIOLA
OIKEUSHISTORIAN DOSENTTI
HELSINGIN YLIOPISTO

Historian- tutkijoiden maailman- kongressi 2015

International Committee of Historical
Sciences ICSH / Committee Interna-

tional des Sciences Historiques CISH järjestää Jinanissa, Kiinassa kansainvälisen historiatieteen 22. maailmankongressin 23.–29.8.2015. "Call for papers" on käynnissä. Ohjelmaa esiteltiin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 4/2012. Koko päivän kestäviä päätteemoja on neljä (major sessions), puoli päivää kestäviä erikoissessioita 30 (specialised sessions), pyöreän pöydän keskustelufoorumeja 21 (round tables), kahden maan tai kahden alakomitean yhteissessioita 19 sekä Unescon historiaa luotaava sessio. Uutuutena ovat kolme iltasessioita. Hyväksytyjen sessioiden joukossa on kuusi suomalaisten historiantutkijoiden esittämää.

Nyt on aika ehdottaa esitelmää sessioihin tai tarjoutua kommentaattoriksi pyöreän pöydän teemoihin. Tarkat kuvaukset valituista sessioista organisaattoreineen ja yhteystietoineen löytyvät CISHin verkkosivulta osoitteesta <http://www.cish.org/congres/appels-CfP.html>. Tutkijoiden on lähetettävä lyhyt abstrakti ja lyhyet biografiset tiedot asianomaisen session organisaattorille ja myös CISHin pääsihteerille Robert Frankille (sgcish@gmail.com). Aikaa on 30. marraskuuta saakka. Suositus abstraktin pituudeksi on 1 500 merkkiä.

CISHin verkkosivulla ovat tarkat ohjeet ja aikataulu. Organisaattoreilla on aikaa valmistella sessioidensa ohjelmaa pääsihteerin kanssa 15. helmikuuta 2014 saakka. Maaliskuussa 2014 kongressin ohjelman pitäisi löytyä sekä Jinanin kongressin että ja CISHin verkkosivulta. Valituilla esitelmöitsijöillä on aikaa valmistella esityksiään maaliskuun 15. päivään 2015 ja lähettää ne sessioiden organisaattorille ja kongressin kotisivuille. Pyöreän pöydän keskustelufoorumin organisaattori lähettää 15.3.2015 mennessä esityksensä neljälle valitulle kommentaattorille ja kongressin kotisivuille.

Toivon runsasta osanottoa Jinanin kongressiin Shandongin maakunnassa, joka on Konfutšen syntymämaakunta. Järjestäjät ovat luvanneet pannaostaa myös ekskursion.

– MARJATTA HIETALA

Nimitys

Marko Lamberg on nimitetty Tukholman yliopiston historian professoriksi erityisalanaan Tukholman historia.

Kirjoittajat

Tapio Bergholm on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Anssi Halmesvirta on aatehistorian dosentti Jyväskylän yliopistossa.

Marjatta Hietala on professori emerita.

Laura Hollsten on yleisen historian yliopistonopettaja historian oppiaineessa Åbo Akademiassa.

Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Mika Kalliainen on Turun yliopiston Suomen historian yliopistonlehtori.

Markus Kantola on filosofian lisensiaatti ja toimii tutkijana Turun yliopiston yleisen historian oppiaineessa.

Ville Kivimäki toimii tutkijana Helsingin yliopistossa Suomen Akatemian tutkimushankkeessa "Tunteet ja sodan kulttuurihistoria Suomessa v. 1939–1951". Hänen väitöskirjansa *Battled Nerves: Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44* tarkastettiin Åbo Akademiassa 17.6.2013.

Mikko Kohvakka on tohtoriopiskelija Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksella ja projektitutkija Lappeenrannan teknillisen yliopiston Etelä-Karjala-instituutissa.

Pia Koivunen väittelee Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiasta ja maailman nuorisofestivaaleista 14.12.2013 historian oppiaineessa yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä Tampereen yliopistossa.

Jukka Korpela on Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksen yleisen historian professori.

Marko Lehti on dosentti ja erikoistutkija Tampereen yliopiston Rauhan ja konfliktintutkimuskeskus Taprissa.

Maarit Leskelä-Kärki on Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Ilkka Liikanen on professori Karjalan tutkimuslaitoksella Itä-Suomen yliopistossa.

Pirjo Markkola on Jyväskylän yliopiston suomen historian professori.

Tomi Mertanen on filosofian tohtori.

Ville Okkonen on valtiotieteiden ja kasvatustieteen maisteri ja tekee väitöskirjaa Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Heikki Roiko-Jokela on dosentti, yliopistotutkija ja arkkitehtonhallinnan maisteriohjelman vastuuopettaja historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa.

Juha Sahi on historiatieteiden tohtorikoulutettava Oulun yliopistossa.

Sakari Siltala on Suomen ja Pohjoismaiden historian tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa.

Kari Teräs on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Vesa Vares on Turun yliopiston poliittisen historian yliopistolehtori.

Notes on the contents

The theme of *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2013 is recent history. In his article "Miten Suomesta tuli japanilaisen auton maahantuonnin sillanpääasema Euroopassa vuonna 1962?" (How Did Finland Become the Bridgehead of Japanese Automotive Imports into Europe in 1962?), Juhani Sahi discusses the introduction of Japanese passenger cars to the Finnish car stock in the 1960s. The commencement of cooperation between Autokeskus Oy and Nissan Motor Company Ltd. in 1962 started the regular import of Japanese cars into Europe. Sahi discusses the commercial and commercial policy factors which led to the import of Japanese cars beginning – a snowball effect which can still be seen today.

Sakari Siltala's article "Puun ja kuoren välissä – Metsäliitto, puumarkkinat ja suomalainen yhteistyökapitalismi 1980-luvun alkuvuosina" (Between the Wood and the Bark – Metsäliitto, Timber Markets and Finnish Cooperative Capitalism in the Early 1980s) discusses the undercurrent of cooperation that steered the Finnish economy up until the 1980s. Cooperative capitalism limiting 'destructive' competition was evident in practice in cartels and more loosely connected business consortiums. The system had been built with political

support from the central government in order to boost the country's economy. In forestry, which was significant to the national economy, the current of cooperation was so strong that it also pulled in those business areas which were meant to be kept out of it. However, this high tide had side channels and counter currents. In his article, Siltala sheds light on the dynamics of cooperative capitalism in forestry and timber markets. The focus is on the cooperative owned by forest owners, Metsäliitto.

In his article "Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi poliittikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle" (Social Activism in the Business Community as a Force behind Political Change from the 1970s to the 1980s), Ville Okkonen analyses the Finnish Business and Policy Forum EVA, founded in 1974, as a challenger of the welfare state. Even though the Finnish welfare state can without a doubt be considered a product of political consensus, Okkonen shows that there were strong political and ideological disagreements behind that consensus. This study of connections between party politics and EVA sheds new light on the nature of the political drift that took place in the 1970s and 1980s, as well as on social activism within the business community.

Mikko Kohvakka's article "Verkostot korkeakouluja ja niiden toiminnan skaaloja muokkaavana voimana Itä-Suomessa 1970- ja 1980-luvulla" (Networks as a Force Moulding Higher Education Institutions and Their Activities in Eastern Finland in the 1970s and 1980s) discusses how the density of the cross-municipal regional and local level network and the spatial rhetoric used by it affected the development and strategic choices of two higher education institutions established in 1969 during the turning point between 'welfare capitalism' and 'competition state capitalism'.

Tomi Mertanen's article "Kulttuurihanke aikansa kuvastajana – Suomalainen kulttuuriattasea Berliinissä välirauhan aikana" (Cultural Endeavour as a Portrait of Its Time: A Finnish Cultural Attaché in Berlin during the Interim Peace) delves into relations between Finland and Germany during the Interim Peace. The Interim Peace which followed the Winter War was a politically difficult time for Finland. Pressure from Soviet Union was feared. Germany was seen as the only security against the

East, but it did not want to officially be in contact with Finland. Consequently, there was a concentrated effort to warm relations with Germany by means of culture. The object of Mertanen's study is a project aimed at getting a Finnish cultural attaché in Berlin to handle cultural relations while simultaneously working to create political rapprochement between the countries.

In his article "Johtajuus vai instituutiot? Lyndon Johnson ja Medicare -ohjelman luominen vuosina 1964–1965" (Leadership or Institutions? Lyndon Johnson and the Creation of the Medicare Program in 1964–1965), Markus Kantola discusses how much the leadership skills of the presidents of the United States affect what kinds of bills Congress submits for them to sign. By looking at the actions of Lyndon Johnson, Kantola argues that the fate of Johnson's bills was primarily decided by institutional matters over which Johnson had only limited influence.

Mika Kallioinen's article "Menestyksen avaimet? Instituutiot ja Euroopan nousu" (The Keys to Success? Institutions and the Rise of Europe) takes the current state of Europe as its starting point. The continent is burdened by an ageing population, the debt crisis and a loss of influence elsewhere. It is claimed that Europe is gradually turning into an outdoor museum which Asian or Brazilian tourists visit to wonder at the signs of lost power. However, in the 19th century, Europe rose to lead the way for the world, whether it was a question of industrialization, world trade or scientific advancement, and this continued to some degree until the 20th century. Kallioinen discusses why Europe alone was capable of taking a decisive lead in technology or economics compared to the rest of the world and not, for example, China or the Islamic world.

In his review "Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla" (Hungarian Extreme Right Movements in the 1930s), Anssi Halmesvirta provides a background for the current political situation in Hungary. As the two-party system continues to increase polarisation, a new nationalistic extreme right has entered the political field, which increasingly clearly looks for its inspiration and operating methods to the politics of the streets and the violence of the 1930s and is giving rebirth to the historical myth of Hungary.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2013

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokouksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2013 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi . . . . .

Lähiosoite . . . . .

Postitoimipaikka . . . . .

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Läheittäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIA LLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Elna Katainen, elina.katainen@helsinki.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa ylipistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2013: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €.

Vuosikertatilauksessa ylipistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo,
Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351,
toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,
varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aika-
na.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo,
Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki,
puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi,
varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aika-
na.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

